T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÖĞRENCİLERDE ZORBACA DAVRANIŞLARIN ARAŞTIRILMASI VE BİR ÖNLEYİCİ PROGRAM MODELİ

DOKTORA TEZİ

Nevin DÖLEK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayla Oktay

İstanbul 2002

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Bir Önleyici Program Modeli

Nevin Dölek

Danışman	:	Prof. Dr. Ayla Oktay
Jüri Üyesi	:	Prof. Dr. Betül Aydın
Jüri Üyesi	:	Prof. Dr. Adnan Kulaksızoğlu
Jüri Üyesi	:	Doç. Dr. Esra Aslan
Jüri Üyesi	:	Doç. Dr. Deniz Albayrak Kaymak

İstanbul 2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....
ÖZET.....
SUMMARY.....
İÇİNDEKİLER.....
TABLOLAR LİSTESİ.....
BÖLÜM I : GİRİŞ.....1
Problem.....5
Amaç.....6
Önem.....8
Sayıltılar.....9
Sınırlılıklar.....9
Tanımlar.....10
BÖLÜM II : İLGİLİ LİTERATÜR.....12
ZORBALIK.....12
Zorba Nedir?.....12
Zorbalık Çeşitleri.....16
OKULLARDA ZORBALIK SORUNU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....18
Zorba/Mağdur Sorununun Görülme Sıklığı.....18
Cinsiyet Faktörü.....23
Yaş/Sınıf Seviyesi Faktörü..... 24
Okul Faktörü..... 25
Zorbalığa Uğramanın Süresi.....27
Zorbalık Nerede Gerçekleşmektedir?.....28
Zorbalar Tek mi, Grup mu?.....28
Mağdurlar Hangi Sınıf Seviyesinden Çocukların Zorbalığına Uğramaktadırlar?.....29
Zorba/Mağdur Sorununa Verilen Tepkiler.....30
Ana Babaların Tepkileri.....30
Öğretmenler ve Okul Personelinin Tepkileri.....31
Öğrencilerin Tepkileri ve Duyguları.....34

Öğrencilerin Zorba/Mağdur sorununa Yönelik Tutumları.....35
ZORBALIĞA MARUZ KALIYOR OLMANIN BELİRTİLERİ.....39
ZORBA VE MAĞDURLARIN ÖZELLİKLERİ.....40
Fiziksel Özellikleri.....41
Kişilik Özellikleri.....41
Okul Özellikleri.....42
Aile Özellikleri.....43
ZORBA VE MAĞDURLARIN KATEGORİLERİ.....45
Mağdur Kategorileri.....46
Zorba Kategorileri.....47
Seyirciler..... .48
ZORBA/MAĞDUR SORUNUNUN ETKİLERİ.....49
ZORBA/MAĞDUR SORUNA YOL AÇAN NEDENSEL FAKTÖRLER....54
Çocuğun Kendisinden Kaynaklanan Fiziksel ve Psikolojik Faktörler.... .54
Genetik Faktörler..... 54
Güdüler ve Kişisel İhtiyaçlar.....55
Fiziksel Güç.....56
Saldırgan Davranış Kalıpları.....56
Antisosyal Davranış Kalıpları.....60
Benlik Algısı.....60
Zorbalığa Tepki Stili.....62
Akran Kabulü.....63
Çocuğun Dışından—Aile, Okul ve Kültürel Çevre- Kaynaklanan Nedenler
Aile Tutumları.....63
Zorba/Mağdur Sorununda Okulun Rolü.....66
Medyanın Çocuklarda Saldırganlık Üzerindeki Etkileri.....69
Kültürel Etkiler..... 71
Kişilerarası İlişkilerin Dinamiğinden Kaynaklanan Nedenler.....71
Zorba/Mağdur Davranışlarının Süreci.....71
Zorba ve Mağdur Arasındaki İlişki.....74
Zorba/Mağdur Sorununda Seyircilerin Rolü.....78
OKULLARDA ZORBA/MAĞDUR SORUNUNUN ÖLÇÜLMESİ.....81
Doğrudan Gözlem Yapma.....81
Olayları Gözleyen Kişilere Sorma.....81

Öğrencilere Sorma.....82
Genel Tarama Anketleri.....82
Mülakatlar..... 83
Aday Gösterme.....83
ZORBA/MAĞDUR SORUNUNU ÖNLEME; MÜDAHALE ETME VE İYİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI.....84
Zorbaca Davranışları Önleme.....84
Okul Çapında Önlemler.....89
Sınıf çapında Önlemler.....91
Bireysel Düzeyde Alınacak Önlemler.....92
Var Olan Zorbaca Davranışları Durdurma.....93
Zorba ve Mağdur Çocukları İyileştirme Çalışmaları.....96
Mağdura Destek Olma.....96
Zorbalarla İlgilenme.....100
Seyircilere Yönelik Programlar.....102
BÖLÜM III: YÖNTEM.....108
ARAŞTIRMANIN I. AŞAMASI.....108
Araştırma Modeli.....108
Evren ve Örneklem.....108
Veri Toplama Aracı.....110
Veri Toplama Süreci.....112
İstatistiksel Çözümlemeler..... 114
ARAŞTIRMANIN İKİNCİ AŞAMASI 115
Araştırma Modeli.....115
Deney Grubu.....115
Araştırma Süreci.....116
Program.....118
Programın İçeriğinin Hazırlanması Süreci.....118
Programın Amaçları ve Hedefleri.....121
Programın Uygulama Süreci.....123
Veri Toplama Araçları.....129
Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi Süreci.....129
Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmaları.....131

Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geçerlilik ve
Güvenirlik Çalışmaları.....143
İstatistiksel Çözümlemeler.....153
BÖLÜM IV: BULGULAR.....154
ARAŞTIRMANIN BİRİNCİ AŞAMASININ BULGULARI.....154
ARAŞTIRMANIN İKİNCİ AŞAMASININ BULGULARI.....200
BÖLÜM V: TARTIŞMA VE YORUM.....205
ARAŞTIRMANIN BİRİNCİ AŞAMASININ BULGULARININ
YORUMU VE TARTIŞMA.....205
ARAŞTIRMANIN İKİNCİ AŞAMASININ BULGULARININ
YORUMU VE TARTIŞMA.....230
BÖLÜM VI: SONUÇ VE ÖNERİLER.....236
Sonuçlar..... 236
Öneriler.....239
KAYNAKLAR.....245
EKLER.....262
EK I : Araştırmanın Genel Amacı Çerçevesinde Yanıt
Aranmaya Çalışılan Soruların Ayrıntılı Dökümü.....262
EK II : Zorba/Mağdur Anketi.....271
EK III : Dan Olweus'un İzin Yazısı.....280
EK IV : İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İzin Yazısı.....281
EK V : Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirme Programı.....282
EK VI : Zorbalık Eğilimi Ölçeği 309
EK VII : Zorbalıkla Başetme Ölçeği.....313
EK VIII : Zorbaca Davranışlarla Eğitim Seviyesi, Sektör ve Okullar,
Teneffüs Vaktini Sevip Sevmeme, Sınıftaki İyi Arkadaş Sayısı;
Kendini Seviliyor Hissedip Hissetmeme Değişkenleri
Arasındaki İlişkinin Çözümlenmesi ile İlgili Tablolar.....314

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1 : ZorbalıkBiçimlerininSınıflandırılması..... 16

Tablo 2 : Örneklemi Oluşturan Öğrencilerin Bulunduğu Okullar..... 109
Tablo 3 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geliştirilmesi Örnekleminin Cinsiyet İçin Frekans Dağılımı..... 131
Tablo 4 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geliştirilmesi Örnekleminin Eğitim Seviyesi İçin Frekans Dağılımı..... 132
Tablo 5 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları..... 132
Tablo 6 : Olumsuz Yansıtmak Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 135
Tablo 7 : Duygusal Paylaşım Eksikliği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 135
Tablo 8 : Zorbalığı Haklı Görmek Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 135
Tablo 9 : Üzmek Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 135
Tablo 10 : Güçlü Olmak Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 136
Tablo 11 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 136
Tablo 12 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçlar..... 136
Tablo 13 : Olumsuz Yansıtmak Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 137
Tablo 14 : Duygusal Paylaşım Eksikliği Değişkenine Göre Duygusal Paylaşım Eksikliği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 137
Tablo 15 : Hak Görmek Değişkenine Göre Hak Görmek İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 137
Tablo 16 : Üzmek Değişkenine Göre Üzmek İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları... 137
Tablo 17 : Güçlü Olmak Değişkenine Göre Güçlü Olmak İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 138
Tablo 18 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 138
Tablo 19 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları. 138
Tablo 20 : Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 139
Tablo 21 : Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 139
Tablo 22 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları..... 143
Tablo 23 : Zorbalığın Engellenmesi Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları.. 146
Tablo 24 : Zorbalığa Karşı Durma Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 146
Tablo 25 : Zorbalığı Bildirme Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 146
Tablo 26 : Yardım İsteme Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 147
Tablo 27 : Güce Güçle Karşılık Verme Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 147
Tablo 28 : Pasif Tepki Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 147
Tablo 29 : Tepkisiz Kalmama Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 147
Tablo 30 : Savunma Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 147
Tablo 31 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 148
Tablo 32 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları..... 148
Tablo 33 : Zorbalığın Engellenmesi Bilinci Değişkenine Göre Zorbalığın Engellenmesi Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 149
Tablo 34 : Zorbalığa Karşı Durma Değişkenine Göre Zorbalığa Karşı Durma İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 149
Tablo 35 : Zorbalığı Bildirme Bilinci Değişkenine Göre Zorbalığı Bildirme Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 149
Tablo 36 : Yardım İsteme Bilinci Değişkenine Göre Yardım İsteme Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 149

Tablo 37 : Tepkisiz Kalmama Değişkenine Göre Tepkisiz Kalmamak İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 149
Tablo 38 : Savunma Bilinci Değişkenine Göre Savunma Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 150
Tablo 39 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları..... 150
Tablo 40 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları..... 150
Tablo 41 : 1)Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Frekans Dağılımı... 155
Tablo 42 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Sektör İçin Frekans Dağılımı..... 155
Tablo 43 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Okullar İçin Frekans Dağılımı..... 155
Tablo 44 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Frekans Dağılımı..... 156
Tablo 45 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Frekans Dağılımı..... 156
Tablo 46 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Frekans Dağılımı..... 156
Tablo 47 : 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Öğrenci Sayısı İçin Ortalama ve Sapmalar..... 157
Tablo 48 : 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 158
Tablo 49 : 15) Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 158
Tablo 50 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 159
Tablo 51 : 20) Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 160
Tablo 52 : 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 161
Tablo 53 : 39) Son beş gün içinde okulda kaç kez diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davrananlara katıldın? (Hafta sonu hariç) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 162
Tablo 54 : 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 163
Tablo 55 : 42) Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 164
Tablo 56 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 165
Tablo 57 : 7) Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 166
Tablo 58 : 8) Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 166

Tablo 59 : 9) Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 167

Tablo 60 : 10) Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 167

Tablo 61 : 11) Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 168

Tablo 62 : 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 169

Tablo 63 : 31) Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 169

Tablo 64 : 32) Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 170

Tablo 65 : 33) Onu veya onları itip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 170

Tablo 66 : 34) Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 171

Tablo 67 : 35) Para vermeleri için tehdit ettim ,eşyalarını aldım veya eşyalarına zarar verdim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 171

Tablo 68 : 36) Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 172

Tablo 69 : 37) Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 173

Tablo 70 : 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 174

Tablo 71 : 14) Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi. 175

Tablo 72 : 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 176

Tablo 73 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 177

Tablo 74 : 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 177

Tablo 75 : 22) Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 178

Tablo 76 : 44) Şimdi yine bu dönemi düşünün) Kaç kez okula gidip gelirken diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya bu davranışlarda bulunanlara katıldın mı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 179

Tablo 77 : 29) Bu dönem başka bir yerde zorbaca davranışlara uğradın mı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 179

Tablo 78 : 16) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında öğretmenler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare

Çözümlemesi..... 180
Tablo 79 : 17) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer öğrenciler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 181
Tablo 80 : 23) Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 182
Tablo 81 : 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 182
Tablo 82 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 183
Tablo 83 : 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 184
Tablo 84 : 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 184
Tablo 85 : 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 187
Tablo 86 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 187
Tablo 87 : 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 188
Tablo 88 : 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 188
Tablo 89 : 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 189
Tablo 90 : 28) Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 190
Tablo 91 : 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 191
Tablo 92 : 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 192
Tablo 93 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 193
Tablo 94 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 193
Tablo 95 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 194

Tablo 96 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 197

Tablo 97 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 197

Tablo 98 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 198

Tablo 99a : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 198

Tablo 99b : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 199

Tablo 100 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 199

Tablo 101 : Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları. 200

Tablo 102 : Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları..... 200

Tablo 103 : Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları..... 201

Tablo 104 : Ölçüm (Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları..... 201

Tablo 105 : Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları..... 201

Tablo 106 : Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları..... 201

Tablo 107 : Ölçüm(Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları..... 202

Tablo 108 : Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları..... 202

Tablo 109 : Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Güçlü Olmak İçin t Testi Sonuçları..... 202

Tablo 110 : Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Rahatsız Olmamak İçin t Testi Sonuçları..... 202

Tablo 111 : Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Tepkisiz Kalmama İçin t Testi Sonuçları..... 203

Tablo 112 : Ölçüm (Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Rahatsız Olmamak İçin t Testi Sonuçları..... 203

Tablo 113 : Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin t Testi Sonuçları..... 203

Tablo 114 : Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Yardım İsteme Bilinci İçin t Testi Sonuçları..... 203

Tablo 115 : Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Savunma Bilinci İçin t Testi Sonuçları..... 204

Tablo 116 : Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin t Testi Sonuçları..... 204
Tablo 117 : Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Savunma Bilinci İçin t Testi Sonuçları..... 204
Tablo 118 : 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 314
Tablo 119 : 15) Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın) Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 314
Tablo 120 : Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 314
Tablo 121 : 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 315
Tablo 122 : 42) Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi 315
Tablo 123 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 315
Tablo 124 : 8) Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 316
Tablo 125 : Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 316
Tablo 126 : 11) Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 316
Tablo 128 : 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 316
Tablo 129 : 31) Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 317
Tablo 130 : 32) Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 317
Tablo 131 : 34) Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 317
Tablo 132 : 36) Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim. Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 318
Tablo 133 : 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi. 318
Tablo 134 : 14) Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi.... 318
Tablo 135 : 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 319
Tablo 136 : 29) Bu dönem başka bir yerde zorbaca davranışlara uğradın mı? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 319
Tablo 137 : 16) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında öğretmenler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare

Çözümlemesi..... 319
Tablo 138 : 17) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer öğrenciler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 320
Tablo 139 : 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 320
Tablo 140 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 320
Tablo 141 : 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 320
Tablo 142 : 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 321
Tablo 143 : 28) Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 321
Tablo 144 : 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 321
Tablo 145 : 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 321
Tablo 146 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 322
Tablo 147 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 322
Tablo 148 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Kaykare Çözümlemesi..... 322
Tablo 149 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 323
Tablo 150 : 20) Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say) Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 323
Tablo 151 : 42) Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 323
Tablo 152 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 324
Tablo 153 : 32) Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim. Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 324
Tablo 154 : 37) Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum. Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 324
Tablo 155 : 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 324
Tablo 156 : 22) Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 325

Tablo 157 : 29) Bu dönem başka bir yerde zorbaca davranışlara uğradın mı? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 325
Tablo 158 : 23) Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 325

Tablo 159 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 325
Tablo 160 : 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 325
Tablo 161 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi..... 326
Tablo 162 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre Sektör İçin Kaykare Çözümlemesi.. 326
Tablo 163 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 327
Tablo 164 : 20) Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say) Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 327
Tablo 165 : 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 328
Tablo 166 : 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 328
Tablo 167 : 42) Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 329
Tablo 168 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 329
Tablo 169 : 11) Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 329
Tablo 170 : 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 330
Tablo 171 : 31) Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 330
Tablo 172 : 32) Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 330
Tablo 173 : 33) Onu veya onları itip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 331
Tablo 174 : 34) Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 331
Tablo 175 : 36) Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 331
Tablo 176 : 37) Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum. Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 332
Tablo 177 : 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 332

Tablo 178 : 14) Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 332
Tablo 179 : 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 333

Tablo 180 : 22) Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 333
Tablo 181 : 16) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında öğretmenler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 334
Tablo 182 : 17) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer öğrenciler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 334
Tablo 183 : 23) Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 335
Tablo 184 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 335
Tablo 185 : 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 335
Tablo 186 : 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 336
Tablo 187 : 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 336
Tablo 188 : 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 336
Tablo 189 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi..... 337
Tablo 190 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi. 337
Tablo 191 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre Okullar İçin Kaykare Çözümlemesi.... 337
Tablo 192 : 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 338
Tablo 193 : 9) Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 338
Tablo 194 : 10) Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 339
Tablo 195 : 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 339
Tablo 196 : 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 340

Tablo 197 : 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 340
Tablo 198 : 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 341
Tablo 199 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 341
Tablo 200 : 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 342
Tablo 201 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 342
Tablo 202 : 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 343
Tablo 203 : 15) Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın) Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 343
Tablo 204 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 344
Tablo 205 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 344
Tablo 206 : 7) Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 345
Tablo 207 : 8) Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 345
Tablo 208 : 9) Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 346
Tablo 209 : 10) Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 346
Tablo 210 : 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 347
Tablo 211 : 34) Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım. Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 347
Tablo 212 : 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 348
Tablo 213 : 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 348
Tablo 214 : 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 349
Tablo 215 : 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 349
Tablo 216 : 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?

Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 350
Tablo 217 : 15) Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın) Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 350
Tablo 218 : 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 351
Tablo 219 : 20) Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say) Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 351
Tablo 220 : 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 352
Tablo 221 : 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 352
Tablo 222 : 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 353
Tablo 223 : 7) Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 353
Tablo 224 : 8) Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hissedermisin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 354
Tablo 225 : 9) Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 354
Tablo 226 : 10) Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 355
Tablo 227 : 11) Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 355
Tablo 228 : 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 356
Tablo 229 : 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 356
Tablo 230 : 14) Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 357

Tablo 231 : 22) Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? Değişkenine Göre 4) Kendini

sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 357
Tablo 232 : 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 358
Tablo 233 : 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 358
Tablo 234 : 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 359
Tablo 235 : 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 359
Tablo 236 : 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 360
Tablo 237 : 28) Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 360
Tablo 238 : 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 361
Tablo 239 : 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin? İçin Kaykare Çözümlemesi..... 361

ÖZET

Okullarda öğrenciler arasında zorbaca davranışlar alay etmek ve dışlamaktan ölümle sonuçlanan fiziksel şiddete kadar varan belki de en az anlaşılmış ve ele alınmış sorunlardan biridir. Çocuklar arası sosyal etkileşimin bu karanlık ve çoğu kez gizli kalan yanı uzun yıllar sosyal bilim alanındaki profesyonellerce önemsenmemiş, görmezden gelinmiştir ve normal sosyal davranışlar kapsamındaki bir problem olarak algılanmıştır.

Bu araştırmanın amacı; İstanbul'daki ilk ve orta dereceli okullardaki zorbalık olgusunun var olan durumunu saptamak ve "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi" için bir grupla danışma programı geliştirmektir.

Araştırmanın birinci bölümü okullardaki zorbalık davranışlarını betimlemeye yönelik olarak ilişkisel tarama modelidir. Araştırmanın örneklemini İstanbul ili içindeki genel öğretim veren 9 özel ve devlet ilk ve orta öğretim okulundan 659 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri hakkında veri toplamak amacıyla Dan Olweus'un Zorba/Mağdur Anketi kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular gözden geçirildiğinde ilk göze çarpan sonuç okullarımızda zorba/mağdur davranışlarının sıklığının yüksekliğidir. Örneklemdeki öğrencilerin yarısı bir dönem boyunca bir iki kezden haftada birkaç keze kadar değişen sıklıklarda zorbaca davranışa uğradığını, üçte biri ise diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışta bulunduğunu veya zorbaca davranan bir grupta yer aldığını söylemiştir.

Öğrenciler arasındaki zorba/mağdur davranışlarının çeşitleri incelendiğinde ise sosyal-sözel zorbaca davranışlardan 'alay etme' davranışının en fazla rastlanan davranış olduğu görülmektedir. Hem kızlar hem de erkekler diğer erkek öğrenciler tarafından daha fazla zorbalığa uğradıklarını belirtirken, her iki cinsinde daha çok hemcinslerine karşı zorbaca davranışlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Zorbaların daha çok en fazla zaman geçirdikleri ve iyi tanıdıkları öğrencileri rahatsız etme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Araştırmanın gösterdiği bir başka bulgu hem zorbalığa uğrama hem de zorbaca davranışlarda bulunma veya zorbaca davranışlara katılmanın uzun süreli olma özelliğidir.

Sonuçlar dikkate alındığında öğretmenlerin zorbalık olaylarına oldukça seyrek ve istikrarsız bir şekilde müdahale ettikleri ve öğrencilerin büyük bir bölümü zorbaca davranışlara uğrama konusunda yetişkinlerle konuşmama eğiliminde olduğunu söylenebilir.

Bu araştırmanın öğrencilerin zorbaca davranışlarla ilgili duygu ve tutumlarını belirlemeyi amaçlayan sorularla ilgili bulgularına göre öğrencilerin büyük bir bölümünün zorbalık mağdurlarına karşı sempati duyduğu ve zorbaların önlenmesi için müdahalede bulunulmasını istemektedirler.

Bu araştırmada kızlara göre daha fazla sayıda erkek zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir. Zorbalığa uğrama oranları ile cinsiyet arasında bir ilişki bulunmamıştır. Zorbalığa uğradığını öğretmenler veya rehber öğretmene ya da ana babalara anlatma davranışı ile cinsiyet arasında da bir ilişki bulunmamaktadır.

Zorba/mağdur sorununun içerdiği pek çok tutum ve davranışla sektör (devlet okulu/özel okul) arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırma anketinde yer alan pek çok soru ile eğitim seviyesi değişkeni arasında ilişki bulunması çocuklar arasında zorbaca davranışlarla yaş arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Bulgular gözden geçirildiğinde yaşla birlikte öğrencilerin daha az zorbalığa uğramaktan şikayetçi oldukları gözlenmektedir. Öte yanda zorbalık yapma ile eğitim seviyesi arasında bir ilişki bulunmamıştır. Öğretmenlerin ve diğer öğrencilerin zorbaca davranışlara müdahale ettiğini söyleme oranı 7. sınıflarda 9. sınıflar ve 5. sınıflara daha düşüktür. Zorba/mağdur sorununa yönelik tutumlarla ilgili bulgular gözden geçirildiğinde 7. sınıflarda zorbalığa yönelik tutumların arttığı ve mağdura yönelik sempatinin azaldığı görülmektedir.

Zorbalığa uğrama , zorbaca davranma ve zorbalık tutumunu içeren sorularla örneklemdeki öğrencilerin okulları arasındaki ilişkiyi irdeleyen bulgular oldukça dikkat çekicidir. Araştırmada kullanılan ankette yer alan soruların büyük bir bölümü ile okullar değişkeni arasında ilişki bulunması okul ortamının zorbalık ortamı üzerinde etkileri olabileceği kanısını yaratmaktadır.

Araştırmanın ikinci aşaması deney öncesi modellerden tek grup öntest – son test modeline göre düzenlenmiş ve bir ilköğretim okulunun 5. sınıfında araştırmacı tarafından geliştirilen "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi" grupla danışma program 10 hafta süre ile uygulanmıştır. Bu programda zorbalığın tanımı, zorbalığa uğrayanların duyguları, zorbalığa müdahale ve problem çözmede grup birlikteliğinin geliştirilmesi konularına yer verilmiştir. Bu programın zorbalık tutumunu değiştirme bakımından etkinliği, yine araştırmacı tarafından geliştirilen "Zorbalık Eğilimi Ölçeği" ve "Zorbalıkla Başetme Ölçeği" kullanılarak sınanmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasının bulgularına göre "Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi" grup programının öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin azalmasında ve zorbalıkla başetme tutumlarının artmasında bir etkisi olmamıştır.

Saldırgan davranışların zaman içinde süreklilik özelliği göstermesi ve bireysel yaklaşımlarla bu davranışların azaltılmasında yeterince başarılı olunamaması gibi olgular dikkate alınarak "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı"nın en önemli öncülü sosyal çevrenin sistemli bir şekilde yeniden yapılandırılması ve tüm okul yaklaşımı politikası ile yoluyla zorbalık davranışının kontrol edilebileceği ve olumlu sosyal davranış yönünde değiştirilebileceğidir.

ABSTRACT

“Bullying” among students at schools is one of the problems that has been least understood and dealt with. However the consequences of such behaviors lead to teasing, isolating and even physical violence resulting with death. This obscure and mostly concealed aspect regarding the social interaction between children has been underestimated, ignored and considered as a problem under the scope of normal social behaviors by the professionals of social science.

The general purpose of this research is to determine the current status of bully/victim problem across primary and secondary schools in Istanbul and to develop a group counseling program for the prevention of bullying attitudes among school children.

The first part of the research is a relational screening survey oriented towards the description of bullying behaviors at schools. The sample of the research consists of 659 students from 9 private and public primary schools and high schools in Istanbul. Bully/Victim Questionnaire of Dan Olweus has been used so as to collect data on independent variables of the research.

The most striking result that emerges following the review of the acquired findings is the high frequency of bully/victim behaviors at our schools. Half of the students in the sample stated that they were bullied a few times during a semester to a few times every week, while one third of the students stated that they bullied other students or involved in a group having bullying behaviors.

When the kinds of bully/victim behaviors of students are evaluated, it is understood that the most common behavior is ‘mocking’ among social-verbal bullying behaviors. Both girls and boys say that they have been bullied more by boys. It is furthermore seen that students in both genders show bullying behaviors more towards the ones having the same gender. It is observed that bullies tend to disturb students with whom they spend time most and are well acquainted. Another finding revealed by the research is the long-term feature of bullying in terms of being subject to and showing bullying behaviors or participation in such behaviors.

are dealt with in this program: Definition of bullying, feelings of people subject to bullying, intervention in bullying, and development of group cooperation in solving this problem. The efficacy of this program in changing the bullying attitude is tested by " Tendency for Bullying Scale" and "Scale of Coping with Bullying" both of which are developed by the researcher.

According to the findings of the second phase of the research, the group program of "Development of Attitudes for Prevention of Bullying" had no effect in diminishing of tendencies of students towards bullying and increasing attitudes of coping with bullying.

Aggressive behaviors have a continuous character within time and no adequate achievement is scored by diminishing these behaviors through individual approaches. Under the consideration of these facts, the most important premise of development of attitudes for prevention of bullying is reconstruction of the social climate in a systematic way towards a positive social behavior and that bullying behavior can be controlled through a 'whole school approach' policy involving all students, teachers and parents.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Çocuklar arasındaki zorbalık olayları kuşkusuz çok eski zamanlardan beri süregelmektedir. Pek çok yetişkin kendi okul günlerinde zorbalığı doğrudan yaşamış veya başka çocuklara uygulanan zorbaca davranışlara şahit olmuştur. Bazı çocukların diğer çocuklar tarafından sistematik olarak ve acımasızca zorlanması hatta saldırıya uğraması temasına edebiyat eserlerinde ve filmlerde de sıklıkla rastlanmaktadır. Yıllardır sürüyor olması zorbalığın olağan bir şey olduğunu göstermez.

Çocuklar arası sosyal etkileşimin bu karanlık ve çoğu kez gizli kalan yanı uzun yıllar sosyal bilim alanındaki profesyonellerce önemsenmemiş, görmezden gelinmiştir ve normal sosyal davranışlar kapsamındaki bir problem olarak algılanmıştır. 0ysa zorbalık hem zorba hem de mağdurun sosyal fonksiyonlarda uyumsuzluk sürecini yaşadığı, kolaylıkla krize dönüşebilecek bir problemdir. Problemin üstü örtüktür ve öğretmenlerden kolaylıkla saklanır; öğrencilerce organize edilen bir müfredatın içine gizlenir. Ayrıca sosyal dışlama, isim takma, sürekli dedikodu veya derslerde rekabet şeklinde olduğunda mağdur tarafından da zorbalık olarak algılanmaz (Besag, 1995; Olweus 1978).

Zorbalık genellikle “büyüme” sıkıntılarının veya hayatın bir parçası olarak görüldüğü için tanımlanması zordur. Bir kez anlaşıldığında, kişiler çeşitli olayları anımsayıp, “tamam , bu da zorbalıktı.” diyebilmektedir. İngiliz suçbilim uzmanı Dan Farrington zorbalığı kısa ve net bir şekilde tanımlar: “Daha güçlü bir kişinin daha güçsüz bir kişiye yaptığı tekrarlanan psikolojik veya fiziksel zulüm” (Rigby’den, 1997: 15).

Oyun ve şakalaşma ile zorbalığı birbirinden ayırmada yaşanan zorluğun nedenlerinden biri zorba veya mağduru belirleyen özelliklerin tanımının yeterince belirgin olmamasıdır. Her ne kadar zorbalıkla ilgili yapılmış olan tanımların ortak yönleri varsa da her tanımın önem verdiği unsurlar farklı olabilmektedir (Arora, 1996:319). Bütün tanımlar zorbaca davranışlarda üç unsur olduğunda hemfikirdirler: (1)Tek bir saldırganca eylem yerine, uzun süreli olarak uygulanması, (2) Güç eşitsizliği- güçlünün güçsüze saldırması, (3) Sözel; fiziksel ve psikolojik olması. Ayrıca saldırının herhangi belli bir nedene bağlı

olmaması ve saldırganı tatmin etmesi dışında elde edilen bir şeyin olmaması da bu faktörlere eklenebilir (Besag, 1989; Hoover ve arkadaşları, 1992; Hazler, 1997; Olweus, 1978; Olweus, 1995).

Zorba fiziksel olarak mağdurdan daha güçlü olduğu ya da sözel veya sosyal açıdan daha becerikli olduğu için zorbalık eylemi adil olmayan bir güç yarışı olarak kabul edilir (Hazler, 1997:6; Olwues, 1995:9).

Bu tanımlar olumsuz davranışların tekrarlanan bir şekilde ve bir niyetle yapılmasını içermektedir ve zaman zaman gerçekleşen daha az şiddetteki olumsuz eylemler tanım dışında tutulmaktadır. Araştırmacılar genellikle zorbalığın tanımında süresini ve tekrarlanır olma özelliğini de ele alırlar. Zorbalığın tekrarlanır olma özelliği onu diğer saldırganlık türlerinden ayırır (Olweus, 1995; Sharp ve arkadaşları 2000; Yates & Smith, 1988). Öte yanda Arora (1996:319) bir kerelik zorbaca davranışının bile mağduru çok olumsuz etkileyebileceğini ve aynı olay bir kez daha gerçekleşmese bile bu olumsuz etkilerin uzun süre devam edebileceğini öne sürer.

Okullarda “zoba/mağdur sorunu” ile ilgili ilk ve en yoğun araştırmalar İskandinav ülkelerinde başlatılmıştır (Björkquist ve arkadaşları, 1982; Lagerpetz ve arkadaşları, 1982 Olweus, 1978; Olweus, 1995; ve diğerleri). Yakın zamanlarda ise bu sorun İngiltere (Besag: 1995; Elliot, 1992; Lowenstein, 1978; Whitney ve Smith, 1993; ve diğerleri) , ABD (Batche ve arkadaşları, 1994; Perry, 1988; ve diğerleri), Kanada (Craig ve Pepler, 1995; Zigler ve arkadaşları, 1991; ve diğerleri), İrlanda (O’Moore, 1989 ve diğerleri), Avustralya (Rigby, 1997), İspanya (Forseca ve arkadaşları, 1989), Yunanistan (Kalliotis, 2000) ve Zimbabwe (Zindi, 1994) gibi ülkelerde de araştırmacılar tarafından sistematik olarak incelenmeye başlanmıştır.

Bu alanda yapılan çeşitli araştırmalardan çıkarılabilecek bir sonuç dünyanın çeşitli ülkelerinde öğrencilerin en az %10'unun okul yaşamlarının bir döneminde zorba veya mağdur olarak zorbalığı yaşamış olabilecekleridir (Besag,1995:10).

Yapılan araştırmalar (Batche ve Knoff, 1994; Charach, Pepler ve Ziegler, 1995; Elliot, 1992; Hazler ve arkadaşları,1991; O’Moore, 1989; Yates ve Smith, 1989; Zindi, 1994) öğretmenlerin okullarda zorba/mağdur problemlerinin var olduğunun farkında

olduklarını göstermektedir. Öte yanda yine araştırmalara göre okullar veya öğretmenler zorbalığa karşı kampanya veya tedbirler almakta gecikmekte veya herhangi bir müdahale çalışmasında bulunmamaktadırlar.

Okullardaki zorbalık öğretmenlerin şahitliği olmadan meydana gelen gizli bir eylemdir; öğretmenler çoğu kez bunu sonradan işitirler. En son duyanlar ise –eğer duyarlarsa- ana babalardır. Toplumda şikayette bulunmak , yani "müzevirlik yapmak" kınandığı için genellikle zorba, mağdur ve şahitler sessiz kalmayı tercih ederler. Bu nedenle bu problemin boyutunu yetişkinler tarafından tam olarak bilinmemektedir. Cole'a göre bu problem yıllarca yetişkinlerin haberi bile olmadan sürebilmektedir ve çoğu kez sonuçları ne denli ürkütücü, rahatsız edici ve hastalıklı olursa olsun , yetişkinler tarafından fark edilmemekte veya yanlış değerlendirilebilmektedir (Besag'dan, 1995: 4-5).

Genellikle okul yönetimleri de zorbalık probleminin okullarında var olduğunu kabul etmede isteksiz davranmaktadırlar. Böyle bir itiraf okulun yetersizliğini yansıtabilir ve okulun adını kötüye çıkartabilir (Besag, 1995: 4-5).

Yetişkinler genellikle zorbalık durumunu "çocuk oyunu" veya "şakalaşma" olarak görmek eğilimindedirler ve bir felakete yol açabilecek travmatik durumlar olarak değerlendirmezler . Oysa zorbalıkla şakalaşma veya oyun oynama arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Ana babalar, öğretmenler veya diğer çocuklar bu ince çizginin değerlendirmesini yapmakta zorluk yaşarlar ve genellikle de bu olaya katılan kişiler üzerinde yaratabileceği yıkıcı etkileri görmezden gelirler (Hazler 1997:6).

Okullarda zorba/mağdur sorununun varlığını araştırarak bu soruna karşı farkındalığı arttırmak ve zorbalığın önlenmesi için çalışmak çeşitli nedenlerle önem taşır. Bunların bazıları zorba/mağdur sorununun bu davranışlara uğrayan , bu davranışlarda bulunan veya bu davranışlara şahit olan çocuklar üzerinde kısa ve uzun vadeli olumsuz etkilerinin olması ve okulun sosyal atmosferini olumsuz yönde etkilemesidir.

Zorba/mağdur sorunun mağdurlar üzerindeki kısa vadedeki etkileri gözden geçirilecek olunursa acı veren ve aşağılayıcı bir tecrübe olmasının yanı sıra, mağdurların mutsuz, şaşkın ve sıkıntılı hissetmelerine de yol açar. Mağdurlar kendilerine saygılarını kaybedip, endişeli ve güvensiz bir hale gelmeye başlarlar. Dahası mağdurlar fiziksel

yaralanmaya da maruz kalabilirler; dikkatlerini toplayamazlar , öğrenme zorlukları yaşarlar ve okula gitmek istemeyebilirler. Zaman içinde kendilerini başarısız ve sevilmeyen biri olarak görmeye başlayabilirler. Mağdurların pek çoğunda baş ağrıları ve mide sancıları gibi psikosomatik semptomlar da gelişmektedir. Okul fobisi, okuldan kaçma veya devamsızlık ve bazı aşırı durumlarda intihara kadar yol açabilir (Olweus, 1995; Rigby, 1995; Wilczenski ve arkadaşları, 1997).

Zorbalık sadece bu soruna doğrudan karışan öğrencileri (zorba veya mağdur olarak) etkilemenin yanı sıra bu olaylara seyirci olarak şahit olan öğrencileri de etkilemektedir. Elliot'a (1993:21) göre şahit olan öğrenciler yardım etmedikleri için suçluluk duyguları duymakta, benzer olayların kendi başlarına da gelebileceğinden endişelenmekte, kendilerini güçsüz ve çaresiz hissetmektedirler.

Bulgular sürekli zorbalığa maruz kalma durumunun mağdurlarda düşük benlik saygısı, yüksek depresyon eğilimi gibi kalıcı yaralar açabileceğini göstermektedir (Olweus,1995:33). Bu nedenlerle zorbalığa uğramanın kısa ve uzun vadeli etkilerini önleyebilmek için okullarda öğrenciler arasındaki zorbaca davranışların durdurulması gereklidir.

Bir sınıf veya okuldaki zorba/mağdur sorununun derecesi ile sınıfın veya okulun sosyal iklimi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Zorba/mağdur sorununun yüksek olduğu okullarda öğrencilerin kendilerini daha az güvende hissettiklerini ve okul yaşamlarından daha az tatmin duydukları saptanmıştır. Bu bulgular özellikle mağdurlar için okulun öğrenme ve verimli çalışma yapmak için uygun bir yer olmadığına işaret etmektedirler. Öte yanda sınıftaki bu olaylara "seyirci" olan diğer öğrencilerin de zorba/mağdur sorunundan etkilendikleri tahmin edilebilir. Örneğin zorbalık sorununun gizli kalması diğer öğrencilere uygunsuz ve zarar verici davranışların herhangi bir yaptırım görmeden sürdürülebileceğini öğretebilir. Böyle olaylar zaman içinde öğrencilerin daha saldırgan, daha az empatik ve daha az duyarlı olmalarına yol açabilir ve böylesi bir sosyal iklim okuldaki zorbalık olaylarının sayısının daha da artmasını sağlayabilir (Olweus, Limber ve Mihalic, 1999: 14-16).

Zorba/mağdur sorunu öğrencilerin öğrenmelerini de olumsuz etkiler. Zorbaların öğretmenler veya idareciler tarafından durdurulmaması sınıf veya okuldaki korku havasını

arttırabilir. Öğrencilerin dikkati öğrenme eyleminden başka yerlere çekildiği için hem mağdurlar da hem de seyircilerde okul başarısının düşmesine yol açabilir. Zorbalığa uğramak veya seyirci olmak öğrencilerin güvenli bir ortamda öğrenim görme hakkına da engeller (Banks, 1997).

Okullarda zorba/mağdur sorunu ilgili çalışmalar üç temel amaç taşımaktadır: (1) Okulda zorbaca davranışları önleme, (2) Zorbaca davranışlara müdahale etme ve durdurma, (3) Zorbaca davranışa karışan zorba veya mağdur çocukları iyileştirme çalışmaları. Önleme, müdahale ve iyileştirme çalışmaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Zorbalığa karşı yapılan çalışmalar her üç temel amacı da aynı anda içermektedir (Besag, 1995; Elliot, 1993; Olweus, 1995; Roland ve Munthe,1989; Sharp ve Smith,1995; ve diğerleri). Besag'a (1995:32) göre tüm öğrenci ve öğretmenlere destek olan, tek bir çocuk veya öğretmenin bile zorbalık problemini tek başına çözmek zorunda bırakılmadığı "tüm okul" yaklaşımı zorbalığın önlenmesinde en etkin yaklaşımdır. Okullarda zorbalığın önlenmesine yönelik programlar var olan sosyal çevreyi kullanmalıdır. Öğrenci rehberlik ve psikolojik hizmetlerinden sorumlu uzmanlar böyle bir sosyal ortamın yapılandırılmasında önemli bir rol üstlenebilirler (Olweus, Limber ve Mihalic, 1999).

Araştırmalar çocukların sadece çok küçük bir kısmının zorbalığın şiddeti ve etkisinden kaçınma veya zorbalıkla baş edebilmeyi öğrendiğini göstermektedir. Okullarda zorbalığa müdahale konusunda yapılabilecek grupla psikolojik danışmanlık çalışmalarına ilişkin çeşitli öneriler, stratejiler ve unsurlara yer veren yayınlar olmasına rağmen bu programların zorbaca davranışların azaltılmasındaki etkinliğini bilimsel olarak değerlendiren çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Batsche, 2000b; Olwues 1995) .

Problem

Psikolojik danışma mesleğinde çalışan kişilerin gözlemleri okullarda zorbalıkla ilgili vakalara rastlandığı yönünde olmakla birlikle yurtiçinde yapılan kaynak taramasında 2002 yılının Ocak ayına kadar çocuklar arasındaki zorbaca davranışlar konusunda yapılmış olan herhangi bir çalışma bulunamamıştır. Okullarda zorbalığı önlemenin ilk adımı zorba/mağdur sorununun varlığını ortaya çıkarmak ve bu sorunun daha çok hangi sınıf seviyelerinde ve okulun neresinde meydana geldiğini saptamaktır. Bu araştırma ile Türkiye'deki okullarda öğrenciler arasındaki zorba/mağdur sorunu ile ilgili durum gözden geçirilmiş olacaktır.

Ayrıca zorbalığı önlemeye yönelik, bilimsel olarak etkinliği denenmiş, ülkemiz koşullarına uygun, sınıf çapında uygulanabilecek grupla psikolojik danışma programlarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapılan kaynak taramaları sonucunda öğrencilerin zorbalık eğilimi ve zorbalıkla başetme tutumlarını ölçmeyi amaçlayan bir ölçeğe rastlanmamıştır. Yurt dışında da bu amaçla geliştirilmiş ölçek çalışması çok sınırlıdır. Zorbalığı önleyici grup programlarının programının etkinliğinin ölçülmesi için bir zorbalık tutumu ölçeğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Özetle, bu araştırmanın problemleri, (1) Okullarımızda zorba/mağdur sorunu ile ilgili durumun belirlenmesi, (2) buna bağlı olarak önleyici bir grupla psikolojik danışma programı geliştirerek, bu programın öğrencilerin zorbalıkla ilgili tutumlarını değiştirmedeki etkinliğinin ölçülmesidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, İstanbul ilindeki ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki öğrenciler (5, 7 ve 9. sınıflar) arasında olagelen zorbaca davranışların sıklığı ve özelliklerinin incelenmesi ; öğrencinin öğrenciye gösterdiği zorbaca davranışlar ile cinsiyet, sınıf seviyesi; okulun sektörü ve öğrencinin devam ettiği okul ve öğrencinin kendisine

ilişkin duyguları gibi gibi bazı demografik faktörler arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır.

Ayrıca araştırmacı tarafından geliştirilecek "Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi" isimli önleyici bir grupla psikolojik danışma programının öğrencilerin zorbalığa yönelik tutumları üzerindeki etkisinin yine araştırmacı tarafından geliştirilecek tutum ölçekleri ile belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada şu temel sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

a) Öğrencilerin okullardaki zorbaca davranma ve zorbalığa maruz kalma durumu ve bu sorunla ilgili davranışları nedir ve bu durum ve davranışlar

   1) Cinsiyet (kız /erkek),

   2) Sektör (devlet okulu/özel okul),

   3) Eğitim düzeyi (öğrencinin bulunduğu sınıfın seviyesi),

   4) Öğrencinin devam ettiği okul,

   5) Öğrencinin teneffüs vaktini sevip sevmemesi,

   6) Öğrencinin sınıfta sahip olduğu iyi arkadaş sayısı,

   7) Öğrencinin kendini sınıfındaki diğer öğrencilere göre seviliyor hissedip hissetmemesi

ile ilişkili midir?

b) "Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi" grupla psikolojik danışma programının öğrencilerin zorbalığa yönelik tutumları üzerinde etkili midir?

Araştırmanın genel amacı çerçevesinde, yanıt aranmaya çalışılan soruların ayrıntılı dökümü Ek I 'de yer almaktadır.

Araştırmanın Önemi

Yapılan yurtiçi literatür taramasında, 2002 yılının Ocak ayına kadar ulaşılabildiği kadarıyla, doğrudan öğrenciler arasındaki zorbaca davranışların belirlenmesi ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan yurtdışı literatür taramasında doğrudan zorbalığı konu alan ve okullarda zorbalığın zorbaca davranışların sayısının azaltılmasına yönelik deneysel çalışmalara rastlansa da zorbalık tutumunun değiştirilmesini hedefleyen ve grupla danışmanlığın zorbalık tutumu üzerindeki etkilerini sınayan bir çalışmaya, ulaşılabildiği kadarıyla, rastlanmamıştır.

Problem bölümünde de belirtildiği gibi, okullarda zorba/mağdur sorununun önlenmesinin ilk adımının bu sorunun varlığının saptanması ve özelliklerinin belirlenmesi olduğu kabul edilmektedir. Bu araştırmanın bulgularının ve bu bulguların bilimsel yorumlarının ülkemizdeki okullarda öğrenciler arasındaki zorbaca davranışların belirlenmesi ve bu davranışların önlenmesi için özellikle eğitimci ve psikolojik danışmanlara fikirler ve ipuçları vereceğine inanılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bilimsel veriler doğrultusunda; bireysel ve grupla psikolojik danışma hizmetlerinde izlenen programların içeriği zenginleşebilir. Yapılacak bu çalışma ülkemizde zorbalık durumlarının kendi iç dinamikleri ile öğretmen ve ana baba tutumları veya okul başarısı arasındaki ilişkilerin araştırılması ile ilgili yeni çalışmalara ışık tutabilir. Araştırma bulgularının yurtdışındaki meslektaşlarımızın zorba/mağdur sorunu ile gerçekleştirebilecekleri uluslararası karşılaştırma çalışmaları için de ülkemizdeki durumla ilgili veri oluşturabileceği düşünülmektedir. Ayrıca "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı" ile okullarda eğitimciler ve psikolojik danışmanlar tarafından zorbalığa karşı önleyici amaçla kullanılabilecek grupla psikolojik danışma aracının kazandırılması umulmaktadır. Yapılan kaynak taramalarında yurtiçinde zorbalık tutumunu ölçen bir ölçeğe rastlanmamış, yurtdışında ise bu konuda geliştirilmiş ölçek sayısının yok denecek kadar az olduğu veya olanların da sınırlılıkları olduğu saptanmıştır. Bu programın etkinliğinin sınanması amacıyla geliştirilen "Zorbalık Eğilimi" ve "Zorbalıkla Başetme Tutumu" ölçekleri ile bu alanda çalışma yapmak isteyecek araştırmacılar için iki ölçek kazandırılmış olacaktır.

Sayıltılar

Bu araştırmada aşağıda belirtilen temel sayıltılardan hareket edilmiştir:

1. Anket ve ölçeklere deneklerin verdikleri cevaplar onların gerçek görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır.
2. Örneklem evreni temsil edecektir.
3. Ölçme araçları ölçtükleri özellikler açısından geçerli ve güvenilirdir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmada;

1. İstanbul ili Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel ve devlet ilk ve orta öğretim okullarında okumakta olan 5, 7 ve 9. sınıf öğrencileri ile sınırlıdır. Meslek liseleri, teknik liseler, imam-hatip okulları ve azınlık okulları kapsam dışı bırakılmıştır.
2. Zorbalık sadece çocuklar arası zorbaca davranışlar kapsamında ele alınmıştır. Yetişkinler arası veya yetişkin çocuk arası zorbaca davranışlar kapsam dışı bırakılmıştır.
3. Öğrenciler arasındaki zorbaca davranışlara ilişkin veriler araştırmada kullanılacak anketteki sorulara öğrencilerce verilen cevaplarla sınırlıdır.
4. "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı " nın etkinliğine ilişkin veriler araştırmada kullanılacak tutum ölçeklerini oluşturan davranış örnekleri ile sınırlıdır.
5. Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı " nın etkinliği programın uygulandığı 5. sınıf öğrencilerinden elde edilen veriler ile sınırlıdır.
6. Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak anket ve tutum ölçeği kullanılacak, gözlem, mülakat gibi teknikler kullanılmayacaktır.

Tanımlar

Zorbalık: Zorbalık ile ilgili uluslararası araştırmalarda en sık kullanılan tanım Dan Olweus'un (1995:9) şu tanımıdır : "Bir kişi, bir süre boyunca , bir veya daha fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kaldığında zorbalığa uğramış olur." Valerie Besag (1995:4), Olweus'un tanımını biraz daha genişletmiştir: " Zorbalık güçlü durumdaki bir kişi/kişilerin kendi kazançları veya keyifleri için , o durumda karşı koyma gücü olmayanlara karşı sıkıntı vermek niyeti ile fiziksel, psikolojik , sosyal veya sözel olarak tekrarlanan saldırısıdır" Bu problemin dört özelliği vardır : (1) fiziksel (örneğin, vurma, itme, tükürme, cinsel taciz) , sözel (örneğin isim takma, alay etme, tehdit etme), psikolojik (örneğin, surat asma, ters ters bakma, dedikodu yayma, eşyalarını saklama) veya sosyal (örneğin, grup arkadaşlıklarından, oyunlardan dışlama) olabilir; (2) sosyal olarak kabul edilebilir bir biçimde olabilir (örneğin bilinçli olarak diğerlerinin daha aşağı hissetmesine veya korku duymasına yol açacak akademik, sportif veya sosyal başarıya aşırı rekabetçi yaklaşım) ; (3) tekrarlanan bir eylemdir ve gelecekte de tekrarlanacağı tehdidini içerir; (4) güçlünün güçsüzü ezmesi şeklindedir.

Bu araştırmada kullanılan veri toplama araçlarında öğrencilere aşağıda yer alan zorbalık tanımı verilmiştir:

"Bir öğrenciye, başka bir öğrenci veya bir grup öğrenci tarafından aşağıdakilere benzer davranışlarda bulunuluyorsa, o öğrencinin zorbaca davranışlara uğradığını söyleyebiliriz.

*Bir öğrenciye hoş olmayan, kötü sözler söylendiğinde, alay edildiğinde veya o öğrenciye acımasız ve kırıcı isimler taktıklarında,

*yalnız bırakıldığında, arkadaş gruplarından dışlandığında, bilerek çeşitli faaliyetlerin dışında bırakıldığında,

* itildiğinde, dövüldüğünde, tehdit edildiğinde, bir odaya kilitlendiğinde ve buna benzer davranışlarla karşılaştığında,

*hakkında yalan veya yanlış söylentiler çıkarıldığında, evine kırıcı mektuplar yollandığında veya kırıcı telefonlar edildiğinde, diğer öğrencilerin onu sevmemesi için uğraşıldığında…

Bu tip olaylar sık sık olabilir ve zorbaca davranışa uğrayan kişinin kendini savunması zordur. Bir öğrenciye tekrar tekrar olumsuz bir şekilde şaka yapılması da zorbaca davranıştır. Fakat şakalaşma dostça ve oyun gibi yapıldığında zorbaca bir davranış sayılmaz. Ayrıca, aynı güçte iki öğrencinin münakaşa etmesi veya dövüşmesi, şiddetin bir başka çeşidi olmakla birlikte zorbaca davranış değildir."

Zorba: İstemli olarak bir süre boyunca, bir veya daha fazla kişiyi rahatsız edecek olumsuz davranışlarda bulunan öğrenci (Olweus, 1995:9).

Kronik Zorba: Diğer kişi veya kişilere karşı haftada bir veya daha fazla zorbaca davranışlarda bulunan kişi.

Mağdur: Düzenli olarak ve bir süre boyunca, bir veya daha fazla kişinin kendisini rahatsız eden olumsuz davranışlarına maruz kalan öğrenci (Olweus, 1995:9).

Kronik Mağdur: Diğer kişi veya kişilerin haftada bir veya birkaç kez zorbaca davranışına uğrayan kişi.

Zorba/Mağdur Sorunu: Bir okulda zorbaca davranışlara , bazı öğrencilerin diğer bazı öğrencilere karşı sistemli olarak rahatsız edici olumsuz davranışlarda bulunmasına sıklıkla rastlanılması durumu.

BÖLÜM II

İLGİLİ LİTERATÜR

ZORBALIK

Zorbalık Nedir? Çeşitleri Nelerdir?

Saldırgan davranışın bir alt sınıfı olarak kabul edilen zorbalık çeşitli biçimlerde kavramsallaştırılabilir (Smith ve Thompson, 1991:1). Zorbalığı tarif etmek için kullanılan kelimeler bir ölçüde bu etkileşimlerin kültürel olarak nasıl algılandığını yansıtır. Craig ve arkadaşlarına göre (2000: 6-7) çeşitli araştırma sonuçlarından elde edilen verileri karşılaştırmada yaşanan bir güçlük zorbaca davranışları nelerin oluşturduğuna ilişkin tutarlı bir tanımın olmamasıdır. Çeşitli ülkelerde zorba/mağdur sorununun varlığına ilişkin veriler zorbalığın tanımlanması, kavramsallaştırılması ve anlaşılmasında ülkenin kendi dilinin lugatçesine göre farklılık gösterebilir. Örneğin İskandinavlar bir grup tarafından yapılan zorbalığı tarif etmek için 'möbbning' kelimesini kullanırken, zorbalığın İngilizce karşılığı olan "bullying" anlam olarak hem grupça yapılan şiddeti hem de bireysel şiddeti içermektedir (Pikas, 1989a:2). Kuzey Amerika' lı araştırmacılar ise zorbalığı tarif etmek için dikkati mağdurun üzerine odaklayan 'victimization' (mağdurlaştırma) kelimesini kullanmaktadırlar. Fransızca veya İspanyolca'da zorbalığı tarif eden bir kelime bulunmamaktadır.[1]

[1] Redhouse İngilizce –Türkçe Sözlüğünde (1995) İngilizce 'bully' kelimesinin Türkçe karşılığı "kabadayı, kendinden küçükleri ezen kimse" (s.122), 'victim' kelimesinin Türkçe karşılığı ise "Kurban, mağdur kimse" (s. 1101) olarak verilmektedir. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nde (1986) 'zorba' , "Kaba kuvvete başvuran ,gücüne güvenerek başkalarına kötü davranan, onların hakkını çiğneyen kimse için kullanılır" (s. 12772), 'zorbalık' ise "Zorba bir kimseye özgü davranış" (s. 12772) olarak tanımlanmaktadır. Okyanus Ansiklopedik Sözlük'te (1972) 'zorba' kelimesinin karşılığı "Gücüne güvenerek şunun bunun hakkına ilişen" (s. 3097) olarak yer almaktadır. Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük'te(1994) ise 'zorba' kelimesine karşılık olarak "1. Gücüne güvenerek , şiddet kullanarak başkalarının hakkını elinden alan, kaba kuvvete başvuran (kişi). 2. Müstebit." (s. 2495) tanımı verilmektedir. Bu tanımlar ilgili kaynaklardaki zorbalıkla ilgili tanımlarına uymaktadır. Ayrıca araştırmacı tarafından öğretmen, ana babalar ve psikolojik danışmanlardan oluşan çeşitli gruplara verilen sekiz seminerde, katılımcılara araştırmacılar tarafından belirlenmiş zorbaca olarak kabul edilen davranış örnekleri sunularak kendilerinden bu davranışları en iyi tarif edecek Türkçe bir kelimenin ne olduğu sorulmuş ve katılımcıların büyük çoğunluğu "zorbalık" kelimesinde fikir birliğine varmışlardır. Bunun üzerine bu araştırmada uluslar arası İngilizce yayınlarda 'bully' olarak kullanılan kelimenin Türkçe karşılığı olarak 'zorba' kelimesinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Zorbalığın tanımı iki boyutta önem kazanır ; birincisi bu olayın genel olarak nasıl tanımlandığı, ikincisi ise bir zorbalık olayı meydana geldiğinde bunu olaya katılan tüm tarafların zorbalık olarak tanımlayıp tanımlamayacağıdır (Kalliotis 2000:49).

Zorbalık kavramına ilk dikkat çeken kişi olan olan İsveç'li araştırmacı Heinemann, İsveç dilinde "möbbning" olarak adlandırılan zorbalık tanımını aykırı bir kişiye yönelik birden başlayıp birden biten bir grup şiddeti olarak tanımlamıştır (Arora'dan, 1996:318).

Bu alanda en geniş çaplı ve uzun süreli araştırmaları gerçekleştirmiş olan Dan Olweus (1995:9) zorbalığı şöyle tanımlar: "Bir kişi, düzenli olarak ve bir süre boyunca, bir veya daha fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kaldığında zorbalığa uğramış olur." Eğer bir kişi istemli olarak bir diğer kişiye acı verir veya acı vermeyi, yaralamayı ya da rahatsız etmeyi dener ise bu bir olumsuz davranıştır ve bu tanımda belirtilen aslında saldırganca bir davranıştır. Olweus zorbalığın psikolojik ya da ruhsal yanlarını da ekleyerek bu tanımı genişletmiştir. Olumsuz davranışlar sözlü olarak sürdürülebilir; örneğin tehdit etme, alay etme, isim takma, hakaret etme... Eğer bir kişi diğerini iter, vurur, tekmeler, ısırır, çimdikler veya yumruklarsa fiziksel temas yolu ile olumsuz davranışta bulunmuş olur. Sözler veya fiziksel temasta bulunmadan da olumsuz davranışta bulunmak mümkündür. Örneğin birinin arkasından veya suratına çirkin el ve yüz hareketleri yapmak, birisini istemli olarak akran grubundan dışlamak, diğer kişinin isteklerini yerine getirmeyi reddetmek gibi (Olweus, 1995:9).

Bazı çok ciddi rahatsızlık verme durumlarında tek bir olay bile zorbalık olarak kabul edilebilse bile, Olweus'un (1995:9) yukarıda verilen tanımı "belli bir süre boyunca tekrarlanan" olumsuz davranışları vurgular. Olweus nadiren gerçekleşen ve kimi kez bir çocuğa diğerinde başka bir çocuğa yönelik pek ciddi olmayan olumsuz davranışları zorbalığın tanımının dışında tutmaktadır.

Roland ve Munthe'de (1989:151) zorbalığı benzer bir şekilde , "uzun süreli ve sistematik olarak, olaylar sırasında kendini savunamayan bir kişiye karşı, bir başka kişi veya kişilerce fiziksel veya psikolojik şiddet uygulanması" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım Besag (1995), Elliot (1992), Maines ve Robinson (1992), Pearce (1989), tarafından da kabul edilmektedir.

Öte yanda tüm yazarlar zorbalığın uzun süreli ve sistemli eylemler olması gerektiği görüşünde değildir. Örneğin, Tiny Arora'ya (1996:319) göre güçsüz bir kişiye yönelik tek bir fiziksel saldırı veya tehdit bile bu kişiyi ürkütebilir, üzebilir ve çaresiz hissettirebilir. Bu duygular saldırıyı takip eden duygusal travma sonucu olmanın yanı sıra bu saldırıların yenilenebileceği korkusu ile de bağlantılıdır. Bu nedenle zorbalığın tekrarlanan ve sistematik eylemler olmasının yanında mağdur üzerindeki uzun süreli ve kalıcı etkisini de dikkate almak zorbalığın tanımını daha kesin kılabilir. Öte yanda zorbalığın uzun süreli olma özelliğinin sadece gerçekleşen tekrarlı eylemlerle değil aynı zamanda uzun süre için değişmeye karşı dirençli ve patolojik bir sosyal sistemle de bağlantılı olduğu tartışılabilir. Böyle bir sistem içinde bir diğer unsuru, yani mağdurun zorbalık durumunda kendini tanımlama yetersizliğini, içerebilir. Böyle bir tanım hem güç boyutunu hem de kişiler arası etkileşimi dikkate almış olur (Arora, 1996:318).

Öğrencilerin görüşü de Arora'nın (1996:325) savını desteklemektedir. Arora'nın İngiltere'de 12-14 yaşındaki öğrencilerin zorbalık tanımını belirlemek amacıyla yaptığı bir araştırmaya göre öğrencilerin sadece yüzde 14'ü olayın sık tekrarlanmasını zorbalığın tanımının içine almıştır. Madsen ve Smith ve Madsen'in 1993 ve 1996 yıllarında çocuklar arasında yaptıkları araştırmalarda da çocukların zorbalığın süresini zorbalık tanımının içine almadıkları ortaya çıkmıştır (Sharp ve arkadaşları'ndan 2000:39). Bu olgudan yola çıkarak araştırmacıların ve okul çağındaki çocukların zorbalık davranışının süre ile bağlantısı konusunda görüş ayrılıkları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Valerie Besag (1995:4), Olweus ve Roland'ın tanımlarını biraz daha genişletmiş ve zorbalığın ahlaki boyutunu da bu tanıma dahil etmiştir: "Zorbalık güçlü durumdaki bir kişi/kişilerin kendi kazançları veya keyifleri için karşı koyma gücü olmayanlara karşı sıkıntı vermek niyeti ile fiziksel, psikolojik, sosyal veya sözel olarak tekrarlanan saldırısıdır." Bu problemin dört yüzü vardır : (1) sözel, fiziksel veya psikolojik olabilir, (2) sosyal olarak kabul edilebilir bir biçimde olabilir (örneğin bilinçli olarak diğerlerinin daha aşağı hissetmesine veya korku duymasına yol açacak akademik, sportif veya sosyal başarıya aşırı rekabetçi yaklaşım), (3) tekrarlanan ve gelecekte de tekrarlanacağı tehdidini içerir, (4) güçlünün güçsüzü ezmesi şeklindedir. Besag'a göre zorbalık eylemden çok tutumdur ve zarar görebilecek çocuk üzerindeki etkileri

ölçüldüğünde zorbalık olarak belirlenir. Zorbalığın bir niyet ile , zorbanın kendi kazancı veya tatmini için yapılması saldırganlığın ahlaki olmayan bir şekilde kullanımıdır.

Olweus (1995:10) fiziksel veya psikolojik olarak aşağı yukarı aynı güçte iki çocuğun münakaşa etmeleri veya dövüşmelerini de zorbalık olarak tanımlanmaması gerektiğini vurgular. Zorbalık terimini kullanabilmek için bir güç eşitsizliği (asimetrik bir güç ilişkisi) olmalıdır. Olumsuz davranışlara maruz kalan çocuğun kendini koruyamaması veya bir şekilde zorbaca davranan çocuklara karşı çaresiz olması gerekmektedir.

Maines ve Robinson (1992) "zorba" yı heyecan, statü, maddi kazanç için veya grup süreci olarak ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının ihtiyaç ve haklarını dikkate almadan başka kişilere zarar veren davranışlarda bulunan kişi veya grup olarak, "mağdur"u ise başkalarının davranışlarından zarar gören ve zarar veren bu davranışlara karşı koyacak veya durduracak beceri, statü veya kaynaklara sahip olmayan kişi veya grup olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımlara göre fiziksel veya ruhsal olarak iki eşit güçte çocuğun kavga etmesi veya münakaşası -saldırganca davranış olmakla birlikte-zorbalık kapsamına girmemektedir.

Craig ve arkadaşlarına (2000:7) göre zorbalığın tanımlanmasında bireysel farklılıklar da söz konusudur. Örneğin bir etkileşimde bulunan iki kişi bu fiziksel , sözel ve sosyal saldırganlık içeren davranışları zorbalık olarak görmeyebilir ve böylece bu davranışlara gösterdikleri duyarlılık daha düşük olabilir. Böylece, zorbalığı tanımlamak belli bir oranda özneldir.

Zorbalık için kabul edilen bir başka kriter ise mağdurun bu eylemleri kışkırtmamasıdır (Smith & Thompson, 1991).

Van der Meer, "günah keçisi" (scapegoat) olma durumunu, yani belli bir neden olmaksızın, bir kaygı veya sıkıntı olduğunda suçsuz ve çaresiz bir kurbana saldırgan tavır almayı da zorbalık kapsamına sokmaktadır (Roland ve Munthe'den, 1989).

Valerie Besag'a (1995:5) göre zorbalık eyleminin zorba ile mağdurun uyumsuz bir sosyal süreçte iç içe geçmiş ve kolaylıkla krize dönüşebilecek bir sosyal davranış bağlamında ele alınması gerekir. İskandinavyalı araştırmacılar Björkvist ve arkadaşları

da zorbalığı sosyal özelliği olan özel bir saldırganlık durumu olarak tanımlamaktadırlar. Bu araştırmacılara göre zorbalık davranışları özellikle okullardaki sınıflar, hapishaneler, kışlalar gibi üyelerin birbirini hemen her gün düzenli bir şekilde gördükleri göreceli olarak küçük sosyal gruplar içinde görülmektedir (Arora'dan, 1996:319). Sosyal boyutun katılması, zorbalık eyleminin içinde gerçekleştiği grupla bağlantısını vurguladığı için, zorbalığın tanımına yeni bir nitelik ekler. Zorbalığın grup üzerine etkisi ve grubun zorbalık üzerine etkisi zorbalık etkileşimini açıklayabilecek temel unsurlardır (Arora, 1996:319).

Besag'a (1995:4) zorbalığı tanımlamanın zorluklarından birinin kolayca ölçülebilir bir olgu olmamasına bağlar. Besag'a göre (1995:6) zorbalık bir eylem değil bir tutumdur ve ancak mağdur üzerindeki etkileri ölçülerek zorbalığı belirlemek mümkün olabilir.

Zorbalık Çeşitleri

Olweus zorbalığı *doğrudan zorbalık* - mağdura yönelik göreceli olarak açıkça yapılan saldırı- ve *dolaylı zorbalık*- sosyal olarak yalnız bırakma veya istemli olarak gruptan dışlama- olarak ayırır (Olweus, 1995:10).

Ken Rigby (1997: 20), Olweus'un bu sınıflamasını biraz daha genişleterek aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi doğrudan ve dolaylı zorbalığı fiziksel, sözel ve sözel olmayan zorbaca davranışlar olarak sınıflamıştır.

Tablo 1- Zorbalık biçimlerinin sınıflandırılması

	Zorbalık biçimleri	
	Doğrudan	**Dolaylı**
Fiziksel	Vurma İtme Tükürme Taş atma	Bir başka kişinin bir kişiyi dövmesini sağlamak
Sözel	Sözlü hakaretler İsim takma Tehdit	Bir başka kişiyi birisine hakaret etmesi için ikna etme Kötü dedikodular yayma
Sözel olmayan	Tehdit edici ve küçültücü el hareketleri veya yüz mimikleri	Eşyalarını saklama Bir grup veya etkinlikten bilerek dışlama

Kaynak: Rigby, K. (1997) Bullying in Schools. What to do About It. Melbourne: Acer, s. 20

Rigby (1997: 15-16) iki tür zorbalık olduğunu öne sürer: Kötücül zorbalık (malign bullying) ve kötücül olmayan zorbalık (non-malign bullying). Kötücül zorbalık güç dengesizliğini bilerek kötüye kullanma ve bilinçli olarak birine zarar vermedir; içinde kötülük barındırır. Zaten zorbalığın en ürkütücü yanı da kötü niyet taşımasıdır. Kötücül zorbalık yedi unsur içerir:

1. Başlarken can yakma arzusunun olması
2. Bu arzunun eylemin dönüşmesi
3. Bir kişinin yara alması
4. Daha güçlü bir kişi veya gruptan daha güçsüz olana yönelik olması
5. Geçerli bir nedeninin olmaması
6. Tekrarlanması
7. Belirgin bir keyif alma içermesi.

Rigby'e (1995:17-19) göre her zorbalık kötülük isteği ile başlamayabilir. Öte yanda mağdur için kötücül olmayan zorbalık da en az diğeri kadar yıkıcıdır. Kötücül olmayan zorbalık kendi içinde akılsız zorbalık (mindless bullying) ve eğitimsel zorbalık (educational bullying) olarak ayrılabilir. Akılsız zorbalık sırf başkalarına uymak ve eğlenmek amacı ile bir oyun gibi yapılır. Bu tür zorbaca davranışlarda bulunan kişiler genellikle mağdura verdikleri zarar ve üzüntünün farkında değildirler. Eğitimsel zorbalık kötü niyetle yapılmayıp, mağdurun iyiliği için yapıldığı iddia edilen ama kişinin neşesini kaçıran, hevesini kıran davranışları içerir.

Michelle Elloitt (1997:3) çeşitli zorbalık davranışlarını şöyle sınıflar: (1) Fiziksel: itme, tekmeleme, yumruklama, vurma veya fiziksel şiddetin herhangi bir şekilde kullanılması veya tehdidi; (2) Sözel: isim takma, küçük düşürme, hakkında söylenti yayma, alay, kötü şakalar, biri hakkında kötü şeyler yazma, kırıcı notlar bırakma; (3) Duygusal: grup dışında bırakma, özellikle dostça olmayan bir şekilde davranma, ırkla ilgili aşağılamalar, duygusal işkence, tehdit edici veya kaba mimik ve davranışlar; (4) Tehdit edici: para, eşya veya ödevlerin bir kopyasını isteme, zorbalık olurken mağdurun veya seyircilerin sessiz kalmalarını emretme.

OKULLARDA ZORBA/MAĞDUR SORUNU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Zorbalık gibi karmaşık bir problemle ilgili araştırma sayısı kısıtlıdır. Son yıllarda zorbalık problemi ile ilgili araştırmaların artmasının nedeni çocuklara yönelik şiddetin artması, okullarda güvenliğin arttırılmasına ilişkin toplumsal tepkiler ve okulda zorba veya mağdur olmanın ilerideki yıllarda da devam edebileceği ihtimalinin farkına varılması gibi bazı önemli toplumsal eğilimlerden kaynaklanmaktadır (Hazler 1997: 6).

Çocuklarda zorbalıkla ilgili ilk sistematik araştırmalar yetmişlerde İskandinav ülkelerinde başlamıştır. Zorbalıkla konusuna ilk dikkat çeken kişi olan İsveç'li hekim Heinemann'ın çalışmalarına halkın gösterdiği ilgi İskandinav ülkelerinde çok sayıda öğrenci ve ayrıca öğretmen ve veliler ile yapılan araştırmalarını başlatmıştır. Bu problem İskandinav ülkelerinde 1982 yılında Norveçli bir çocuğun zorbaca davranışlara uğraması nedeni ile intihar etmesi üzerine 1983 yılında Norveç Eğitim Bakanlığı zorbalığa karşı ülke çapında bir kampanya başlatarak, el kitapları video kasetleri ,öğretmen ve velilere yapılan bilgilendirme programları ve önleme programları geliştirmiştir. Araştırmalar seksenli yıllarda İngiltere'de de sürdürülmüş ve doksanlı yılların başında ise bu konu Japonya, İngiltere, Hollanda, Kanada, ABD ve Avustralya'da medyanın ve araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Olweus, 1995:9).

Zorbalıkla ilgili araştırmalardaki temel zorluk bu olayın tanımının yapılması, ölçülmesi ve hatta isimlendirilmesindedir. Zorbaca davranışların açıklanabilmesi için biyolojik, sosyolojik, antropolojik, psikolojik kaynaklarda var olan çok sayıdaki ve sıklıkla çelişen araştırma sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir (Besag, 1995:10).

Zorba/ Mağdur Sorununun Görülme Sıklığı

Olweus'un (1995:13-14) Norveç'te ülke çapında gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre anketin yapıldığı 1983-84 okul yılında öğrencilerin %15'inin "arada sırada" veya daha sık olarak zorba veya mağdur olarak zorbaca davranışlarla ilgili deneyim yaşadıkları söylenebilir. Bu yüzde Norveç'teki her yedi okul çocuğundan birini oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak yüzde 9 -52.00 çocuk- zorbalığa uğramış, yüzde 7 –

41.000 çocuk –ise başka çocuklara zorbaca davranışlarda bulunmuştur. Bu yüzdeler hesaplanırken Olweus "arada sıra" cevabını sınır olarak almıştır: Olweus'a göre bir öğrencinin zorbalığa uğradığını veya başkalarına zorbalık yaptığını söyleyebilmek için bunun "arada sırada" veya daha sık gerçekleşmiş olduğunu belirtmesi gerekmektedir. Olweus, öğrencilerin %15'inin zaman zaman (%10 mağdur, %5 zorba olarak), yüzde 5'inin ise ciddi bir biçimde birkaç yıl süre ile zorbalık problemine dahil olduklarını bulmuştur. Norveç'te yaklaşık yüzde üç öğrencinin " haftada bir" zorbalığa uğradığı yüzde ikiye yaklaşan öğrencinin ise bu sıklıkla zorbaca davranışlarda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Mağdurların yüzde 6'sı , tüm öğrencilerin yüzde 0.2'si hem zorba hem de mağdur olduğu söylenebilir. Olweus'un yaptığı , öğretmenlerin gözlemlerini içeren, paralel araştırmalar bu sonuçların zorba/mağdur sorunu ile ilgili verilen frekansların abartılı olmadığını ortaya koymuştur.

Olweus (1995) ve Roland (1989) bulgularını sınamak için araştırma yaptıkları örneklem gruplarındaki öğrencilerin ana babaları ile yaqılan mülakatlar ve sosyometri sonuçlarını da incelemişler ve sonuçlar arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır; böylece öğrencilerin cevaplarının güvenilir bir veri oluşturduğu sonucuna varmışlardır.

Bjorkquist ve arkadaşlarının (1982: 309) Finlandiya okullarında yaptıkları araştırmaya göre 14-16 yaşındaki 430 kız ve erkek öğrencinin yüzde 5 i mağdur, yüzde 5'i zorba olmak olarak belirlenmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre erkekler kızlara göre üç kat daha fazla zorba/mağdur sorunu içinde bulunmaktadırlar. Lagerspetz ve arkadaşlarının (1982: 49) aynı yıl yine İskandinav ülkelerinde yaptıkları benzer bir araştırmada da benzer sonuçlar (erkeklerin %13.7'si, kızların %5.4'ü) elde edilmiştir.

Zorbalık sorununa araştırmacılar arasında İskandinav ülkelerinden sonra en büyük ilgi İngiltere'de gösterilmiştir. İngiltere'de zorbalık üzerinde yapılan ilk araştırmalar 1976 yılında Mills ve 1978 yılında Lowenstein tarafından gerçekleştirilmiştir. Mill'in araştırmasında zorbalık oranı yüzde 8 olarak saptanmıştır (O'Moore'dan, 1989 :5). Lowenstein (1978) ın İngiltere'de 5-16 yaş grubundaki 10.000 kız ve erkek öğrenci üzerinde yaptığı bir araştırmada 5-7 yaş grubunun yüzde 2 sinin, 7-11 yaş grubunun yüzde 1'inin, 11-16 yaş grubundaki erkek öğrencilerin yüzde 5 inin ve 11-16 yaş grubundaki kız öğrencilerin yüzde 1.5'inin zorbaca davranışlara uğradığını belirlemiştir. Lowenstein bu araştırmasında oldukça kesin bir zorbalık kriteri getirmiş ve zorbalık

tanımında zorbalığın en az altı aydır sürüyor olması gerektiğini vurgulamıştır. Reid'ın 1983 yılında okula devamsızlık üzerine yaptığı bir araştırma devamsız yapan öğrencilerin yüzde 19'unun zorbaca davranışlara uğradıkları için okula devamsızlık yaptıklarını belirlemiştir. (Besag'dan,1995:12) İstismar konusunda 1986 yılında 4000 öğrenci ile mülakat yapan Elliot 1992 yılındaki araştırmasındaki öğrencilerin yüzde 38'inin "korkunç" olarak nitelendirdikleri zorbalığa maruz kalma deneyimi yaşadıklarını saptamıştır. Bu araştırmanın örneklemindeki öğrenciler arasında kızların yüzde 2'sinin , erkeklerin ise yüzde 8'inin günlük yaşamlarında kronik olarak bu deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır (Besag'dan ,1995:25) . 1987 yılında Arora ve Thomson'un araştırması son bir hafta içinde zorbalığa uğrama oranını saptamaya çalışmış ve 14 yaşındaki erkek öğrencilerin yüzde 50'sinin başkaları tarafından itildiğini, yüzde 36'sının da tehdit edildiğini belirlemiştir. Ayrıca 12 yaşındaki çocukların bir hafta içinde yüzde19'unun zorla parasının alındığı ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada çocukların sadece bir hafta içinde uğradıkları zorbaca davranışlar sorgulandığından bu davranışların uzun süreli olup belirlenmemiştir (O'Moore'dan, 1989 :7). Stephenson ve Smith'in 1987 ve 1989 yıllarında Kuzey Batı İngiltere'de 5. sınıf öğrencileri arasında gerçekleştirdikleri araştırmalarda öğrencilerin yüzde 23'ünün zorba veya mağdur olarak zorbalık durumu içinde bulundukları saptanmıştır (O'Moore'dan, 1989 :6). Darking'in 1987 yılında Kitdscape Primary Kit projesi için 4.000 çocuk arasında yürüttüğü bir pilot çalışmada zorbalığın çocukların en önemli endişe kaynaklarından biri olduğu ve örneklemin yüzde 38'inin sık sık zorbaca davranışlara uğradığı ortaya çıkmıştır (O'Moore'dan, 1989 :4). Stephenson ve Smith (1987: 236)'in araştırmaları örneklemlerindeki öğrencilerin yüzde 7'sinin zorbalık mağduru olduğunu, yüzde 10'unun zorba olduğunu ve yüzde 6'sının ise hem zorba hem de mağdur olduğunu ortaya koymuştur. Whitney ve Smith (1993: 22) örneklemlerindeki öğrencilerin yüzde 10'unun haftada en az bir kez zorbalığa uğradığını gözlemlemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bu problemin diğer ülkelere göre daha yoğun yaşandığı düşünülmektedir. 1985 yılında Wall Street Journal'de yayımlanan bir raporda çeşitli yaş gruplarından öğrencilerin yüzde 58'inin zorba veya mağdur olarak zorbalık deneyimi yaşadıkları iddia edilmiştir (Besag'dan, 1995: 24). Newson ve Newson, 1984'te anne-babalarla yaptıkları bir çalışmada anne babaların yüzde 26'sı çocuklarının zorbalık problemi ile karşılaştığını bildirmişlerdir (Besag'dan ,1995:25). ABD'de Perry, Kusel ve Perry'nin (1988:810) yılı araştırma sonuçlarına göre örneklemlerindeki öğrencilerin zorbalığa uğrama yüzdesi yüzde10'dur. Hoover ve arkadaşlarının (1992:10) ABD'deki

araştırma sonuçlarına göre ise öğrenciler arasındaki zorbalık yüzdesi yüzde 35'tir. Araştırma örneklemindeki öğrencilerin yüzde 10'u kronik olarak zorbalığa uğramaktadır ve yüzde 20'si diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduklarını itiraf etmişlerdir.

Kanada'nın Toronto kentinde Zigler- Rosenstein-Manner (1991) tarafından yapılan bir araştırmada anketi cevaplayan öğrencilerin yüzde 8'i haftada bir veya daha sık zorbalığa uğradıklarını bildirmişlerdir. Bu araştırmada öğrencilerin yüzde15'i haftada bir ya da iki kere diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduklarını itiraf etmiştir. Craig ve Pepler'in (1995:33) araştırmalarındaki gözlemlerine göre okul bahçesi veya dersliklerde yaptıkları gözlemlere göre oyun bahçesinde her 7 dakikada bir, dersliklerde ise her 25 dakika da bir zorbaca davranış meydana gelmektedir.

İrlanda'da yapılan araştırmalarda Mitchel ve O'Moore çocuklar arasındaki sık sık zorbalığa uğrama oranının 1987 yılında yüzde 7, Byrne yine 1987 yılında yüzde 5.3, bir yıl sonra Hillerey ve O'Moore Dublin bölgesinde yüzde10.5 olduğunu belirlemişlerdir. Hillery ve O'Moore zaman zaman zorbaca davranma oranının yüzde 43.3, zorbalığa uğrama oranının ise yüzde 55 olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmacılar diğer ülkelere göre daha yüksek olan bu zorbalık oranlarının nedenini Kuzey İrlanda'da toplum içinde sık sık terör ve şiddet olaylarının meydana gelmesi ve çocukların hemen her gün bu tür olayları işitmesi ile bağlantılı olabileceğini düşünmektedirler (O'Moore'dan, 1989:7-10).

Ken Rigby ve Peter Slee'nin 1995 yılında Avustralya'daki 7500 öğrenci arasında gerçekleştirdikleri bir araştırmada erkeklerin yüzde19'unun, kızların ise yüzde14'ünün haftada bir veya daha sık zorbaca davranışlara uğradığı ortaya çıkmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin en sık maruz kaldığı zorbaca davranış kendilerine kırıcı isimler takılmasıdır (erkekler %12.6, kızlar % 11.5) . Bunu 'hoş olmayan bir şekilde kendileri alay edilmesi (erkeklerde % 11.3, kızlarda %10.6), bilerek olayların dışında tutulma (erkeklerde % 5.8, kızlarda %9.5), kendilerine vurulması veya itilme (erkeklerde % 5.9, kızlarda %2.9) ve kötülükle tehdit edilme (erkeklerde % 5.4, kızlarda %3.2) takip etmektedir (Rigby'den, 1997: 34-5).

White'ın Japonya'da sürdürdüğü araştırmalarda öğrencilerin %40'ının zorba veya mağdur olarak zorbalık deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır. Japonya'da öğrenciler arasında zorbalık problemi yoğun olarak hissedilmektedir ve *ijime* adı verilen bu probleme

yönelik ülke çapında ve hükümet düzeyinde planlanmış çalışmalar sürdürülmektedir. Japonya'da kültürel olarak "gruba uyum"a önem verildiği için, önleme programları özellikle mağdurlara -mağdurun sosyal becerilerini arttırmaya yöneliktir (Besag'dan, 1995: 8).

İspanya'da Madrid bölgesinde 1200 çocuk arasında yapılan bir araştırmada öğrencilerin hemen hemen beşte birinin (%17.3) zorbaca davranışlarda bulunduğunu , yüzde 17.3'sinin ise zorbalığa uğradığını belirtmiştir . Zorbalık en fazla psikolojik zorbalık olarak görülmekte bunu eşyalarının çalınması takip etmektedir. Portekiz'de gazete haberlerinin analizi ve öğrencilerin okuldaki şiddet ile ilgili kompozisyonları incelendiğinde Portekiz okullarında zorbaca davranışların varlığı ortaya çıkmıştır (Fonseca ve arkadaşları, 1989:44-51).

UNICEF Komisyonunun 1987 yılında İtalya'daki Sassari bölgesindeki ilk okullarda yürüttüğü bir araştırmada öğrencilerin yüzde 20'si okulda zorluk yaşamalarının nedenini zorbaca davranışlara uğramak ile bağlantılandırmıştır (Basalisco'dan, 1989).

Kalliotis'in (2000:55) Yunanistan okullarında yaptığı araştırmada öğrencilerin değişik zorbaca davranışlara uğradıklarını belirtme oranları farklılık gösterse de (örneğin geçen hafta içinde itip kakılma oranı yüzde 21-27 iken, birisi benden zorla para istedi maddesinin yüzdesi 5-14) öğrencilerin bir okul yılı içinde genel zorbalığa uğrama oranı yaklaşık olarak yüzde 30 olarak saptanmıştır.

Zimbabwe'de Zindi'nin (1994:27-8) araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin yüzde 16'sı zaman zaman, yüzde 18'i haftada bir veya daha sık zorbalığa uğramaktadırlar.

Belirtilmesi gereken bir husus, yukarıda değinilen araştırma sonuçlarının önemli bir bölümünün öğrenci ifadelerine dayanıyor olması, öğrencilerin araştırmacılara söyledikleri kadarının bilindiğidir. Her ne kadar bu yüzdeler gerçek oranların bir kısmını yansıtmıyorsa da, zorbalık deneyimini zorba, mağdur veya şahit olarak yaşayan ve bundan olumsuz olarak etkilenen öğrenci oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Cinsiyet Faktörü

Elliot (1992), Lowenstein (1992), Olweus (1995), Roland (1989) gibi araştırmacıların bulgularına göre erkekler zorbaca davranışlara kızlara göre üçte iki oranında daha sıklıkla karışmaktadırlar. Zorba erkek çocuklar daha çok fiziksel şiddet veya tehdit kullanırken, kızlar dedikodu, alay etme, sosyal dışlama gibi dolaylı yolları kullanmaktadırlar. Erkekler çeşitli sınıflardan hem kız hem de erkek öğrencilere yönelik zorbaca davranış gösterdikleri halde kızlar daha çok kendi sınıflarındaki veya yaşlarındaki kızları kurban olarak seçmektedirler. Olweus (1995) ve Roland (1989) 'ın açıklamalarına göre kızların bu seçimlerinin nedeni onların daha çok sosyal dışlama yöntemini kullanmalarıdır. Öte yanda anne babaların bildirilerine dayalı araştırmalarda kız ve erkeklerin eşit oranda zorbalığa maruz kaldıkları bulunmuştur. Bunun nedeninin kız öğrencilerin sorunlarını daha rahatlıkla anne babalarına açmaları olabileceği düşünülmektedir.

Rigby ve Slee'nin 1995 yılında Avustralya'daki okullarda yaptıkları araştırma bulgularına göre hem kızlar hem de erkekler zaman zaman karşı cinsten kişilerce zorbalığa uğramaktadırlar. Bu araştırmada erkeklerin üçte biri bazı kızların onlara karşı zorbaca davranışlarda bulunduğunu; kızların ise dörtte üçü erkeklerin zaman zaman onlara karşı zorbalık yaptığını belirtmiştir. Kızların dörtte biri sadece erkekler tarafından mağdur ediliyorken, erkeklerin bir kız tarafından zorbalığa uğraması daha nadir (yirmide birden az) görülmektedir: Hem kızlar hem de erkekler bir kişi veya bir grubun zorbalığına uğramaktadır. Erkeklerin tek başlarına veya grupla zorbalık yapma eğiliminin oranları birbirine eşittir. Öte yanda grup zorbalığı kızlar arasında daha yaygındır (Rigby'den, 1997: 39).

Fonseca ve arkadaşlarının İspanya'daki okullardaki araştırmalarında zorbalığa uğrama oranı kız öğrenciler arasında (%19.6) erkeklere göre daha yüksek olmakla birlikte, diğer öğrencilerden korktuğunu söyleyen erkeklerin oranı (%16) kızlardan (%12.3) daha yüksektir. Bunun bir nedeni erkek öğrenciler arasında fiziksel şiddete daha fazla rastlanması olabilir (Fonseca ve arkadaşları, 1989:46-47).

Yaş/Sınıf Seviyesi Faktörü

Olweus'un (1995:34-37) Norveç'teki araştırmalarına göre özellikle ilk altı sınıfta sınıf seviyesi yükseldikçe hem kızlar hem de erkekler arasında zorbalığa uğrama yüzdesine ilişkin eğri azalmaktadır. En fazla zorbalığa maruz kalanlar küçükler ve daha zayıf öğrencilerdir. Olweus, ilkokullardaki zorbalık olaylarının liseye göre iki kat daha fazla olduğunu bulmuştur. Orta öğretim seviyesinde (7-9. sınıflar) bu düşüş daha az belirgin olmaktadır. Birinci ve ikinci sınıfta zorbalığa uğrayan öğrenci yüzdesi (%11.6), 7-9. sınıflarda zorbalığa uğrayan çocukların yüzdesinin (%5.4) hemen hemen iki katıdır (Olweus, 1995: 15). Zorbalığa maruz kalma riski her okul türünün giriş yıllarında -ilkokul, ortaokul ve lisenin ilk yılında- en yüksektir. Öte yanda her okul türünde zorbaların en aktif oldukları yıl bulundukları okulun son sınıfıdır. Bunun nedeni, okulun yaşça ve bir oranda bedence en büyükleri oldukları için gücü en rahat kullanmaları olarak açıklanmaktadır. Yıllar ilerledikçe kız öğrencilerde zorbaca davranışların azaldığı, öte yanda erkek öğrencilerde fiziksel zorbalığın yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir (Olweus, 1995:34-35).

Avustralya'da herhangi bir problemi olan çocuklara telefonla ücretsiz rehberlik hizmeti veren bir kuruluş olan Kids Help Line (KHL) 'ın 1994 yılındaki istatistiklerine göre o yıl içinde çocuklardan gelen telefonların yüzde 4'ünü zorbalığa uğramak ile ilgili olmuştur. Bu şikayetlerin yaşlara göre dağılımına bakıldığında zorbalıktan yakınmanın en yüksek sıklıkla 10- 14 yaş arasındaki çocuklarda (%75) olduğu ve bunu 5-9 yaş grubu (%16) ve 15-19 yaş grubu (%9) takip etmektedir (Rigby'den, 1997:37). Rigby ve Peter Slee de yine Avustralya'da 1995 yılında yaptıkları araştırmada öğrencilerce belirtilen zorbaca davranışların orta okul seviyesinde en yüksek olduğu ve lisenin son sınıfına doğru belirgin bir azalma gösterdiği saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin cevaplarına göre özellikle ortaokula ve liseye ilk başlandığı sene öğrenciler kendilerini yeni bir çevrede ve kendilerinden daha büyük çocuklarla çevrili bulduklarında zorbalığa uğrama oranları belirgin bir şekilde artış göstermektedir. Öte yanda sınıf seviyesi yükseldikçe zorbalığı rapor etme oranı düşmektedir (Rigby'den, 1997: 38-39).

Bu sonuçlar İspanya'daki araştırmalarda da desteklenmektedir. Öte yanda İspanyadaki araştırmada diğer çocuklardan korkma oranının sınıf seviyesi yükseldikçe arttığı belirlenmiştir (Fonseca ve arkadaşları, 1989:48).

Ne tür zorbaca davranışlara başvurulduğu incelendiğinde ise yüksek sınıf seviyelerinde fiziksel zorbalık kullanma eğilimi belirgin bir şekilde azalmaktadır (Olweus, 1995:15). Rigby ve Slee'nin Avustralya'daki 1995 yılı araştırmalarında da hem kızlarda hem de erkeklerde yaş artıkça fiziksel zorbalıkta azalma görülmekle birlikte sözel zorbalıkta yaşla birlikte artış göze çarpmaktadır. Diğer yaş gruplarında erkeklerin fiziksel zorbalığa uğrama oranı daha yüksek olmakla birlikte, 16-17 yaşlarına geldiklerinde erkekler itilmek veya dövülmek yerine grup dışında bırakılmak gibi fiziksel olmayan zorbaca davranışlara maruz kalmaktadırlar. Dolaylı zorbalığın diğer zorbalık türlerine göre oranı ise yaş arttıkça değişmemektedir (Rigby'den, 1997: 39).

Fonseca ve arkadaşları'nın (1989:48) İspanya'daki araştırma bulgularında da zorbalığa uğrama oranı en yüksek olarak daha küçük yaş gruplarında – ilkokul ve hatta anaokulu düzeyinde) görülmektedir. Küçük yaşlardaki öğrencilerin anket sorularını cevaplamaları zor olduğu için bu yaşlardaki zorbalığı saptarken gözlem sonuçları ve öğretmenlerin görüşlerinin de değerlendirilmesi gereklidir.

Okul Faktörü

Stephenson ve Smith'in İngiltere'deki okullarda 1987 ve 1889 yıllarında yürüttükleri araştırmalarında zorbaca davranışların bazı okullarda diğerlerine göre çok daha yüksek oranda gerçekleştiği saptanmıştır. Araştırmaya dahil olan 26 okulun 3'ünde hemen hemen hiç zorbaca davranış belirtilmemişken bir okulda öğrencilerin yaklaşık yüzde 50'si zorbaca davranışlara uğradıklarını ifade etmişlerdir. Stephenson ve Smith'in görüşüne göre zorbalık sorunu öğrenci sayısı yüksek, sınıfları kalabalık olan okullarda daha fazla görülme eğiliminde ise de yapılan istatistiksel değerlendirmelerde okulların öğrenci sayısı ile zorbalık oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Zorbalık oranı yüksek olan okullarda , zorbalık oranı düşük olan okullara nazaran okul politikalarında farklılıklar saptanmıştır. Örneğin , biri hariç zorbalık oranının düşük olduğu tüm okullarda öğretmenlerin zorbalık sorununu sözlü olarak dile getirdikleri, bu sorunla ilgili endişelerini konuştukları ve müdahale ve önlem almanın önemini vurguladıkları belirlenmiştir.

Stephenson ve Smith ayrıca zorbalık olaylarının ekonomik olarak yoksul olan bölgelerde daha fazla görüldüğüne dikkat çekmektedirler. Öte yanda en yoksul bölgede olan ve en kalabalık sınıflara sahip olan bir okulda zorbalık oranının diğer okullar arasında en düşük olduğu da görülmüştür (O'Moore'dan, 1989:6).

Riley'in 1988 araştırmasında İngiltere'de etnik azınlıkların sayıca daha yüksek olduğu bölgelerdeki okullarda zorbalığa daha sık rastlandığı öne sürülmektedir (Besag'dan,1995:12).

Fonseca ve arkadaşlarının (1989:47) İspanya'daki araştırmalarında özel okul ve devlet okullarında meydana gelen zorbalık oranları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamakla birlikte, başkalarının eşyalarını alma veya zarar verme gibi davranışlar özel okullarda (%16.8) devlet okullarına (%9.4) nazaran daha yüksek bulunmuştur.

Rigby ve Slee'nin Avustralya okullarında yaptıkları araştırmalarda okullar arasında zorbalık oranı açısından belirgin farklılıklar görülmüş; bu sonuç Rigby ve Slee'yi okul ortamının zorbalık ortamı üzerinde etkileri olabileceği kanısına götürmüştür. Rigby ve Slee'nin araştırmaları okulun öğrenci sayısının zorbalık oranının artmasında etkili olduğunu göstermiştir. Her ne kadar okulun bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik düzeyinin zorbaca davranışlar üzerinde bir etkisi olabileceği düşünülse de Avustralya bulguları bu görüşü destekleyen bir sonuca varmamıştır. Aynı şekilde sadece kız veya sadece erkek okulları ile karma okullar arasında da zorbalık oranları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Rigby'den, 1997: 40).

Olweus (1995:23) İskandinav ülkelerinde zorbalığın sıklığı ile ilgili okul türü, bulunduğu bölge veya etnik özellikleri bakımından anlamlı bir farklılık bulmamıştır. Olweus'a göre büyük şehirlerdeki okullarda öğrenciler ve öğretmenler arasında zorbalıkla ilgili farkındalık daha yüksektir ve bu problem daha açıklık ve sıklıkla konuşulmaktadır.

Özel eğitim okullarında zorbaca davranışların sıklığı daha yüksektir. Mitchel ve O'Moore 1988 yılındaki araştırmalarının sonuçlarına göre normal ilkokul sınıflarında yüzde 6 olarak saptadıkları zorbaca davranışların oranı özel eğitim sınıflarında yüzde 16 ya kadar çıkmaktadır. Byrne'ın 1987 deki araştırmasında da ortaokul seviyesindeki

normal sınıflarda zorbalık oranı yüzde 5 iken, özel eğitim sınıflarında ise yüzde 9 olarak saptanmıştır (Besag'dan,1995:12).

Zorbalığa Uğramanın Süresi

Araştırmaların gösterdiği bir başka bulgu zorbalığın uzun süreli olma özelliğidir. Lagerspetz ve arkadaşlarının (1982:49) İskandinav ülkelerinde yaptıkları araştırmaları mağdur olarak seçilen öğrencilerin yüzde 93'ünün zorbaca davranışlara bir yıldan uzun süre ile maruz kaldıklarını göstermiştir.

Riley'in İngiltere'de yaptığı araştırmada ortaokul seviyesinde zorba olarak belirlenmiş olan öğrencilerin yüzde 50'sinin geldikleri ilkokulda da öğretmenleri tarafından zorba olarak tanımlandıkları ortaya çıkmıştır (Besag'dan,1995:13).

Stephenson ve Smith'in 1987 ve 1989 yıllarında İngiltere'deki araştırmalarında da zorbaların büyük bir bölümünün zorbaca davranışları en az bir yıldan fazla bir zaman için sürdürdükleri, mağdurların önemli bir bölümünün ise bir yıla yakın süre ile zorbalığa maruz kaldıkları belirlenmiştir (Sharp ve arkadaşları'ndan, 2000:37). Yine İngiltere'de Sharp ve arkadaşları (2000:40) tarafından yapılan benzeri bir araştırmada da bu oran yüzde 4 olarak bulunmuştur.

Rigby ve Slee'nin nin 1995 de Avustralya'daki araştırmasında da öğrencilerin yüzde 5'inin bir yıldan fazla bir süredir devam ettiğini ortaya çıkarmıştır (Rigby, 1997:35).

Cole 1997de bir grup ortaokul öğretmeni ile yaptığı araştırmada öğretmenlerin çoğu bir kez zorbalık kalıpları oluştuğunda bunun bir yıl ve çoğu kez bir yıldan daha uzun süre devam ettiğini gözlemlediklerini bildirmişlerdir (Sharp ve arkadaşları'ndan, 2000:37).

Zorbalık davranışları arasında isim takma en uzun süreli ve tekrarlanan davranışken, sosyal dışlama daha kısa süreli bir zorbalık olarak belirlenmiştir (Sharp ve arkadaşları, 2000:42).

Zorbalık Nerede Gerçekleşmektedir?

Çeşitli araştırmacılar okulda meydana gelen zorbalığın sıklığının okula gidip gelirken olanlardan çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Olweus, 1978; Olweus, 1995, Rivers ve Smith, 1994). Örneğin, Yates ve Smith'in (1989:28) İngiltere'de 13-15 yaş öğrencileri arasında yaptıkları araştırmada zorbalığa uğrayan öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu olaylara okulun içinde, sadece %3'ünün okula gidip gelirken maruz kaldığı anlaşılmıştır.

Okul binası içinde ise bahçe zorbaca davranışların en sık meydana geldiği bölgedir, bunu okul koridorları, sınıflar, yemekhane ve tuvaletler takip etmektedir (Yates ve Smith, 1989) . Zindi (1994) yatılı okullarda zorbaca davranışların en sık görüldüğü yerin yatakhaneler olduğunu bunu okul bahçesi, ve tuvaletlerin izlediğini ve sınıfların en son olarak yer aldığını saptamıştır.

Öte yanda Craig ve arkadaşlarının (2000b:22) ilkokullarda tabii gözleme dayalı bir araştırmalarında zorbalık olaylarının sınıflara nazaran okul bahçesinde daha sık gerçekleştiği gözlenmiştir. Araştırmacıların gözlemlerine göre okul bahçesinde daha çok doğrudan zorbalık davranışları sergilenirken, sınıflarda dolaylı zorbalık davranışları gözlenmektedir. Saldırgan olmayan çocuklar okul bahçesinde daha fazla zorbalık yapma eğilimindeyken, saldırgan çocukların sınıfta zorbalık yapma eğilimi daha yüksektir. Bunun nedeninin saldırgan çocukların dersle ilgili görevlere dikkat vermede zorluk çekmeleri ve bu nedenle can sıkıntılarını gidermek arayışında olmaları olduğu düşünülmektedir.

İspanya'daki orta okullarda yapılan bir araştırmada teneffüslerde okul koridorlarının fiziksel zorbaca davranışların en fazla gerçekleştiği yer olduğu, sınıflarda ise daha çok alay, grup içinde küçük düşürme ve taklit etme gibi davranışların gerçekleştirildiği saptanmıştır (Fonseca ve arkadaşları, 1989:46).

Zorbalar Tek mi, Grup mu?

Olweus'a (1995:9-10) göre zorbalık tek bir çocuk tarafından veya bir grup tarafından sürdürülebilir. Zorbalığa maruz kalan da tek bir çocuk veya bir grup çocuk olabilir. Olweus'un en son Bergen çalışmasında elde edilen veriler zorbalığa uğrayan çocukların bir bölümünün (%35-40 kadarı) öncelikle tek bir çocuk tarafından mağdur edildiğini ortaya koymuştur. Zorbalığa uğrayanların çoğunluğu ise iki veya üç öğrenciden oluşan gruplarca rahatsız edilmektedirler.

Rigby'nin (1997:39) gözlemlerine göre öğrenciler genellikle zorbaların bir kişi olduğunu söylemelerine rağmen genellikle zorba bir çocuğun arkasında onu destekleyen bir grup çocuk bulunmaktadır.

Mağdurlar Hangi Sınıf Seviyesinden Çocukların Zorbalığına Uğramaktadırlar?

Olweus'un (1995:13-14) Bergen araştırması zorbaca davranışların önemli bir bölümünün büyük çocuklar tarafından küçükleri yönelik gerçekleştirildiğini göstermiştir. Bu durum özellikle küçük sınıflar için geçerlidir. Küçük sınıflarda zorbaca davranışlara uğrayan çocukların yüzde elliden fazlası bu davranışların daha büyük çocuklar tarafından yapıldığını söylemişlerdir. Rigby'nin (1997: 39) Avustralya'daki yaklaşık 4100 ilköğretim ve lise öğrencileri arasında yapılan araştırmada da mağdurların genellikle kendilerinden büyük çocuklarca rahatsız edildiği anlaşılmıştır.

Öte yanda bazı araştırma bulgularına göre zorbalar genellikle kendi sınıf seviyesindeki çocukları mağdur etme eğilimindedirler. Örneğin Zindi (1994:30) mağdurların çoğunluğunun kendi sınıfından çocukların zorbalığına uğradıklarını, bunu aynı sınıf seviyesinde başka sınıflardan ve en son olarak daha büyük sınıf seviyesindeki çocuklar tarafından mağdur edildiklerini saptamıştır. Zorbaların daha çok en fazla zaman geçirdikleri ve iyi tanıdıkları öğrencileri rahatsız etme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Yates ve Smith'in (1989:26) İngiltere'de 13-15 yaş öğrencileri arasında yaptıkları araştırmada da mağdurların yüzde 35'inin kendi sınıflarındaki arkadaşlarının yüzde 31'i

başka sınıflardan çocukların, yüzde 24'ü ise bir yada iki sınıf büyük çocukların zorbaca davranışlarına maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mağdurların sadece yüzde 8'i kendilerinden küçük çocuklar tarafından zorbalığa uğradığını söylemiştir. Erkek mağdurların büyük bir bölümü (%88) yine erkekler tarafından rahatsız edilmektedirler. Kızların ise yüzde 24'ü erkekler, yüzde 28'i ise hem kız hem de erkekler tarafından zorbalığa uğramaktadırlar.

Zorba/Mağdur Sorununa Verilen Tepkiler

Ana Babaların Tepkileri

John ve Elizabeth Newton'un 1984 yılında İngiltere Nottingham'da ana babalar arasında yaptıkları bir araştırmada annelerin yüzde 26'sının çocuklarının zorbalığa uğradığının farkında oldukları anlaşılmıştır. Öte yanda çocuklarının zorba olduğunu çok az anne kabul etmiştir (O'Moore'dan, 1989:6). Elliot'un 1986 yılındaki araştırmasının sonuçlarına göre ana babaların %30'u zorbaca davranışlardan endişe duymakla birlikte, sadece %4'ünün çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerine dair bir fikirleri bulunmaktadır (Besag'dan,1995:25).

Griffiths' e (1997: 9) göre çocukları zorbalığa uğrayan ana babalar çok güçlü duygular hissederler. Bu çeşitli duygular ana babaların çocuklarını zarar verici deneyimlerden koruma isteği veya kendi halledilmemiş deneyimlerinden kaynaklanabilir. Ana babaların duyguları bir buzdağına benzetilebilir: suyun yüzünde ve görünen duygular (suçlama, kızgınlık, sinirlilik, korku, atalet) çocuğa zorbalığa uğradığı için verilen tepkilerdir; suyun altında kalan ve gizlenmiş duygular ise (yoğun öfke, utanma, suçluluk, güçsüzlük, çaresizlik) ana baların kendilerinin yaşamış oldukları halledilmemiş deneyimlerin anıları ile ilgilidir.

Olweus'un araştırmasında da ilkokul öğrencilerinin yarısının, orta okul ve lise öğrencilerinin ise % 65' inin zorbalığa maruz kaldıklarını ana babalarına anlatmadıkları saptanmıştır. Zorbaların ise çok azının ana babaları ile bu konuyu konuştukları tahmin edilmektedir (Olweus, 1995:13-30). Öte yanda, Kalliyoitis'in (2000:61) Yunanistan'daki okullarda yaptığı araştırmada öğrencilerin üçte biri zorbalıkla ilgili sorunlarını hiç çekinmeden tüm açıklığıyla ana babalarına anlattıklarını söylemiştir. Kalliyoitis, bu

durumun kültürel farklılıklarla ilgili olabileceğini ve Yunan ebeveynlerle çocukları arasında daha açık bir iletişim kalıbının olabileceğini düşünmektedir.

Çocukların zorbalığa uğradıklarını ana babalarına anlatmamalarının nedenlerinden bazıları şunlardır: (1) Anlatmak şikayet olarak algılanır ve diğer çocuklar tarafından hoş karşılanmaz; (2) zorbalığa uğradıkları için utanç duyuyor olabilirler; (3) zorbalık çok hassas bir kişisel deneyimdir ve bunu ana babalarının bilmesini istemeyebilirler; (4) çoğu mağdur düşük benlik saygısına sahip olduğu için , zorbaca davranışları hak ettiğine inanır; (5) pek çok çocuk zorbalık olayını ana babasına anlattığında durumun daha da kötüleşebileceğinden korkar; (6) bazı çocuklar kendi başlarına gelen olumsuz bir olay nedeni ile ana babalarını üzmek veya utandırmak istemezler; (7) sıklıkla zorbalar bu olayları anlatmamaları için mağdurları tehdit ederler (Griffitths, 1997: 10).

Öğretmenler ve Okul Personelinin Tepkileri

Hazler ve arkadaşları (1991:146) kendilerini mağdur olarak tanımlayan kişilere bu sorun karşısında okul personelinin ne oranda tepki verdiğini sorduklarında mağdurların büyük bir çoğunluğu okul personelinin zorbalığa çok zayıf tepki verdiğini belirtmiştir.

Yine Eliot'un (1992:9-12) araştırmasında bu problemi öğretmenlerine anlatan ilkokul öğrencilerinin sadece yüzde 60'ı, daha büyük öğrencilerin ise yüzde 40'ı öğretmenlerinin konu ile ilgilenmediklerini ve sıkıntılarının azalmasına yardımcı olmadıklarını bildirmiştir.

Zindi'nin bulgularına göre (1994: 29) öğrencilere öğretmenlerin ne sıklıkla zorbalığı durdurmaya çalıştığı sorulduğunda yüzde 49 hiçbir zaman, yüzde 33 ara sıra, yüzde 18 sık sık/ hemen hemen daima cevaplarını vermiştir.

Yates ve Smith'in (1989:27-28) İngiltere'de 13-15 yaş öğrencileri arasında yaptıkları araştırmada 'arada sırada' veya daha sık zorbalığa uğradığını belirten 51 öğrenciden sadece 15'i durumu okulda bir öğretmenlerine anlattığını, 21'i ise evde birine anlattıklarını söylemişlerdir. Öğretmenlerinizden biri veya evde biri sizinle bu konuda konuştu mu sorusuna ise bu 51 öğrencinin sadece 13'ü öğretmenlerinin kendisi ile zorbalığa uğraması hakkında bir veya iki kez konuştuklarını belirten cevaplar vermişlerdir.

Aynı şekilde sadece 17 öğrenci evde zorbalık konusunda bir veya iki kez kendisi ile konuşulduğunu söylemiştir. Öğrencilere öğretmenlerin veya diğer öğrencilerin ne sıklıkla zorbaca davranışları durdurmaya çalıştığını irdeleyen sorulara verilen cevaplara göre, öğretmenlerin öğrencilerce zorbalığı durdurma konusunda diğer öğrencilerden daha etkin görüldüğü anlaşılmıştır. Zorbalık yaptığını itiraf eden 29 öğrencinin 20'si öğretmenlerinin kendileri ile hiç konuşmadığını, 7'si bir iki kere konuştuğunu, 2'si ise birkaç kez konuştuğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bu 29 öğrencinin 23'ü evde bu konuda kimsenin kendileri ile konuşmadığını söylemişlerdir.

Charach, Pepler ve Ziegler (1995: 16) Kanada'da yaptıkları araştırmada öğrencilerin çok küçük bir bölümünün öğretmenlerin bir yardımı olacağına inandıkları görülmüştür. Öğrenciler yetişkinlerin müdahalelerinin çoğu kez etkisiz olduğuna ve yetişkine haber vermenin çoğu zaman zorbaların saldırganlığını daha da arttıracağına inanmaktadırlar. Öğrenciler öğretmenlerinin hemen hemen hiçbir zaman sınıfta zorbalıkla ilgili konuşma yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Craig ve Pepler'in okul bahçesindeki etkileşimlerle ilgili gözlemsel araştırmalarında gözetmen öğretmenlerin zorbalık çatışmalarının sadece yüzde 4'üne müdahale ettikleri kaydedilmiştir. Bu araştırmacıların göre öğretmenlerin yüzde 85'i hemen hemen her zaman zorbalık olaylarına müdahale edip durdurduklarını bildirirken, öğrencilerin sadece yüzde 35'i öğretmenlerin olaylara müdahale ettiklerini söylemişlerdir. Benzer bir şekilde Olweus'un 1984 araştırmasında ilkokul öğrencilerinin yüzde 40'ı, orta okul öğrencilerinin ise 60'ı öğretmenlerin zorbalık çatışmalarını nadiren veya hemen hemen hiç durdurmaya çalışmadıklarını belirtmişlerdir (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000:6). Bu araştırmalar dikkate alındığında öğretmenlerin oldukça seyrek ve istikrarsız bir şekilde müdahale ettikleri söylenebilir.

Bu sonuçlar bazı öğrencilerin neden zorbalık olaylarını yetişkinlere bildirmek istemediğini açıklayabilir. Zorbanın intikam alabileceği korkusunun yanı sıra , öğrenciler deneyimleri ile yetişkinlerin kendilerinin mağdur olmaları ile ilgilenmeyecekleri veya bu konuda kendilerine bir yardımda bulunmayacaklarını da öğrenmiş olabilirler (Batsche ve Knoff, 1994:169). Ayrıca müdahale konusunda öğretmenlerin ve öğrencilerin cevaplarındaki tutarsızlık öğretmenlerin okullarındaki zorbalığın boyutlarının farkına

varmadıkları veya öğrencilerin öğretmenleri etkin müdahaleciler olarak görmedikleri ihtimalini akla getirmektedir (Craig ve arkadaşları, 2000:6).

O'Moore (1989:13) öğretmenlerin zorbalığın önlenmesi ile yeterince ilgilenmemelerin bir başka nedenin kendilerini bu konuda güçsüz hissetmeleri ya da kendi öğretmenlik stresi ile çok fazla yüklü olduklarından dolayı bir de öğrencilerin stresini yükleyebilecek kuvveti kendilerinde bulmamaları olduğunu düşünmektedir. Bir diğer olasılık çocuklar arası zorbalığın doğrudan öğretmenin meslek yaşamını ve akademik başarıyı engelleyici bir özelliğinin olmamasıdır. O'Moore'a göre genellikle öğretmenlerde öğrencilerin kendi sosyal sistemlerinin olduğu ve kendi meselelerini kendi aralarında çözdükleri inancını içeren bir tutum mevcuttur.

Öğretmenlerin yanı sıra okul yöneticilerinin de baş etmek zorunda oldukları sosyal baskılar vardır. Okullarında zorbalık bulunduğunu itiraf etmek okullarının adını ve bir yönetici olarak kendi ünlerini tehlikeye atabileceğinden bu konuda çekimser davranıyor olabilirler (O'Moore, 1989:13). Riley'in 1988 araştırmasındaki 30 zorba/mağdur vakasının -24'ü şahitler önünde gerçekleştiği halde- sadece yüzde 5'i yazılı olarak rapor edilmiştir (Besag'dan,1995:11-12).

Siann ve arkadaşlarının 1993 yılında ilkokul öğretmenlerinin zorbalığı nasıl tanımladıklarını belirlemeyi amaçlayan araştırmalarında tüm öğretmenler zorbalığın hem fiziksel hem de duygusal olabileceğini bildirmişlerdir (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000:7).

Boulton'un 1997 yılındaki benzer bir araştırmasında da öğretmenler fiziksel saldırı, sözel tehdit ve birini istemediği bir şeyi yapmaya zorlamak gibi davranışları zorbalık olarak tanımlamışlardır. Öte yanda öğretmenlerin yüzde 25'i isim takma, yanlış söylenti yayma, bakışlarla aşağılama ve başkalarının izinsiz eşyalarını almayı zorbalık olarak görmemektedirler. Aynı şekilde öğretmenlerin önemli bir bölümü sosyal dışlamayı da zorbalık olarak kabul etmemektedir. Bu sonuçlardan eğer öğretmenler dolaylı saldırganlığı zorbalık olarak kabul etmiyorlarsa, bu tür olaylara müdahale etme olasılıklarının da düşük olacağı söylenebilir (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000:7).

Craig ve arkadaşları (2000: 5-21) ABD'deki bir öğretmen okulundaki öğretmen adaylarının zorbalık ile ilgili tutumlarında bağlamsal ve kişisel faktörlerin etkilerini

incelemişlerdir. Araştırmada ele alınan bağlamsal faktörler saldırganlık türü ve zorbalığa şahit olup olmama koşuludur. Kişisel faktörler ise cinsiyet, yaş, cinsel rol oryantasyonu ve adil bir dünya inancıdır. Öğretmen adayları arasında zorbalığa yönelik tutumların hem bağlamsal hem de kişisel faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Yapılan MANCOVA analizleri zorbalık tutumlarında öğretmenlerin cinsiyetleri,cinsel rol oryantasyonu ve adil bir dünya inancındaki farklılıkları arasında bir ilişki ortaya çıkarmamıştır. Öte yanda empati düzeyi öğretmenin tutumu ile ilgili en anlamlı öngörü aracıdır. Saldırganlığın fiziksel türleri zorbalık olarak tanımlanarak ciddiye alınıp müdahale etme ihtimali yüksekken, sözel saldırganlığa müdahale ihtimali daha düşük bulunmuştur. Bunun bir nedeni fiziksel zorbalığın , sosyal dışlama gibi dolaylı zorbalık türlerine nazaran daha kolay fark edilebilir olması ve fiziksel zorbalığın mağdur üzerindeki olumsuz etkilerinin daha kolay gözlenebilmesi olabilir.

Öğrencilerin Tepkileri ve Duyguları

Boulton ve Underwood'un (1992:80) araştırmalarında öğrencilere diğer öğrencilerin ne kadar sıklıkla zorbaca davranışları durdurmaya çalıştıkları sorulduğunda en sık verilen cevap "bazen" (%41) olmuş bunu "hemen hemen hiçbir zaman" (%16) takip etmiştir. Öğrencilerin %31'i ise "bilmiyorum" cevabını vermiştir. Öğrencilere bir çocuğun zorbalığa uğradığını gördüklerinde kendilerinin ne yaptığı sorulduğunda ise en yüksek sıklıkla verilen cevap "bir şekilde yardım etmeye çalışırım" (%49) olduğu görülmüştür; bunu "hiçbir şey ama sanırım yadım etmeye çalışmalıyım" (%29) ve "hiçbir şey çünkü bu benim sorunum değil" (%22) cevapları takip etmiştir.

Whitney and Smith (1993:17) de orta okul ve lise öğrencileri arasında yaptıkları araştırmalarında diğer öğrencilerin zorbalığı durdurup durdurmadıklarını sormuşlar, orta okul öğrencilerinin yarısının, lise öğrencilerinin ise yüzde 38'inin diğer öğrencilerin zorbalığa müdahale ettiğini saptamışlardır.

Fonseca ve arkadaşlarının (1989:46) İspanya'da yaptıkları araştırmada öğrencilerin yüzde 23.3'ünün zorbalığa şahit olduklarında hiç bir şey yapmadıkları, yüzde 38.7'sinin ana babalarına veya öğretmenlerine haber verdiği, yüzde 37.8'inin ise zorbaya karşı çıktığı belirlenmiştir. Zorba davranan çocuklara karşı çıkma oranı erkek öğrenciler arasında (%42.7) kızlara göre (%29.2) daha yüksektir.

Bazı öğrenciler için ise zorbalığa şahit olmak , kendilerinin de bu tür davranışlara başvurmalarında teşvik edici olabileceği saptanmıştır. Örneğin, Craig ve arkadaşlarının (2000b:22-36) araştırma sonuçlarına göre örneklemlerindeki öğrencilerin yüzde 89'u zorbalığa müdahale etmekle birlikte bu müdahale anti-sosyal ve saldırgan bir şekilde gerçekleşmektedir.

Yates ve Smith'in (1989:27-28) İngiltere'de 13-15 yaş öğrencileri arasında yaptıkları araştırma bulgularına göre zorbalığa uğrayan çocuklar uğramayan çocuklara nazaran teneffüs vaktini daha fazla yalnız geçirme ve kendilerini daha az seviliyor hissetme eğilimindedirler. Öte yanda daha az arkadaşları olduğunu veya teneffüs vaktini sevmediklerini belirtmemişlerdir. Öğrencilere bir çocuğu zorbalığa uğrarken gördüklerinde ne hissettikleri sorulduğunda zorbalık yapmayan 205 öğrencinin sadece 23'ü hiçbir şey hissetmiyorum cevabını verirken, zorbalık yaptığını belirten 29 öğrencinin 12'si bu cevabı vermiştir.

Öğrencilerin Zorba/Mağdur Sorununa Yönelik Tutumları

Çocukların zorbalık tutumu ile ilgili en önemli araştırmalar Ken Rigby ve Peter Smith tarafından Avustralya' da gerçekleştirilmiştir.

Rigby ve Slee 1991 yılında Avustralya'da 8-12 yaşlarındaki 667 çocuk arasında mağdurlara yönelik tutumları belirlemeye çalışmışlardır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre öğrencilerin yüzde 10-20'si mağdurlara karşı olumsuz duygular beslediklerini ve yüzde 20'si kendini itip kaktıran çocuklarla arkadaş olmak istemediklerini bildirmiştir. Öğrencilerin yüzde 20'si mağdurların şikayette bulunmaması gerektiğine inanmaktadırlar. Yüzde 15 mağdurların bu davranışı hak ettiğini düşünmektedir, yüzde 10 ise mağduru seyretmenin eğlenceli olduğunu belirtmiştir. Öte yanda öğrencilerin beşte üçü kendini savunamayan çocuklara yardım etmenin iyi bir şey olduğuna inanmaktadır ve beşte dördü de bu konuda harekete geçen kişilere hayranlık duymaktadır. Rigby' ye göre bu sonuçlar öğrencilerin çoğunluğunun uygun yönlendirmelerle zorbalığa karşı durma eğiliminde olabileceğini göstermektedir (Rigby' den,1996:95-96).

Yine Rigby ve Slee tarafından1993 yılında yapılan başka bir araştırmada ise bu kez 280 orta okul öğrencisinden “zorbalığı şikayet eden çocuklar” diye başlayan açık uçlu bir soruyu cevaplamaları istenmiştir. Cevaplar pozitif, negatif ve tarafsız olarak kategorize edilmiştir. Olumlu cevapların sayısı olumsuzlardan fazla olsa da öğrencilerin yaşı arttıkça olumsuz cevaplar artmıştır. Öğrenciler şikayet edenlerin başının daha fazla derde gireceğine inanmaktadırlar. Zorbalıkla baş etmek için mağdurların kendilerinin uğraşmaları ve gerekirse zorbalığa saldırganlıkla tepki verilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Öte yanda şikayet edilmesi gerektiğini söyleyen öğrenciler ise bunun haklı olduğunu, zorbalığın durdurulması gerektiğini, mağdurların kendilerine savunma hakları olduğunu ve yetişkinlerin önerilerine ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler (Rigby ve Slee, 1993: 33-42).

Rigby ve Slee (Rigby’den 1996:94-104) “Provictim Scale” adını verdikleri bir zorbalık tutumu ölçeği geliştirerek , 1994 yılında yine Avustralya’da ilk ve orta öğretim öğrencilerden oluşan 700 kişilik bir örneklem grubuna uygulamışlardır. Provictim ölçeği 20 maddeden oluşmakta, bu maddelere öğrenciler 3 puanlı bir likert skalasında “katılıyorum”, “katılmıyorum” ve “bilmiyorum” cevaplarından birini seçmeleri istenmektedir. Maddelerin 12’si olumlu, 12si ise olumsuz maddelerdir , sempatik tepki tüm maddelerin yarısına olumlu, yarısına olumsuz cevap vermek anlamına gelmektedir. Ayrıca “Okulda bu dönem zorbalığa uğradın mı? ve “Okulda bu dönem başkalarına zorbaca davrandın mı? soruları yer almaktadır. Bu araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin büyük bir bölümünün zorbalık mağdurlarına karşı sempati duyduğu ve zorbaların önlenmesi için müdahalede bulunulmasını istedikleri anlaşılmıştır. Öğrencilerin yaklaşık yüzde 15-20’si ise mağdurları “zayıf” olarak algılamaktadır, zorbalara hayranlık duymakta veya zorbalık davranışını haklı göstermeye hazır bulunmaktadır. Araştırmada kızların mağdurlara erkeklere nazaran daha fazla sempati duydukları , yaş arttıkça her iki cinsin de sempati duymalarında azalma olduğu ortaya çıkmıştır. Öte yanda Rigby ve Slee bu bulguları öğrencilerin gerçek davranışları ile karşılaştırmamıştır.

Rigby ve Slee’nin yine “Provictim” tutum ölçeğini kullandıkları 1995 araştırmalarında ise erkeklerin yüzde 40’ı , kızların ise yüzde 30’ü zorbalığa uğradıklarını kimseye söyleyemeyeceklerini, eğer yardım isteyeceklerse bunun arkadaşlardan olabileceğini, öğretmenler ve psikolojik danışmanlardan yardım istemeyeceklerini bildirmişlerdir (Rigby’den, 1996:99).

Eslea ve Smith (1996: 2-5) Rigby ve Slee'nin geliştirmiş oldukları "Provictim" tutum ölçeğini İngiltere'de tekrarlamak amacıyla, ölçeği 7-11 yaş arasındaki 39 öğrenciye uygulamışlardır. Araştırma bulgularına göre öğrencilerin yüzde 41'i zorbalığa uğradığını ve yüzde 21'i başkalarına zorbaca davranışlarda bulunduğunu , zorbaların yarıdan fazlası kendilerinin de bu dönem zorbalığa uğradığını belirtmiştir. Provictim Ölçeğinde elde edilen genel ortalama puan Avustralya'da elde edilen puanlara çok yakındır .Öğrencilerin çoğu maddelerin çoğuna sempatik yönde cevaplar vermişlerdir. Öte yanda kız erkek, yaş ve zorba /mağdur değişkenleri arasında genel puanlarda bir farklılık bulunmamıştır. Yapılan istatistik sınamalarda bu ölçeğin kız erkek, yaş ve zorba/mağdur tutumları arasındaki farklılıkları ölçemediği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin soruları oldukça karmaşık bulup anlayamadıkları düşünülmektedir. Avustralya örnekleminde geçerliliği ve güvenirliliği saptanmış olan "Provictim" ölçeği İngilitere'deki örneklemde geçerli ve güvenilir sonuçlar vermemiştir.

Eslea ve Smith tarafından 1994 yılında Sheffield, İngiltere'de 23 okulda 7-18 yaşlarında 7.100 öğrenci arasında yapılan bir araştırmada öğrencilerden Olweus zorbalık Anketini doldurmaları istenmiştir. Öğrencilerin % 20-30 'unun en azından bazen zorbalığa uğradığı ortaya çıkan bu araştırmada anketteki üç soruya verilen cevaplar öğrencilerin zorbalığa uğrayan çocuklara karşı sempati tutumları olarak değerlendirilmiştir. Bulgulara göre kızlar erkeklere göre , ilkokul öğrencileri de lise öğrencilerine göre mağdurlara karşı daha fazla sempati duymaktadırlar. Yaş grupları arasında yapılan çiftli analizlerde sempati düzeyinde 3. sınıfla 10.sınıf arasında anlamlı bir azalma görülmektedir. Sempati düzeyleri mağdurlar, zorbalar ve zorba mağdurlar arasında da farklılık göstermektedir. En az sempati duyan öğrenciler zorbalar en fazla sempati duyanlar ise mağdurlardır. Rigby ve Slee'nin araştırma bulgularında olduğu gibi bu araştırmada da yaş arttıkça sempati düzeyinin düştüğü, öte yanda 14 yaştan itibaren mağdurlara yönelik sempatinin yeniden artmaya başladığı görülmüştür (Elsea ve Smith, 1994).

Hazler, Hoover, ve Oliver (1992:145-147) bir araştırmalarında zorbalığa uğrayan öğrencilere bunun nedenlerini ile ilgili görüşlerini sormuşlardır. Öğrencilerin belirttiği nedenler arasında grubun üyesi olmamak, grup tarafından sevilmemek, nasıl davrandıkları, neler söyledikleri, kiminle arkadaş oldukları, din, kilo veya boyları, akademik veya sosyal yetersizlikleri yer almaktadır. Zorbalara kendileri dahil çocukların neden

zorbaca davranışlarda bulundukları sorulduğunda ise güçlü olma isteği ve dikkat çekme isteği en fazla belirtilen nedenler arasında yer almıştır.

Oliver, Hoover ve Hazler (1994:416) ABD'nin orta batısında yaptıkları araştırmada öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun zorbalık davranışında mağdurların da en azın bir miktar sorumluluğu olduğuna inandıklarını bulmuşlardır. Araştırma örnekleminde yer olan öğrenciler zorbalığın zayıf bir kişiyi daha dayanıklı hale getirdiği ve mağdura uygun davranışları öğrettiği inancındadırlar. Charach, Pepler ve Ziegler (1995: 14-17) Kanada okullarında yaptıkları araştırmalarında da öğrencilerin mağdurları "zayıf", "koyun" ve "kavga etmekten korkan" olarak gördükleri saptanmıştır.

Öte yanda Avustralya'da yapılan çalışmalar çocukların her zaman zorbalara hayranlık duymadığını, kız veya erkek pek çok çocuğun mağdurları desteklediğini ve zorbalığı durdurmak için eyleme geçmek istediklerini göstermiştir. Her ne kadar öğrencilerin büyük bir bölümü öğretmenlerin bu sorunu durdurma sorumluluğunu almaları gerektiğine inansalar da , cinsiyet ve yaş ayırımı olmaksızın öğrenciler kendilerinin de zorbalığı durdurmak için eyleme geçmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Öğrencilerin yarıdan fazlası ise zorbalık olayı gördüklerinde durdurmadıklarını ve arkadaşları ile bu olayları durdurmak için ne yapmaları gerektiğini konuşmadıklarını belirtmektedirler. Erkek öğrencilerin sadece yüzde 13'ü, kız öğrencilerin de yüzde 34'ü zorbalık konusunu tartışmak için istekli görünmektedirler (Rigby & Slee 1993:123).

İsteseler bile zorbaca davranışlarda bulunamayacağını söyleyen çocuk sayısı çok azdır. Rigby'nin 1997 'de Avustralya'daki araştırmasında 16-18 yaşındaki erkek öğrencilerin sadece yüzde 12'si zorbaca davranışlarda bulunamayacaklarını bildirmiştir. Erkek öğrencilerin yüzde 77 'si kız öğrencilerin yüzde 61'i zaman zaman başkalarını kırmak istediklerini söylemiştir (Rigby, 1997, Elektronik Kaynak Erişimi, Kasım 17, 2001).

Rigby'nin 1993 yılında Güney Avustralya'da 8-18 yaş arasındaki 5.548 öğrenci arasında yaptıkları araştırmada öğrencilere eğer birisine zorbalık yapacak olurlarsa bunun sonuçlarının ne olabileceği sorulmuştur. Her ne kadar pek çok çocuk (erkeklerin %33.6'sı, kızların %25.9'u) zorbaca davranışlarda bulunmanın kişinin kendisini zorbalığa uğramaktan kurtarması gibi bir olumlu sonucu olacağını söylese de, büyük bir çoğunluk

(erkeklerin %42.2'si, kızların % 55.1'i) bir zorbalık yaptıktan sonra bu davranışlarından utanç duyacaklarını bildirmişlerdir (Rigby, 1997, Elektronik Kaynak Erişimi, Kasım 17, 2001).

Zorbalığın sonucunda duyulan utanç duygusu zorbalığı önleyen önemli bir güdüdür. Bu duygunun nasıl geliştiği ve öğrencilerin ana babalarının zorbalığa karşı tutumları ile ilgisi Rigby'nin (1997, Elektronik Kaynak Erişimi, Kasım 17, 2002) yukarıda değinilen çalışmasında aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu araştırmada çocukların çoğunluğu anne veya babalarının zorbaca davranışları onaylamayacaklarını söylemişlerdir. Bu da öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun eğer birine zorbalık yapacak olurlarsa ana babalarının bu konuda neler düşüneceklerini önemsediğini göstermektedir. Daha önce yapılan araştırmalardan okulda zorbaca davranışlara sıklıkla katılan öğrencilerin aile ilişkilerinde sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Ana babaların zorbalığa karşı olan tutumları ve olumlu aile ilişkileri çocukların diğer çocuklara karşı zorbaca davranışlar göstermelerini engelleyen bir faktör olduğu söylenebilir

Bjorkqvist ve arkadaşlarının bulgularına göre çocuklarda saldırganlık 11 yaş civarında doruğa ulaşmaktadır ve saldırganlık stratejilerinin gelişimi yaşla birlikte artmaktadır. Pek çok çocuk için fiziksel saldırganlık ergenliğin başlaması ile azalma gösterirken, ergenlik döneminde sözel ve sosyal saldırganlığın oranları artmaktadır (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000: 16). Craig ve arkadaşlarının çalışmaları (2000b: 32) akranların çoğu zaman zorbalığın farkında oldukları ama müdahale etmediklerini göstermiştir. Bu gelişimsel eğilim öğrencilerin zorbalığa karşı tutum geliştirmeleri ve mağdurları olumsuz olarak görmelerinin engellenmesi için ergenlikten döneminden önce geliştirilecek müdahale programları okullarda zorbalığın önlenmesine yardımcı olabileceğini işaret etmektedir.

ZORBALIĞA MARUZ KALIYOR OLMANIN BELİRTİLERİ

Bir çocuğun aşağıdaki belirtileri göstermesi zorbalığa maruz kalıyor olması ihtimalinin yüksek olduğunu gösterir (Besag,1995; Elliot,1992; Elliott, 1997; Olwues,1995; Pearce,1989; Roland ve Munthe,1989):

Okulda;

Temel Belirtiler: ..isim takılması, alay edilmesi, sataşılması, tehdit edilmesi, emir verilmesi, dışlanması, oyunlara alınmaması veya oyunlardan çıkarılması, dövülmesi, kendisini savunamayacağı kavgalara girmesi, kitaplarının veya diğer eşyalarının alınması, tahrip edilmesi, vücudunda yara, bere, çürük ve tırnak izi olması (nedenini açıklayamadığı), elbiselerinin yırtılması...

İkincil Belirtiler :

*teneffüslerde genellikle yalnız olması; sınıfta hiç yakın arkadaşının bulunmaması

*takım oyunlarına seçilmemesi veya en son seçilmesi

*teneffüslerde öğretmene veya diğer yetişkinlere yakın olmak istemesi

*sınıfta konuşma zorluğu çekmesi, endişeli ve güvensiz bir yüz ifadesine sahip olması

*korkulu,mutsuz ve gözü yaşlı yüz ifadesi

*okul başarısının aniden veya yavaş yavaş düşmesi

*canını acıtmaktan korkması

*yaşıt grupları içinde kendini göstermekten (fiziksel veya sosyal aolarak) kaçınması

Evde;

*eve üstü başı , kitapları ve çantası yırtılmış veya kirlenmiş, karnı çok aç gelmesi

*belli bir açıklama olmaksızın vücudunda yara, çürük, kesik, tırnak izi olması

*eve arkadaş getirmemesi , arkadaşlarına hiç gitmemesi

* partilere davet edilmemesi, kendi partisine okuldan kimseyi davet etmek istememesi

*okula gitmek istememesi, okul değiştirmek istemesi, sabahları iştahsızlık çekmesi, sürekli karın ağrısı ve baş ağrısı

*okula giderken yolu gereksiz uzatması, okul servisini kullanmak istememesi veya size onu okula götürmeniz için yalvarması

*korkulu rüyalar görmesi, uykusunda ağlaması,yatağını ıslatması

*ödev yapma isteğinin azalması

*duygusal değişiklikler, sık ve nedensiz ağlama

*sık sık nedensiz ekstra para istemesi

*içe kapanması, kekelemeye başlaması, güvensizlik göstermesi

*aile bireylerine aşırı düşmesi

*diğer çocuklara veya kardeşlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunmaya başlaması

ZORBA VE MAĞDURLARIN ÖZELLİKLERİ

"Zorba" ve "mağdur" öğrencilerin belirgin özelliklerine ilişkin araştırmaların sonuçları çeşitli yazarlarca özetlenmiştir (Besag, 1995; Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Hazler, 1996; Lagerspetz ve arkadaşları; Lowenstein, 1978; Olweus,1978; Olweus,1994; Stephenson ve Smith, 1989).

Fiziksel Özellikler

Mağdur; (1) Fiziksel güçleri zayıftır, intikam alamaz (Olweus,1978); (2)17/20' sinin koordinasyon problemi vardır. Spor yeteneği yoktur. Bahçe oyunlarına ilgisi ve becerisi yoktur. Bu da özellikle küçük yaşlarda sosyal davranışları ve popülaritesi üzerinde olumsuz etki yaratabilir (Olweus,1978; Olweus,1994); (3) Enerji düzeyi düşüktür (Olweus,1978); (4) Acıya dayanma eşiği düşüktür; güvensiz olduğu için korkaktır (Olweus,1978); (5) Zorbalardan yaşça ve bedence küçüktür (Elliot) 1992); (6) Fiziksel olarak diğerlerinden bir farklığı yoktur (Olweus,1978; Olweus,1994); Fiziksel bir bozukluğu -gözlük,şişmanlık, aşırı zayıflık vs. gibi- olabilir (Lagerspetz ve arkadaşları,1982); (7) Fiziksel çekiği ortalamanın altındadır (Lowenstein, 1978).

Zorba; (1) Fiziksel olarak güçlü ve saldırı güveni yüksektir (Olweus,1978; Olweus,1994); (2) Koordinasyonu yüksektir, sporda ve bahçe oyunlarında başarılıdır (Olweus,1978; Olweus,1994); (3) Enerjik ve aktiftir (Olweus,1978, Olweus,1994); (4) Acıya dayanma eşiği yüksektir, gözüpektir. (Lowenstein, 1978); (5) Mağdurdan yaşça ve bedence büyüktür (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Olweus,1994); (6) Görünümü normaldir (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Lowenstein, 1978); (7) Fiziksel olarak çekicidir (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Lowenstein, 1978); (8) Duygularını nasıl göstereceğini bilmez (Elliott,1997).

Kişilik Özellikleri

Mağdur ; (1) Ev yaşamından hoşlanır ,ailesi ile yakın ilişki içindedir (Lagerspetz ve arkadaşları, 1982); (2) Çekingen,içe dönük, endişeli, pasif, eli sıkıdır. Başkalarına az ilgi gösterir ve iletişim becerileri zayıftır (Elliott,1997; Lowenstein, 1978; Olweus,1978; Olweus, 1994); (3)Sosyal olarak duyarsızdır, obsessif davranışlar gösterir; sosyal becerileri etkili değildir; uyma isteği ve yeteneği zayıftır; kolay boyun eğer (Elliott, 1997; Lowenstein, 1978); (4) Uyku ve yeme zorlukları, etkili olamama, depresyon, etkili olamama gibi kaygı sorunları vardır (Robins, 1966); (5) Aşağılık duygusu vardır. Kendine saygısı ortalamanın altındadır; kendisini zihinsel yetenek ve fiziksel çekicilikte yetersiz görür. Kendisini eleştirici, soğuk ve bağlantısız bulur (Lagerpetz ve arkadaşları, 1982; Lowenstein, 1978, Olweus, 1978, Olweus, 1994); (6) Bazı sorunlarla tek başına baş edemeyeceğine inanır ve yaşıtlarından yardım isteyemez; kendini çaresiz ve etkisiz hisseder (Elliott, 1997; Lowenstein, 1978;); (7) Zorbalığı hak ettiğine inanır (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Elliott, 1997); (8)Tehdite karşı duyarlı olarak tanımlanır (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982).

Zorba; (1) Evde az zaman geçirir, ailesi ile iletişimi azdır (Lagerspetz ve arkadaşları, 1982; Lowenstein, 1978); (2) Güvenli, hazırcevap,dalgacı ve alaycıdır. İletişimde başarılıdır. Başı otorite ile derde düştüğünde kurtulmayı bilir (Lagerspetz ve arkadaşları, 1982;Olweus,1978; Olweus, 1994); (3) Kendi sosyal idealine uygun olan baskın ve güçlü gösterir; erkeklere uyma gösterir, yaşıtlarınca kabul gören “maço” imajı taşır - (erkekler)- (Lowenstein, 1978); (4) Kaygı düzeyi düşüktür. Nadiren endişeli zorbalar da kaygı görülebilir (Olweus,1978; Olweus, 1994; Stephenson ve Smith, 1989); (5) Güce dayalı benlik algısına sahiptir; kendisini sert, başarılı ve becerikli görür; tatminsizlik duymaz. Kendisini okulda aldığı notlara göre daha akıllı bulur; güvenli, dışa dönük ve rahattır (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lowenstein, 1978; Olweus, 1978; Olweus,1994); (6) Başetme becerileri yüksektir, bağımsızdır ve kendini güvenle ortaya koyabilir (Olweus,1978, Olweus, 1994); (7) Mağdurun cezayı hak ettiğine inanır (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982); (8) Sosyal yönden cüretli olarak tanımlanır. (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982).

Okul Özellikleri

Mağdur; (1) Okula yönelik tutumu olumludur (Lagerspetz ve arkadaşları,1982); (2) Popularitesi düşüktür; yaşıtlarınca dışlanmış ve yalnız olabilir (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978, Olweus, 1994); (3) Yaşıt ilişkilerine bakış açısı olumsuzdur, destek bulamaz ve arkadaşlık kuramaz (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978); (4) Zihinsel becerileri ortalama seviyededir (Olweus,1978, Olweus, 1994); (5) Saldırganlığa karşı olumsuz tutum gösterir; tahrik etmez, tahrik edildiğinde korkar ve ağlar. Çeşitli okul kaygılarına ve duygusal problemlere sahiptir (Lowenstein, 1978; Olweus,1978).

Zorba; (1) Okul çalışmaları,öğretmenler ve otorite figürlerine karşı daha az olumlu tutumu vardır (Lagerspetz ve arkadaşları,1982); (2) Popülaritesi düşüktür fakat mağdura göre daha yüksek popülaritesi vardır. Baskınlığa dayalı liderlik gösterir. Liderlikte çelişkili olduğu için yaşı yükseldikçe popülaritesi düşer ama dışlanmaz (Olweus,1978; Olweus,1994); (3) Kendi destekleyicileri dışındaki yaşıt ilişkilerine olumsuz tutum gösterir, öte yanda kurbana nazaran yaşıtlarından daha fazla destek elde edebilir (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978, Olweus,1994); (4) Ortalama zihinsel becerilere sahip olmasına rağmen okul başarısı düşüktür (Olweus,1978, Olweus, 1994); (5) Saldırganlığa olumlu tutum gösterir, maço erkek belirgin sosyal idealidir. Güçlü ve serttir; saldırgan güdülerinin kontrolü zayıftır. Suçluluk ve utanma duymaz (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Olweus,1994); (6) Zayıf öğrencilerin rahatsızlığı ve paniğinden hoşlanır, bela arar, güç dışındaki güdüleri zayıftır (Olweus,1978, Olweus, 1994); (7) Kendi sosyal beklentilerini karşılar, diğerlerine duyarsızdır. Kendisini tepkisel ve güdülerini kontrol edilemez bulur. (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Olweus, 1994); (8) Antisosyal ve başkalarına rahatsızlık veren problemlere sahiptir. (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982); Çabucak kavga başlatır, kuvvet kullanır, saldırıda bulunur, kızgınlık gibi güçlü savunma reaksiyonları ve intikam alma düşüncelerine sahiptir (Wilczenski ve arkadaşları, 1997).

Aile Özellikleri

Mağdur; (1) Aşırı koruyucu anne baba tutumları, aileye bağımlılık görülür (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978, Olweus, 1994); (2) Aile içinde yakın ilişkiler görülür (Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978, Olweus, 1994); (3) Anne babalarının beklentilerini karşılayamayacağını düşünür (Olweus,1978; Olweus, 1994).

Zorba; (1) Evdeki denetim ve yönlendirme zayıftır. Örneğin eve geliş saatleri denetlenmez (Olweus,1978, Olweus, 1994); (2) Anne babaya yönelik olumsuz duygular taşır, aile içindeki empati düzeyi, sevgi ve şevkat düşüktür (Olweus,1978, Olweus, 1994); (3) Tutarsız kontrol ve disiplin yöntemleri ile büyür. Örneğin aşırı rahat veya cezalandırıcı-özellikle fiziksel ceza kullanılır (Batsche, 2000b; Olweus,1978; Olweus 1994;); (4) Saldırganlığa göz yumulur, güçlü ve sert imajı güçlendirilir (Batsche, 2000b; Elliott, 1997; Olweus,1978); (5) Anne babasının da geçmişte zorba olma ihtimalleri yüksektir (Elliott, 1997; Lowenstein, 1978; Olweus,1978; Olweus, 1994); (6) Anne baba arasında evlilik problemleri ve kaotik ev ortamı vardır (Batsche, 2000b; Lowenstein, 1978).

Hazler ve arkadaşlarına göre (1997:7-10) göre bu özetlemelerin bir sorunu, temsil ettikleri araştırmaların farklı kaynaklar, araştırma tasarımları ve veri yorumlarına dayandırılmış olmasıdır. Farklılıklar bazen öylesine büyüktür ki bazı özellikler bir listede yer alırken bir diğer listede yer almamaktadır ve sıklıkla bir özellikle ilgili çelişkili sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Zorba ve mağdurların özellikleri ile ilgili bu karışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla Hazler ve arkadaşları tarafından gerçekleştiren bir araştırma dünya çapındaki zorbalık problemi konusundaki uzmanlarca saptanan (1)zorbaların en belirgin özellikleri; (2) mağdurların en belirgin özellikleri; ve (3) bu iki grubu birbirinden en iyi ayıran özellikleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla hazırlanan 70 özellik içeren bir liste, dünyanın çeşitli ülkelerinde zorbalık problemi konusunda araştırmalar yapmış, kitap ve makaleler yazmış 14 uzman tarafından önemli ve önemsiz olarak sıralamaya konmuştur. Yapılan araştırmanın sonucuna göre 19 özellik zorba çocukları belirleyebilecek değerde bulunmuştur. Bu özelliklerin ortak yanları tehditkar, tepkisel, kızgın ve başkalarına odaklı düşünce ve eylemleri içeriyor olmalarıdır. Aşırı özel ve fiziksel saldırganlık kullanma, intikam almak isteyen düşünce ve eylemler, diğerleri üzerinde güçlü bir fiziksel imaj oluşturma, başkalarının davranışlarındaki saldırganlığı yanlış yorumlama aşırı başvurma,

başkalarına yönelik kızgın düşüncelere odaklanma ve mağdurlara yönelik empati yokluğu gibi özellikler dışa dönek eylemler ve düşünceler kapsamındadır.

Hazler'e ve arkadaşlarına (1997:10) göre zorbaların bu dışa yönelik özellikleri zorbalık konusunda uzman olan kişilere göre ev ve aile ile ilgili anlamlı diğer özelliklerde de göze çarpmaktadır. Zorbaların normalden daha fazla aile sorunlarına sahip oldukları, evde fiziksel ve duygusal istismara uğradıkları tutarsız disiplin uygulamalarına maruz kaldıkları ve problem çözme ve başkaları ile iyi geçinme tutumları ile ilgili yanlış ana baba modeline sahip oldukları düşünülmektedir. Uzmanlar açıkça ev ortamlarının zorbalığa onları yönelten en önemli olumsuz unsur olarak görmektedirler. Uzmanların zorbaların belirgin karakterleri olarak değerlendirdiği maddeler ilgili diğer literatür de yer alan fiziksel ve sözel saldırganlık, kızgınlık, başkalarının davranışlarını yanlış anlamak, başkalarına karşı empati duymada eksiklik gibi özelliklerle uyuşmaktadır.

Hazler ve arkadaşlarının (1997:10) araştırmasında dünya çapında zorbalık uzmanı olan bilim adamlarının mağdurlar için anlamlı diye belirlediği 21 özellik, başkalarının eksiklerine odaklanan zorbalara nazaran daha fazla kendi eksiklerine yönelik bir içe odaklanma niteliği göstermektedir. Mağdurların düşük benlik algıları, yetersizlik duyguları, kendini suçlama, çevresini kontrol edemeyeceklerine ve başkalarının çeşitli durumlarla başa çıkmada kendilerinden daha yeterli olduklarına ilişkin bir inançlara sahip oldukları düşünülmektedir. Uzmanlar kesin olarak mağdurların kendi zayıflıklarını problemin kaynağı olarak gördüklerine inanmaktadırlar.

Mağdurların kendilerine ilişkin şüphelerini güçlendirecek belirgin başka bazı özellikleri olduğu düşünülmektedir. Başarıya yönelik becerilerinin, kişiler arası becerilerinin, sosyal becerilerinin ve fiziksel yeteneklerinin düşük olduğu gözlenmektedir. Çevrelerinin de içe dönük bir odaklanmayı arttırıcı olduğuna inanılmaktadır. Bu çevre sosyal olarak yalnızlıklarını vurgulamakta, sosyal olarak kabul göstermemekte, yetersizliğe yönelik etiketler vermektedir. Uzmanlara göre mağdurlar zor bir durumda başarısızlığa uğradığında, bir dahaki sefere bu zorluklarla baş etmek için daha az çaba sarf etmekte ve böylece başarı şanslarını daha da düşürmektedirler. Uzmanların ortak görüşüne göre okula gitmekten korkmak ve çocuklarının kararlarına ve eylemlerine çok fazla karışan ailelere sahip olmak mağdurları başkalarından ayıran diğer önemli özelliklerdir (Hazler ve arkadaşları,1997:10).

Hazler ve arkadaşlarının (1997:13) araştırmasında yer alan mağdur özellikleri dikkate alındığında mağdurlara yönelik müdahalelerde öncelikle onlara destek olmaya ve kendilerini veya içinde bulundukları durumu daha iyi anlamalarına odaklanmak gerektiği söylenebilir. Zorba/mağdur ilişkisinde daha zor durumda olanlar mağdurlar olduğuna göre bu ilişkiden fiziksel, psikolojik veya sosyal olarak daha yara alan da onlardır. Yetişkinler veya akranlarının öncelikle mağdurun acısını azaltmak için gerekli olan desteği göstermeleri ve daha sonra olumlu bir ilişki kurmaları için gerekli olan beceri ve yetenekleri kazanmaları için yardım etmeleri gerekmektedir. Örneğin mağdurlara yönelik etkin aile müdahaleleri çocuğa bağımsızlık verirken alnı zamanda bir güvenlik ağı oluşturmayı yüreklendiren programlar olabilir.

ZORBA VE MAĞDURLARIN KATEGORİLERİ

Hem mağdurlar hem de zorbalar çeşitli özelliklerine göre kendi içlerinde birkaç gruba ayrılırlar (Besag, 1995; Olweus, 1995; O'Moore, 1989; Pearce, 1992; Roland ve Munthe, 1989; Elliot,1992; Elliott, 1997).

Mağdur Kategorileri

Pasif Mağdurlar: Bu çocuklar herhangi bir saldırı ile karşılaştıklarında karşı koyamazlar. Saldırganlıktan ve göğüs germekten kaçınırlar, güvensizdirler ve yaşıtlarından destek alma becerileri yoktur. Genelde korkak, bedenen yaşıtlarından daha güçsüz, hassas ve içedönük olarak tarif edilirler ve sıklıkla arkadaş edinmeyi beceremezler. Kendilerine sözel veya fiziksel olarak saldırıldığında nafile ve etkin olmayan bir kızgınlık gösterirler (Besag, 1995:13-14). Olweus'a (1995:32) göre önemli bir bölümünün koordinasyon zorlukları bulunmaktadır ve kendilerine saygıları düşüktür. Bu çocukların özellikle annelerine düşkün oldukları ve ana baba tutumlarının aşırı koruyucu olduğu saptanmıştır.

Kışkırtıcı Mağdurlar: Küçük bir grup çocuk isteyerek başkalarının düşmanlığını üzerlerine çekerler. Bu çocuklar diğerleri ile alay ederler, sataşırlar ve misilleme yapıldığında şikayetçi olurlar. Olweus'a (1978: 57) göre mağdurların yedide biri bu gruba girmektedir. Bu çocuklar sinirlilik, hiperaktivite, dikkat dağınıklığı, aşırı alınganlık ve sinir bozucu tavırlar gösterirler. Aşırı durumlarda bu çocukların bir uzman yardımına

gereksinimleri vardır, çünkü bu tip çocuklar ortada zorbalık olmasa da risk altındaki çocuklar grubuna girerler.

Gönüllü Mağdurlar: Bu çocuklar arkadaşlarınca kabul görmek ve sevilmek için mağdur rolünü üstlenirler. Sınıfın şaklabanını oynarlar ve gruba dahil olmak için rahatsız edici davranışlara katılırlar. Gruptan dışlanmamak için gerçek akademik yeteneklerini saklarlar (Olweus,1995:35).

Kronik Mağdurlar: Michele Elliot'a (1997:27-28) göre nereye giderlerse gitsinler, değiştirdikleri her okulda sürekli olarak zorbalığa uğrayan bu tip çocuklar hayata "mağdur" bakış açısı ile bakarlar ve hatta zorbalığa uğramayı aranırlar. Bu çocuklar tıpkı gönüllü mağdurlar gibi her ne olursa olsun, negatif bile olsa, ilgiyi üzerlerine çekmek isterler; hatalarından öğrenemezler; iyi olduklarında üzülürler; kendi başarılı çalışmalarını kendileri parçalarlar; kimsenin kendilerini sevmediğini söylerler; aşırı hassastırlar; mizah anlayışları kıttır; kolay ağlarlar ve sosyal becerileri yoktur. Zorbanın bir yumruğu veya hakareti bu çocuklar için zorbalığa uğramayı hakkettikleri inancını pekiştirir. Bu çocukların okul değiştirmeleri bir işe yaramayacaktır, çünkü gittikleri yeni okulda da kısa bir süre içinde "mağdur" olarak belirleneceklerdir.

Sahte Mağdurlar: Besag'a(1995: 14) göre bu gruba giren çocuklarla ilgili özel araştırmalar bulunmamakla birlikte bir grup çocuk sahte mağduru oynarlar. Diğer çocuklardan gereksiz ve yersizce şikayetçi olurlar. Genelde yardım için ağlamak gibi dikkat çekme davranışları gösterirler.

Zorba mağdurlar: Bir grup çocuk bazı durumlarda mağdur olurken, bazı durumlarda ise zorbaca davranabilirler. Olweus'a (1995:36) göre ciddi bir şekilde zorbalığa maruz kalan çocukların yüzde 6'sı ve ara sıra zorbalığa maruz kalanların yüzde18'i başkalarına zorbalık yapmaktadır. Bu çocuklar diğer zorba gruplarındaki çocuklara nazaran daha az popülerdirler (Besag,1995:14). Bu çocuklar kışkırtıcı mağdurlar gibi kolayca kışkırtılabilirler ve diğerlerini de kışkırtırlar; fiziksel olarak daha güçlü oldukları için kendilerini daha güvenle ortaya koyabilirler. Stephenson ve Smith'e göre bu çocukların mağdurlara yönelttiği düşmanlık kendilerinin başka bir durum veya bağlamda mağdur ediliyor olmaları nedeni ile tetiklenmektedir (O'Moore'dan, 1989:13).

Zorba Kategorileri

Zorbalar: Yapılan bütün araştırmalar zorbaların genelde fiziksel olarak güçlü, enerjisi yüksek ve kendine güvenli olduğunu saptamıştır. Araştırmalar bu çocukların çatışma ve saldırganlıktan hoşlandığını ve saldırganlıklarının yaşıtlarınca gözlenmesinden gurur duyduklarını saptamıştır. Bu zorbalar yaşıtlarınca dışlanmamakla birlikte genelde yaşıtlarından kopuk kendi ikili-üçlü gruplarını oluşturmaktadırlar (Besag,1995: 15; Olweus,1995:34-35; Pearce, 1992: 7).

Endişeli Zorbalar: Bu çocuklar diğer zorbalardan daha az sevilirler ; kendilerine ve çevrelerine güvenleri çok düşüktür. Gerçekte korkak ve yüreksizdirler. Bu çocukların aile problemleri vardır ve okul başarıları düşüktür. Nörotik olarak tanımlanabilirler. Zorba olarak belirlenen çocukların yüzde 18 ini endişeli zorbalar oluşturur (Besag,1995:15; Pearce,1992:74).

Yardımcı zorbalar: Olweus'a (1995:35) göre bu çocuklar zorbalık eylemlerine katılan ama bu eylemleri başlatıp, önderlik etmeyen çocuklardır. Pasif zorbalar veya takipçiler olarak da adlandırılan bu çocuklarda da endişe ve güvensizlik görülmektedir. Kolayca etki altına girip, yönetilirler. Saldırganlık temel özellikleri değildir; mağdurlara empati gösterebilirler ve zorbalık sonrası suçluluk duyarlar. Zorbaca davranışlarındaki en önemli güdü bağlı oldukları küçük arkadaş grubuna uyma ve gruptan dışlanmayı önlemektir (Pearce,1992:74).

Seyirciler

Zorbalıktan zarar gören ama nadiren akla gelen bir diğer grup çocuk ise seyircileridir. Her ne kadar zorba genellikle "solo" davransa da , davranışları bir şekilde başkaları tarafından da izlenmektedir (Elliott, 1997:21).

Eğer seyredenler zorbayı destekler veya engellemezse, pasif bir şekilde olsa bile bu davranış bütün grup tarafından sahiplenilmiş olur. Grubun gücü bu davranışı durdurmak için kullanılabilir (Maines ve Robinson, 1990).

Zorba, mağdur ve seyirciler arasındaki etkileşimi inceleyen bir araştırma olmamakla birlikte, seyircilerin zorbalık anında mağduru savunmasının zorbayı davranışlarından vazgeçirdiği gözlenmiştir. Öte yanda pek çok öğrenci grup aidiyetini korumak , grup tarafından reddedilmemek için başkalarına yapılan zorbaca bir davranış karşısında sesiz ve tepkisiz kalmaktadır. Bunun toplum olarak tarihte de örnekleri -örneğin, soykırımlar- görülmektedir (Roland ve Munthe,1989:150).

Maines ve Robinson'un (1990) yorumuna göre yaşıtları arasından sıyrılarak reddedilen veya zarar verilen birinin yanında yer almak cesaret ve güç ister. Çünkü bu durum kurtarıcıyı da riske atar ve başarısı sosyal ve fiziksel gücüne, grup içindeki statü ve popülaritesine bağlıdır. Sıklıkla mağdurun sıkıntısı ile özdeşiriz ; davranışımızın bir değişiklik yaratacağına ve kendi gücümüze inandığımızda riske gireriz .

Zorbaca davranışlardan seyirciler de olumsuz etkilenirler; kızgınlık, intikam hissi ve çaresizlik duygularını yaşarlar. Geceleri kabus görüp, bir gün kendileri de mağdur olmaktan korkarlar. Çoğu olayı durdurmadıkları için suçluluk hisseder, fakat mağdura nasıl yardım edeceklerini bilemezler (Elliot,1992:8).

Stephan ve Smith İngiltere'de 1987 ve 1989 yıllarında yaptıkları araştırmaların sonucunda zorba veya mağdurlar olarak belirlenmiş olan çocukları 5 belirgin gruba ayırmışlardır: (1) mağdurlar: çocukların yüzde 7'si bu gruba girmektedir; (2) kışkırtıcı mağdurlar: mağdurların yüzde 17'si bu gruba girmektedir; (3) zorbalar: örneklemdeki on çocuktan birinin zorba olduğu belirlenmiştir; (4) endişeli zorbalar : zorba olarak belirlenen öğrencilerin yüzde18'i, -çoğunluğu erkek öğrencilerden- oluşmaktadır; (5) mağdur/zorba: toplam örneklemin yüzde 6'sı hem zorbalık yapmaktadır hem de zorbalığa uğramaktadır (O'Moore'dan,1989:6-7). Bu araştırmada mağdur olarak belirlenen çocukların çoğunluğu pasif, zayıf ve etkin olmayan kişiler olarak belirlenmekle birlikte kışkırtıcı mağdurların diğer mağdurlara nazaran daha aktif, girişken, güvenli ve fiziksel olarak güçlü olduğu görülmüştür. Bu çocuklar diğer çocukları kışkırttıkları gibi kendileri de kolayca kışkırtılmaktadırlar. Mağdurların çoğu saldırganlık içeren durumlardan kaçınırken , kışkırtıcı mağdurlar aktif olarak bu durumların içine girmektedirler. Ayrıca bu çocukların büyük bir çoğunluğu öğretmenlerine zorbalığa uğradıkları için şikayette bulunmaktadırlar. Stephenson ve Smith bu çocukların içine düştükleri zorbalık durumunu aktif olarak

kışkırtmaları nedeni ile özellikle kırılgan ve problemli bir grubu oluşturduklarını düşünmektedirler (O'Moore'dan,1989:13).

ZORBA/MAĞDUR SORUNUNUN ETKİLERİ

Araştırma bulgular sürekli zorbalığa maruz kalma durumunun mağdurlarda kalıcı yaralar açabileceğini göstermektedir (Berthold ve Hoover; 2000; Craig ve arkadaşları (2000), Rigby, 1997; Sharp ve arkadaşları, 2000 ve diğerleri).

Rigby ve Slee, haftada en az bir kez zorbalığa uğradığını belirten öğrencilere zorbalığa uğramakla ilgili neler hissettiklerini sorduklarında erkek mağdurların yüzde 36'sı kız mağdurların ise yüzde 26'sı hiçbir şey hissetmediklerini söylemişlerdir (Rigby'den, 1997:49). Rigby' ye (1997:49-50) göre bu öğrencilerin önemli bir bölümünün tepkisinde gerçeğin reddi unsuru yer almaktadır. Ayrıca bazı öğrencilerin diğerlerine göre daha dayanıklı olduğu ve olumsuz deneyimlerden daha az etkilendikleri ya da yaşadıkları acı deneyimler sonucunda kırılganlıklarının törpülendiği düşünülebilir. Öte yanda Rigby' ye göre özellikle uzun sürelerle tekrarlanan bir şekilde zorbalığa maruz kalan bir kişinin bu deneyimlerden etkilenmemesi mümkün olamaz .Aynı araştırmada haftada bir zorbalığa uğradığı belirlenen ve zorbalıktan rahatsız olduğunu söyleyen öğrencilerin en sıklıkla dile getirdiği duygular kızgınlık ve üzüntüdür. Kızgınlık duygusu erkek öğrenciler (%63) tarafından kızlara göre (%39) daha fazla yaşanırken, kız öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (%61) üzüntü yaşadıkları dile getirmişlerdir.

Araştırmalara göre zorbalığın en sık rastlanan etkisi mağdurların benlik saygısını düşürmesidir. Rigby ve Slee'nin Avustralya'da 1993 yılında yaptıkları araştırmada yüksek düzeyde zorbalığa uğradığını bildiren öğrencilerin göreceli olarak daha düşük benlik saygısı olduğu ortaya çıkmıştır. Zorbalığa uğrayan erkeklerin yüzde 51'i , kızların yüzde 63'ü zorbalık sonrasında kendileri hakkında daha olumsuz hissettiklerini söylemiştir. Çocukların benlik saygıları yaşadıkları kişilerarası ilişkilerin özellikle akranları ile yaşadıkları ilişkilerin kalitesine bağımlıdır ve kendilerini yaşıtları ile olan bir çatışmada savunamamak mağdurların yeterlilik duygusuna darbe vurmaktadır (Rigby'den, 1997:50-51).

Craig ve arkadaşlarına (2000:16) göre çocuklarda duygusal acının fiziksel acıya göre etkileri daha uzun sürelidir. Sürekli mağdur edilen çocukların depresyon ve kaygı gibi şikayetler bildirdikleri gözlenmektedir.

Zorbalığa uğrama deneyimi tekrarlanma özelliği nedeni ile zaman içinde kümülatif stres etkisi yaratmaktadır. Sharp ve arkadaşları (2000:39) 1995 yılında 340 kız ve 363 erkek lise öğrencisine eğer zorbalığa uğradılarsa neler hissettiklerini sormuştur. Araştırma anketinde sık rastlanan dokuz duygusal tepki listesi verilmiş ve öğrencilerin kendi tepkilerini 1-5'e kadar değişen bir skalada işaretlemeleri istenmiştir. Öğrencilerin yüzde 11'inin zorbalığa uğradığı ve en fazla sıklıkla huzursuzluk, devamlı panik duygusu, zorbalık olayını sürekli hatırlama, ve konsantrasyon bozukluğu yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

Hawker ve Boulton 1996 yılında 8-12 yaş arasındaki çocukların zorbalığa uğrayacak olurlarsa veya zorbalığa uğradıklarında yaşadıkları içselleştirilmiş problemleri belirlemek amacıyla 188 çocuğa standart depresyon, yalnızlık ve kendilik değeri envanterleri uygulamıştır. Bulgulara göre çocuklar doğrudan fiziksel zorbalığın en üzüntü verici zorbalık olarak olacağı tahmininde bulunsalar da , sosyal dışlamanın içsel problemlerle ilişkisi daha yüksektir. Hem fiziksel hem de sosyal zorbalık ile depresyon, yalnızlık ve kaygı duyguları arasında bir ilişki bulunmaktadır (Sharp ve arkadaşları'ndan, 2000:40).

Sıklıkla zorbalığa uğrayan çocukların fazla arkadaşları olmadığı gözlenmiştir. Öte yanda zorbalığa uğruyor olmaları onların bu yalnızlığını daha da derinleştirir veya zorbalar yeni arkadaşlar edinmek için gayret gösteremeyecek kadar yoğun çöküntü içine girebilirler (Rigby, 1997:51).

Reid'in İngiltere'de 1989 yılında yaptığı bir araştırmada okuldan kaçma ile zorbalığa uğrama arasında bir ilişki olduğunu saptamıştır. Araştırmasındaki örnekleminin yüzde15 ile 18'i okula gelmeme nedenlerinin zorbaca davranışlara uğramaktan korkmak olduğunu bildirmiştir. Measor ve Woods da 'Değişen Okullar' (Changing Schools) kitaplarında İngiltere'deki liselerdeki öğrencilerin en önemli endişelerinin başında zorbalığa uğramanın geldiğini belirtmektedirler (O'Moore'dan, 1989: 4-5). Avustralya'daki benzeri bir araştırmada da okula sık sık devamsızlık yapan erkek öğrencilerin yüzde 5'i

kız öğrencilerin ise yüzde 8'i sık sık zorbalığa uğradıkları için okula gitmek istemediklerini belirtmiştir (Rigby'den, 1997:52).

Berthold ve Hoover' in (2000:65) ABD'de bir orta batı kasabasında 6. sınıf öğrencileri ile yaptıkları bir araştırmada mağdur olarak belirlenen öğrencilerin daha endişeli olduğu, kendilerini daha az sevdikleri, fiziksel güvenlikleri için okuldan uzak durup evde oturmaya eğilimli oldukları ortaya çıkmıştır. Zorba olarak belirlenen öğrencilerin ise diğer çocuklara göre evde yetişkin gözetimi olmadan daha fazla zaman geçirmekte, sigara ve alkollü içki içmekte, sınavlarda kopya çekip okula silah getirmektedirler.

Rigby'nin (1997:52-53) 1995'teki araştırmasının sonuçları ile ilgili düşüncelerine göre zorbalığın etkileri mağdurların bu soruna tepki verip vermemelerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Zorbalığa kızgınlık veya üzüntü ile tepki verdiğini söyleyen öğrenciler , bu olayların kendisini rahatsız etmediğini söyleyen öğrencilere göre kendilerini akranları arasında daha az seviliyor hissetmektedirler. Bu çocuklar kendilerini daha mutsuz kişiler olarak görmekte ve daha fazla okula devamsızlık yapmaktadırlar. Bu durumda zorbalığa karşı daha donuk bir tutum gösteren öğrencilerin daha şanslı oldukları düşünülebilir. Ayrıca zorbalığa üzüntü duyguları ile tepki veren mağdurlar kızgınlık duygusu ile tepki veren mağdurlardan daha fazla mutsuz oldukları ve kendilik saygılarının daha düşük olduğu görülmektedir. Öte yanda sık sık zorbalığa uğradığı halde zorbalıktan rahatsızlık duymadıklarını mağdurların da kendilerini akranları arasında arada sırada zorbalığa uğrayan mağdurlara nazaran daha az sevildiklerini hissettikleri ve daha az arkadaşa sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Avustralya'daki araştırmalarda sıklıkla zorbalığa uğradığı belirlenen öğrencilerin bir kısmının diğer bazı öğrencilere zorbalık yaptığı da gözlenmiştir. Rigby (1997:53-54) 'zorba/mağdur" olarak adlandırılan bu öğrencilerin davranışlarını zorbalığın domino etkisi olarak açıklamaktadır.

Zorbalığa uğramanın öğrencinin okul başarısını etkileyip etkilemediği henüz araştırılmamış bir alandır. Bazı mağdurların zorbalık sorunu nedeni ile derslerine konsantre olamadıkları ve okula sık sık devamsızlık yapmalarının da okul başarılarını etkilediği bilinmektedir. Öte yanda zorbalığa uğramanın sonucunda daha içedönük bir

yaşam stili edinen bazı mağdurlar için okul başarısının daha fazla önem kazandığı ve kendilerini daha fazla derslerine verdikleri de gözlenmektedir. Bu başarının bedeli sıklıkla duygusal ve sosyal gelişimlerinin sekteye uğramasıdır (Rigby, 1997:54).

Goldberg ve Willams tarafından 1991 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada Genel Sağlık Anketine verilen cevaplara göre anketteki 28 maddenin çoğunda zorbalığa uğrayan çocukların sağlık sorunlarının çok daha kötü olduğu ortaya çıkmıştır. Slee'nin 1994 araştırmasına göre de somatik şikayetler içinde kansızlık, sosyal disfonksiyon, ağır depresyonun zorbalığa uğrayan çocuklarda görülme ihtimali diğer çocuklara göre üç veya dört kat daha fazladır (Bidwell'den, Elektronik Kaynak Erişimi ;12 Aralık, 2001).

İntihar vakalarını inceleyerek nedenleri hakkında kesin bulgular elde etmek güç olsa da, Rigby ve Slee'nin 1993 ve 1996 yıllarında Avustralya'da yaptıkları araştırmalarda, ergenlik çağındaki gençlerin intiharı idealize etme ve kendine zarar verme girişimleri ile arkadaşları arasında zorbalığa uğramaları veya başkalarına zorbalık yapmaları arasında arnlamlı ilişkiler bulunmuştur. Rigby, Slee, Martin ve Cunnigham'ın 1997 yılında 15.000 ergenlik çağı öğrencisi arasında yaptıkları araştırmada da olumsuz ana baba tutumları ve düşük sosyal destek gibi değişkenler kontrol edildiğinde, okuldaki olumsuz arkadaş ilişkilerinin gençlerde intiharı idealize etme tutumu üzerinde belirgin katkıları olduğu saptanmıştır (Rigby'den, 1997, Elektronik Kaynak Erişimi, Kasım 17, 2001).

Zorbalığın uzun süreli etkilerini araştırmak için yapılan geriye dönük (retrospective) çeşitli araştırmaların sonuçlarına göre zorbalıkla benlik saygısı arasında tutarlı bir ilişki bulunmaktadır. Pyne ve Smit'in İngiltere'de, Schafer ve Medsen'in Almanya'da yürüttüğü araştırmalar boyun eğen ve ürkek kişilik stilinin özellikle erkeklerde zorbalığa uğramakla bağlantılı olabileceğini göstermiştir. Gilmartin , Hugh-Jones ve Smith zorbalıkla yetişkinlikte yakın ilişkiler kurmada yaşanan zorluklar arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve çocukluklarında yoğun bir şekilde zorbalığı uğrayan erkeklerin yetişkinliklerinde aşk ve cinsellik konularında oldukça tutuk olduklarını belirlemişlerdir (Schäfer'den, 1999, Elektronik Kaynak Erişimi, 12 Kasım 2001).

Dietz, 1994 yılında Avustralya'da okul yaşantıları boyunca zorbalığa uğramış olan yetişkin erkek ve kadınları psikolojik durumunu incelemiş ve bu kişilerin örneklemdeki

diğer kişilere göre daha depressif olduklarını ve yakın ilişkiler kurma konusunda ve cinsel yaşamlarında zorluklar yaşadıklarını belirlemiştir (Rigby'den, 1997:59).

Olweus'un 1993'de tamamladığı bir araştırmaya göre , 6 - 9. sınıflarda zorbalığa maruz kalmış erkek çocukların 23 yaşına geldiklerinde pek çok bakımdan normal genç yetişkinler haline gelebildikleri gözlenmiştir. Bu genç erkeklerin okul sonrasında fiziksel ve sosyal çevrelerini seçme özgürlüğüne sahip olmalarının bu sonucu doğurduğu düşünülmektedir. Öte yanda çocukluğunda zorbalığa maruz kalmış genç yetişkinlerin zorbalığa uğramamış yaşıtlarına göre daha düşük kendine güvene sahip oldukları ve depresyona girme ihtimallerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Olweus, 1995:33).

Altı ve dokuzuncu sınıfta iken kronik zorba olarak karakterize edilmiş olan çocukların ise yüzde 60'ının 24 yaşına geldiklerinde en az bir kez başlarının derde girip, polis kayıtlarında yer aldıkları görülmüştür. Bu oran kontrol grubundaki (çocukluklarında ne zorba ne de mağdur olmayan) kişilerde yüzde 10'dur. Böylece genç yetişkinler olarak zorba çocukların, resmi suç kayıtlarından da anlaşılacağı gibi, suçluluğa yatkınlığı artmaktadır. Ayrıca zorba çocukların yetişkinliklerinde zorba anne-baba oldukları, çocuklarına ve eşlerine de zorbaca davranışlarda bulundukları ve alkolizme eğilimlerinin yüksek olduğu gözlenmektedir (Olweus,1995:36).

Olweus'a göre çocuklarında günah keçisi olarak mağdur edilmiş çocuklar büyüdüklerinde zorbalara nazaran daha uyumlu yetişkinler olsalar da depresyona yönelik bir eğilim taşımakta ve okul günlerini mutsuzlukla hatırlamaktadırlar. Öte yanda zorbalar yetişkinliklerinde çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Uzun süreli İskandinav araştırmalarında çocukluklarında zorba olan kişilerin kanunla başının derde daha fazla girdiği ve ruh sağlığı uzmanlarına daha fazla ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Zorbalık ve anti-sosyal davranışların diğer türleri öğrencinin okulda ve yaşamda başarısız olma riskini getirmektedir (Berthold ve Hoover'dan, 2000:66).

ZORBA/MAĞDUR SORUNUNA YOL AÇAN NEDENSEL FAKTÖRLER

Zorba/mağdur sorununa çare bulabilmek için önce bu sorunun nedenlerini anlamakta yarar vardır. Bu bölümde temel nedensel faktörleri üç genel başlık altında incelenebilir: (1) Çocuğun kendisinden kaynaklanan fiziksel ve psikolojik faktörler (2)

Çocuğun dışından-aile, okul ve çevre- kaynaklanan nedenler ve (3) Kişiler arası ilişkilerin dinamiğinden kaynaklanan nedenler.

Ken Rigby (1997:72), zorbalığı çeşitli güçlerin bir bileşkesi olarak algıladığını belirtir. Bu model içinde çeşitli etki yolları bulunmaktadır ve bu güçlerin birkaçı zorbalığı teşvik edecek veya engelleyecek biçimde birleşebilir. Örneğin ilgisiz bir ana baba tutumu, suça yönelmiş bir alt kültürün içinde olmak, saldırgan bir kişiliğe sahip olmak çocuğun diğer çocuklara aşırı güç kullanmasına katkıda bulunur.

Çocuğun Kendisinden Kaynaklanan Fiziksel ve Psikolojik Faktörler

Genetik Faktörler

Saldırgan çocukların davranışları genetik faktörler, cinsiyet özellikleri veya çocuğun gelişimsel tarihçesi ile açıklanabilir mi? Çok sayıdaki araştırma erkeklerin zorbaca davranışlara kızlara göre üçte iki oranında daha sıklıkla başvurduğunu ortaya koymuş, zorba erkek çocukların daha çok fiziksel şiddet veya tehdit kullanırken, kızların dedikodu, alay etme, sosyal dışlama gibi dolaylı saldırganlık yollarını tercih ettikleri saptanmıştır (Olweus,1995); Lowenstein,1992; Elliot,1992; Roland, 1989).

Gerek hayvanlarda gerek insanlarda saldırganca davranışlara erkeklerde dişilere nazaran daha sık rastlanmaktadır. İnsanlarda alışkanlık halini almış saldırganlık düzeyi üzerinde muhtemel genetik etkilerle ilgili çok az şey bilinmektedir. Bu nedenle genetiğin beli bir miktar rolü olabileceği varsayılabilir. David Shaffer'in 1980'de gerçekleştirdiği araştırmalarda bir Y kromozomu fazlalığının saldırganlığı arttırdığı belirlenmiştir. Erkek "Y" kromozomu, dolaylı olarak testosteron hormonu üretimi yolu ile saldırganca davranışın geliştirilmesine doğrudan etki yapabilir. Ayrıca testosteron düzeyinin yüksekliğinin saldırganlığın artışı ile bağıntısı olduğu saptanmıştır (Pearce'den, 1992:75-76).

Saldırgan davranışın biyolojik ve içgüdüsel etkilerden kaynaklandığını öne süren açıklamaları ile içgüdü kuramcıları (Instinct Theory) olarak kabul edilen Sigmund Freud (1950), Konrad Lorenz (1966) gibi yazarların insanların bir ön öğrenme gerekmeden içgüdüsel saldırganlık enerjisi ile donanmış olduklarını ve bu enerjinin açığa çıkmasının belirli bir çevresel veya kişiler arası sosyal uyaranla kışkırtılmaya bağlı olduğunu tartışırlar.

Çocuğun genel sinirliliğinin (temperament) de davranışlarını etkilediği bilinmektedir. Düzensiz yeme ve uyku alışkanlıkları, güçlü bir negatif duygu hali ve yeni durumlara uyum zorluğunun davranış bozuklukları, saldırganlık ve kırılganlığa yol açtığı saptanmıştır. Doğumundan itibaren bu tip özelliklere sahip öğrencilere "Zor Çocuk Sendromu" adı verilmektedir. Bu çocukların ana okulunda da yaşıtlarını ittikleri, ısırdıkları veya vurdukları gözlenmektedir (Pearce,1992:76).

Eaves ve Eysenk gibi araştırmacılara göre zorbaca davranışlara sıklıkla başvuran çocuklarda var olduğu gözlenen aşırı tepkisellik, dışa dönük olma gibi kişilik özelliklerin göreceli olarak güçlü genetik temellerin belli bazı sosyalleşme uygulamaları ile birleşmesinin dolaylı olarak saldırgan tepki kalıplarının gelişimine yol açabileceği söylenebilir (Olweus'dan, 1978: 159).

Güdüler ve Kişisel İhtiyaçlar

Zorbaca davranışlar Güdü Kuramı (Drive Theory) ile de açıklanabilir. Bu kuram saldırganlığın dışsal uyaranlar tarafından başlatılan içsel itkilerle güdülendiğini öne sürer (Berkowitz, 1989: 59-73).

Zorbaca davranışların muhtemel psikolojik kaynakları gözden geçirildiğinde sonuçlar birbiri ile bağlantılı üç tip güdüye dikkat çekmektedir: (1) Zorbaların güç ve baskı kurma ihtiyacı yüksektir; kontrolü ellerinde tutmaktan ve diğerlerini ezmekten hoşlanırlar. (2) Yetiştikleri aile özellikleri sonucu, çoğu çevrelerine karşı düşmanlık beslemektedirler; bu tip duygular ve güdüler diğer kişilerin yaralanması veya acı çekmesinden tatmin duymalarını sağlar. (3) Zorbaca davranışın bir "kazanç" boyutu bulunmaktadır. Zorbalar sık sık mağdurları para,sigara,içki veya diğer şeylerin edinilmesine zorlarlar . Ayrıca saldırgan davranış pek çok durumda "prestij kazanma ile ödüllendirilmektedir. Zorbalık sadece kendinden zayıf olan kişilere baskın olmak değildir. Zorbalıkta yapılan baskıdan keyif almak da söz konusudur (Batsche ve Knoff, 1994; Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Olweus, 1995; Rigby,1997).

Fiziksel Güç

Zorbaca davranışları sıklıkla gösteren tipik erkek zorbalarda saldırgan reaksiyon kalıplarının fiziksel güçle bütünleştiği görülmektedir (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Olweus, 1995).

Daha önce de belirtildiği gibi zorbalar yaşıtlarına göre, özellikle mağdurlara göre, fiziksel olarak daha güçlü; mağdurlar ise ortalamaya göre daha güçsüzdürler (Elliot, 1992; Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978). Bu bulgular bütün güçlü erkek çocukların fiziksel üstünlüklerini diğerlerine zorbalık yapmada kullandıkları anlamına gelmez. Öte yanda Olweus'a (1995:36) göre erkek zorbaları karakterize eden en önemli özellik saldırgan reaksiyon kalıpları ile fiziksel gücün etkileşimidir. Aynı şekilde mağdurların özelliği endişeli reaksiyon kalıpları ve fiziksel güçsüzlüğün birleşimidir. Ayrıca fiziksel güçle yaşıtlar arası popülerlik arasında da anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Popülerlik bir çocuğun zorbalığa maruz kalma riskini azaltmaktadır. Fiziksel güç, çocuğun saldırıya karşı koyma ve kendini koruma becerisini de arttırmaktadır. Öte yanda bu bulgular kızlar için geçerli değildir.

Saldırgan Davranış Kalıpları

Zorbalık eylemleri ve süreci çeşitli saldırganlık modelleri ile açıklanabilir. Saldırganca davranışlar üzerinde yapılan çok sayıdaki araştırmayı gözden geçiren Olweus (1978:158) araştırma bulgularını söyle özetlemektedir: (1) Saldırgan tepki kalıpları uzun yıllar içinde oldukça kararlı bir düzey göstermektedir. Bir çocuktaki saldırgan tepki kalıbının geçici bir olay olmadığı, özellikle çocuk 8-9 yaşına geldiğinde bu kalıbın oldukça güçlü bir kararlık göstermeye başladığı söylenebilir. (2) Yüksek saldırganlık eğilimi olan erkek öğrencilerin okulda veya oyun bahçesinde gösterdikleri saldırganca davranışların provoke edici veya rahatsızlık verici bir duruma tepki olduğu şeklinde açıklama yapabilecek veri yoktur. (3) Bu durumda çocuğun kararlı saldırgan tepki kalıbının bireysel olarak farklılaşmış saldırganlık eğilimi ve güdülenme sistemi ile bağlantılı olacağı söylenebilir.

Olwues (1978: 133-135) Solna araştırması adını verdiği araştırmasında ağırlıklı olarak zorba ve mağdur olarak belirlenen erkek öğrencileri özellikle saldırganlık davranış kalıpları açısından birbirinden ayıran belirgin özellikler ile, bu öğrencilerle uyumlu erkek

öğrenciler ve kontrol grubundaki öğrenciler arasındaki farklılıkları incelemiştir. Olweus'un bu araştırmasında öğretmen ve akran değerlendirmeleri ile zorba olarak belirlenmiş olan erkek öğrencilerin hem sözel hem de fiziksel olarak daha saldırgan oldukları, şiddete ve şiddet kullanımına karşı olumlu tutumlar gösterdikleri saptanmıştır. Bu öğrencilerin değişik durumlarda tutarlı bir şekilde saldırgan davranışlar gösterdikleri gözlenmiştir. Daha da önemlisi saldırgan davranışların çevresel faktörler belli bir oranda değişse bile bazen bir yılla üç yıla varan zaman dilimi içinde kararlı bir özellik olduğunun belirlenmesidir. Öğretmenler veya yöneticilerin yüksek saldırganlık özelliği gösteren öğrencilerin davranışlarını değiştirmeye yönelik çabalarının bu öğrencilerin saldırganlık davranışlarını değiştirmede etkili olmadığı gözlenmiş , bu da Olweus'u saldırgan davranışların çevresel değişimlerden bağımsız olarak ve davranışı değiştirmeye yönelik baskılara dayanabilecek şekilde kararlılık gösterdiği sonucuna götürmüştür.

Olweus'un (1978: 136-138) Solna araştırmasında zorba olarak belirlenen öğrencilerin saldırganca davranışa yönelten nedenleri de belirlemeyi amaçlayan sistematik gözlemlerde bulunulmuştur. Araştırma sürecinde yapılan gözlemlerde zorbaların diğer erkek öğrencilere göre daha fazla saldırıya uğramadıkları görülmüştür. Bu durumda Olweus'a göre saldırgan davranışları bir çeşit kendini koruma tepkisi olarak yorumlanamaz. Ayrıca zorbaların erkekler arasında ortalama bir popülariteleri olduğu için saldırgan davranışların akranları tarafından dışlanmaları nedeni ile açıklanamayacağı düşünülmektedir. Okul başarısı ele alındığında bu araştırma örneklemindeki zorbaların akademik başarıları ortalama düzeyde veya ortalamanın biraz altındadır ve saldırgan davranışları özellikle başarılı öğrencilere yönelik değildir ; böylece yüksek saldırgan davranışların okul ortamındaki başarısızlıklar sonucu duyulan sıkıntılarla açıklanamayacağı sonucuna varılmıştır. Zorba erkek öğrencilerin annelerinden alınan değerlendirmelere göre bu çocuklar endişesiz, güvenli, sert, zor, ve kendilerine karşı olumlu tutumları olan çocuklardır. Fiziksel olarak diğer erkek öğrencilerden güçlüdürler. Dahası zorbalar diğer gruplara kıyasla daha düşük bir sosyoekonomik düzeyden gelmemektedirler; bu durumda saldırgan davranışları okul ortamında kendilerini bir şekilde aşağı hissetmeleri ile bağlantılı bir tepki olarak da yorumlanamaz. Özetle, yüksek oranda saldırganlık gösteren zorbaların davranışlarını olağan dışı rahatsızlık yaratan durumlar veya şartların bir sonucu olarak açıklamak zordur. Varılan sonuçlar ve ilgili düşünceler Olweus'u bu öğrencilerin değişik durumlarda ve zaman boyunca oldukça tutarlı ve kararlı saldırgan davranışlarının belirleyicisinin bireysel (kişisel) olarak onları ayıran eğilim ve

güdülenme sistemi olabileceği sonucuna yöneltmiştir. Elde edilen bu sonuçlar uyarınca daha güçsüz öğrencilere saldırmak veya rahatsız etmek onlara yaşıtları arasında belli bir oranda bir prestij ve tatmin sağlamaktadır. Zorbaların özellikle bu davranışlarını başkaları tarafından gözlendikleri ortamlarda göstermeleri bu yargıyı güçlendirmektedir. Başka bir deyişle zorbaların saldırgan kişilik kalıplarına sahip oldukları, pek çok farklı durumda saldırganca tepki gösterme eğiliminde olduklarını, saldırganlık eğilimlerini kontrol etmede veya ketlemede güçlük yaşadıkları ve şiddete yönelik olumlu tutum gösterdikleri söylenebilir.

Az sayıda rastlanan sinir bozucu, gerilim yaratan ve huzursuz provakatif mağdurlar hariç, pasif mağdur olarak belirlenen öğrencilerin ise endişeli, güvensiz, düşük benlik saygısına sahip, kendilerine yönelik olumsuz tutumlar gösteren ve saldırgan olmayan ve fiziksel olarak güçsüz çocuklar olduğu saptanmıştır. Üç yıl süreli takip çalışmalarında mağdur olarak belirlenmiş erkek öğrencilerin farklı farklı durumlarda yapılan değerlendirmelerde çevresel faktörlerde değişiklikler olsa bile saldırganlık hedefi olma ve popüler olmama boyutlarında tutarlı ve kararlı bir şekilde yüksek puanlar aldıkları görülmektedir. Mağdurlar saldırganlığı başlatmamaktadırlar veya provoke etmemektedirler ama yine de zorbalığa uğramaktadırlar Saldırgan hedefi olmak kişiler arası çevrelerinin bir boyutunu yansıtmaktadır. Aynı şekilde akranları arasındaki düşük popülariteleri de tutarlı ve kararlı bir özelliktir. Mağdurlar akranları tarafından değişik durumlarda beğenilmeyen bazı özelliklere sahiptirler. Bunun zorbalığa yol açan bir neden mi olduğu yada zorbalığa uğramanın bir sonucu mu olduğunu kesin olarak belirleyebilmek zordur (Olweus, 1978,138-139).

Olweus (1994:1180-1181) bütün saldırgan çocukların zorba olarak sınıflandırılmaması gerektiğine dikkat çeker. İsveç'te yapılan bir araştırmada 6-9. sınıflar arasındaki saldırgan davranışla ilgili akran değerlendirmelerinde ortaya çıkan dağılımın üst yüzde 15-20'lik dilime giren öğrencilerin öğretmen değerlendirmelerine göre yaklaşık yüzde 40-60 'ı zorba olarak tanımlanmıştır. Olweus, saldırgan olarak belirlenmiş öğrencilerle hem saldırgan hem de zorba olarak belirlenmiş öğrencilerin aralarındaki farklılıkların incelenmesini önermektedir.

Batsche (2000b) zorbaca davranışlarda bulunan saldırgan gençler belirlenirken aşağıda yer alan yorumlama ve kendini yönetme becerileri değerlendirilmesini önermektedir:

-Sosyal verileri algılama: uygun bilgiyi arama ve geçerli bilgiye odaklanma becerisi. Saldırganlık davranışı gösteren gençler, doğruluğu araştıran bilgi toplama stratejileri kullanmama, çevrelerini incelerken aşırı tetikte olma, ipuçlarını (yüz mimikleri, ses tonu) yorumlarken düşmanca önyargı kullanma, hangi bilgiyi dışarıda bırakıp hangi bilgiyi ele alacağı konusunda bilişsel hatalar yapma gibi davranışlar göstermektedirler.

-İpuçlarının yorumlanması: Diğerlerinin eylemlerinin tesadüfe bağlı, niyetli, düşmanca veya iyi niyetli olup olmadığını ve kendi duygusal durumunu değerlendirme becerisi. Saldırgan gençler ipuçlarını değerlendirme ve atıflarda bulunma konusunda sorun yaşarlar, ipuçlarını daha sıklıkla düşmanca olarak yorumlarlar ve aşırı şüpheci tutumlar gösterme eğilimindedirler; kendi duygularını yanlış olarak kızgınlık olarak adlandırırlar.

-Tepki arayışı: Muhtemel çözüm yolları üretme becerisi. Saldırgan gençler daha az çözüm yolu üretirler, kendilerini daha az sözel olarak ifade ederler ve çözüm yolları sosyal açıdan uyumluluk yerine saldırgancadır.

-Tepki kararı: Seçeneklerin muhtemel sonuçlarını değerlendirdikten sonra tepki seçme. Saldırgan gençler saldırgan tepkileri daha olumlu değerlendirirler, saldırganlığın olumsuz sonuçlarını dikkate almaksızın kendileri için olumlu olabilecek sonuçlarına odaklanırlar, mağduru suçlarlar ve kendi davranışlarına haklı gerekçeler bulurlar.

Diğer çocuklara saldırganca davranan çocukların kendilerine yönelik tarafsız davranışları saldırganlık olarak ve kendi saldırılarını da bunlara karşılık vermek olarak yorumladıkları gözlenmiştir. Aynı şekilde zorbalık olayında da zorbalar mağdurun normal davranışlarını saldırganlık olarak görmekte ve kendisinin bu durumda mağdur duruma düştüğünü öne sürüp zorbalıkla karşılık verdiğini iddia etmektedirler (Berthold ve Hoover, 2000:75).

Antisosyal Davranış Kalıpları

Zorbalık genel bir antisosyal ve kural bozucu (conduct-disordered) davranış kalıbının bir parçası olarak görülebilir. Bu bakış açısı ile saldırgan veya başkalarına zorbalık yapan çocuk ve gençlerin hırsızlık, yaralama gibi suç içeren veya alkol kullanımı gibi davranışlara girme riski yüksektir. Sıklıkla zorbaca davranışlarda bulunan çocuklar genellikle yetişkinlere karşı gelmekte, anti sosyal davranışlar göstermekte ve okul kurallarına uymak istememektedirler (Batsche ve Knoff, 1994;171; Olweus 1994: 1181).

Benlik Algısı

Benlik algısı ilk işaretlerini çocuk iki veya üç yaşlarındayken “Ben “ demeyi öğrendiğinde ve kendini aynada tanıdığında verir ve zaman içinde gelişir. Bir çocuk etrafındaki kişilerden kendisi ile ilgili olumsuz masajlar alırsa yedi sekiz yaşlarından itibaren düşük benlik algısı geliştirmeye başlar. Düşük benlik saygısının gelişiminde aşağıdaki faktörler etkili olabilir:

-çocuğa sürekli olarak kötü ve zararlı olduğunu söylemek veya benzer mesajlar vermek,

-çocuğa nadiren olumlu ve iyi olduğuna dair mesajlar vermek,

-çocukla yeterince ilgilenmemek ve onunla vakit geçirmemek,

-evdeki diğer kardeşler arasında ayırım yapıp, diğer kardeşlere daha fazla ilgi veya sevgi göstermek,

-çocuğun ihtiyaçlarını fark edip karşılamamak,

-evde çocuğa zorbaca davranmak,

-çocuktan karşılayabileceğinden fazlasını beklemek (Elliot,1977:77-100; Hazler 1997:13; Pearce, 1989:22).

Zorbalık ve zorbalığa uğrama davranışları ile benlik algısı arasındaki ilişkileri irdeleyen Pearce’e (1989:19-20) göre bir çocuğun zorbalığa uğramasına etki eden faktörlerden biri de mağdurun kendisi ile ilgili duygularıdır. Kendisi ile ilgili olumlu duygular taşımayan ve kimsenin kendisini sevmediğini düşünen çocuklar basit şakalara veya alaylara karşı diğer çocuklara nazaran daha hassas ve kırılgan olurlar. Böylece düşük benlik algısı daha fazla zorbalığa uğrama olasılığını arttırır.

Düşük benlik algısı olan kimi çocuklar adeta zorbalığa uğramayı ister gibidirler. Bu ciddi bir durumdur; çocuğun kendisini olumsuz görmeyi saplantılı bir hale getirdiğini gösterir. Kendilerini kötü olarak algıladıklarından başkalarının da onlara kötü muamele etmelerini doğru bulurlar. Zorbalığa uğradıkça, kendilerinin ne kadar kötü olduğuna dair algıları teyit edilmiş olur. Kendine saygıları düşük olan çocuklar, adeta sevilmeyen bir çocuk olduklarını kendilerine ispatlamak için kendileri ile alay edilmesini sağlayacak fırsatlar ararlar (Pearce, 1989:20-21, Hazler 1997:13).

Pepler ve Craig'in (1995: 33) gözlemlerine göre zorbalık mağdurları belli bir süre boyunca tekrarlanan bir şekilde mağdur edildiklerinden kendilerine "mağdur" rolünü kabullenmiş görünmektedirler. Bu açıdan bakıldığında zorbalığa uğramak bir kısır döngü halini almaktadır. Bu çocuklar kendileri hakkında olumsuz duygular hissetme eğilimde oldukları için bu durum yeniden zorbalığa uğrama ihtimalini arttırmakta ve sonuçta kendileri ile ilgili daha da olumsuz duygular hissetmekte ve böylece zorbalığa karşı daha da kırılgan bir hale gelmektedirler.

Genel olarak kabul edilen inanışların aksine zorbaların endişe düzeylerinin düşük olduğu ve güçlü benlik saygıları olduğu görülmektedir. Zorbaların kendileri hakkında olumsuz duygular yaşadıkları için diğer çocukları mağdur ettikleri savını destekleyen bulgulara rastlanmamaktadır (Batsche& Knoff, 1994;170). Öte yanda zorbaların da benlik saygıları düşük olabilir. Zorba kendi ile ilgili olumsuz duygular yaşıyor veya kendini değersiz hissediyor olabilir ama saygı görmek ister ve bunu güç kullanarak elde etmeye çalışır. İçinden kendini kötü, dışlanmış veya çaresiz hisseden zorba bunu başkalarına güçlü ve kontrolü elinde tutan biri olarak göstermek yolu ile kapatır (Pearce, 1989:21).

Zorbalığa Tepki Stili

Araştırmalar zorbalığa sıklıkla uğrayan çocukların, zorbalığa gösterdikleri tepkilerin bir şekilde zorbalığın devam etmesine katkıda bulunabileceğine işaret etmektedirler (Elliot 1977; Sharp, 1996).

Sharp (1996: 347-57) İngiltere'de iki orta öğretim okulundaki 377 öğrenci üzerinde benlik saygısı, tepki stilleri ve zorbalığa uğramanın yarattığı stres düzeyi arasındaki ilişkileri irdelemiştir. Araştırma bulgularına göre hem yüksek hem de düşük benlik

saygısına sahip çocukların akranları tarafından zorbalığa uğradığını ortaya koymuştur. Öte yanda, düşük benlik saygısı ve pasif tepki stiline sahip öğrenciler diğerlerine göre daha fazla zorbalığa uğramakta ve bunun sonucunda daha yoğun stres yaşamaktadırlar. Bulgulara göre zorbalığa aktif olarak tepki veren öğrenciler (güvenli veya saldırgan bir tarzda) zorbalığa uğradıklarında daha az stres yaşamaktadırlar.

Sürekli olarak zorbalığa uğramak düşük benlik saygısına ve öğrencinin daha pasif tepki stili geliştirmesine yol açabilir. Öte yanda araştırma verilerine göre her ne kadar yüksek benlik saygısı ve aktif tepki stili olan öğrenciler de en az düşük benlik salgısı ve pasif tepki stiline sahip öğrenciler kadar zorbalığa uğrasalar da, zorbalığın süresi ve olumsuz etkileri daha düşük olmaktadır. Her ne kadar mağdurlardaki düşük benlik saygısının diğer çocukları zorbaca davranışa yönlendiren bir işaret olduğuna dair bir araştırma bulgusu olmasa da , zorbalığa uğrayan öğrencinin buna verdiği tepki biçiminin bir şekilde saldırgan davranışı arttırıcı bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bu sürekli zorbalığa uğrayan çocukların bu durumdan kendilerinin sorumlu olduğu anlamına gelmez. Öğretmenler ve ana babalar bir öğrencinin kendine güvenini arttıracak ve zor ilişkilerle başa çıkmak için gerekli olan yapıcı ve etkin stratejileri öğretecek adımlar atarak zorbalığı daha başlangıç aşamasında durdurabilecek şekilde güç kazanmasını sağlayabilirler (Elliot,1977:77-100; Sharp, 1996:354).

Akran Kabulü

Perry, Kusel, ve Perry (1988: 810) çocukların mağdur edilme puanlarının akran kabulü ile olumsuz yönde akran reddi ile olumlu yönde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Öte yanda bu bulgular mağdur edilmenin akran reddinden önce mi yoksa sonra mı meydana geldiğini ortaya çıkarmamaktadır.

Uzmanların görüşüne göre sosyal kabul eksikliği, yalıtılma ve başkaları tarafından etiketlenme mağdurları diğerlerinden uzak tutmada ve kendini suçlamaya odaklanmayı sürdürmelerinde önemli bir rol oynuyor olabilir (Hazler 1997:13).

Çocuğun Dışından-Aile, Okul ve Kültürel Çevre- Kaynaklanan Nedenler

Aile Tutumları

Zorba ve mağdurların gelişim özellikleri konusunda çalışmalar yapan araştırmacıların ortak kanısına göre çocuk büyük bir ihtimalle yaşamının ilk birkaç yılında ilerideki yıllarda zorba veya mağdur olmasına neden olacak bir biçimde büyür. Bu çocuğun okula alnında zorba veya mağdur yazılı olarak başlayacağı anlamına gelmez; okulda nelerin olup biteceği de önemlidir. Öte yanda pek çok çocuk okula başlamadan önceki yıllarda özellikle başkaları ile ilişkilerini belirleyen olaylara nasıl tepki göstereceğine ilişkin belli davranış kalıpları geliştirmiş olur (Elliot,1992:10-11; Pearce,1992:78; Rigby'nin,1997:71).

Stephenson ve Smith 'in 1987 ve Mitchel ve O'Moore'un 1988 araştırmalarında zorba ve mağdurların kontrol grubuna göre üç kat daha fazla aile sorunu yaşadığı, zorba ve mağdurların %77'sinde aile sorunları olduğu bulunmuştur (Besag'dan ,1995: 18).

Araştırmalara göre saldırganlıkla bağıntılı olarak anne babanın çocuk yetiştirme tutumlarında üç özellik önem taşımaktadır:

1. Çocuğa bakan kişinin duygusal tutumu; yakınlık ve sıcaklık derecesi
2. Saldırganlığa karşı toleranslı ve aşırı hoşgörülü tutumlar, saldırgan davranışa sınır getirmeme
3. Çocuk yetiştirmede gücün kullanımı (Wilczenski ve arkadaşları, 1997, Eron ve Huesmann,1984, Lowenstein, 1978, Olweus,1978, O'Moore,1988; Olweus,1995; Batsche ve Knoff, 1994).

Araştırmacılar temel olarak bu durumu ayrı ayrı işlevsel olabilen veya bir kombinasyon olarak üç mekanizma ile açıklamaktadırlar: 1) Ebeveynlerin temelde olumsuz , reddedici ve muhtemelen fiziksel ceza ile bağlantılı tutumu çocuk için ağır bir endişe nedenidir ve güçlü saldırganlık ve düşmanlık yaratır. (2) Düşman ve saldırgan bir ebeveyn çocuğu için bir model teşkil eder. Çocuk saldırgan davranışı hem kendisini cezalandıran ama aynı zamanda başkalarına karşı yüreklendiren bir davranış olarak görür. (3) Genelde gevşek, beklentisiz veya tutarsız yetiştirme, özellikle ebeveynin çocukla duygusal ilişkileri zayıfsa, çocuğun içsel saldırganlık kontrol eden makanizmaları geliştirmesini engeller veya en azından yüreklendirmez. Bu durumda çocuk ebeveyninin

bazı beklentilerini içselleştirmeye güdülenmez (Olweus, 1978: 161; Olweus, 1994: 1181-1182).

Çok sayıda kaynak evde mağdur olan çocuğun okulda zorba olduğunu ve zorbaların ev ortamlarında fiziksel ceza, güç uygulayan disiplin teknikleri ve olumsuz ana baba tutumuna maruz kaldıklarına dikkat çekmektedir. Araştırmalar zorbaların genellikle fiziksel ceza kullanılan, çocukların problemlerini hallederken savaşmaları gerektiğinin telkin edildiği aile ortamlarından geldiklerini göstermektedir. İşlevsel olmayan bir aile çocuğun empati geliştirmesine yardımcı olamaz. Ana babanın ilgisiz ve ya sevgisiz tutumu, çocukların da başkalarını umursamama özelliği geliştirmelerine yol açabilir. Aile içinde de işbirliği olmaması nedeni ile çocuğun başkaları ile işbirliği yapması teşvik edilmeyebilir. Aile içinde çocuğa yönelik baskı ve hatta zorbalık görülebilir; bu da çocuğun aşağılık duyguları ve başkalarının baskın olmasına yönelik tepki duymasına yol açabilir. Çocuğun olumlu değerler geliştirmesi teşvik edilmez. Bazı ailelerin değerleri arasında sert olmak, baskın olmak da bulunmaktadır (Batsche ve Knoff, 1994; Eron ve Huesmann,1984; Lowenstein, 1978; O'Moore,1988; Olweus,1978; Olweus,1995; Rigby; 1997; Wilczenski ve arkadaşları, 1997).

Elliot'a göre (1992:10-11) sevgi ve şefkatle büyüyen çocuk , bağımlı ve kırılgan olmamayı ve hata yapmanın normal olduğunu öğrenir. Oysa bazı çocuklar evlerinde , yatağını istemeden ıslatmak, yetişkinlerin belirlediği saatlerde aç olmamak, düşmek, üzerine çay dökmek, dizini sıyırmak gibi ellerinde olmayan hatalar nedeni ile cezalandırılırlar. Bazı yetişkinler çocuklarından imkansızı beklerler ve bağımlı, kırılgan olmanın kabul edilemez olduğunu hissettirirler. Güçlü olmak ve diğerlerini ezmek kabul edilir davranış biçimleridir-hatta bazen çocuğun ayakta kalabilmesi için tek yoldur Böyle yetişen bir çocuk kendisindeki kırılganlığı reddeder, hatta kendi kırılgan yanlarından nefret eder hale gelir. Onun için zayıflık ve zayıf olmak acı çekmekle bağlantılıdır. Böyle bir çocuk diğer bir çocuğun zayıflığını algıladığında saldırır. Oysa gerçekte kendisine saldırmaktadır. Kendinden nefret zorbalığı doğurur. Zorbaların yardıma ihtiyacı vardır fakat genelde yardımı redderler. Normlardan farklılık gösteren bu ev özellikleri gencin sosyal olarak kabul edilebilir tatmin yolları çocuğu veya genci yerine kendine hizmet edecek tatmin yollarını aramaya itiyor olabilir (Hazler ve arkadaşları 1997:12).

Zorbalar çok güçlü bağlantı kurma ve güç kullanma ihtiyacına sahip oldukları için zorbaca davranışlarda bulunmaktadırlar. Oldukça müsamahalı ve rahat ana baba tutumları nedeni ile çocuğun davranışlarına bir sınır getirilmemesi, bunun yanı sıra güç kullanımına dayalı disiplin tekniklerinin kullanılması çocukları iki yönde etkilemektedir. Öncelikle, bu tutumlar çocukta güç kullanımı sistemini geliştirmekte ve saldırganlığı engelleyici iç kısıtlamaları ortadan kaldırmaktadır. İkincisi, ana babanın çocuğa yönelik olumsuzluğu çocukta bağlılık ihtiyacını arttırmaktadır. Ev ortamlarını kontrol etmede kendilerini güçsüz hissettikleri için, zorbalar güç ve kontrol duygularını tatmin edecek ve baskı yapabilecekleri mağdurlar ararlar. Evdeki dışlanma bağlanabilecekleri ve özdeşleşebilecekleri güçlü bir grup arama ihtiyacına yol açar. Grup içi bağlılığı korumak ihtiyacı ise diğerlerini dışlamayı getirir (Wilczenski ve arkadaşları, 1997:83).

Özetle, var olan araştırma bulguları ışığında çocukla ebeveyn arasındaki ilişkilerin tabiatının –ebeveynin özellikle erkek çocuklarda yüksek saldırganlık tepki kalıbının gelişmesinde temel rol oynadığı öne sürülebilir. McCord, McCord ve Howard bu durumun ebeveynin sosyoekonomik durumu ile bir ilişkisinin bulunmadığını göstermiştir (Olweus' dan, 1978: 161).

Mağdurlarda ise anne babaların çocuklarını erken yaşlarda tedbirli ve duyarlı olmaya yönlendirdikleri görülmektedir. Özellikle mağdur erkek çocukların anneleri ile

babalarına nazaran daha yakın ilişki içinde oldukları ve aşırı korumacı davranışlar gözlenmektedir.

Mağdurların çevresinin kendileri ile ilgili olumsuz benlik algılarını pekiştirdiği söylenebilir. Uzmanların görüşüne göre sosyal kabul eksikliği, yalıtılma ve başkaları tarafından etiketlenme mağdurları diğerlerinden uzak tutmada ve kendini suçlamaya odaklanmayı sürdürmelerinde önemli bir rol oynuyor olabilir. Mağdurların ailelerinin aile içi bağlılığı çok fazla önemsedikleri tahmin edilmektedir. Böylesi aşırı iç içe geçmiş, çocuklara kendilerini ortaya koymaları için fazla fırsat tanımayan bir ailenin sonuç olarak çocukların gerekli durumlarla kendi kendilerine baş etme yeteneklerine güvensizlik duymalarına yol açtığı söylenebilir (Hazler 1997:13).

Zorba/Mağdur Sorununda Okulun Rolü

Ken Rigby (1997: 71) okul ortamında zorba/mağdur sorununun var olmasını etkileyebilecek üç durum belirlemiştir. Birincisi okulun kendine has kişiler arası ilişki özellikleri (school ethos), yani okulda var olan çocukların birbirine nasıl davranması gerektiğine ilişkin benimsedikleri tutumlar, inançlar ve duygulardır. İkincisi çocuğun nasıl ve ne kadar öğreneceğini etkileyen eğitim iklimidir. Sonuncusu ise zorbalığa yönelik okul politikasıdır.

Okulun kendine has kişiler arası ilişki özellikleri (School Ethos): Okullarda yıllar içinde gelişmiş olan bazı özellikler aslında eğitimciler tarafından yaratılır. Öğrencinin okuldaki davranışları ile ilgili tutumlar, beklentiler ve normlar okulun kendine has özelliklerini (school ethos) belirler ve okuldan okula değişir (Rigby, 1997: 80). Ülkemizdeki pek çok okulda da yeni gelenlerin nasıl davranışlara maruz kalacağı, büyük öğrencilerin küçüklere nasıl bir tutum göstereceği, öğrenciler arasındaki bağlılıklar veya birbirini kollama, işbirliği yapma tutumları , kız ve erkek öğrenciler arasındaki ilişki tarzı gibi özellikler bellidir ve sadece okulun kendi öğrencileri arasında değil, diğer okulların öğrencileri tarafından da bilinir. Bu özellikler okuldaki zorbalık davranışlarını ve bu davranışlara gösterilecek toleransı arttırabilir veya azaltabilir.

Felson ve arkadaşları (1994: 155-173)' nın 2.213 erkek lise öğrencisi üzerinde sürdürdüğü iki zaman aşamalı bir araştırmada lise öğrencileri arasında şiddete yönelik bireysel değerlerin okullara göre farklılık gösterdiğini; örneğin, bir kışkırtmaya saldırganca tepki vermenin bazı liselerde diğerlerine göre daha fazla onay aldığını ortaya çıkarmışlardır. Bu araştırmanın bulgularına göre şiddet tutarlı bir şekilde öğrencinin bireysel düzeydeki değerlerinden bağımsız olarak okuldaki değerlerle ilişkilidir. Araştırmacılar şiddet alt kültürünün saldırganlığa yönelik davranışları nasıl etkilediğini sosyal kontrol ve sosyal baskı süreci ile açıklamaktadırlar. Değerlerdeki alt kültürel farklılıklar özellikle üyeler arasındaki ilişkilerin daha yakın ve sıkı olduğu küçük gruplarda görülmektedir. Felson ve arkadaşları alt kültür şiddetinin etkilerinin genel alt kültür davranış bozuklukları yansıttığını düşünmektedirler. Bir okulda saldırganlığa yönelik değerler diğer davranış sorunları ve şiddet davranışlarının da ön göstergesi olabilmektedir. Bazı gruplar diğerlerine göre belirgin bir şekilde saldırganlığı hoş gören

veya destekleyen değerlere sahip olmaları nedeni ile diğer gruplara göre daha fazla saldırgan davranışlarda bulunmaktadırlar.

Eğitim iklimi: Bir okuldaki veya sınıftaki zorba/mağdur sorunu ile o okul veya sınıfın sosyal iklimi arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Zorbalık sorunları yüksek olan bir okul veya sınıfta öğrenciler kendilerini daha az güvende hissetme ve okul yaşamından daha az tatmin duyma eğilimindedirler. Bu nedenle pek çok çocuk, özellikle mağdurlar için sınıf artık "öğrenme" yeri olmaktan çıkar (Olweus, Limber ve Mihalic, 1999).

Okul ortamının kalitesi, öğretim ve öğrenmenin nasıl gerçekleştiği, öğretmenlerin öğrencilerce algılanan karakterleri, konularına ve öğrencilerine duydukları ilgi çocukların ahlaki, sosyal ve entelektüel gelişimini etkileyebilir (Rigby, 1997: 81).

Çeşitli araştırmalarda , diğer faktörler sabit tutulduğunda bile, öğretmen moralinin düşük olduğu, öğretmenlerin sık değiştiği, davranışlara yönelik standartların açık olmadığı, tutarsız disiplin metotlarının uygulandığı, yetersiz gözetimin olduğu, çocukların bir birey olarak fark edilmediği okullarda zorbaca davranışların yüksek olduğu bulunmuştur (Pearce,1992:76; Raynolds ve Sullivan 1982: 45-56)

Ian Rivers ve Alison Souther (1996:359-377) okulun eğitim felsefesinin okuldaki zorbalık davranışı düzeyindeki etkilerini araştırmak amacı ile İngiltere'de Steiner eğitim sistemini uygulayan bir okulu vaka olarak ele almıştır. Bu okulun temel hedefi öğrencilere sadece bilgi aktarımı veya teknik beceriler kazandırmak değil aynı zamanda bir topluluk duygusu geliştirmektir. Rivers ve Souther'a göre bu okul bireysel değil, grup merkezli bir okuldur, bir öğrenci 8 yıl boyunca aynı akran grubu ve aynı öğretmenlerle eğitim görür,okulun normal müfredatı içinde ahlak gelişimi okunan hikayelerin tartışılması şeklinde desteklenir; okulda rekabet teşvik edilmez, bunun yerine tüm öğrencilerin eşit olduğu değeri işlenir, öğretmen ve öğrenciler arasında sıcak ilişkilerin olması ve her öğrenciye bireysel ilgi gösterilmesine önem verilir. İncelenen okulda, her ne kadar öğrencilerin bir bölümü başka okullarda zorbalığa uğramış oldukları için bu okula transfer olmayı seçmiş olsalar bile zorbalık düzeyinin çok düşük olduğu görülmüştür. Bu çalışma zorbalığın durumsal bir sorun olabileceğini, okulun ikliminin zorba/mağdur sorununun düzeyinde etkisi olabileceğini ve bazı öğrencilerin "doğuştan" mağdur olmalarının söz konusu olamayacağını göstermektedir.

Genel olarak zorba/mağdur sorununun kalabalık sınıf/okul sayısı ile bağlantılı olduğuna ve bir sınıf/okulda öğrenci sayısı ne kadar yüksekse zorba/mağdur sorununun da o kadar yüksek olduğuna inanılır. Öte yanda Olweus'un 1993 yılında Norveç'te 700 okul ve birkaç bin sınıfta yaptığı araştırmada sınıfın veya okulun öğrenci sayısının okuldaki zorba/mağdur sorunu üzerindeki etkisinin çok düşük olduğu ortaya çıkmıştır. O'Moore, Kirkhan ve Smith'in 1977 yılında İrlanda okullarında gerçekleştirdiği geniş çaplı bir araştırmada ise bu görüşün tam tersi bulgular elde edilmiştir; yani okulun veya sınıfın öğrenci sayısı arttıkça zorba/mağdur sorunu azalmaktadır (Olweus, Limber ve Mihalic'den, 1999).

Zorbalığın okulda yüksek notlar uğruna yapılan bir yarış sonucu ortaya çıktığı veya zorbaların saldırgan davranışlarının okulda yaşadıkları başarısızlık ve gerginliklere bir tepki olduğu şeklindeki görüşler de uzun süreli araştırma verileri ile desteklenmemektedir. Olweus'un 1983 araştırması bulgularına göre saldırgan davranışla düşük notlar arasında çok yüksek olmayan bir ilişki bulunmuş olsa da okuldaki saldırgan davranışların nedeninin düşük notlar olduğunu gösteren bir bulguya rastlanmamıştır. Öğrencilerinin birey olarak güçlü ve zayıf yanlarını dikkate almadan akademik başarıya önem veren okullarda ise zorbalığın daha yüksek olması olasılığı bulunmaktadır (Olweus, Limber ve Mihalic'den, 1999).

Zorba/mağdur sorununa yönelik okul politikası: Zorbalığın azaltılmasının anahtarı okulda zorbalığa karşı olan ve tutarlı yaptırımların uygulandığı açık bir politika bulunmasıdır (Olweus, 1991). Öğretmenlerin saldırganlığa yönelik tutumları ve gözetim ve müdahale becerileri zorbaca davranışlara ne şekilde tepki göstereceklerini belirler. Ayrıca, teneffüslerin ne şekilde ayarlandığı gibi çevresel organizasyon faktörleri de zorba/mağdur sorununda önem kazanmaktadır . Okuldaki gözetim ve öğretmen nöbetlerinin zorba/mağdur sorunun sıklığı ve şiddetinde önemli etkisi bulunmaktadır. Aile içinde gözetim ve kontrolün zayıf olmasının çocuğun zorbaca davranışlar geliştirmesi üzerinde etkili olduğuna değinilmişti. Benzer bir şekilde okuldaki gözetimin ve öğretmen nöbet sisteminin uygun bir şekilde sürdürülmemesi özellikle okul bahçesi ve koridorlarında meydana gelen zorba/mağdur olaylarını arttırmaktadır. Okul yönetimi ve öğretmenlerin çocukların zorbaca davranma eğilimlerini geliştiren bireysel veya aile faktörleri üzerinde bir kontrolleri olamasa da, okuldaki zorba/mağdur sorunu uygun gözetim, yönlendirme,

müdahale ve okul iklimi ile önemli ölçüde azaltılabilir (Olweus , Limber ve Mihalic, 1999:13; Pearce,1992:76)

Olweus'a (1995) göre öğretmenlerin kendi aralarında ve öğretmenlerle öğrenciler arasında destekleyici , sıcak ve paylaşımcı ilişkilerin bulunduğu , yetişkinlerin davranışları ile öğrencilere zorbalık modeli oluşturmadığı okullarda zorbalık daha az görünmektedir.

Medyanın Çocuklarda Saldırganlık Üzerindeki Etkileri

Araştırmacılar medyada şiddet izlemenin seyircilerin şiddet eğilimlerini bir şekilde arttırdığı görüşünde birleşmekle birlikte, çeşitli araştırma bulguları gözden geçirildiğinde bu etkinin kişilerin kısa veya uzun süreli saldırgan davranışlar göstermeleri üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır.

Bazı araştırmacılar televizyonun belirli imajlar ve stereotipleri tekrarlı bir şekilde göstermesi nedeni ile zaman içinde çocuklar ve gençlerin sağlıksız etkinlikler, olumsuz tutumlar ve antisosyal davranışlar geliştirmesinde güçlü etkileri olduğuna inanmaktadırlar (Derksen ve Strasburger 1966, Huesmann ve Malamuth, 1986:1-6). Bu görüntüler özellikle şiddetin kabul edilebilir bir anlaşmazlık çözümü olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu araştırmacılara göre medyadaki, şiddet, saldırganlık ve düşmanlık konularının etkileri altı kategoride incelenebilir: sağlıksız etkinliklere yol açması, uygunsuz davranışlara model olması, yasaklamaların kalkması, duyarsızlaşma, saldırganlık duygularının artması ve risk alma davranışının artması. Huesmann'a göre (1986:125-139) çocukluktan başlayan bir kümülatif öğrenme sürecinin saldırgan davranış şemalarının gelişmesinde ve yetişkinlikte de korunmasında etkili olmaktadır. Bu nedenle medya şiddetinin etkilerinin azaltılmasına yönelik çalışmaların ergenlik dönemi öncesinde başlatılması gerekir.

Pearce (1992: 76-77) televizyonda izlenen saldırganlık örneklerinin çocukların gerçek yaşamdaki şiddete karşı duyarlılıklarını azalttığı düşünmektedir. Örneğin çizgi filmlerde izlenen saldırganlığın, filmlerdeki gerçek insan saldırganlığı kadar etkili olduğu görülmüştür. Bazı çocukların televizyonun etkilerine diğerlerine göre daha açık olduğu bulunmuştur. ABD 1992 Halk Sağlığı Raporu'na göre:

-düşük yetenekli ve sosyal yaşamı sınırlı çocukların daha çok televizyon seyrettiği

-daha uzun süre TV seyretmenin yüksek anksiyete, uyumsuzluk, güvensizlik ve reddedilme korkusu ile bağıntılı olduğu (endişeli zorba örneğindeki gibi)

-küçük çocuklarda daha uzun süre televizyon seyretme ile saldırganlık arasında güçlü bağıntı bulunduğu

-zeki çocukların derslerinde gerilediği saptanmıştır (Pearce'den, 1992: 77).

Freedman'a (1984:27-246) göre televizyondaki şiddetle çocukların saldırgan davranışları arasındaki ilişki oldukça küçüktür ve araştırma verilerinde doğal ortamlarda seyredilen televizyonun kişileri daha saldırgan yapacağına dair ikna edici bulgu bulunmamaktadır.

Danish ve Donohue (1966) ise medyanın olumsuz etkileri yanı sıra olumlu etkileri de olabileceğini tartışmaktadırlar. Her ne kadar medyanın eğitimsel bir araç olarak önemi olumsuz etkilerini savunan görüşlerce gölgelese de , medyada sağlığı geliştiren ve yaşam becerileri ve kişiler arası ilişkilerde sağlıklı gelişimi teşvik eden yayınlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara göre medya genelde gençlerde var olan tutum, davranış ve zevkleri pekiştirmektedir; çocuklar medya aracılığıyla hem olumlu hem olumsuz davranışları öğrenmektedirler ve medya gençlere olumlu sosyal beceriler kazandırmada ve onları içinde yaşadığımız dünya hakkında bilgilendirmede güçlü bir eğitim aracı olarak kullanılabilir.

Friedlander de (1993: 66-81) şiddet konusunda aile ve toplum içindeki saldırgan davranışların çocuklar üzerinde doğrudan model olma gücünün medyanın dolaylı etkilerinden daha yüksek olduğuna inanmaktadır. Meta-analizlerde elde edilen verilere dayanarak sosyal açıdan olumlu medya mesajlarının davranış üzerindeki etkilerinin antisosyal masajlardan daha etkili olduğunu öne sürer. Friedlander'a göre medya şiddet mağdurlarının duygusal sıkıntılarının azaltılmasında ve saldırganların davranışlarının farklı bir yöne yönlendirilmesinde olumlu ve güçlü bir rol oynayabilir.

Kültürel Etkiler

Okullardaki zorbalık sorunları saldırganlığa karşı gösterilen kültürel veya toplumsal toleransı yansıtıyor olabilir. Sosyo kültürel yaklaşımı benimseyen şiddet kültürü kuramı (Culture of Violence Theory) geniş kültürün birey üzerindeki etkilerini araştırır.

Şiddet kültürü kuramının çete üyeliği, grup şiddeti, şiddetin yüceltilmesi gibi temel unsurlarını saldırganlığın sebeplerini bireysel, kişiler arası ve makrososyal değişkenlerle açıklamaya çalışır. Bu kurama göre okullarda ırkçılığa ve cinsel ayırımcılığa karşı olan programlar sıklıkla zorbalık şemsiyesi altında yer almaktadır (Wolfgang ve Ferracuti, 1982).

İngiltere'de Newson ve Newson'un (1984) araştırmasında özellikle fiziksel zorbalığın işçi sınıfı bölgelerinde daha yoğun olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı araştırmada işçi sınıfı aileleri arasında çocuk yetiştirmede fiziksel cezanın kullanımının daha sık olduğu görülmüştür.

Zorbaca davranışlara yönlendiren bir önemli etken de çocuğun üyesi olduğu suça eğilimli gruplardır. Pek çok çocuk akran desteği ve hayran olunan bir gruba girmenin çekiciliği ile kendi yargılarını kullanamaz ve grupta var olan zorbalık tutumu ve ilgili davranışları benimser (Rigby, 1997:78).

Kişiler Arası İlişkilerin Dinamiğinden Kaynaklanan Nedenler

Zorba/Mağdur Davranışlarının Süreci

Zorbalık sürecinde gerçekten neler olup bittiğini dikkate almaya başlayacak olursak zorbalığı sadece içinde değişik güdüler ve değişik sonuçlar barındıran değişik eylemler demeti olarak algılayabiliriz. Okullarda meydana gelen zorbalık süreci en iyi bir şekilde grup ve kurum içindeki dinamiklerle bağlantılı sosyal saldırganlık biçimi olarak anlaşılabilir (Arora,1996; Griffitths, 1997; Olweus,1978; Rigby,1994; Tedeschi,1984; Wilczenski ve arkadaşları, 1997).

Coosje Griffiths'e (1997:6) göre her çocuk bir şekilde kırılgan olduğu için zorbalığa uğrayabilir. Bazı çocuklar tamamen tesadüfler sonucu zorbalığa uğrar; çünkü yanlış zamanda yanlış yerde bulunmuşlardır. Bazı durumlarda da bir çocuk diğerlerinden daha üstün özelliklere (örneğin daha uzun boy, daha yüksek notlar, daha güzel veya yakışıklı olma, erkek veya kız arkadaş seçimi gibi) sahip oldukları için zorbalığa uğrayabilirler. Bu gibi durumlarda kıskançlık zorbaca davranışların başlaması ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynar.

Zorbaca davranışların mağdur üzerindeki olumsuzluk sarmalı şu sırayı takip eder: (1) Bir çocuk seçilir ve zorbaca bir davranışta bulunulur; çocuk kendini kırılgan ve rahatsız hisseder; (2) zorbalık davranışlarına uygulayıcı veya seyirci olarak karışan çocuk sayısı artar; çocuk daha fazla stres yaşar ve tepki gösterir; (3) çocuk kendini bir tuzağa düşmüş gibi hisseder; korkar; davranışlarının çok fazla farkında olduğu için daha fazla ilgi çeker; (4) zorbalık daha da güçlü bir şekilde sürdürülür ve yayılır; (5) çocuk mağdur ediliyor olmanın işaretlerini ve semptomlarını vermeye başlar; (6) çocuğun davranışları belirgin bir şekilde değişir ve aile de durumun farkına varır (Griffiths, 1997:6).

Zorbalık olayının başlangıç aşamasında mağdurlar güvenli tepki vererek, olayı göremezden gelerek veya mizah kullanarak baş etmeye çalışabilirler. Zaman içinde zorbalık davranışı devam ettikçe, mağdurun yapabilecekleri azalır çünkü zorba gücü elinde tutar ve seyircilerin desteğini kazanır. Zorbalık olaylarının gizli kalması kuralı mağdura değil zorbaya hizmet eder (Batsche ve Moore,2000:10-11).

Zorbalar genellikle mağdurların bir tepki vermesini arzu ederler. Kendisi ile alay edilen çocukların diğer çocuklara göre daha tepkisel ve hassastırlar. Bu durumda mağdurun zorbaca davranışa gösterdiği tepki problemin devamında anahtar rol oynar (Pearce, 1989:18).

Olweus (1978) zorbalık davranışlarında sınıf içi kişiler arası ilişki dinamiklerini incelemek amacı ile Solna araştırması adını verdiği sistematik gözlemlere dayalı bir araştırmasında çeşitli sınıflar tarafından temsil edilen dört farklı sınıf durumu belirlemiştir. Belirlenen sınıf durumu çeşitleri zorba/mağdur problemlerinin kuramsal olarak formüle edilmesini katkıda bulunan kategorileri oluşturmuştur. Bu sınıf durumları içinde en sıklıkla rastlanılan şudur: Sınıfta bir veya birkaç tane mağdur erkek ve bir veya birkaç tane zorba erkek bulunması. Bazı sınıflarda birkaç mağdur özelliği taşıyan çocuk bulunmaktadır ama zorba olarak yargılanabilecek bir erkek çocuk bulunmamaktadır. Yine bazı sınıflarda birkaç zorba çocuk bulunmakla birlikte mağdur özelliklerini taşıyan bir çocuk bulunmamaktadır. Ayrıca, öğretmen değerlendirmelerine göre zorba/mağdur sorunu olmayan sınıflar da mevcuttur.

Zorba/mağdur sorununun bulunduğu bir sınıftaki süreçlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Olweus (1978: 142-143) 6. sınıflardan 13 yaş civarında erkek öğrencilerin

bulunduğu bir sınıfta yapılan gözlemleri özetleyip bu gözlemler sonucunda zorba/mağdur sorunu ile bağlantılı mekanizmaları şöyle açıklamaktadır:

"Sınıftaki erkek öğrenciler arasında değişik biçimlerde gerginlikler veya anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. Öğrenciler arasındaki hafif saldırgan etkileşimler genellikle eğlence amaçlıdır veya erkek öğrencilerin birbirlerine karşı güçlerini sınamak için başvurdukları bir çeşit kendini ortaya koyma biçimidir. Eğer sınıfta bir veya birkaç zorba özelliği taşıyan erkek öğrenci varsa bu durum diğer çocukların da etkileşimlerini etkilemektedir. Etkileşimler daha kaba , daha şiddetlidir. Zorbalar sert mizaçları, kendini gösterme ihtiyacı ve diğerlerine baskın olma veya boyun eğdirme istekleri ile kendilerini belli etmektedirler. Basit anlaşmazlıklar veya engellenmeler bile yoğun tepkilere yol açmakta, çatışmalarda şiddet kullanma eğilimi olması nedeni ile genellikle etkileşimler saldırgan bir biçim almaktadır. Zorbanın fiziksel gücü nedeni ile , saldırgan davranışları sıklıkla diğer öğrencilerin canını yakmakta veya rahatsız edici olmaktadır. Her ne kadar yeneceğinden emin olduğu en güçsüz erkek öğrenciye saldırmayı tercih etse de, zorba öğrenci diğer çocuklarla da kavga başlatmaktan çekinmez. Genellikle kendini sert ve güvenli hissetmektedir.

Eğer sınıfta mağdur olma potansiyeli taşıyan bir öğrenci bulunuyorsa- endişeli, güvensiz, kendini ortaya koymaktan ve saldırmaktan korkan ve sıklıkla fiziksel olarak güçsüz olan- kısa zamanda zorba tarafından keşfedilir. Bu öğrenci zincirin zayıf halkasıdır. Saldırıldığında karşılık veremez. Korkar ve bazen ağlar. Zararsız düşmanlık gösterilerini defetmeyi bile başaramaz. Genellikle sınıfındaki diğer erkek öğrencilerin sertlik taşıyan oyunlarını onaylamaz. Kendini yalnız ve dışlanmış hisseder.

Zorbalık eğilimleri olan bir erkek öğrenci için muhtemel potansiyel mağdurlar ideal hedeflerdir. Endişesi, kendini savunamaması ve ağlaması zorbaya bir üstünlük duygusu verir ve intikam alma içgüdülerini tatmin eder.

Zorba genellikle başkalarının da kendisine katılması ister ve kısa bir süre içinde en yakın arkadaşlarını da mağdura sataşmaya ikna eder. Daima mağdurda saldırılacak bir bakış, bir giyiniş, bir tavır bulunur. Sıklıkla zorba diğerlerinin de mağdura rahatsızlık vermesinden hoşnutluk duyar ....Okuldaki yetişkinler bu olup bitenle ilgilenmediğinden veya ortalıkta görünmediklerinden çocuklar kendi çatışmalarını kendileri çözmeleri için yalnız bırakılırlar. Mağdur da olup biteni ana babasına pek anlatmaz.

Zaman zaman sınıftaki diğer çocuklar da mağduru aktif olarak rahatsız etmeye katılırlar. Mağdur saldırılabilecek güvenli bir hedeftir: herkes onun güçsüz olduğunu ve karşılık vermeyeceğini bilir ve sınıftaki güçsüz çocukların hiçbiri onu korumaz...Kısacası o zavallı ve değersiz biridir ve dövülmeyi hak eder...zaman içinde akranları tarafından daha da fazla dışlanır.... Bazı erkek öğrenciler mağdurun yanında olarak veya yapılanları onaylamayarak kendi statülerini düşürmekten ürkerler... Bazıları aynı duruma düşmelerinden korkarlar..."

Eğer sınıfta potansiyel bir mağdur yoksa, bu sınıfta sadece zorba sorunu yaşanır, birkaç çocuk bu zorbaların saldırılarına maruz kalabilir ama saldırılar daha az ciddidir; süreklilik kazanmayabilir. Ama bir mağdur potansiyeli çocuk bulunursa zorba/mağdur sorunu aktive edilmiş olur. Sınıfta zorba yoksa, pasif mağdur özellikleri taşıyan öğrenciler olsa bile sınıfta herhangi bir gerilim yaşanmaz (Olweus, 1978: 143).

Zorba ve Mağdur Arasındaki İlişki

Zorba/mağdur sorununu anlamak için saldırganla mağdur arasındaki ilişkinin incelenmesi yararlı olabilir.

Floyd'a göre genellikle mağdurlar saldırganlar tarafından kendi ihtiyaç ve güdülerini tatmin edebileceklerini hissettikleri davranışlar gösterdikleri için muhtemel hedefler olarak belirlenirler. Bundan dolayı mağdurlar ve zorbalar birbirleri ile güçlü psikolojik itkilerle bağlantılıdırlar. Mağdurun endişe, bağımlılık, pasiflik gibi davranışları, böyle zayıflıkları kaldıramayan ve kendini bu tür kırılganlıklara karşı korumaya çalışan zorba için kışkırtıcı olur. Aynı şekilde Bender de suçluluk duyguları duyan ve bu tür davranışlarda bulunduğu için cezalandırılması gerektiğine inanan mağdurun aslında zorbalığı provoke ettiğini öne sürer. Buna tepki olarak zorba sözel veya fiziksel saldırganlığı ile mağdurun cezalandırma ihtiyacını tatmin eder ve "mağdur kişi" benlik imajını pekiştirir. Farklı kişiliklerin yer aldığı herhangi bir sınıf ortamında zorba/mağdur problemlerinin meydana gelmesi kaçınılmaz olur (Wilczenski ve arkadaşları'dan, 1997:84).

İzlenim Yönetimi: Felson'a (1982: 245-254) göre saldırganlık ve dolayısıyla zorbalık bir izlenim yönetimi sürecidir ve saldırganlığın en önemli belirleyicisi bir saldırı beklentisi yaratmak veya karşıdaki kişilerden bir saldırı beklemektir. Bir tartışmada hakarete uğrayan bir kişinin sözel olarak saldırma ihtimali de yüksektir ve çatışmalar seyirci olması durumunda daha da şiddetlenir. Ayrıca içinde bulunulan kültürde saldırganlığın kabul edilir olup olmadığı, saldırganlığın normların dışına çıkmaya yönelik bir ceza olarak kullanılması , saldırganlıkta karşılıklılık normu, adil kavga anlayışı gibi unsurlar da saldırganlıkla ilgili izlenim yönetimini etkiler.

Öte yanda bir zorba bir çocuğa okul çıkışı sana gününü göstereceğim tehdidinde bulunuyorsa bunun ne ile ilgili olduğunu mağdur her zaman anlayamayabilir. Böyle bir durumda zorbanın esas güdüsü Jones ve Pittman'ın "izlenim yönetimi" (Impression Management) adını verdikleri bir stratejidir. Zorba tehdit yolu ile sert, yenilmez, göz korkutan, bazı kişi, grup veya kurumlara sadık bir kimlik oluşturmaya çalışmaktadır. Zorbanın bu durumda ilk amacı zorlamak değil, gözdağı vererek statü elde etmektir (Arora, 1996:322-3).

Tedeschi (1984: 63) de saldırganlığın etkileşimsel yaklaşımla incelenmesini ve tehdit, zorlama ceza unsurlarının dikkate alınmasını önerir. Bu modele uygun olan bir zorbalık eylemi birisinden zorla para vermesini istemektir; çünkü bu eylemde tehdit ve isteğe uyulmadığı takdirde ceza yer almaktadır. Mağdur bu isteğe uyduğunda ise eylemi başlatan kişinin , yani zorbanın bir kazancı bulunmaktadır. O halde bu eylem uyulmadığında ceza tehdidi içeren bir eylemdir. Para istemek veya birisini belirgin bir neden yokken dövmekle tehdit etmek gibi bazı zorbalık eylemleri şarta bağlı olan (contingent) veya şarta bağlı olmayan (non-contingent) tehditler içerirken, isim takmak, ilişkilerden dışlamak gibi diğer zorbalık eylemleri de tehdit olmaksızın sosyal cezalandırma yer alır.

Öğrenme: Sosyal Öğrenme Kuramı (Social-learning theory) saldırgan davranışın gözleme dayalı öğrenme, doğrudan deneyime bağlı olarak edinildiğini ve devam ettirildiğini öne sürer. Sosyal öğrenme ile ilgili araştırmalar saldırganlığa yol açabilecek kontrol edilebilir çevre, bilişsel, kendini kontrol faktörlerine odaklanır (Parke ve Slaby, 1983: 547-641)

Huesmann ve Eron tarafından belirlendiğine göre zorbalık olaylarında sosyal öğrenme ve pekiştirme (reinforcement) süreçleri yer almaktadır. Eğer zorba mağduru yenerse güç ve kontrol elde etmektedir. Zorbalığın sonucunda elde edilen para, eşya gibi somut ödüller zorbaların davranışlarını pekiştirir . Yetişkinler genellikle zorbalık olaylarını fark etmedikleri veya müdahale etmedikleri için zorbaların davranışları nedeni ile öğretmenlerinden istikrarlı bir ceza görmeleri söz konusu olmamaktadır (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000b: 25).

Mağdur olmak da öğrenilmiş bir davranıştır. Benzer şekilde mağdurlar da mağdur rolünü sürdürmek için heveslendirilmektedirler; çünkü her ne kadar olumsuz yönde olsa da akranlarının dikkatini kendi üzerlerine çekmektedirler. Evde mağdur olan bir çocuk okulda da mağdur olabilir. Evde veya okulda zorbalıktan kaçış olmadığında çocuk çaresizliği öğrenebilir. Mağdurlar kendilerini güçsüz hissettikleri için yardım istemekten de kaçınabilirler. Kontrolün elinde olmadığını hissetmek bilişsel, davranışsal, güdüsel ve duygusal sorunlara yol açabilir. Zorbalığa uğramak mağdurların dünyada adalet olmadığı varsayımını kabullenmelerine yol açabilir ve bu nedenle mağdur olma deneyimi bu mağduriyetin vuku bulduğu durumdan daha uzun sürer. Bir kez mağdur olunca kendini yeniden mağdur olarak görmek kolaylaşır ve böylece mağdurlar kendilerini kontrol edemedikleri güçlerin karşısında çaresiz hissederler (Craig ve arkadaşları, 2000b: 25; Wilczenski ve arkadaşları, 1997:83-4).

Saldırganlık ve şiddetin kazanılması, devam ettirilmesi, gelişimsel değişimleri, kontrol edilmesi veya önlenmesinde bilişsel faktörler önem taşır. Bilişsel faktörlerin saldırganlığın öğrenme yolu ile edinilmesinde, sosyal deneyimlerin yorumlanmasında, belirli sosyal deneyimlere saldırgan tepkiler verilmesinde aracı olmada, saldırganlık veya mağdur olma kalıplarının devamlılığı ve tutarlılığında, şahit olan kişilerin saldırganlığı desteklemesinde ve değişme sorumluluğunda etkili olacağı varsayılır. Sosyal Kavrama Kuramı da (Social Cognition Theory) atfetmeler, tutumlar, inançlar gibi bazı bilişsel özelliklerin saldırganın şiddete yönelik davranışlarına yol açan duygusal uyarılmasını

etkilediğini ve bu özelliklerin öğrenilmiş olması nedeniyle değiştirilebileceğini öne sürer (Dodge, 1991: 201-218). Ayrıca kişiler çatışma yönetimi süreçlerini, çatışma çözme becerileri ve muhtemel diğer çözüm yollarını bilmediklerin de saldırganca davranabilirler (Dahrendorf, 1968).

Günah Keçisi Olma/Bulma(Scape goating): Alan ve Bender okulda zorbalarla mağdurlar arasındaki ilişkileri "günah keçisi kuramı (scapegoat teori) ile açıklamaya çalışırlar. Buna göre esas hedefine yöneltilemeyen (örneğin öğretmenlere, okula, ana babalara) saldırganlık daha az tehlikeli olan bir hedefe –mağdura veya günah keçisine- yöneltilir. Eğer mağdurlar ve zorbalar okul ortamında olduğu gibi uzun süreli zaman aralıkları ile bir arada olmak zorunda kalırlarsa, birbirini tamamlayan bir çift haline gelirler ve aralarında oldukça sabit bir ilişki kalıbı gelişebilir (Wilczenski ve arkadaşları, 1997:84).

Uyma Tepkisi: Rigby (1994:9) zorbayı iki muhtemel şekilde kavramsallaştırılabileceğini önermektedir. Birincisi kötücül ve duyarsız olan bir çocuk işlevsel olmayan bir ailenin ürünüdür. Bu tür zorbanın saldırgan bir ruh yapısı vardır, başkaları ile ilişkilerinde saldırgandır ve empatik değildir. Rigby'nin önerdiği diğer kavramsallaştırmada ise bazı zorbalar gücünü bu grubun dışındaki kırılgan çocukları rahatsız etmekten alan bir grubun üyesidirler. Bu tarz zorbalık davranışları her zaman kötü bir niyetle başlamayabilir ve grubun üyeleri birbirlerini aslında çok da zarar verici davranışlarda bulunmadıkları konusunda ikna edebilirler. Rigby bu tür zorbaya "pasif zorbalık" veya "takipçi" adını verir.

Eğer bir öğrenci diğer öğrencilerin aşırı maço davranışlarını gözlüyorsa, zorbalık aykırı bir davranış olarak algılanmak yerine bir uyma tepkisi olarak kabul edilebilir. Bu durumda saldırganlık çocuğun kendi karakteri değil, grubun karakteridir. Bu nedenle bir okulda öğrencilerin genel olarak zorbalığa yönelik tutumları o okuldaki zorba/mağdur problemini anlamada çok önemlidir (Rigby, 1997: 81).

Zorba/Mağdur Sorununda Seyircilerin Rolü

Zorbalık sorunu genellikle zorba ve mağdurdan daha fazla kişiyi içerir. Seyircileri oluşturan akran grubu zorbalığın başlatılması ve desteklenmesinde önemli bir rol oynar.

Craig ve Pepler'in (2000b: 22-36) araştırma sonuçlarına göre zorbalık olaylarının yüzde 85'i akran grubu ortamında meydana gelir. Her ne kadar öğrencilerin yüzde 83'ü zorbalık olaylarını seyretmenin kendilerine rahatsızlık verdiğini belirtseler de, yapılan gözlemlerde akranların zorbalık durumlarında zorbalığa katılmak, edilgin bir şekilde seyretmek ve zaman zaman müdahale etmek gibi değişik roller üstlendikleri görülmektedir. Akranlar mağdurdan ziyade zorbaya yönelik bir olumlu ilgi göstermektedirler. Zorbanın ödüllendirilmesi zorbanın mağdur ve akran grubu içindeki gücünü korumasına hizmet eder. Zorba kendisini seyreden akran grubunu da etkileyebilir. Zorbalığı seyreden akranlar heyecanlanabilir ve zorbalığa katılabilirler. Kızlara nazaran erkekler seyrettikleri zorbalık durumlarına daha fazla aktif olarak katılmak eğilimindedirler. Öte yanda müdahale ettikleri takdirde akranlar zorbalık olayını durdurabilmektedirler. Okul bahçesinde yapılan gözlemlerde zorbalık olaylarına akranların öğretmenlere göre daha fazla sıklıkla müdahale ettikleri saptanmıştır.

Öğrencilerin çoğunluğu bu olayları seyretmekten keyif almasa bile zorbalık dikkat çekici bir olay olduğu için bu olayları seyretmek isteyen öğrenci sayısı olayı takiben artmaktadır. Varlıkları ile ve olaya müdahale etmemeleri ile seyirci olan çocuklar zorbaların saldırganca davranışlarını yüreklendirmiş olurlar. Böylece akranlar zorbaların davranışlarını doğrudan pekiştireç rolünü üstlenmiş olur. Eğer akranlar durur ve olayları seyrederlerse zorbaların güçlerini sergiledikleri bir seyirlik oluşturmalarına meydan vermiş olurlar. Eğer zorbalarla birlik olur onları teşvik eder veya kutlarlarsa bu pekiştirmede daha da aktif bir rol üstlenirler. Dahası, akranlar yardım etmeksizin zorbalık durumlarını sadece seyrederlerse, zorbalar bu eylemsizliği kendi saldırgan davranışlarının onaylanması olarak yorumlayabilirler Zorbaların mağdurlar üzerindeki bu belirgin zaferini gözlemek seyircilerin kendi saldırganlıkları üzerindeki çekingenliklerin azaltabilir ve saldırgana katılma ihtimallerini arttırır (Craig ve arkadaşları, 2000b: 25-6).

Zorbaların ve yakın arkadaşlarının bu davranışlara neden girdiği yukarıda açıklanmaya çalışılmıştı. Fakat, daha tarafsız ve genelde saldırganlık eğilimi taşımayan

seyirci öğrenciler neden bu olaya katılmaktadırlar? Olweus (1978: 144-1148) bir akran grubunda zorba/mağdur sorununun içerdiği mekanizmaları söyle sıralamıştır: (1) sosyal "kökler", (2) saldırgan eğilimlere karşı kontrolün veya ketlemenin zayıflaması, (3) sorumluluğun dağılması, (4) bilişsel değişiklikler.

Sosyal kökler ile ilgili olarak Bandura ve Berkowitz gibi araştırmacıların çalışmaları hem çocukların hem de yetişkinlerin bir başka insanın saldırganlığını taklit ettiğini göstermiştir (Olweus'tan , 1978,144). Eğer seyirci endişeli ise ve model olan kişinin saldırganlığı haklı görülüyorsa, en azından bazı seyircilerde taklit etme daha da güçlenmektedir. Bu olayın bir açıklaması olarak, bir başka kişinin saldırgan davranışının görüntüsünün sağladığı uyaranın seyircilerde de benzer tepki eğilimlerini harekete geçirdiği varsayılır. Ayrıca (zorbalık durumlarında) saldırgan rol modelinin (zorbanın) zayıf hasmını (mağdur) yenen görüntüsü bazı seyirci çocuklarda pozitif beklentilere, yani hasmınızla saldırgan etkileşime girdiğinizde başarılı olunacağı beklentisine yol açabilir. Bu da seyirci olan çocuğun içinde bulunduğu o durumda veya başka durumlarda kendini saldırganca ortaya koymaya uyarabilir. Öte yanda bir modeli izleyen bütün çocukların hepsi aynı şekilde davranmaz. Olweus'a göre bu tip bir modelden en fazla etkilenen erkek çocuklar kendinden emin olmayan, akranları arasında yüksek bir statüsü bulunmayan ve prestijini arttırmak isteyen çocuklardır. Zorbayı sevmeyebilirler ama onun korkusuz, sert davranışlarına ve fiziksel gücüne hayranlık duyarlar. Benzeri saldırganlık uyaran etkiler Allport ve Berkowitz tarafından "social facilitation", Bandura tarafından "vicarious reinforcement" ve Redl ve Wieneman tarafından "social cognation " olarak adlandırılan kavramlarla eştir (Olweus'tan, 1978:144-145).

Diğer temel mekanizma ise saldırganlık eğilimlerinin kontrolü veya ketlenmesindeki zayıflamadır. Bandura ve Berkowitz tarafından yapılan araştırmalara göre saldırgan davranışı karşılığında ödüllendirilen bir modeli gözleyen seyircilerde de , saldırganlığa karşı ketlenme azalması eğilimi görülmektedir. Öte yanda saldırgan davranış olumsuz bir sonuca (cezaya) yol açarsa, seyircilerin ketleyici süreçleri en azından geçici olarak harekete geçmekte ve güçlenmektedir (Olweus'tan, 1978:145). Zorba/mağdur sorununda bu süreç birkaç şekilde ortaya çıkabilir. Öncelikle zorba zafer kazanması nedeni ile doğrudan ödüllendirilmiş olur. Mağdur genellikle karşılık vermediği için zorba rahatsızlık yaratan veya acı veren sonuçlardan kurtulmuş olur. Diğer çocukların mağduru kurtarmak veya zorbayı durdurmak için saldırıya geçme riski çok düşüktür. Dahası her ne kadar

değişik öğretmenler farklı tepkiler verse de bu konuda yapılan araştırma verilerine dayanarak ve zorbalığın genelde yetişkinlerden gizli olarak sürdürüldüğü ve mağdurların ise nadiren zorbalığa uğradıklarını yetişkinlere haber verdikleri dikkate alındığında zorbanın öğretmenler veya yetişkinler tarafından cezalandırılma riskinin de düşük olacağı söylenebilir. Bu durum diğer çocuklarca yetişkinlerin zorbanın saldırgan davranışlarını onaylıyor olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Yetişkinler bir şekilde zorbanın davranışlarından haberdar olsalar da yine araştırmalara göre zorbalar kendilerini kurtarmada ve davranışlarını haklı gösterme de çok beceriklidirler. Bu şartlar altında, zorbanın davranışlarının ne mağdurun kendisi, ne de diğer çocuklar, öğretmenler veya yetişkinler tarafından cezalandırılmayacağı sonucuna ulaşılabilir. Bütün bunlar bazı seyirci çocuklarda saldırganlık kontrolünün azalmasına yol açabilir (Olwues, 1978:146).

Zorbalığa birkaç çocuk birden dahil olduğunda sorumluluğun dağılımı veya paylaşımı ortaya çıkar. O'Neal ve MacDonald gibi sosyal psikologların araştırmalarından bilindiği gibi diğer kişiler karar verme sürecine katıldıklarında kişinin olumsuz bir etkinlikle ilgili kişisel sorumluluk duygusu azalmaktadır (Olwues'den, 1978:146).

Mağdura yönelik tekrarlanan açık saldırıların sonucunda seyircilerde bilişsel değişiklikler meydana gelir. Zaman içinde mağdur değersiz ve hatta saldırıyı hak eden bir kişi gibi algılanır. Bu durum suçluluk duygularını da azaltabilir.

Öte yanda sınıftaki çocukların tamamı seyrettikleri zorbalık davranışı içinde yer almazlar. Bazı çocukların neden zorbalık mekanizmalarından etkilenmediklerinin nedenlerini ise Olweus (1978:147) şöyle sıralamaktadır: (1) Bu öğrenciler göreceli olarak güvenli, bağımsız, akranları tarafından sevilen ve mağdurun bozguna uğratılmasından herhangi bir tatmin duymayan çocuklardır; (2) Saldırganlık eğilimleri zayıftır, yani kendileri tahrik edilmedikçe mağdura zarar veya acı vermekten tatmin duymazlar; (3) Saldırganlık eğilimlerini kontrol edebilirler ve şiddete karşı olumsuz tutumlar gösterirler; (4) Kendini savunamayan bir çocuğa saldıracak olurlarsa suçluluk ve kişisel eleştiri duyacakları içselleştirilmiş bir norm sistemleri bulunmaktadır. Böylece zorba bu uyumlu çocuklar için model oluşturmaz.

OKULLARDA ZORBA/MAĞDUR SORUNUNUN ÖLÇÜLMESİ

Okullarda zorba/mağdur sorununun ölçülmesinin aşağıda yer alan yararları bulunmaktadır:

- Okulun yöneticilerini ve öğretmenlerini zorbalığa karşı eyleme geçmeye güdülemek
- Okul yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler, ana babalar ve diğer araştırmacılarda bu problemle ilgili farkındalık yaratmak
- Zorbalığın tam olarak nerelerde meydana geldiğini belirlemek
- Yapılan önleme ve müdahale programlarının yararlığını ölçebilmek için bir esas belirlemek (Sharp ve arkadaşları, 1995:7).

Okullardaki zorbalık olaylarının saptanması için üç temel ölçüm yolu bulunmaktadır: (1) Olayların doğrudan gözlenmesi; (2) bu olayları gözleyen kişilere sorma; (3) öğrencilere sorma (Rigby, 1997: 25).

Doğrudan Gözlem Yapma

Öğrencilerin okul içinde veya okul bahçesinde doğrudan gözlemlenerek meydana gelen zorbalık olaylarını kaydetme yolu hem çok zaman gerektirir hem de zorbalık olayları ile ilgili kesin bilgiler sağlamaz. Bunun bir nedeni çeşitli saldırganca davranışın veya öğrenciler arasındaki itişip kakışmanın zorbalık olarak algılanmasıdır. Zorbalık genellikle öğretmenlerin bulunmadığı ortamlarda meydana gelir ve bir çatışmayı zorbalık olarak adlandırabilmek için bu olayların tekrarlanıyor olması gereklidir (Rigby, 1997: 25-27).

Olayları Gözleyen Kişilere Sorma

Zorbalık olaylarını belirlemek için öğretmenlerin gözlemlerine de başvurulabilir. Öğretmenler sürekli olarak zorbalığa uğrayan veya zorbalık yapan öğrenciler hakkında bir yargıya varabilmektedirler; ne var ki yine zorbalığın genellikle yetişkinler varken pek gerçekleşmemesi nedeni ile öğretmenlerin yargıları gerçek zorbalık sorununu tam olarak yansıtamaz (Rigby, 1997: 27-29).

Öğrencilere sorma

Zorba/mağdur sorununu öğrencilere sorarak ölçmenin üç metodu bulunmaktadır: (1) soru listesine dayalı araştırmalar (Genel Tarama Anketleri); (2) mülakatlar; (3) aday gösterme (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001; Rigby, 1997: 25-27; Sharp ve arkadaşları, 1995:16).

Genel Tarama Anketleri

Genel tarama anketleri zorbalık problemini belirlemede en sıklıkla kullanılan ölçüm araçlarıdır. Bu anketler kısa bir süre içinde problemin büyüklüğü ve özellikleri konusunda bilgi verebilir. Genellikle isim yazılmadan dolduruldukları için zorba veya mağdur olan öğrencileri kişi olarak belirlemek mümkün olmaz.

Zorbalığı ölçmek için çeşitli anketler bulunmakla birlikte en çok kullanılan ve adapte edilen Dan Olweus'un anketidir. Bu ankete dayandırılarak birkaç değişiklikle (soru sayısı veya içerik değişiklikleri yapılarak) geliştirilen çeşitli versiyonları geliştirilmiştir. Bütün bu anketler Belçika, Kanada, Japonya, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç ve İngiltere'de geniş sayılı örneklemlere uygulanmıştır. Anketin ilk okulun ilk 4 sınıfı ve daha büyük öğrenciler için iki paralel formu bulunmaktadır (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001).

Genel tarama anketlerinde ölçeğin güvenilirliliğini arttırmak için genellikle çocuklara zorbalığın bir tanımı verilmektedir. Olweus'un anketinde ayrıca zorbalığa girmeyen davranışlarında ne olduğu anlatılmaktadır. Böylece kavramın sınırları oluşturulmuştur. Ankette ayrıca çeşitli zorbalık davranışları ayrı ayrı belirtilerek öğrencilerin kendi zorbalık tanımları konusunda tercih yapma imkanı sağlanmıştır. Bu anket formu ve versiyonlarının dışında zorbalık sorununun farklı yönlerini araştırmaya çalışan anketler de bulunmaktadır (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001).

Genel tarama anketlerinin avantajları şunlardır: Çok sayıdaki örneklemin düşük bir bütçe ile değerlendirilmesini sağlarlar (mülakat , gözlem gibi diğer veri toplama yöntemlerine kıyasla); öğrencilerin kendi raporlarına dayalı ilk elden bilgi toplanmasını sağlarlar; anketi dolduranın ismi alınmadığı için cevapların güvenilirliliği daha fazladır;

zorbalığın tabiatı, sosyal ilişkiler , aile ve okulun müdahaleleri ile ilgili bilgiler toplanmasını da sağlarlar ve kolaylıkla , uzman olmayan kişilerce de uygulanabilirler . Öte yanda bu anketlerde değişik formatlarda sorularla öğrencilerin dikkatini uzun süre ankete toplaması istendiğinden özellikle küçük çocuklar için cevapların tutarlılığını korumak zordur. Öğrencilerin bazılarında daha önceki sorulara ne cevap verdiğini unutmalarına rastlanır. Bu tip anketler konuya daha yüzeysel yaklaşım içerir. Aile etkileri, zorbalığın öncesi ve sonuçları gibi bazı konulara girme fırsatı yoktur. Toplanan bilgiler sosyokültürel bağlamdan etkilenir. Çoğu kez çocukların problemi anlayabilmeleri için kültürel açıklamaların kullanılması gerekir. Bu anketler geriye dönük (retrospective) ölçümlerdir; geçmişteki olaylarla ilgili kesin bilgiler toplamayı hedeflerler ama bu bilgilerin doğruluğunu sınamak her zaman mümkün olmaz .

Mülakatlar

Öğrencilerle yapılan mülakatlarla genelde okuldaki zorbalık olayları ile ilgili daha zengin ve detaylı bilgi elde edilebilir. Mülakatlar daha fazla esneklik sağlar; uygun konularda daha detaylı sorulara geçmek mümkün olur. Grupla yapılan mülakatlar öğrencilerin zorbalığın etkilerini arkadaşlarının ağzından dinleyerek bu konuda farklı bakış açıları geliştirmelerine veya akran desteğinin sağlanmasına yardımcı olabilir. Ayrıca mülakatlar hafif veya ağır öğrenme zorlukları olan öğrencilerin de araştırmanın içinde yer almasını sağlar. Öte yanda mülakatlar sırasında öğrenciler kendi tecrübeleri ile ilgili dürüst cevaplar vermeyebilirler. Ayrıca mülakatlar uzun sürer ve zaman ile bu mülakatları sürdürebilecek uzman gerektirir (Sharp ve arkadaşları, 1995:16).

Aday gösterme metotları

Aday gösterme metotları bir veya birkaç özelliği taşıyan kişileri belirlemeye dayanır. Bunu sağlamak için kişinin ismini yazarak cevap vermesi veya bir isim listesi içinden tanımlanmış özelliklere uyduğunu düşündüğü kişileri işaretlemesi gerekir. Aday gösterme metotları zorbalık problemi içindeki kişileri saptayabilmek için üç kategoriye ayrılabilir: kişinin kendi ile ilgili belirlemeleri; akranların belirlemeleri ve öğretmenlerin belirlemeleri. Bu ölçeklerin en önemli özelliği zorbalık probleminden en fazla etkilenen ve müdahale için odaklanılması gereken kişilerin saptanmasın sağlamasıdır. Aynı zamanda

bu sorunun içinde olan kişilerin özelliklerinin belirlenmesine de katkıda bulunur. Ortega ve arkadaşları zorba/mağdur sorunu ile ilgili kişinin kendi kendini aday gösterdiği, akranların aday gösterdiği ve öğretmenlerin aday gösterdiği 16 adet aday gösterme ölçeğinin listesini vermektedirler (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001).

Aday gösterme metotları genellikle cevaplanması kısa ve çabuktur. Bu metotlar problemin içinde olan çocukların saptanmasını sağlar ; bu daha sonraki araştırmaların yürütülmesi için kolaylık sağlar. Birkaç ayrı kaynaktan bilgi topladıkları için sonuçlar genellikle geçerlidir. Öte yanda bu metotla toplanan veriler duygular, nedenler, etkiler veya bağlamlar gibi özellikler hakkında veri toplama imkanı vermezler. Genelde kendi kendini aday gösterme veya öğretmenlerin aday göstermesi ölçekleri çeşitli nedenlerle yeterince güvenilir olmaz. Öğrenciler bazen ne tür cevapların istendiğini tahmin etmeye çalışarak cevap verebilirler veya kendilerini korumak için bazı sorulara doğru cevap vermeyebilirler. Öğretmenler ise çoğu kez öğrenciler arasında neler olup bittiğinin farkında olmayabilirler. Bu ölçeklerin hiç biri zorba/mağdur sorunundaki rolleri ve saldırgan davranış çeşitlerini sistematik olarak değerlendirmemektedir (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001).

ZORBA/MAĞDUR SORUNUNU ÖNLEME; MÜDAHALE ETME VE İYİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI

Okullarda zorbalıkla ilgili çalışmalar üç temel amaç taşımaktadır: (1) Okulda zorbaca davranışları önleme, (2) Var olan zorbaca davranışlara müdahale etme ve durdurma, (3) Zorbaca davranışa karışan zorba veya mağdur çocukları iyileştirme çalışmaları. Önleme , müdahale ve iyileştirme çalışmaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Zorbalığa karşı yapılan çalışmalar bir okul politikası olarak "tüm okul yaklaşımı" içinde her üç temel amacı da aynı anda içermelidir.

Zorbaca Davranışları Önleme

Garrity ve arkadaşları'na göre (1994:13-15) okulları "zorbalık geçirmez " bir hale getirebilecek okul politikası dört temel kavram içermelidir:

(1) Sisteme yönelik ve bütünsel olmalıdır:

-Okul çapında zorbalığa karşı tolerans göstermeme anlayışı olmalıdır.

-Okul çapında umursayan bir kurum oluşturulmalıdır.

-Okuldaki tüm sistemler (yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler, veliler, ulaşım görevlileri, hizmetliler) bu programa dahil edilmelidirler. Umursayan çoğunluk oluşturmaya önem verilmelidir.

(2) Okulun iklimini değiştirmeye odaklanmalıdır:

-Olumlu ve uygun sosyal ortam içeren bir okul iklimi oluşturulmalıdır.

-Bu konuda geniş bir kültürel değişim hedeflenmelidir.

-Bu program zaman içinde değişen bir süreç olarak görülmelidir ve sistematik bir şekilde değerlendirilmelidir.

(3) Program bireyin kendisinin ve diğerlerinin mağdur edilmesini önleyen beceri ve statejiler öğretmelidir:

-Sistem çapında kullanılacak bir sözcük dağarcığı geliştirilmelidir.

-Kendini ve başkalarını zorbalıktan koruyacak beceriler öğretilmelidir.

-Kişilerin birbirinin sorumluluğunu üstlenmesi kavramı vurgulanmalıdır.

-Problem çözme ve işbirliği becerileri geliştirilmelidir.

-Amaç gücü zorbaların elinden alıp sessiz çoğunluğa vermektir.

-Sessiz çoğunluğu umursayan çoğunluk haline getirecek şekilde güçlendirmeye odaklanılmalıdır.

-Umursayan çoğunluğun umursayan bir okul ikliminin temelini oluşturduğuna inanmalıdır.

Okullarda zorbalığı önlemeye yönelik çalışmaların temel ilkeleri hakkında çeşitli yazarlar çeşitli önerilerde bulunmaktadırlar (Besag,1995; Elliott,1992; Elliot,1995; Garrity ve arkadaşları, 1994; Jones,1992; Lowenstein,1992 ; Maines ve Robinson, 1992; Olweus,1994; Olweus,1995; (Olweus, Limber ve Mihalic, 1999; Pearce,1992; Rigby,1995; Roland ve Munthe,1989; Sharp, 1996; Stephenson ve Smith,1992 ve diğerleri). Önerilerin belli başlı ortak noktaları şunlardır:

- Okulun zorbalık problemini kabul etmesi. İdareciler , öğretmenler, veliler ve öğrenciler arasında zorba/ mağdur problemine yönelik farkındalık sağlanması. Mağdur ve zorbanın her zaman fark edildiği duygusunun verilmesi.
- Okul politikasının okul ortamında olumlu kişiler arası ilişkileri geliştirmek olduğunu ve özellikle zorbaca davranışların kabul edilemeyeceğinin ve mutlaka engelleneceği anlayışının yerleştirilmesi. Zorbalığın amaca ulaşmayı sağlamayacağının

hissettirilmesi. Bu politika sadece öğrenciler arasında değil, öğretmenler ve öğrenciler arasında da hiçbir zorbaca davranışın kabul edilmeyeceğinin de ilanı olmalıdır.

- Okulda kuralların açık, öğrenci gözetiminin sağlam olması . zorbaca davranışların örnekler verilerek açık bir şekilde tanımlanması.
- Okulun zorbalıkla nasıl baş edeceğinin açık bir şekilde tarif edilmesi .Zorbalığın rapor edilmesi ve takip edilmesi. Zorbalığa karşı gerekli biçimlerde engelleyerek yaptırımların alınacağının açıkça ortaya konması
- Öğrencilerin ve velilerin zorbalık olaylarını okul personeline haber vermeleri için yüreklendirilmeleri.
- Zorba ve mağdura yardımcı olunması. Zorbaların sosyal olarak kabul edilen, başkalarının hak ve güvenliğini engellemeyecek tutumlar kazanabilmeleri için ortamlar yaratılması.

Tüm okul yaklaşımını benimseyerek zorbalığı önleyecek bir programla şu sonuçlara ulaşılmasını beklenir:

Zorbalarda:

-Güç pozisyonunu kaybetme

-Daha az davranış sorunu

-Düşünme yanlışlarının değişmesi

-Daha sonraki yaşamlarında suçtan uzak kalma

-Bazılarının akran grubu içinde olumlu lider olmaları

Mağdurlarda:

-Kendine saygının artması

-Kırılganlığın azalması

-Arkadaş sayısının artması

-Öğretmenler tarafından korunuyor olma

-kendini suçlamada azalma

-Tekrar tekrar mağdur edilme riskinin azalması

Öğrenci Genelinde:

-İyilik davranışlarının takdir edilmesi

-Değişiklik yaratma konusunda güçlendirilme

-Ahlak gelişimi ve problem çözmenin artması

-Başkalarına yönelik empati ve şefkat duygularının artması

Öğretmenler ve diğer okul personelinde:
-Daha az davranış yönetimi sorunları
-Sorumluluk paylaşımı
-Zorba/mağdur olayları ve akranlar arası anlaşmazlıklar ile ilgili farkındalığın artması
-Daha etkin çatışma çözme becerileri
-Kendi çatışma stilleri ile ilgili farkındalığın artması
Velilerde:
-Çocuğunun okuldaki yaşamına ilişkin güvenlik duygusunun artması
-Okuldan ilgi görme
-İyi değerlerin aktarılmasında okulla işbirliği
-Okul-aile etkileşiminin artması
Okul İkliminde:
-Başkalarını umursama duygusu
-Güvenlik ve korunma duygusu
-Farklılıklara saygı
-Sorumluluk paylaşımı-herkes zorbalığa karşı olan değerlere sahip çıkar (Garrity ve arkadaşları;1994: 350).

Zorba/mağdur sorunlarını azaltmak ve önlemek için tüm okul yaklaşımı ile geliştirilip, en sistemli bir şekilde değerlendirilen program "Zorbalığı Önleme Programı" (The Bullying Prevention Program) dır. Dan Olweus (1991, 1995, 1999) ve ekibi tarafından geliştirilen ve değerlendirilen bu program 1983 – 1985 yılları arasında Norveç'in Bergen kentinde 42 okulda 2500 öğrenci üzerinde uygulanmış ve değerlendirilmiştir. Bu program Whitney ve arkadaşlarınca İngiltere'de, Hanewinkel ve Knaack tarafından Almanya'da, Melton ve arkadaşlarınca Almanya'da çeşitli değişikliklerle uygulanmıştır (Olweus, Limber ve Mihalic'den, 1999). Programın değerlendirilmesi amacıyla yapılan araştırmada , programı uygulayan okullarda programın başlamasından iki yıl sonra zorbaca davranışlarda % 50 'nin üzerinde azalma olduğu saptanmıştır. Ayrıca incelenen okulların sosyal ikliminde, yani disiplin, düzen , sosyal ilişkiler, öğrencilerin okul faaliyetleri ve okula karşı tutumunda olumlu gelişmeler gerçekleştiği görülmüştür (Olweus ve Alsaker, 1991:122; Olweus,1995: 63-118). Tekrarlanan ölçümlerde sonuçların 8 ay sonra yapılan ölçümlerde elde edilenlere nazaran 20 ay sonra yapılan ölçümlerde elde edilen değişimlerin daha belirgin olduğu saptanmıştır. Ayrıca programı tüm unsurları ile uygulayan okullar veya sınıflarda, birkaç unsuru uygulayan okullar veya sınıflara göre

daha olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Program Almanya, İngiltere ve A.B.D'deki değerlendirmeleri Norveç'teki sonuçlara göre daha az başarı elde etmiş olmakla birlikte gelişmelerin olumlu yönde olduğu saptanmıştır. Örneğin A.B.D'de bu programı uygulayan orta okul öğrencileri kontrol okullarına göre belirgin bir şekilde daha az zorbalık vakası rapor etmişlerdir (Olweus, Limber ve Mihalic, 1999).

Olweus ve arkadaşlarının geliştirdiği Zorbalığa Müdahale Programı' nın ana hatları aşağıdaki gibidir. Bu program zorbalığı önlemek amacı ile diğer yazarlarca da yapılan çalışmalar ve önerilerle de (Besag,1995 ; Elliott,1992, Jones,1992; Lowenstein,1992 ; Maines ve Robinson, 1992; Pearce,1992; Roland ve Munthe,1989; Stephenson ve Smith,1992) benzerlikler taşıdığı için örnek olarak seçilmiştir. Program tanımlanırken yer yer diğer yazarların da görüşlerinin verilmesine çalışılmıştır.

Programın ana amacı okulun içinde ve dışındaki zorba/mağdur problemlerini mümkün olduğunca azaltmak ve yeni problemlerin oluşmasını önlemektir. Program öncelikle zorbalığa ve sözel, mimik veya fiziksel temas yolu ile yapılan açık saldırılara konsantre olmaktadır. Öte yanda yaşıt grubu tarafından dışlanma şeklinde gerçekleştirilen dolaylı zorbalık da ele alınmaktadır.

Program genelde okul içinde daha iyi akran ilişkileri geliştirmeye, zorbaların ve mağdurların okul içi ve dışında daha uyumlu ve olumlu sosyal ilişki becerileri edinmelerine yardımcı olmayı hedeflemektedir.

"Zorbalığı Önleme Programı" bazı temel prensiplere ve başta saldırgan davranışlar olmak üzere sorunlu davranışların gelişimi ve değiştirilmesine ilişkin araştırma sonuçlarına dayandırılmıştır. Özel olarak bu program yetişkinlerin öğrencilere karşı sıcak, olumlu bir ilgi gösterdiği, kabul edilmeyen davranışlara karşı kesin sınırların olduğu, düşmanca ve fiziksel cezaların kullanılmadığı ve kurallara uyulmadığında yaptırımların tutarlı bir şekilde uygulandığı, okulda görevli tüm yetişkinlerin olumlu rol modelleri olduğu bir okul ortamı geliştirmeyi hedeflemektedir.

Programın en temel öncülü daha iyi bir okul yaratmak için gerekli girişimlerin okuldaki yetişkinler tarafından başlatılmasıdır. Öte yanda öğrenciler de bu değişim çabalarının içine katılır. Zaman içinde bu değişim çalışmalarında öğrencilerin rolü arttırılır.

Zorba / mağdur sorununun önlenmesi ve engellenmesine yönelik müdahaleler okul düzeyinde, sınıf düzeyinde ve bireysel düzeyde planlanır ve uygulanır. Bu şekilde öğrenciler sürekli olarak değişik kişi ve kaynaklardan tutarlı mesajlar alırlar. Öğrencilere verilen temel mesaj şudur: Bizim okulumuzda zorbalığa izin verilmez ve zorbalığı sona erdirmek için her şeyi yapacağız. Müdahale programlında hedef kitle tüm öğrencilerdir. Sadece vuku bulan olaylara konsantre olunmaz, bütün okulda bu tip olayların azaltılması amaçlanır. Birey çapında yapılan önlemler ise zorbalığa karışan (mağdur veya zorba olarak) öğrencilerle yapılır.

Okul Çapında Önlemler

Tüm okul yaklaşımı ile zorbalığı önleme programında okul düzeyindeki müdahale okuldaki zorbalık düzeyinin ve özelliklerinin belirlenmesi için öğrenciler ve öğretmenler arasında yapılacak bir anketle durum saptama, "Zorbalığı Önleme Koordinasyon Komitesi"nin kurulması, bu konuda okul çapında bir toplantı günü düzenlenmesi ve öğrencilerin teneffüslerde kontrolünün sağlanması için iyi bir öğretmen nöbet sisteminin geliştirilmesini içerir. Okulda yapılacak toplantıda anket sonuçları gözden geçirilir , önleyici programın unsurları tartışılır ve uygulanmasına ilişkin planlamalar yapılır (Besag,1995: 121-130; Mellor,199290-103; Jones,1992: 15-29; Olweus, 1995: 64-80 , Priest, 1989: 114-129; Stainton Rogers,1992: 15-28).

Zorbalık okul içinde gerçekleşir. Okulda müdahale programının başlatılması için en iyi yol, problemin derecesinin saptanması, yani zorba/mağdur probleminin miktarını ölçecek bir araştırma yapılmasıdır. Böyle bir araştırma , okulda var olan zorba/mağdur problemleri için öğretmen, idareci ve velilerin gözünü açar ve onları önlem çalışmalarına katılmaya istekli kılar (Mellor,199290-103; Olweus, 1995:69-76, Priest, 1989: 114-122).

Zorba/mağdur problemlerine yönelik müdahale programının oluşturulması ve değerlendirilmesi için okul müdürü, her sınıf seviyesinden birer temsilci öğretmen, okulun psikolojik danışmanı, veli ve öğrenci temsilcilerinden oluşan bir komite kurulması yararlı olur. Bu komite okuldaki diğer disiplin problemleri, iletişim biçimleri konusunda da öneri de bulunabilir. Ayrıca çeşitli veli gruplarına zorba/ mağdur problemleri ve nedenlerine ilişkin

tanıtıcı toplantılar ve konferanslar verilmesi problemlerin çözümüne katkı sağlar (Olweus, 1995: 77-80).

Okulda kuralların belirgin, açık , tutarlı ve herkesçe anlaşılır olması önem taşımaktadır. Öğretmenlerin sıkı denetimde bulundukları koridor,yatakhane, yemekhane ve bahçelerde zorbaca davranışlara daha az rastlanmaktadır. Bu nedenle okulda öğretmen nöbet sisteminin iyi işletilmesi önem taşımaktadır. Okul içinde öğretmen nöbetlerinin daha yoğun tutulacağı bölgeler tespit edilir.

Öğretmenlerin tamamının "Bu okulda zorbaca davranışlar kabul görmez" tutumunu benimsemesi şarttır. Eğer bir öğretmen zorbaca davranışa anında müdahale etmez ve uzaktan seyrederse, öğrencilerde zorbalığın kabul gördüğü izlenimi doğar. Öte yanda nöbet tutma polislik olarak algılanmamalı, öğretmenler nöbetler sırasında öğrencilerle dostça ilişkiler kurmaya dikkat etmelidirler. Zorbaca davranışa şahit olan bir öğretmen, olaya müdahale etmenin yanı sıra, durumu sınıf öğretmeni veya okul idaresine rapor etmelidir. Okulda saptanan zorba / mağdur problemlerinden okul-aile birliği haberdar edilmeli ve işbirliği talep edilmelidir (Besag,1995: 110-113; Jones,1992: 15-29; Olweus, 1995:70-74, Stainton Rogers,1992: 15-28).

Zorbalık genelde büyüklerin küçüklere karşı bir davranışı olduğu için teneffüsler ve öğlen yemeği saatleri ayarlanırken, yaş gruplarına göre farklı zamanlar veya mekanlar planlanmasına dikkat etmelidir. Ayrıca oyun alanlarının iyi düzenlenmesi, öğrencilerin teneffüslerde çeşitli oyun ve faaliyetlere yönlendirilmesi gereklidir (Besag,1995:104; Sharp ve Smith:1994:103-122).

Besag'a (1995:124) göre öğretmenlerin derslerine vaktinde girmeleri de zorbalığı önleyebilir. Öğretmeni beklemekten sıkılan öğrenciler birbirlerine sözel veya fiziksel olarak saldırmaktadırlar.

Pikas'a göre okul içinde idarenin öğretmenlerle, öğretmenlerin öğretmenlerle, öğretmenlerin öğrencilerle, öğretmen ve idarecilerin velilerle iletişimlerinin geliştirilmesi zorbalık problemlerinin önlenmesinde etkin olmaktadır (Besag'dan,1995:126). Pikas , iyi iletişimin iyi etkileşime yol açacağına inanmaktadır. Öğrencilerde problemlerini iyi iletirlerse bu problemlerin çözüldüğünü görürler. Öğretmenlerin öğrencilerle iletişimlerinde

daha az konuşup, daha çok dinleme prensibini benimsemeleri problemlerin iletilmesini teşvik eder.

Sınıf Çapında Önlemler

Sınıf düzeyinde müdahale zorbalığa karşı belli kuralların saptanması, öğrencilerle bu kuralların içerdiği konularda ve zorbalık olayları ile ilgili düzenli sınıf tartışmalarının sürdürülmesinden oluşur. Bu toplantılarda öğrenciler yaratıcı yazım, rol canlandırma, küçük grup tartışmaları gibi yöntemlerle zorbalığın neden olduğu zararlar ve zorbalıkla baş etme yollarını öğrenirler. Ayrıca her sınıfın velileri ile toplantılar yapılarak, veliler program hakkında bilgilendirilir ve okulla ne şekilde işbirliği yapabilecekleri gözden geçirilir (Olweus, 1995:81-95; Walker, 1989:130-142).

Öğretmenler daima zorbalığa karşı uyanık olmalı, bilgi kanallarını açık tutmalıdır. Sınıfta öğrenciyi birey olarak ve sınıftaki gruplaşmaları- sınıfın birbiri ile nasıl ilişkiler içinde olduğunu - iyi tanımalıdır(Olweus, 1995:93).

Sınıfta zorba/mağdur problemlerini önlemenin ve daha olumlu sosyal iklim yaratmanın bir yolu öğrencilerle zorbaca davranışlara yönelik birkaç kural belirlemektir. Bu kurallar mümkün olduğunca açık bir şekilde belirtilmeli ve kuralların sınıftaki her öğrenci tarafından anlaşıldığından emin olunmalıdır. Bu kurallar ilkokullarda “sınıf toplantısı” saatleri düzenleyerek, orta okullarda ise “sınıf öğretmenliği” saatlerinde belirlenebilir. Tüm sınıfın hemfikir olduğu kurallar sınıf panosuna veya görülen bir yere asılır. Kuralların ana masajı şunlar olmalıdır:

* Bir başka öğrenciye zorbaca davranmayacağız.

* Zorbaca davranışlara maruz kalan arkadaşlarımıza yardımcı olacağız.

* Sınıfta hiçbir arkadaşımızın “dışarıda” kalmamasına dikkat edeceğiz (Olweus, 1995: 81-82).

Eric Jones (1992) her sınıfın kişiler arası ilişkilerde kabul edilebilir veya edilemez davranışlara ilişkin bir metin hazırlanmasını ve bu metni öğretmen dahil sınıftaki her öğrencinin imzalamasını önermektedir. Bu metin zorbalık dışındaki konuları da içerebilir. Bu metin çeşitli tartışmalar sonunda hazırlanır ve öğrencilerin birbirine karşı tutumunun ne olacağını ele alır. Metine okulun tutumu da eklenmelidir.

Sınıf toplantı saatlerinde ayrıca zorbalığa maruz kalan öğrencilerin neler hissedebilecekleri tartışılarak öğrencilerde mağdura karşı empati duyguları geliştirilmelidir. Bu amaçla canlandırma, hikaye okuma, drama, resim çalışmaları gerçekleştirilebilir. Olayları yetişkinlere bildirmenin muhbirlik anlamına gelmediği de öğrencilerle tartışılır (Olweus, 1995: 88-89; Walker, 1989: 135).

Öğrencilerin davranışlarını etkilemede öğretmenin dostça yaklaşımı ve övgüsü önem taşır. Öğretmen öğrencilerin olumlu davranışlarını, kurallara uydukları, zorbaca davranışlara müdahale ettikleri, tüm arkadaşlarını oyunlara veya sınıf faaliyetlerine dahil ettikleri, yalnız kalan arkadaşları ile ilgilendikleri zamanlarda övgü ve takdir belirtmeli , gerektirdiğinde ödüllendirmelidir. Özellikle saldırganca davranışlara eğilimi olan öğrencilerin olumlu ve dostça yaklaşımlarının övülmesi ve sınıf önünde takdir edilmesi önemlidir (Olweus, 1995:85-86; Besag,1995:126-130).

Saldırganca davranan çocuklar için sadece olumlu davranışlarının övülmesi yeterli gelmeyebilir. Araştırmalar olumsuz davranışların bir bedelinin olduğunun- yani bazı davranışların cezalar getireceğinin- de öğrenilmesi gerektiğini göstermektedir. Cezaların kolayca uygulanır olması, düşmanca bir tutumla uygulanmaması ve öğrenciye açıklama yaptıktan sonra uygulanması gerekir. Verilebilecek cezalar şunlardır: Öğrenci ile sert bir konuşma yapma, öğrencinin teneffüslerde sınıfta veya müdür yardımcısının odasında beklemesi, küçük çocuklarda öğrencinin teneffüste öğretmenin yanında bulunması zorunluluğu, müdürün öğrenci ile görüşmesi, öğrencinin bazı gezi veya diğer okul faaliyetlerine katılımının men edilmesi, öğrencinin velisi ile görüşme yapılması gibi. Zorbaca davranışlara karşı verilecek cezaların sınıf toplantılarında öğrencilerle önceden belirlenmesi yararlı olur (Olweus, 1995: 86-87).

Bireysel düzeyde alınacak önlemler:

Bireysel düzeydeki müdahale iki aşamada düşünülebilir. Birincisi zorbalık olayını durdurmak ve bunu takiben bu olaya karışmış zorba ve mağdur öğrencilerle yapılacak çalışmalardır. İkinci aşamada yapılacak çalışmalar ise hem mağdur hem de zorba öğrenciler için iyileştirme çalışmalarını kapsar. İyileştirme programlarının planlanması ve

sürdürülmesi sırasında okulun psikolojik danışmanlarından destek alınır (Besag,1995:131-154; Olweus, 1995: 97-107).

Var Olan Zorbaca Davranışları Durdurma

Eğer bir öğretmen sınıfında zorbalık vuku bulduğunu öğrenirse, sesiz kalmamalı, hemen harekete geçmelidir. Zorbalıkla uğraşmanın ilk amacı zorbalığı durdurmaktır.

Uzmanlarca zorbalık gözlendiğinde veya rapor edildiğinde şu adımların atılması önerilmektedir (Besag. 1995; Elliot, 1995; Jones,1992; Maines ve Robinson ,1992; Olweus , 1995; Pikas,1989; Pikas,1992; Sharp ve Smith,1994):

* Olaylar kurbanın ağzından alınır ve iyi dinlenir. Duyguları kaydedilir ve mağdurun duygularını detaylıca anlatmasına fırsat tanınır. Tipik bir mağdur endişeli ve güvensiz bir öğrencidir ve ilgi merkezi olmaktan hoşlanmaz. Maruz kaldığı zorbaca davranışları büyüklere anlatırsa, zorbaların intikam alacağından korkar. Bu durum onun için "tavadan ateşe düşmek" gibidir (Olweus,1995:98). Bu nedenle mağdurla konuşurken kendisine gelebilecek zararlara karşı bir şekilde garanti verilmelidir. Konuştuğu yetişkine güvenmeli, daha fazla tehlikeli durumla karşılaşmayacağından emin olmalıdır.

*Olayların ve duyguların yazılı olarak alınmasını ve rapor edilmesi yararlı olur. Jones'a (1992) göre zorbaca davranış ve olaylarla ilgili her türlü bilginin yazılı olarak kaydedilmesi zorba öğrencilerde caydırıcı bir etki yaratmaktadır.

*Zorbalığa karışan kişilerle bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıya gözleyen ve engel olmayanlar da katabilir.

Zorba/mağdur sorunu çözme ile ilgili en etkili metotlardan biri İsveçli psikolog Anatol Pikas (1989, 1992) tarafından önerilen "paylaşılan endişe" (a shared concern) metodudur. Pikas'a (1992)göre zorbaca davranışlar bir grup tarafından gerçekleştiğinde bu davranışlara katılan veya şahit olan kişiler arasında bir sorumluluk paylaşımı olmakta ve böylece bu olaylara katılan veya şahit olan bireyler olayın olumsuz sonuçlarına ilişkin daha az sorumluluk üstlenmektedirler. Pikas özellikle zorbalık bir grup tarafından yapıldı ise grup üyeleri ile topluca görüşüldüğünde birbirlerinden destek alacaklarına ve

sorumluluğu bölüşerek,daha az suçluluk duyacaklarına inanmaktadır. Zorbalarla doğrudan veya dolaylı işbirliğini engellemek için grup dinamiklerini değiştirmek gerekir .(Wilczenski ve arkadaşları'ndan, 1997:85). Pikas (1989: 91-104) zorbaları arkadaşlarının desteği olmadan tek başlarına görmenin en etkili yol olduğunu savunur. Bu nedenle zorbalığa uğrayan öğrenciyi dinledikten sonra önce zorbaca davranışta bulunan öğrencilerle ayrı ayrı konuşulmasını önerir. Ayrı ayrı yapılan bu görüşmelerle grup üyelerinin grup bağları kırılmış olmaktadır. Daha sonra tüm grup bir araya getirilerek uzlaşma ve bir çözüm bulma için görüşme yapılır. Zorbalar tek başlarına olduklarında genellikle kendisi ile görüşen öğretmen veya psikolojik danışmanın mağdurla ilgili endişelerini paylaşırlar ve durumun telafi edilmesi için bir sorumluluk almayı kabullenirler. Zorbalarla görüşen kişi bu öğrencilere saygı gösterip, onları azarlamaz veya sorguya çekmezse daha olumlu sonuç alınabilir. Görüşme yapan öğretmen veya psikolojik danışmanın rolü zorbadan durumu düzeltecek kesin öneriler ve çözüm yolları almaktır. Bu önerilerin uygulanması ve sonuçlar dikkatle takip edilmelidir ve durum tam olarak düzelene kadar hem zorba hem de mağdurla bağlantı sürdürülmelidir.

Maines ve Robinson (1992) ise zorba/mağdur olayı olduğunda hem zorbalığa uğrayan hem de zorbaca davranışta bulunan öğrencilerle bir arada görüşülmesi önermekte, grupla görüşmede gruptan birkaç kişinin mağdurun duygularından etkilenebileceğini, tek bir empatik tepkinin bile grubun zorbaca davranışlarını durdurabileceğini düşünmektedirler. Manies ve Robinson bu görüşme sırasında aşağıdaki adımların atılmasını önermektedirler:

*Mağdurun bir sorunu olduğunu söyleyin ve hikayesini , sıkıntı ve duygularını açıkça belirtin.

*Suçlamayın fakat bu konuda sorumlulukları bulunduğunu ve bu konuda bazı şeyler yapabileceklerini belirtin.

*Tek tek her birine sorunun çözümüne yardımcı olmak için ne teklif ettiklerini sorun. Fikirleri sıralayın öylece bırakın. Davranışlarını değiştirmeleri için söz almayın.

*Bir hafta sonra grup üyeleri ile tek tek görüşün ve gidişatı anlamaya çalışın.

*Bu işlemler sırasında olaya katılan gençlerin "kötü" olmadıklarını, "ılımlı" davranışlar gösterip, mağdura yardımcı olabileceklerine olan inancınızı iletin-hissettirin.

Maines ve Robinson'a göre "Bunu yapmayacaksınız " yaklaşımı işe yaramaz. "Problemi Çözmede Ortak Yaklaşım" metodu önemlidir. "Umursama" duygusu

işlenmelidir, bu da ancak kurbanın neler hissettiğini anlatmakla olur. Büyük bir ihtimalle grup üyeleri kendi başlarına gelen bir zorbaca davranışı hatırlayacaklar, empati sağlanacaktır, grubun yapısı ve tutumu değişecektir.

Jones'a (1992) göre de mağdurla zorbanın yüzleştirilmesinden korkmamalıdır. Mağdurun kim olduğu belirtilmeden zorba suçlanamaz. "Birini dövmüşsün ama kim olduğunu söyleyemem" denilmez. Zorba mağdurun konuştuğunu , olayı rapor ettiğini görürse bir silahını - kurbanın korkudan sesiz kalması- kaybetmiş olur. Çoğu kez bu toplantılarda mağdur zorbanın aslında ne kadar korkak olduğunu görür. Kurallar uygulanır ve zorba mutlaka cezalandırılır. Cezalar nedenleri ile birlikte kaydedilmelidir. Zorba olayların kaydedildiğini ve bu yaptıklarının bedelini ödeyeceğini bilmelidir. Öte yanda "Göze-göz" yaklaşımı değil, problem çözmek amaçlanmalıdır. Önemli olan kurbanın destek ve koruma göreceğini bilmesidir.

*Zorbalarla yapılan görüşmelerden sonra işi şansa bırakmamakta yarar vardır. Mağdurun başka saldırılardan korunması için,

*sınıfta güçlü ama başkalarına karşı yumuşak ve anlayışlı davranan ve sınıf içinde popüler olan ,"anahtar çocuklar" dan birinden veya birkaçından yardım istenir ve mağdurun sınıfta arkadaş edinmesi veya oyunlara katılımının sağlanması için yardımcı olmaları rica edilir.

* daha yüksek sınıflardan güçlü , anlayışlı ve yardımsever bir çocuktan teneffüslerde veya okul yolunda mağdura gözkulak olması ve ona arka çıkması rica edilir. Böylece zorbalar mağdurun da güçlü dostları olabileceğini fark ederler.

*mağdur bir süre için teneffüslerde kütüphaneye veya sınıfta öğretmene yardımcı olarak meşgul edilir ve koruma altında tutulur.

Bu arada hem zorbanın hem de mağdurun anne babası ile görüşülür ve onlara da sorumluluk verilir. Mağdur olaylar yatışıncaya kadar evde tutulmaz. Öte yanda çeşitli önlemler alınmasına rağmen zorbalık devam ediyorsa ve sınıf içinde vuku buluyorsa sınıf değiştirilmesi , hatta çok aşırı vakalarda okul değişikliği önerilebilir (Olweus, 1995: 106).

Çeşitli araştırmalar zorbaca davranışların "Onur Kurulu"nca ele alınmasının , öğrencilerin bu problemi sahiplenmesi açısından oldukça olumlu sonuçlar doğurduğunu

göstermektedir. Elliot (1995) bu amaçla okul içinde “öğrenci mahkemeleri” kurulmasını önermektedir.

Zorba veya Mağdur Çocukları İyileştirme Çalışmaları

Rehberlik servisince hem zorbalara hem de mağdurlara , sosyal beceri geliştirme, iletişim becerileri, kendini güvenle ortaya koyma becerilerine yönelik bireysel veya grup programları uygulamaları önerilir. Bu programlar sosyal beceri kullanmayı öğretme, etkili sosyal ilişki kurmak için güdülenmeyi arttırma, sosyal etkileşim pratiği yapabilecekleri fırsatlar yaratmayı amaçlamalıdır.

Mağdura Destek Olmak

Zorbalığa uğrayan çocuğun ihtiyaçları şunlardır: , işitilmek ve kendisine inanılması, yetişkinlerin vereceği tepkilere güven duymak, başına gelenleri rahatlıkla anlatabilmek, zorbalığın gizli kalmaktan çıkarılmasının sağlanması, durum üzerinde kontrol sahibi olabilmek, kendini koruma ve kendini güvenle ortaya koyma davranışlarını öğrenmek, kendine olan güven ve saygıyı yeniden kazanmak (Griffitths, 1997: 12).

Batsche (2000b) mağdurlara yönelik müdahale çalışmalarının üç temel amaç taşıması gerektiğine inanmaktadır: (1) Sosyal beceriler geliştirme, (2)Zorbaya karşı sosyal olarak uygun tepkiler vermesini yüreklendirme (3) Korku ve travmaya verilen tipik tepkileri anlaması (kriz müdahale).

Hazler (1997:13) mağdurlara yönelik müdahalelerde öncelikle onlara destek olmaya ve kendilerini veya içinde bulundukları durumu daha iyi anlamalarına odaklanmak gerektiği öne sürer. Zorba/mağdur ilişkisinde daha zor durumda olanlar mağdurlar olduğuna göre bu ilişkiden fiziksel, psikolojik veya sosyal olarak daha yara alan da onlardır. Yetişkinler veya akranlarının öncelikle mağdurun acısını azaltmak için gerekli olan desteği göstermeleri ve daha sonra olumlu bir ilişki kurmaları için gerekli olan beceri ve yetenekleri kazanmaları için yardım etmeleri gerekmektedir.

Zorbalığı önleyecek etkin tepki vermeyi başarmak konularında değişik müdahale stratejileri geliştirilirken araştırmacılar iki temel soruya cevap aramaya çalışırlar: Neden bazı çocuklar diğerlerinden daha fazla zorbalığa uğramaktadırlar? Neden bazı çocuklar

zorbalıktan diğerlerine göre daha fazla etkilenmektedirler? Bu soruların arkasındaki varsayım eğer çocukların zorbalığı durdurmak veya zorbalıktan kurtulmak için kullandıkları becerilerin neler olduğu anlaşılırsa, bu becerileri de içeren etkin önleme programları geliştirilebileceğidir. Benzer şekilde eğer bazı çocukların diğerlerine göre zorbalığa uğramaktan daha az etkileniyor görünmelerinin nedenleri saptanırsa zorbalığın sonuçları psikolojik ve fiziksel olarak yıkıcı hale gelmeden müdahale etmemizin mümkün olabileceği umut edilmektedir (Sharp, 1996: 348).

Uzmanlarca mağdurların özellikleri olarak belirlenen yetersizlik, kendini suçlama, düşük benlik algısı gibi özellikler, mağdurların kendi zayıflıklarına fazlasıyla önem verdiklerini vurgulamaktadır (Hazler 1997:13).

Sürekli olarak zorbalığa uğramak düşük benlik saygısına ve öğrencinin daha pasif tepki stili geliştirmesine yol açabilir. Öte yanda araştırma verilerine göre her ne kadar yüksek benlik saygısı ve aktif tepki stili olan öğrenciler de en az düşük benlik salgısı ve pasif tepki stiline sahip öğrenciler kadar zorbalığa uğrasalar da, zorbalığın süresi ve olumsuz etkileri daha düşük olmaktadır. Her ne kadar mağdurlardaki düşük benlik saygısının diğer çocukları zorbaca davranışa yönlendiren bir işaret olduğuna dair bir araştırma bulgusu olmasa da , zorbalığa uğrayan öğrencinin buna verdiği tepki biçiminin bir şekilde saldırgan davranışı arttırıcı bir etkisi olduğu düşünülebilir. Bu sürekli zorbalığa uğrayan çocukların bu durumdan kendilerinin sorumlu olduğu anlamına gelmez. Öte yanda öğretmenler ve ana babalar bir öğrencinin kendine güvenini arttıracak ve zor ilişkilerle başa çıkmak için gerekli olan yapıcı ve etkin stratejileri öğretecek adımlar atarak zorbalığı daha başlangıç aşamasında durdurabilecek şekilde güç kazanmasını sağlayabilirler (Sharp, 1996:354; Sharp ve Smith, 1994:99).

Zorbalığa uğramış öğrencilerin benlik saygısının onarılması ve arttırılması ile ilgili programlarda Michelle Elliot'un (1977:77-100) önerdiği teknikler şunlardır: (1) Cesaretlendirici kelimeler kullanmak; (2) çocuğun güçlü yanlarını fark etmesine yardımcı olmak; (3) Hayal kırıklığı ile baş etmesine yardımcı olmak; (4) Yaşam provaları yapmak; (5) Sakin kalmayı öğretmek; (6)Kendi kendine olumlu konuşmalar yapmayı öğretmek; (7) kendini başardığı işten dolayı kutlamayı öğretmek; (8) Yapılan şakaları hafife almayı öğretmek; (9) Plan yapma ve eyleme geçme becerileri öğretmek .

İngiltere'de yürütülen Sheffield Zorbalık-Karşıtı Proje' sinde sürekli zorbalığa uğrayan bir grup çocuğa yarım dönem buyunca güvenli tepki kullanımı, tehditlerle baş etme, isim takılmasına tepki verme yolları, akranlardan destek isteme gibi beceriler öğretilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde bu öğrencilerin benlik saygılarında önemli bir gelişme olduğu saptanmıştır (Sharp'tan, 1996:350).

Elliot (1997:101-119) ayrıca özellikle mağdurlara arkadaşlık becerilerinin öğretilmesi üzerinde durur.

Sürekli zorbalığa uğrayan çocuklara yönelik bir yaklaşım bu öğrencilere atılganlık eğitimi vermektir. Arora (1991: 146-48) zorbalığa uğrayan erkek öğrencilerle yaptığı atılganlık eğitimi çalışmaları sonucunda bu öğrencilerin benlik saygılarının arttığını, zorbalığa uğramalarında azalma olduğunu ve öğretmenlerin bu öğrencilerin sosyal yeterlilikleri ile ilgili algılarında olumlu yönde değişme olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar bu tip bir çalışma okuldaki genel zorba/mağdur sorununu azaltmaya katkıda bulunmasa da , zorbalığa uğrayan çocukların benlik saygılarında anlamlı değişme sağlamaktadır (Sharp ve Smith, 1994:96-99).

Mağdurun başına gelenlerden sorumlu tutulması düşünülmeyecek bir durumsa da Rigby'ye (1995: 1-5) göre bazı durumlarda mağdurun dayanıklılığının arttırılması ve zorbaca davranışları provoke etmemesi için uğraşılması gerekebilir.

Griffitths (1997:14) ve (Pearce, 1989: 29-43) zorbalığa uğrayan çocuklara şu önerilerin verilmesini yararlı olacağına inanmaktadır:

1. Yapılan yorumları işitmemiş gibi davran.
2. İçinden konuşarak kendi kendine olumlu mesajlar ver. Örneğin; "Bu benim problemim değil.", "Onlar ne derse desin ben yine de iyi biriyim." gibi.
3. Hayal gücünü kullanarak kendini rahatlat. Örneğin; etrafında seni koruyacak görünmez bir kalkan veya bir bir ışık halesi olduğunu hayal et.
4. Daha rahat ve güvenli beden mesajları vermek için bedenini rahatlatacak doğru nefes alma ve rahatlama alıştırmaları yap.
5. Zorbalığa güvenli bir şekilde tepki ver. Örneğin; zorbanın gözünün içine bak ve "Bundan hoşlanmıyorum ve böyle davranmayı bırakmanı istiyorum." gibi.
6. Zorbayı şaşırtacak tepkiler ver. Örneğin: "Belki", "Dediğin gibi olsun" gibi.

7. Arkadaşlarından ve yetişkinlerden (ana baban, öğretmenlerin, okulun psikolojik danışmanı) yardım iste.
8. Kendine sınıfta zorbaca davranmayan çocuklar arasından bir arkadaş seç. Çeşitli grup çalışmalarına veya etkinliklere katıl.
9. Kıymetli eşyalarını okula getirme.

Zorbalık okul yolunda veya okul dışında da da meydana gelebilir. Bu durumlarda öğrenciler durumdan ana babalarını veya güvendikleri bir yetişkini haberdar etmeleri için uyarılmalıdırlar , ana babalar gerekirse mahalli güvenlik güçlerine başvuruda bulunmaktan çekinmemelidirler. Okullar zaman zaman polis görevlilerini okula davet ederek bu gibi şikayetlerde ne gibi uygulamalar yapıldığına ilişkin bilgilendirilmeleri sağlanabilir (Rigby and Sharp, 1993:24-28).

Griffitths (1997: 24) ve (Elliott,1997:25-53) çocuğu zorbalığa uğrayan ana babalara şu önerilende bulunur.

1. Farkındalığınızı arttırın:
   Çocuğunuzla düzenli iletişimini sürdürün.
   Zorbalığa uğramış olmanın belirtilerini gözleyin.
   Olayları kaydedin.
2. Duygularla ilgilenin:
   Çocuğunuzun duygularını ve bakış açısını anlamaya çalışın.
   Kendi duygularınızla baş etmeye çalışın.
   Aile içindeki davranışların çocuğunuz üzerindeki olası etkilerini irdeleyin.
   Çocuğunuza güven verin ve rahatlatın.
3. Beceri öğretin:
   Kendi kendine olumlu konuşma yapma konusunda prova yapın.
   İntikam almak veya suçlama yerine problem çözmeye odaklanın.
   Kendini koruma davranışlarını öğretin.
   Çocuğunuza kendini güvenle ortaya koyma tepkileri öğretin.
   Çeşitli durumlarda verebileceği tepkilerle ilgili olarak çocuğunuzla rol canlandırma yapın.
   Çocuğunuzun yeni arkadaşlar edinmesi ve okuldaki grup etkinliklerine katılmasına yardımcı olun.
4. Destek bulun:

Okulla bağlantı kurun. Çocuğunuzun öğretmeni veya okulun psikolojik danışmanı ile görüşün.

Okulda çocuğunuzun sorununu kararlı bir şekilde ortaya koyun.

Etkin ana babalık kurslarına katılın. Gerekirse profesyonel yardım alın.

Zorbalarla İlgilenme

Sharp (1996:349-50) hiçbir zorbalık karşıtı programın sadece zorbalığa uğrayan çocukları ele almaması gerektiğini ve etkinlik sağlanabilmesi için zorbalık yapan veya seyirci konumunda olan çocuklarla da eğitim çalışmaları yapılmasının önemli olduğunu düşünmektedir.

Batsche ve Moore'a (2000: 11) göre zorbaların davranışlarını değiştirebilmek için hem evde hem de okulda yetişkinlerin ısrarlı ve tutarlı bir biçimde bu sorunu çözmek niyetinde olmaları gerekir. Ebeveynlerin bu konuda eğitim almaları çok önemlidir. Zorbalık kalıpları erken yaşlarda başladığı için önlemlerin de erken yaşlarda başlaması yararlı olur. çocuk büyüdükçe, zorbalık kalıplarını değiştirmek güçleşir ; 8-10 yaşından sonra ise değişim çok güç sağlanır.

Zorbaların ev ortamına yönelik müdahaleler genellikle aile bireyleri arasında daha anlayışlı, daha yakın ve tutarlı ilişkiler geliştirmeyi amaçlar (Oliver, et.al.,1994). Ayrıca Hoffman ve Thompson'un araştırmalarına göre zorba davranışlarda bulunan çocuğun mağdurdan özür dilemesi veya hatasını onarmasını istemek gibi ana babaların mağduru merkeze alan disiplin uygulamaları mağdurla empati kurmayı geliştirmektedir (Wilczenski ve arkadaşları, 1997:85).

Griffiths (1997: 25), (Pearce, 1989: 29-43) ve (Elliott (1997:63-71) çocuğu zorbalık yapan ana babalara ise aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

1. İletişim kurun:

   Çocuğunuzla olumlu ilişkilerinizi sürdürün.

   Aile içinde zorbaca davranışlar olup olmadığına dikkat edin.

   Çocuğunuzla okuldaki davranışlarına ilişkin konuşun.
2. Olaylarla uğraşın:

   Eğer okul sizinle zorbalık konuşunda bağlantı kurarsa sakin davranın.

   Bu konuyu çocuğunuzla konuşun.

Davranışa odaklanın.
Çocuğunuzu zorba olarak etiketlemeyin.
Okulun eylemlerini destekleyin.

3. Çocuğunuzu yeniden eğitin:
   Çocuğunuza adil olmayı öğretin.
   Kurallar koyun.
   Kısa süreli hedefler belirleyin.
   Davranış kalıplarını kırmaya çalışın.
   Eğer zorbaca davranış için bir neden söylerse, böylesi durumlarda başka nasıl davranabileceğini öğretin.
   Zorbalığın etkilerini fark etmesine yardımcı olun.
4. Değişik yaklaşımlar deneyin:
   Olaya karışan diğer çocukların ana babaları ile konuşun.
   Çocuğunuzu neden zorbalık yaptığını araştırın.
   Çocuğunuza hedeflerine ulaşması için farklı yollar öğretin.
   Etkin ana babalık kurslarına katılın.
   Gerekirse profesyonel yardım alın.

Batsche (2000b) zorbalara yönelik müdahale çalışmalarının üç temel amaç taşıması gerektiğine inanmaktadır: (1) Sosyal ipuçlarını doğru yorumlamayı öğretme , (2) Algılanan düşmanlığa karşı yeni tepki yollara geliştirmeyi (sosyal beceriler) öğretme ve (3) Kızgınlık kontrolü eğitimi.

Zins'de (1995) zorbaca davranışları da kapsayan saldırganlığı önleyici programlar etkinlik/yeterlilik alanlarında kişiler arası problem çözme, kızgınlık kontrolü, çatışma çözme, girişkenlik, kendine saygı, arkadaş baskısına direnme, stres yönetimi ve sosyal etkileşim konularını içermesi gerektiğini düşünmektedir.

Coie ve arkadaşlarına göre (1999: 389-410) saldırgan çocuklar ve mağdur edilenler için müdahale yaklaşımları 5 genel kategoriye ayrılır: davranış yönetimi; kendini kontrol etme stratejileri; sosyal beceri eğitimi; bilgiyi değerlendirme; bilişsel bakış açısı alma (perspective taking).

Zorbaların adının çıkmamasına gayret etmelidir. Reddedilen ve kabul görmeyen çocuğun davranışıdır; kendisi değil. Bu nedenle müdahale çalışmalarında daima davranışa konsantre olunmalıdır. Daha sonra zorbaya olumlu davranacak ortamlar yaratmalı, çeşitli görevler vermeli, tiyatro, spor gibi kol çalışmalarına yöneltmelidir. Mağdurların da çeşitli kol çalışmalarına katılmalarının sağlanması güven geliştirmeleri ve arkadaş edinmeleri bakımından yararlı olur (Rigby, 1995:1-5).

Psikolojik danışma girişimleri ile zorbanın mağdurun endişelerini anlaması ve durumun düzeltilmesinde sorumluluk alması yönünde yapılan girişimler işe yaramaz ve zorbaca davranışlar devam ederse, mağdurun korunmasına özellikle önem verilmelidir. Zorbanın ana babası ile yapılacak ciddi görüşmelerden sonra fiziksel olmayan cezalara veya daha aşırı durumlarda okuldan uzaklaştırma cezalarının verilmesi düşünülebilir (Olweus, 1995:97-98).

Zorba/Mağdur Sorununun Önlenmesi İçin Seyircilere Yönelik Programlar

Bu bölümde zorba/mağdur sorunun önlenmesi için okuldaki tüm öğrencilere (seyirciler) yönelik sınıf çapında veya küçük gruplarda yapılabilecek psikolojik danışma çalışmaları ile ilgili görüşlere ve önerilere değinilecek; bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalardan örnekler verilecektir.

Zorba/mağdur sorunu ile bilinen bir sınıftaki zorba ve mağdurlar dışındaki öğrenciler üzerinde de olumsuz etkiler de yaratabilir. Zorbalık davranışlarının durdurulmadığını hatta diğer öğrenciler bazen de öğretmenler tarafından desteklendiğini gören bir öğrencinin kendisi de bu tür davranışları kabul etmeyi öğrenir. Öte yanda, olumlu ve dostça sosyal iklimi olan okullar öğrencilerde uygun davranış kalıplarını yüreklendirir. Bu nedenle zorbalıkla baş etmek için zorbaların ve mağdurların çevresindeki çocukların zorbalığa yönelik bakış açılarını değiştirmek önem taşır. Zorbalığı önleme programlarında genellikle akran grubu yani seyirciler ihmal edilmektedirler. Oysa zorbalık sorunu ile baş etmede okuldaki tüm öğrencilerin sorumluluk alması yüreklendirilebilir. Öncelikle okuldaki tüm öğrencilerin mağdur edilen çocuğa yönelik duyarlılıklarının arttırılması, sosyal becerilerinin geliştirilmesi, zorbaca davranışlara tepki gösterme yollarının öğretilmesi, bireysel haklara saygı ve akran desteği bilinci oluşturulması gereklidir (Olweus, Limber ve Mihalic'den, 1999; Cowie ve Olafsson, 2000:80).

Öğrencilerle sınıfta yapılacak grup çalışmaları ile , okullar zorbalıkla baş etme konusunda önemli hedeflerine ulaşabilirler . Öğrenciler arasında zorbaca davranışlarla ilgili bir farkındalık oluşturulabilir. Eğer okulun tüm okul zorbalık karşıtı politikası var ise, bu politikayı öğrencilere anlatmak bunu canlı tutmak, zorbalığa uğrayan çocukların duygularını anlamalarını sağlamak, okulda zorbalığa karşı bir okul ethosu oluşturmak için grup çalışmalarından yararlanılabilir (Cowie ve Sharp, 1995; Cowie ve Olafsson, 2000; Dorothy Foltz-Gray,1996; Guerra ve arkadaşları,1994; Olweus; 1994; Olweus, 1995; Rigby; 1995; Sharp, 1996; Smith ve Sharp, 1994; Wilczenski ve arkadaşları 1997).

Zorba/mağdur sorunu ile ilgili olarak bir okuldaki tüm öğrencilerin eğitilmesini hedefleyen programlar içinde en kapsamlı çalışma Peter Smith başkanlığında İngiltere'de yürütülen Sheffield Zorbalık Karşıtı Projesi (DFE Sheffield Anti-Bullying Project - Sheffield Project) dir. Bu projenin değerlendirme çalışmalarında zorbalık karşıtı politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında okul yaklaşımını benimseyen okullarda zorbalık sorunu önemli bir şekilde azalmıştır (Sharp'dan, 1996:348). DFE Sheffield Projesi 23 okulda zorbalığa karşı çalışmaları desteklemiştir. Proje kapsamında sınıflarda uygulanabilecek materyaller geliştirilmiş ve okullar kalite çemberleri yöntemini kullanarak bu sorunla ilgili çözüm yolları üretmeye teşvik edilmiştir. Pek çok okul teneffüs vaktinin kalitesini arttıracak yollar aramış ve okul binası ve bahçesi içinde öğretmenlerin gözetimleri arttırılmıştır. Yapılan değerlendirmelerde bu konuda en yoğun çabayı gösteren okullarda zorbalık olaylarının azaltılmasında en yüksek başarının elde edildiği gözlenmiş, özellikle ilkokullarda çocukların zorbalığa uğrama konusundaki şikayetlerinde yüzde 17 azalma saptanmıştır. Öğrencilerin yüzde 90'ının yapılan çabaların farkında oldukları ve yüzde 80'inini de bu çabaların etkili olduğunu düşündükleri görülmüştür (Smith ve Sharp, 1994).

Wilczenski ve arkadaşları (1997:85-6) zorbalık ilişkilerindeki kişiler arası unsurlara odaklanan sisteme yönelik bir kuramsal yaklaşımla "Adil Oyun" (Fair Play) adını verdikleri önleyici bir program geliştirip ABD'nin New York eyaletindeki Buffola okullarında 3-6. sınıf öğrencilerinde uygulamışlardır. "Adil Oyun" programında mağduru merkez alan sosyalleşme stratejileri kullanılmıştır. Bu yaklaşımda mağdura bir statü kazandırmaktan kaçınılarak mağdurun duygularına karşı empati geliştirilmesine çalışılmıştır. Zorbaların ve mağdurları liderlik becerilerinde zayıf oldukları kabul edilerek, uzlaşma ve pazarlık yapma gibi liderlik özelliklerinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Programda oyun durumlarında

sosyodrama teknikleri kullanılarak çocukların diğer kişilerin görüşlerini kabul ederken ve kendi görüşlerini kabul ettirmek için pazarlık yapma becerilerini kullanmaları teşvik edilmiştir. Bu programda ayrıca değerlerin netleşmesi, problem çözme, karar verme, yeni roller deneme gibi becerilerin kazandırılması da hedeflenmiştir. Uygulamalar sırasında beyin fırtınası yolu ile zorba/mağdur sorununu içeren durumlar tartışılmış, canlandırılmıştır. Ön ve son test sonuçları karşılaştırıldığında çocukların zorbalıkla ilgili farkındalıklarının arttığı gözlenmiştir. Program sonunda zorbaca durumlara müdahale etme istekliliği gösteren , kendini daha güvenli ortaya koyan veya yetişkinin yardımını isteyen çocuk sayısında artış görülmüştür. (Wilczenski ve arkadaşları, 1997:88-7).

Dorothy Foltz-Gray (1996: 18-23) "Zorba Tuzağı" (The Bully Trap) programı ile okul ortamında zorbaların ve mağdurların cezalandırıcı olmayan yöntemlerle ele alınmasının yollarını önermektedir. Zorbalara uygun yaptırımların verilmesi, rol canlandırma eğitimi ile zorbalar, mağdurlar ve diğer çocukların empati becerilerinin arttırılması ve çocukların güveninin geliştirmesi Foltz-Gray'in programının temel önerileridir. Diğer öneriler sınıfta belli saatlerde öğretmen ve öğrencilerin belirli konularda , örneğin isim takma, tartışma yapmalarıdır. Bu toplantılar yapılandırılmış çalışmalardır. Çeşitli ön sorularla çocuklar konuya ısındırılır, farklı bakış açılarına dikkat çekilir; konu kişiselleştirilir ve çocuklar öğrendikleri becerileri kendi durumlarına uygulamaları için yüreklendirilirler.

Boulton ve Flemington (1996: 331) İngiltere'de zorbalık karşıtı bir video kasedi seyretmenin orta öğretim (6-10. sınıflar, 11-14 yaş) öğrencilerinin zorbalıkla ilgili tutumları üzerindeki etkilerini değerlendiren bir deneysel araştırma gerçekleştirmişlerdir. Örneklemdeki tüm öğrencilere video gösterimi öncesi ve iki hafta sonrası araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan ve öğrencilerin zorbalık eğilimleri, zorbalık tanımları ve zorbalığa karşı tutumlarını ölçen bir ölçek doldurmuşlardır. Araştırma sonuçlarına göre zorbalık karşıtı video kaseti izlemek öğrencilerin zorbalık eğilimlerini azaltmamış ve zorbalığa yönelik tutumları üzerinde kontrol grubunu göre herhangi bir değişiklik sağlamamıştır.

Guerra ve arkadaşları (1994) zorbalığa karışı müdahale amacı ile bireysel düzeyde programların sosyal bilişsel becerilerin geliştirilmesine odaklanmaları durumunda daha etkin olacaklarına inanmaktadırlar. Garrity ve arkadaşları da (1997: 235-243) okullarda

zorba/mağdur sorunun önlenmesi için gücü umursayan çoğunluğa veren ve olumlu sosyal becerilerin geliştirilmesine odaklanan bir sistem yaklaşımını önermektedirler. Önerilen bu program öğretmenlerin ve zorbalığa karışmayan öğrencilerinde eğitilmelerinin önemini vurgulamaktadır.

Rigby (1995:1-5) zorbalığa uğrayan çocukların öğretmenlerinden yardım istemek yerine genellikle diğer öğrencilerin yardımını tercih ettiklerinden öğrencileri yardıma ihtiyacı olan akranlarına destek olmak konusunda eğitmenin önemli olduğunu belirtir. Özellikle ilgili öğrenciler için değişik görevler yaratılabilir; örneğin okul başlamadan veya yeni başladığında yeni gelen öğrencilerin okula oryantasyonundan sorumlu olmak, reddedilen veya yalnız bırakılan öğrencilere destek olmak, akran rehberliği, çatışmalarda arabuluculuk yapmak gibi. Böylesi görevleri öğrencilerin üstlenmesi okul etholarını değiştirmeye katkı sağlar. Ayrıca mümkün olduğu kadar çok öğrenciye yardım etme tecrübesi kazandırır.

Akran grubunun muhtemel gücünü kullanmanın bir yolu seçilmiş bir grup öğrenciyi akran yardımcılar (peer helpers) olarak eğitmektir. Zorbalığı hedefleyen üç çeşit akran desteği bulunmaktadır: arkadaşlığı geliştirmek; çatışma çözme ve danışmaya dayanan yaklaşımlar . Bu programların ortak unsurları akran yardımcıların etkin dinleme , empati, problem çözme ve destek olma becerilerini geliştirmektir. Bu programlar öğretmenlerin ve öğrencilerin uzmanlar tarafından eğitilmesini ve okulun zorbalığa karşı politikasının bir parçası olması gerekmektedir (Cowie ve Olafsson, 2000:80; Lupton-Smith ve arkadaşları,1996: 374-390, Rigby, 1996:251-277).

Cowie ve Olafsson (2000: 79-95) bir lisede zorbalık sorununun etkin dinleme ve yardım becerileri ile ilgili bir eğitimden geçmiş bir grup öğrenci (akran yardımcılar)aracılığıyla engellenmesini hedefleyen bir çalışmanın değerlendirmesini yürütmüştür. Bu müdahalenin etkileri uygulama öncesi ve uygulamadan 7.5 ay sonra Olweus Zorba/Mağdur Anketi ve öğretmenler, akran yardımcılar ve bazı mağdurlarla yapılan kalitatif mülakatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Tarama çalışması sonuçlarına göre bu çalışma okuldaki zorbalık düzeyinde ve öğrencilerin mağdurlara yardım etme ihtimali üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Programın uygulanmaya başlamasından sonraki yedi aylık bir dönem içinde zorbalık vakalarının sayısı artmış ve öğrencilerin mağdurlara yönelik tutumu daha da katılaşmıştır. Cowie ve Olafsson bu

sonuçların bir nedenini okulda yeni başlayan zorbalık karşıtı politika uygulamalarıyla öğrenciler arasında zorbalık sorunu ile ilgili farkındalığın artmasına bağlamaktadırlar. Ayrıca zorbalık kültürünün çok güçlü olduğu bir okulda akran desteği hizmetlerinin yeterince güçlü olamadığını düşünmektedirler. Öte yanda akran yardımcılar ve mağdurların bazıları bu programı olumlu bir çalışma olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Akran desteği alanında yapılan araştırmalar bu programların yardımcı olan öğrenciler ve yardıma ihtiyacı olan öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğunu, yardımcıları sıradan seyirciler konumundan zor durumda olan yaşıtlarına yardım etmek için eyleme geçen akranlar konumuna getirdiği ve yardımcılara sosyal olarak işe yarıyor olma duygusu kazandırdığı ve benlik saygılarını yükselttiğini göstermektedir. Ayrıca belli bir süre sonra bu programların okul atmosferini de olumlu yönde etkilediğini gösteren bulgular elde edilmiştir (Cowie ve Olafsson, 2000:80-81).

Zorbalığa karşı çalışmaların temel hedeflerinden biri öğrencilerin zorbalık konusuna yönelik tutumlarını değiştirmektir. Örneğin eğer öğrenciler olayları rapor etmeye yüreklendirilirlerse, akran baskısının zorbalığı durdurmak yönünde kullanılabileceğine inanılır. Ulaşılmak istenen hedeflerden bazıları öğrencilerin mağdurun sıkıntılarına karşı daha fazla sempati duymaları, zorbaca davranışlara daha az hoşgörü göstermeleri ve öğretmenlerin müdahalesini istemekten çekinmemeleridir. Öte yanda çocukların bu konulara yönelik tutumları hakkında çok az bilgi bulunmaktadır (Eslea ve Smith, 1996:1).

Araştırmacılar tarafından önerilen bir diğer müdahale yaklaşımı da öğrencilere zorbalığın ne olduğunu tanımlama ve müdahale etme konusunda yöntemler, dil ve sözel araçlar öğretmektir. Öğrencilere zorbalığı durduracak dili öğretmek çocukları seslerini kullanma ve zorbalığa karşı eyleme geçme konusunda güçlendirecektir. Olweus (1991:445) akranlar için zorbalığa karşı üç sınıf kuralı önermektedir: “Diğer çocuklara zorbalık yapmayacağız, zorbalığa uğrayan çocuğa yardım etmeye çalışacağız, kolaylıkla dışlanan çocukları aramıza almak için uğraşacağız.”

Haste, zorba/mağdur sonunu dahil okullarda şiddet karşıtı programları geliştirilirken ahlak eğitiminin prensiplerinden de yararlanılması gerektiğini savunur. Bu prensipler; (1) dil ve sosyal alıştırmalar aracılığıyla öğrenme, (2) sosyal kimliği geliştirme,

(3) diğerleri ile bağlantılı ve bağlı olma duygusunu geliştirme, (4) kurumların ve toplulukların açık veya kapalı gündemleri olabileceğini kabul etme, (5) anlam çıkarımına yol açan açıklayıcı süreçlerinin öneminin bilincinde olmaktır (Rivers ve Soutter'dan, 1966:372).

Olweus (1994: 1171-1194) ve Rigby (1996:133), zorba/mağdur sorununun çocukların kendini okulda güvende hissetme hakkını engellediğini, bu nedenle zorba/mağdur sorunu ile baş etmeyi hedefleyen grup programlarının öğrencileri temel haklar konusunda bilgilendirmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Zorbalık sorununa müdahale programlarının geliştirilmesine katkıda bulunan bir başka araştırma alanı dayanıklılık ve strese karşı kırılganlıkla ilgilidir. Stresin etkileri ve baş etme becerileri ile ilgili araştırmalar zorbalığın neden olduğu stresin olumsuz etkilerine karşı kullanılabilecek koruyucu unsurların geliştirilmesinde katkıda bulunur. Masten ve arkadaşlarına göre bu koruyucu unsurlar üç ana kategoriye ayrılır: kişisel özellikler, destekleyici aile ortamı, ve çevresel destekler (Sharp'dan, 1996: 349). Kişisel özellikler olumlu sosyal yaklaşımlar ve etkinlik düzeyi, kişiler arası ipuçlarının doğru değerlendirilmesi doğru problem çözme becerileri, etkin eylem seçenekleri arasında değerlendirme yapabilme yeteneği, istenen amaca götürecek davranışları uygulama kapasitesi ve kendine yeterlilik duygusudur. Destekleyici aile ortamı ailedeki yetişkinlerin birbirine bağlılığı, destekleyici ilişkilerin yerleşmiş olması ve çatışma düzeyinin düşüklüğü ile sağlanır. Çevresel destekler ise iyi başetme stratejilerini ve başarma kapasitesini yüreklendirir ve ödüllendirir.

Koruyucu unsurlar ile ilgili araştırmalar sosyal yeterlilikle ilgili çeşitli düzeylerde eğitim yapılmasının olumlu baş etmeyi arttıracağı ve böylece stresin etkilerini azaltacağını ortaya koymuştur. Bu programların çocuğun yaşamında belirgin değişiklik yaratabilmeleri için uzun süreli ve birkaç düzeyli olması gerekmektedir (Sharp, 1996: 349).

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölüm önce araştırmanın birinci aşamasının modeli, evren ve örneklem, veri toplamada kullanılan ölçme aracı , veri toplama işlemi ve verilerin çözümlenmesinde uygulanan istatistiksel tekniklere ilişkin açıklamaları içermektedir. Daha sonra araştırmanın ikinci aşamasının modeli, süreci, deney grubu, programın geliştirilme ve uygulama süreci, veri toplama aracı geliştirme süreci, veri toplama ölçekleri ve araştırmanın ikinci aşamasının verilerinin çözümlenmesinde uygulanan istatistiksel tekniklere ilişkin açıklamalara ve bulgulara yer verilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BİRİNCİ AŞAMASI

Araştırma Modeli

Bu araştırmanın birinci aşaması ilişkisel tarama modelinin karşılaştırma türüne uygun olarak düzenlenmiştir.

Bütün tarama modellerinde olduğu gibi bu araştırmada da 'halen var olan bir durum' (okullarda öğrenciler arasındaki zorba/mağdur davranışları) 'varolduğu şekliyle ve kendi koşulları içinde tanımlanmaya ve betimlenmeye' çalışılmıştır (Karasar, 1999:77). Araştırma da ilişkisel tarama modellerinde olduğu gibi 'iki değişken arasında birlikte değişim varlığını belirlemek' (Karasar, 1999:81) amaçlanmış; karşılaştırma yolu ile ilişki belirlemek için bağımsız değişkenlerden birine göre gruplar oluşturulup, araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ankette yer alan zorbalık davranışları ile ilgili sorulardan her birine (bağımlı değişkenler) göre 'aralarında bir farklılaşma olup olmadığına' (Karasar, 1999:84) bakılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 1999-2000 öğretim yılında İstanbul ili içindeki genel öğretim veren özel ve devlet ilk ve orta öğretim okullarında öğrenim gören öğrenciler , örneklemi

ise bu evrenden gelişigüzel seçilen 9 ilk ve orta öğretim okulunun 5, 7 ve 9. sınıflarından birinde öğrenim görmekte olan 659 öğrenci oluşturmaktadır.

Örneklem belirlenirken küme örnekleme (cluster sampling) kullanılmıştır. Araştırmada sosyoekonomik seviye dikkate alınmadığı için, özel okul ve devlet okulu tabakası dikkate alınıp İstanbul'un Anadolu ve Rumeli yakasından birbirine yakın sayıda okul seçilmesine dikkat edilerek İstanbul ili Büyükşehir Belediyesi sınırları dahilindeki okulların listesi içinden tesadüfi bir şekilde 15 okul belirlenmiş; bunların içinden 9 okul araştırmanın okullarında yapılmasını kabul etmiştir. Böylece araştırmanın örneklemi evreni temsil edebileceği düşünülen Hesna Gündeş İlköğretim Okulu, Ayazağa Özel Işık İlköğretim Okulu ve Lisesi, Bostancı İlköğretim Okulu, Özel MEF İlköğretim Okulu ve Lisesi, Özel Semiha Şakir İlköğretim Okulu ve Lisesi , Nursen Fuat Özdayı İlköğretim Okulu, Beşiktaş Anadolu Lisesi, Fatin Rüştü Zorlu Lisesi, Hatice Bayraktar İlköğretim Okulu'nun yansız olarak belirlenmiş birer 5, 7 ve 9. sınıflarında öğrenim görmekte olan toplam 659 öğrenciden oluşmuştur. Tablo 2'de de görüleceği gibi özel okul ve devlet okulu ile 5,7 ve 9. sınıf seviyelerinden öğrenci sayılarının birbirine yaklaşık olarak eşit olmasına dikkat etmeye çalışarak 5. sınıf seviyesinden 7 adet, 7. sınıf seviyesinden 6 adet ve 9. sınıf seviyesinden 5'şer sınıf örnekleme dahil edilmiştir.

Tablo 2 : Örneklemi oluşturan öğrencilerin bulunduğu okullar ve araştırma anketin uygulandığı sınıf seviyeleri

Okulun Adı	5. sınıf	7.sınıf	9. sınıf
Hesna Gündeş İlköğretim Okulu	X	X	
Ayazağa Özel Işık İlköğretim Okulu ve Lisesi	X	X	X
Bostancı İlköğretim Okulu	X		
Özel MEF İlköğretim Okulu ve Lisesi	X	X	X
Özel Semiha Şakir İlköğretim Okulu ve Lisesi	X	X	X
Nursen Fuat Özdayı İlköğretim Okulu	X	X	
Beşiktaş Anadolu Lisesi			X
Fatin Rüştü Zorlu Lisesi			X
Hatice Bayraktar İlköğretim Okulu	X	X	

Örneklem büyüklüğünü hesaplamak için 0.05 güven düzeyi için z=1.96, sapma (e)=0.05, p=0.50 , q=0.50 alınmıştır. Bu değerlere göre örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerektiği hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında Niyazi Karasar'ın (1999: 117-124) kitabından yararlanılmıştır.

Örneklemde ilk öğretim birinci kademesindeki öğrenciler için 5. sınıfların seçilmesinin nedeni veri toplama aracı olarak kullanılan anketin 5. sınıftan itibaren kullanılıyor olması; ilk öğretim ikinci kademesindeki öğrenciler için 7. sınıfların seçilmesi bu sınıfın ikinci kademenin ortasındaki sınıf olması, orta öğretimdeki öğrenciler için 9. sınıfların seçilmesinin nedeni ise 11. sınıf öğrencilerinin üniversite sınavlarına hazırlanmaları ve özel okul ve Anadolu liselerinde hazırlık sınıfları olması sebebiyle bu sınıfın da ortaki sınıf olarak kabul edilmesidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın birinci aşamasında veri toplama aracı olarak Dan Olweus (1996) tarafından geliştirilen "Zorba/Mağdur Anketi" (The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire. Mimeo. HEMIL, University of Bergen, N-5015 Bergen, Norway) kullanılmıştır (Ek II).

Zorba/Mağdur Anketi (Bully/ Victim Questionnaire) Dan Olweus'un Norveç ve İsveç'teki okullarda zorbaca davranışların belirlenmesi amacı ile gerçekleştirdiği büyük çaplı araştırmalarında kullandığı temel veri toplama aracıdır. Bu anketin biri 1-4.sınıflar, diğeri 5-9 ve daha büyük sınıflar için olan İngilizce versiyonları da bulunmaktadır: Bu araştırmada anketin 5-9 ve daha büyük sınıflar için kullanılan formu kullanılmıştır. Bu anket formu öğrenciler tarafından isim belirtmeden doldurulur ve öğretmenler tarafından da uygulanabilir.

Bu anket formunun önemli özellikleri şunlardır:

- Ankette zorbalığın bir tanımı yer almaktadır; böylece çocukların neyi cevaplayacaklarını daha iyi anlamaları sağlanır. Olweus'un anketinde ayrıca zorbalığa girmeyen davranışların da ne olduğu anlatılmaktadır. Böylece kavramın sınırları

oluşturulmuştur. Ankette ayrıca çeşitli zorbalık davranışları ayrı ayrı belirtilerek öğrencilerin kendi zorbalık tanımları konusunda tercih yapma imkanı sağlanmıştır.

- Sorularda zorbalığın meydana gelmesi ile ilgili belli bir zaman süresi belirtilir.
- Bazı cevap seçenekleri oldukça belirgindir, örneğin “sıklıkla” veya “çok sık” gibi öznel yorumlar içerebilecek kelimeler yerine “haftada bir” ve “haftada birkaç kere” ifadeleri kullanılmaktadır.
- Cevap veren kişinin algılarına göre diğer yaşıtlar, öğretmenler ve ana babalar gibi başka kişilerin zorbalığa gösterdikleri tepkiler hakkında da sorular içerir (Olweus, 1995:11).

Olweus’un Zorba/Mağdur Anketi’nde zorba/mağdur probleminin şu açılardan ölçmeye çalışan 40 soru içermektedir:

Öğrenciler hakkında kişisel bilgiler: Cinsiyet, sınıf seviyesi, okulu, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki yakın arkadaş sayısı, kendini sınıftaki diğer kişilerden daha az seviliyor hissedip hissetmeme;

Mağdurların belirlenmesi :Kendi kendine belirleme- Okulda veya sınıftaki mağdurların sayısı, zorbalığa uğrama olaylarının yüzdesi;

Zorbaların belirlenmesi: Kendi kendine belirleme-Okulda veya sınıftaki zorbaların sayısı, zorbalıkta bulunma olaylarının yüzdesi;

Zorbalık çeşitleri: Diğerlerine zorbalıkta bulunma şekillerinin belirlenmesi (fiziksel, sözel, dolaylı);

Zorba grubunun yapısını belirleme :Sayıları, cinsiyetlere, sınıf seviyeleri (yaşları);

Zorbalığa uğramanın süresi: Mağdurların veya zorbaların ne kadar süredir bu olayların içinde olduğunun belirlenmesi;

Okul dışında zorbalık : Okula gidip gelirken olan olaylar, başkaları tarafından okul dışında yapılan zorbalık;

Müdahale: Öğretmenler ve akranlar tarafından zorbalık olaylarına yapılan müdahalenin belirlenmesi ;

Zorbalığa uğramaya ilişkin iletişim: Zorbalığa uğrama hakkında öğretmenler, arkadaşlar ve akranlarla konuşma

Zorbalığa ilişkin duygular ve tutumlar: Öğrencilerin zorbalık olaylarına ilişkin duyguları; Zorbalarla, zorbalık olaylarıyla ve varsayımsal olarak zorbalık olaylarına karışmaya ilişkin düşünceleri; Zorbalıkla ilgili atıflar, zorbalığa karışma istekliliği;

Sosyal İlişkiler: Arkadaş sayısı, kendi hakkında duyguları, teneffüs vaktine ilişkin tutumlar.

Ülke çapında gerçekleştirilen bir kampanya uyarınca Norveç'teki tüm okullar bu anketi uygulamaya davet edilmiştir ve tahminen okulların %85' bu isteği yerine getirmiştir. Daha derin bir analiz yapabilmek için Olweus (1995:13)830 okulluk bir temsili örneklem seçmiş ve geçerli verileri Norveç'teki 715 okuldaki yaklaşık 130.000 öğrenciden elde etmiştir. Olweus ayrıca aynı anket formunu kullanarak İsveç'teki 9 kentten 3. sınıflardaki 17.000 öğrenci ile bir paralel çalışma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmanın verileri aynı sayıda öğrenci grubu oluşturan üç Norveç kentinden elde edilen verilerle karşılaştırma yapmak amacı ile kullanılmıştır.

Zorbalığı ölçmek için çeşitli anketler bulunmakla birlikte en çok kullanılan ve adapte edilen Olweus'un anketidir. Bu ankete dayandırılarak birkaç değişiklikle (soru sayısı veya içerik değişiklikleri yapılarak) geliştirilen çeşitli versiyonları geliştirilmiştir. Bütün bu anketler Belçika, Kanada, Japonya, İtalya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç ve İngiltere'de geniş sayılı örneklemlere uygulanmıştır (Ortega ve arkadaşları , 2000, Elektronik Kaynak Erişimi, 13 Nisan 2001).

Dan Olweus'la geliştirmiş olduğu anketin kullanımı için gerekli girişimlerde bulunulmuş; kendisine araştırmanın amaçlarını özetleyen bir bilgi yollanmıştır. Dan Olweus'un kendisinden 18/11/1998 tarihinde yazılı olarak Zorba/Mağdur Anketi'nin (Bully/Victim Questionnarie) araştırmacı tarafından kullanılabileceğine dair yazılı izin alınmıştır (EK III). Bu yazılı izinde belirtildiği gibi anketin Türkçe versiyonunun altına telif hakkının Dan Olweus'a ait olduğunu belirten bir ibare eklenmiştir.

Anketin Türkçe'ye çevrilmesi araştırmacı tarafından yapılmış. Daha sonra bu çeviri anadili Türkçe olan ve lise öğrenimini yurt dışında yapıp, üniversitede smültane tercümanlık eğitimi alıp halen bu görevi sürdüren bir kişiye anketi İngilizce'ye çevirmesi; ana dili İngilizce olup uzun yıllar Türkiye'de yaşayan ve öğretmen olarak çalışan bir kişiye de Türkçe'ye çevirmesi istenmiştir. Yapılan bu çevirilerle ilk çeviri arasında birkaç kelime dışında farklılık olmadığı görülmüş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri , 1999-2000 öğretim yılının I. Döneminde toplanmıştır. Veri toplama işlemine başlamadan önce, örnekleme giren okullarda uygulama yapabilmek için gerekli görülen izinler İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınmıştır (Ek IV) . Uygulama yapılacak olan okulların yöneticileri ve varsa Rehberlik Servisi görevlileri telefonla aranarak veya ziyaret edilerek izin belgeleri teslim edilmiştir. İlgili kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda okullarında var olan 5, 7 veya 9. sınıflardan yansız olarak bir sınıf seçmeleri istenmiş; uygulamaların yeri ve zamanı belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili varsa okulların rehberlik servisleri görevlilerinden de yardım alınmıştır. Uygulamalar belirlenen gün, saat ve sınıflarda grup halinde ve tek oturumda gerçekleştirilmiştir.

Öğrencilerin veri toplama aracını cevaplamaları ortalama 30 dakika kadar sürmüştür. Uygulama başından sonuna kadar araştırmacı tarafından yürütülmüş, bazı okullarda aynı anda birkaç sınıfa uygulama yapılması gerektiği durumlarda araştırmacı da uygulama yerinde bulunmak koşuluyla okulun rehberlik servisi görevlilerinin yardımına başvurulmuştur.

Öğrencilere bu anketin okul yaşamının ve okuldaki arkadaşlık ilişkilerinin çeşitli yönlerini araştırmak amacı ile uygulandığı bildirilmiştir. Ayrıca okullardaki yaşam kalitesinin arttırılması için öğrencilerin bu konulardaki görüşlerini almanın önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anketin isim belirtmeden doldurulması gerektiği ve bu ankette öğrencilerin birey olarak verdiği cevapların kimseye gösterilmeyeceği sadece tüm öğrencilerin verdiği cevapların araştırma amaçlı kullanılacağı belirtilmiştir. Öte yanda yine araştırma amaçları gereği öğrencilerin cinsiyetlerini ve sınıf düzeylerini belirtmelerinin önemli olduğu sözlü olarak hatırlatılmıştır.

Bu anketi doldurmanın gönüllülük esasına dayandığı ve anketi doldurmak istemeyen öğrencilerin ellerindeki formu araştırmacıya geri verebileceği söylenmiş ama anketi doldurmalarının araştırmacıyı memnun edeceği belirtilmiştir. Anketi hiç doldurmadan geri veren öğrenci olmamıştır.

Öğrenciler anketi doldurmaya başlamadan önce anketin birinci sayfasındaki yönerge yüksek sesle araştırmacı tarafından okunmuş ve öğrencilerde bu yönergeyi içlerinden okuyarak takip etmişlerdir. Özellikle zorbalığın tanımının dikkatlice dinlenmesi ve yazılı anket metninden takip edilmesine gayret edilmiştir. Öğrencilerin anketin nasıl doldurulacağını anladıklarına emin olduktan sonra anketi kendi kendilerini doldurmaya devam etmeleri söylenmiştir.

Bütün anketler toplandıktan sonra anket formları bir zarfa konup üstüne okulun adı ve sınıf seviyesi yazılmış ve zarf öğrencilerin önünde kapatılmıştır. Daha sonra öğrencilere yardımları için teşekkür edilmiştir.

Uygulamalar sırasında öğrencilerin veri toplama araçlarını dikkatli bir şekilde doldurdukları ve çalışmaya ilgi duydukları gözlenmiş, herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Ayrıca öğrenciler araştırmanın anketinin içeriği ile ilgili olumlu geri bildirim de vermiştir. Uygulamanın yapıldığı her okulda uygulama sonunda bir veya daha fazla öğrenci kendi karşılaştıkları veya sınıflarında var olan zorbaca davranışları araştırmacı ile paylaşmak isteğinde bulunmuştur.

İstatistiksel Çözümlemeler

Verilerin (anket sorularına verilen cevaplar) bağımsız değişkenlerle (cinsiyet, sınıf seviyesi, sektör ve okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme) ilişkilerini test etmek amacıyla frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmış bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her ikisi de sınıflama ölçeğinden olması sebebiyle, ilişkiler kay kare tekniğiyle çözümlenmiştir.

Bulgular kısmında örneklemdeki öğrencilerin gittikleri okullara ilişkin istatistiksel çözümlemelerin verildiği tablolarda psikolojik danışma mesleğinin gizlilik etik prensibi dikkate alınarak okulların isimleri belirtilmemiş bunun yerine okullar harflerle gösterilmiştir.

Ayrıca eğitim seviyesi ile ilgili istatistiksel çözümlemelerin verildiği tablolarda ifade kolaylığı sağlanması amacıyla ilköğretimin birinci kademesindeki 5. sınıflar için ‘ilk’, ilköğretimin ikinci kademesindeki 7. sınıflar için ‘orta’, orta öğretimdeki 9. sınıflar için ‘lise’ terimleri kullanılmıştır.

Bu araştırmada .05 anlamlılık düzeyi benimsenmiştir.

ARAŞTIRMANIN İKİNCİ AŞAMASI

Araştırma Modeli

Bu araştırmanın ikinci aşaması deney öncesi modellerden tek grup öntest – son test modeline göre düzenlenmiş bir çalışmadır.

Deney öncesi modeller gerçek anlamda bir deneme modeli niteliği taşımazlar. Bunların incelenmesindeki amaç gerçek ve yarı-deneysel modellerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Gelişigüzel seçilmiş bir gruba bağımsız değişken uygulanır. Hem deney öncesi (öntest) hem de deney sonrası (sontest) ölçme yapılır (Karasar, 1999:96). Modelin simgesel görünümü şöyledir:

G1 O 1.1 X O 1. 2

Modelde O 1.2 > O 1.1 olması halinin "X" ten dolayı olduğu kabul edilir. Grubun etkilemesi olası öteki değişkenlere ilişkin bir şey bilinmediğinden bu kabulün geçerliliği kuşkuludur (Karasar, 1999:96).

Bu araştırmanın bağımsız değişkeni, grupla psikolojik danışma uygulaması; bağımlı değişkeni ise öğrencilerin bir tutum envanteri ile ölçülen zorbalığa yönelik tutumlarıdır.

Deney Grubu

Bu araştırma İstanbul'da bir özel okulun 5. sınıf öğrencileri üzerinde yapılmış bir çalışmadır.

Bu ön deneme çalışması için 5. sınıf öğrencilerin seçilmesine araştırmanın birinci aşamasındaki bulgular ve bu alanda yapılan diğer araştırmalar göz önüne alınarak kararlaştırılmıştır. Bjorkqvist ve arkadaşlarının bulgularına göre çocuklarda saldırganlık 11 yaş civarında doruğa ulaşmaktadır ve saldırganlık stratejilerinin gelişimi yaşla birlikte

artmaktadır (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000: 16). Bu gelişimsel eğilim öğrencilerin zorbalığa karşı tutum geliştirmeleri ve mağdurları olumsuz olarak görmelerinin engellenmesi için ergenlikten döneminden önce geliştirilecek müdahale programları okullarda zorbalığın önlenmesine yardımcı olabileceğini işaret etmektedir (Craig ve arkadaşları, 2000b: 25-26).

Araştırmanın gerçekleştirildiği okulun seçilmesinin nedeni bu okulun müdürü ve rehberlik servisinin okullarında böyle bir çalışma yapılması için istekli olmaları ve araştırmanın sürdürülmesi için gerekli koşulları sağlamış olmalarıdır.

Araştırmanın örneklemini bu okuldaki üç adet üçüncü sınıf arasından yansız olarak seçilen bir 5. sınıfın 22 öğrencisi oluşturmaktadır. Bu çalışmanın önce 15 kişilik bir grupla yapılması planlanmış, okul yönetiminin sınıftaki öğrencilerin tamamı ile bir çalışma yapmasını istemesi üzerine sınıftaki tüm öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir. Öte yanda çeşitli nedenlerle sontest'in uygulandığı hafta öğrencilerin bir bölümünün çalışmaya katılamaması ve bir bölümünün de ön testteki rumuzlarını unutup yanlış rumuzlar yazmaları nedeni ile istatistiksel çözümlemeler rumuzları öntest ve sontestte eşleşen 8 öğrenciden alınan verilerle yapılmıştır. Çeşitli kaynaklarda bir grupla psikolojik danışma çalışması için bu sayının uygun olduğu belirtilmektedir (Driver, 1970:34; Voltan-Acar,1995:3). Deney grubu ve diğer sınıflar bu grubun deney grubu olduklarını bilmemişlerdir.

Deney grubundaki öğrencilerin yedisi kız, onbeşi erkektir. Örneklemde erkek öğrencilerin sayısı kız öğrencilerden fazla olmakla birlikte bu oran okuldaki diğer 5. sınıflarla diğer seviyelerdeki sınıfların kız erkek oranına benzerdir.

Araştırma Süreci

Tezin ikinci aşamasına başlamadan önce geliştirilecek olan programın içeriğini oluşturmada kullanılmak üzere birinci aşamada yer alan ilişkisel tarama çalışmasının bulguları irdelenmiştir. Bu inceleme ile belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda zorbalığın önlenmesi ve zorba/mağdur sorununa müdahale ile ilgili yabancı ve yerli literatür çalışmasında elde edilen bilgiler aracılığıyla ilköğretim 4-7. sınıf öğrencilerinin seviyesine uygun yarı yapılandırılmış 'özel amaçlı bir grup çalışması' (Voltan-Acar, 1995: 8) olarak

uygulanacak program geliştirilmeye başlanmıştır. Programın geliştirilmesi Nisan 2000 ’de tamamlanmıştır.

Programın hazırlanması tamamlandığında programın etkinliğini ölçecek ve içinde programın öğrencilerde ulaşmak istediği hedefleri kapsayan bir tutum ölçeği arayışına girilmiştir. Yapılan kaynak taramalarında yurt içi ve yurt dışında özellikle çocukların zorbaca davranışlara yönelik tutumlarını ölçmeye yarayan çalışmaların ülkemizde yapılmadığı , yurt dışında da bu çalışmaların çok sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Ken Riby ve Peter Smith’in (Rigby’den 1996:94-104) 1991 ve 1993 yıllarında “Provictim Scale” adını verdikleri bir zorbalık tutumu ölçeği geliştirerek Avustralya’daki okullarda yaptıkları çeşitli araştırmalarda kullandıkları öğrenilmiştir. Ken Rigby ile iletişime geçilmeye çalışılarak kendisinden bu ölçeği temin etme ve kullanma izni istenmiştir. Rigby’den herhangi bir cevap gelmemiş ama bu ölçeği elektronik iletişim ortamında Mike Eslea ve Peter Smith
(1996) tarafından yazılmış bir makale içinde bulmak mümkün olmuştur. Öte yanda Eslea ve Smith’in (1996: 2-5) Rigby ve Slee’nin geliştirmiş oldukları “Provictim” tutum ölçeğini İngiltere’de tekrarlamak amacıyla, 7-11 yaş arasındaki 39 öğrenciye uyguladıkları bir araştırmada bu ölçeğin İngilitere’deki örneklemde geçerli ve güvenilir sonuçlar vermedikleri ve ölçekteki bazı maddelerin bu yaş grubunca anlaşılma zorluğu yaşandığı görülmüştür. Yine Eslea ve Peter Smith (1994) İngiltere’de 7-18 yaşlarında 7.100 öğrenci arasında yapılan bir araştırmada öğrencilerin zorbalığa uğrayan çocuklara karşı zorbalığa uğrama tutumlarını değerlendirmek amacıyla Dan Olweus tarafından geliştirilen Zorba/mağdur Anketi’nin 3 maddesinin kullanıldığı görülmüştür. Öte yanda bu üç sorunun bu tezin yazarı tarafından geliştirilmiş olan zorbalığı önlemeye yönelik grupla psikolojik danışma programının etkinliğini ölçmede yetersiz kalacağı düşünülmüştür. Bunun üzerine araştırmacı, hem bu araştırmadaki amacına dönük olarak kullanmak, hem de alana katkı sağlamak amacıyla öğrencilerin zorbalık eğilimi ve zorbalıkla başetme tutumlarını ölçmeyi amaçlayan iki ölçek geliştirmeye karar vermiştir. Ölçek geliştirme çalışmaları ayrıntılı bir şekilde ‘Veri Toplama Araçları’ başlığı altında sunulmuştur.

Ölçek geliştirme çalışmaları Şubat 2001‘de tamamlanmış ve ölçeklerin kullanılabilir olduğuna karar verildikten sonra programın uygulanmasına geçilmiştir.

“Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirme” grupla psikolojik danışma programının uygulanacağı okul ve sınıf belirlendikten sonra, uygulama öncesi okul müdürü ve rehberlerle bir toplantı yapılmış ve kendilerine program hakkında bilgi verilmiştir. Programın içeriği ve uygulama süreci ile ilgili bilgiler ‘Program’ bölümünde yer almaktadır. Programın uygulanmasına 15 Mart 2001 tarihinde başlanmış ve 14 Haziran 2001 tarihinde tamamlanmıştır. Programın bitiminde okul müdürünün isteği üzerine kendisine ve öğretmenlere yapılan çalışmalar ve öğrencilere ilişkin gözlemler hakkında sözlü bilgi verilmiştir.

Uygulamaların bitiminden sonra istatistiki analizler ve bulguların yorumu yapılmıştır. Daha sonrada tez çalışmalarının bilgisayarda rapor haline getirilmesi süreci başlamıştır. Tezin rapor haline getirilmesinde Balcı (1995) , Karasar (1995; 1999) ve Kılıççı’nın (1995) bu konudaki kaynak eserlerinden yararlanılmıştır.

Program

Programın İçeriğinin Hazırlanması Süreci

“Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirme” grupla psikolojik danışma programının geliştirilmesine araştırmanın birinci aşamasının bulgularının incelenmesi ile başlanmıştır. Bulgularda zorbalığa uğramanın ve zorbaca davranmanın dereceleri, bu soruna hangi sınıf seviyelerinde daha belirgin olarak rastlandığı, sıklıkla hangi tür zorbaca davranışların meydana geldiği, öğrencilerin zorbaca davranışlarla ilgili öğretmenleri, okullarındaki psikolojik danışmanlar veya ana babaları ile konuşma sıklıkları, zorbalığı durdurma konusundaki ve zorbaca davranışlarla ilgili tutum ve duyguları incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler sonucunda öğrencilerin hangi hususlarda psikolojik danışma ihtiyacında oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra literatür taraması gözden geçirilerek zorbalığı önleme konusundaki temel prensipler ve diğer ülkelerde bu konuda yapılmış olan grupla psikolojik danışma çalışmaları incelenmiştir.

Yapılan incelemelerde daha önce verilen ‘İlgili Literatür” bölümünde de yer aldığı gibi bu konuda yapılan çalışmaların mağdurlara yönelik sempati düzeyinde 3. sınıfla 10.sınıf arasında anlamlı bir azalma görüldüğü ve öğrencilerin zorbalığa karşı tutum geliştirmeleri ve mağdurları olumsuz olarak görmelerinin engellenmesi için ergenlik

döneminden önce geliştirilecek müdahale programlarının okullarda zorbalığın önlenmesine yardımcı olabileceğine işaret ettiği saptanmıştır (Besag, 1992, 1995; Craig ve arkadaşları, 2000b; Elsea ve Smith, 1994; Olweus, 1991; 1994;1995; Rigby; 1994; 1995;1997). Bu durum göz önüne alınarak programın 5. sınıf öğrencilerini hedef almasına karar verilmiştir. Öte yanda programın içeriği ve etkinlikler planlanırken programın daha geniş bir yaş grubuna uygulanabilir olması dileğiyle araştırmacının kişisel deneyimleri ve gözlemlerinden yararlanarak 4-7. sınıf öğrencilerine uygun olabilecek şekilde düzenlenmesine dikkat edilmiştir.

Zorba/mağdur sorununun zorba ve mağdurlar dışındaki öğrenciler üzerinde de olumsuz etkiler de yaratabileceği bilinmektedir. Seyirciler de kızgınlık, intikam hissi ve çaresizlik duygularını yaşarlar. Çoğu olayı durdurmadıkları için suçluluk hisseder, fakat mağdura nasıl yardım edeceklerini bilemezler (Elliot,1992:8). Eğer seyredenler zorbayı destekler veya engellemezse, pasif bir şekilde olsa bile bu davranış bütün grup tarafından sahiplenilmiş olur. Grubun gücü bu davranışı durdurmak için kullanılabilir (Maines ve Robinson, 1990). Zorbalık davranışlarının durdurulmadığını hatta diğer öğrenciler bazen de öğretmenler tarafından desteklendiğini gören bir öğrencinin kendisi de bu tür davranışları kabul etmeyi öğrenir. Oysa zorbalık sorunu ile baş etmede okuldaki tüm öğrencilerin sorumluluk alması yüreklendirilebilir. Zorba, mağdur ve seyirciler arasındaki etkileşimi inceleyen bir araştırma olmamakla birlikte, seyircilerin zorbalık anında mağduru savunmasının zorbayı davranışlarından vazgeçirdiği gözlenmiştir (Cowie ve Olafsson, 2000:80; Olweus, Limber ve Mihalic'den, 1999; Roland ve Munthe,1989:150). Bu görüşlerden hareketle "Zorbalığı Önleme" grupla psikolojik danışma programının sadece zorba veya mağdur olarak belirlenmiş öğrencilere değil, bir sınıfın tüm öğrencilerine yönelik olarak geliştirilmesine karar verilmiştir.

Programın hedef davranışlarını belirlerken, bu alanda çalışma yapmış yazarların zorbalığı önlemek için seyircileri hedef alan önerilerine yoğunlaşılmıştır. Ulaşılabildiği kadarıyla diğer ülkelerde önceden geliştirilmiş zorbalığı önlemeyi hedefleyen grupla psikolojik danışma programlarının içerikleri incelendiğinde zorbalığa karşı çalışmaların temel hedeflerinden birinin öğrencilerin zorbalık konusuna yönelik tutumlarını değiştirmek olduğu saptanmıştır. Örneğin, eğer öğrenciler olayları rapor etmeye yüreklendirilirlerse, akran baskısının zorbalığı durdurmak yönünde kullanılabileceğine inanılmaktadır. Ulaşılmak istenen hedeflerden bazıları öğrencilerin mağdurun sıkıntılarına karşı daha

fazla sempati duymaları, zorbaca davranışlara daha az hoşgörü göstermeleri ve öğretmenlerin müdahalesini istemekten çekinmemeleridir (Eslea ve Smith, 1996:1).

Bu incelemeler sonucunda programın iki temel amaç üzerinde inşa edilmesi düşünülmüştür: (1) tüm öğrencilerin mağdur edilen çocuğa yönelik duyarlılıklarının arttırılması ve (2) zorbaca davranışlara grup olarak işbirliği içinde tepki gösterme yollarının öğretilmesi. Programın hedef davranışlarının belirlenmesinde dikkate alınan bu konuda çalışmalar yapmış araştırmacıların belli başlı öneriler şunlardır: Öğrenciler arasında zorba/ mağdur problemine yönelik farkındalık sağlanması; Öğrencileri değişiklik yaratma konusunda güçlendirilmesi; Ahlak gelişimi ve problem çözmenin artması; Farklılıklara yönelik hoşgörü ve kabul duygularının arttırılması; Mağdura karşı empati duyguları geliştirilmesi; Öğrencilere zorbalığın ne olduğunu tanımlama ve müdahale etme konusunda yöntemler, dil ve sözel araçlar öğretilmesi; Bireyin kendisinin ve diğerlerinin mağdur edilmesini önleyen beceri ve statejiler öğrenmesi; Kişilerin birbirinin sorumluluğunu üstlenmesi kavramının vurgulanması; Sessiz çoğunluğu umursayan çoğunluk haline getirecek şekilde güçlendirmeye odaklanılması (Besag,1995; Cowie ve Sharp, 1995; Cowie ve Olafsson, 2000; Elliot, 1992; 1995; Dorothy Foltz-Gray,1996; Garrity ve arkadaşları,1994; Guerra ve arkadaşları,1994; Jones,1992; Lowenstein,1992; Maines ve Robinson, 1992; Olweus,1994; 1995; Pearce,1992; Roland ve Munthe,1989; Rigby,1997; Sharp, 1996 ; Sharp ve Smith, 1995; Smith ve Sharp, 1994; Stephenson ve Smith,1992 ; Wilczenski ve arkadaşları 1997).

Programda ağırlıklı olarak öğrencilerin mağdurlara karşı empati becerisi geliştirilmesi önemsenmiştir. Meprabian ve Epstein'e göre empati hem perspektif alma hem yardım davranışı ile ilgilidir. Böylece empati düzeyi yüksek olan kişilerin mağdur edilme olayını daha iyi anlayabileceği söylenebilir (Craig ve arkadaşları'ndan 2000b:5). Böylece öğrencilerin mağdurların bir insan olduğu bilincine varacakları ve zorbalığı durdurmak için müdahalede bulunmaya daha istekli olabileceklerine inanılmaktadır.

Olweus, Limber ve Mihalic (1999) ve Cowie ve Olafsson (2000:80) gibi yazarların önerileri doğrultusunda okulda güvenlik ve bireysel haklara saygı ve akran desteği bilinci oluşturulması hedefler arasına alınmıştır.

Elliot (1992:8) zorbalığa şahit olan çocukların geceleri kabus görüp, bir gün kendileri de mağdur olmaktan korktuklarını vurgulamaktadır. Zorbaca davranışlarda seyircilerin kızgınlık, intikam hissi ve çaresizlik duygularını ve özellikle korku yaşamaları yaşamaktadırlar. Bu nedenle programdaki etkinliklerin bazıları öğrencilerin öncelikle çeşitli duygularını fark etmelerini hedeflemektedir ve özellikle korku duygusu ayrı bir etkinlikle ele alınmıştır.

Araştırmalara göre zorbalığın en sık rastlanan etkisi mağdurların benlik saygısını düşürmesidir. Çocukların benlik saygıları yaşadıkları kişiler arası ilişkilerin özellikle akranları ile yaşadıkları ilişkilerin kalitesine bağımlıdır (Craig ve arkadaşları,2000:16; Rigby, 1997:50-51). Zorbalık ve zorbalığa uğrama davranışları ile benlik algısı arasındaki ilişkileri irdeleyen Pearce ve (1989:19-20) Sharp'ın (1996: 347-57) bulgularına göre zorbalığa aktif olarak tepki veren öğrenciler zorbalığa uğradıklarında daha az stres yaşamaktadırlar. Programda zorba/mağdur sorunu ile ilgili etkinliklere geçmeden önce benlik saygısının arttırılması ile ilgili davranış hedefine yer verilmesi uygun bulunmuştur.

Uzmanların bir diğer görüşü de sosyal kabul eksikliği, yalıtılma ve başkaları tarafından etiketlenmenin mağdurları diğerlerinden uzak tutmada ve kendini suçlamaya odaklanmayı sürdürmelerinde önemli bir rol oynuyor olabileceğidir (Hazler 1997:13). Öğrencilerde kişilerin farklı duygu ve düşüncelere sahip olabilecekleri konusunda bir bilinç geliştirilebilirse , bunun farklı bakış açılarına ve davranışlara karşı hoşgörüyü arttırabileceğine inanılmaktadır. Bu nedenle programa farklı bakış açılarına saygı gösterme ile ilgili davranış hedefleri de dahil edilmiştir.

Programın Amaçları ve Hedefleri

Yukarıda değinilen öğrenci ihtiyaçları, araştırma bulguları ve konu ile ilgili kitap veya makale yazmış olan uzmanların önerileri dikkate alınarak 'Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirmesi Programı' nın (Ek V) aşağıda yer alan amaç ve hedeflerlere sahip olmasına karar verilmiştir.

Bu program ilköğretim 4-5 ve 7. sınıf öğrencilerinin kişilerin çeşitli duygularına karşı duyarlılık geliştirerek , çocuklar arasındaki zorbaca davranışları fark etmeleri, bu davranışlara uğrayan kişilere karşı empati ve sempati geliştirmeleri ve bu davranışların

durdurulması ve engellenmesi için neler yapmaları gerektiğini öğrenmelerini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir.

Bu genel amaç doğrultusunda programın temel hedefleri şunlardır:

Öğrencilerin;

(1) duyguları isimlendirmeleri ve ifade etmeleri;
(2) başkalarının sözlü veya sözsüz bir şekilde ifade ettiği duyguları tanımaları;
(3) kişiler arasında farklı bakış açıları olabileceğini örneklerle ifade etmeleri;
(4) 'okulda güvenlik' kavramını tanımlamaları; kendilerini okulda güvende hissedebilmeleri için gerekli şartları sayabilmeleri;
(5) korku ile ilgili duygularını fark edip dile getirmeleri ve birbirleri ile paylaşmaları;
(6) zorbalık kavramını örneklerle tanımlamaları;
(7) zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını tanımlamaları;
(8) zorbaca davranışların uzun süreli olumsuz etkileri olabileceğini belirtmeleri;
(9) zorbaca davranışlarla karşılaştıklarında neler yapabileceklerini söyleyebilmeleri ve bunu davranışlarına yansıtmaları;
(10) zorbalık sorununun engellenmesine yönelik grupça bir eylem planı geliştirmeleri ve uygulamaya koymaları.

Amaç ve hedeflerin saptanmasından sonra programda yer alacak etkinlikler belirlenmiştir. Bu etkinliklerin belirlenebilmesi için yurt içi ve dışında yapılmış çeşitli grupla psikolojik çalışmalar gözden geçirilmiştir ve aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır:

İlköğretimde Sosyal Becerilerin Geliştirilmesi:Öğretmen El Kitabı (Akkök,1996); Psikodrama Grup Psikoterapisi 300 Isınma Oyunu (Altınay,1998); Yaşama Dair Çok Şey. Psikodrama Grup Psikoterapisi El Kitabı (Altınay, 2000); Sosyal Beceri Eğitimi (Bacanlı, 1999); En İyi Arkadaşım Sensin (Baker, 2000); We Don't Have Bullies Here (Besag, 1992); Chicken Soup for Soul : 101 Stories to Open the Heart and Rekindle the Spirit (Canfield ve Hansen,1993); Group Exercises For Adolescents (Carrell, 1993); Students Resolving Conflict (Cohen, 1995); Araştırmadan Uygulamaya Çocuklarda Sosyal Beceriler (Çetin, Bilbay ve Albayrak Kaymak, 2001); Creative Therapy.52 Exercises for Groups (Dossick ve Shea, 1988); Anger Management For Youth (Eggert, 1994); Örnek Grup Rehberliği Etkinlikleri (Erkan, 1995); More New Games (Fluegelman, 1981); Helping Students Help Themselves (Goodwin ve Coates,1976); Teaching Self Control (Henley, 1997); Handbook of Indoor Games and Stunds (Hindman, 1955); Creative Therapy with Children and Adolescents (Hobday ve Ollier, 1999); Helping Kids Handle Anger

(Huggins,1998); Fit For Life (Jugert ve Rehder, 2001);); Responsible Assertive Behavior (Lange ve Jakubowski, 1980); Feelings Are Real. Group Activities For Children. Leader Manual (Lane, 1991); Conflict Resolution For Kids (Lane, 1995); Skills for Living (Morganett, 1994); Eğitimleri Canlandırmanın 75 yolu (Orridge, 1998); Yaşayarak Öğrenmek İçin Eğitici Drama (Önder, 1999); Theatre Sports.Down Under. (Pears, 1995); Social Skill and Personal Problem Solving (Priestley ve arkadaşları, 1991); The Tough Kid Book (Rhode, Jenson ve Reavis, 1992); Fun Staff (Rohnke, 1996); Child Art Therapy (Rubin, 1978); Emotional Intelligence. Level III: High School (Schilling,1999); Emotional Intelligence. Level II: Middle School (Schilling,1996); Counselor in The Classroom (Schwallie-Giddis, Cowan ve Schilling, 1993); Tackling Bullying in Your School (Sharp and Smith,1994), Social Skill Training: Enhancing Social competence with Children and Adolescents (Spence;1995) Thinking, Feeling, Behaving (Vernon,1989).

Programda yer alan etkinliklerin bazıları yerli ve yabancı kaynaklardan esinlenerek hazırlanmıştır, bazı etkinlikler araştırmacının katıldığı çeşitli seminerlerde öğrendiği etkinliklerden uyarlanmıştır; bazı etkinlikler ise araştırmacının kendisi tarafından geliştirilmiştir. Programda kullanılan teknikler şunlardır: rol canlandırma, hikaye ve şiir okuma, bireysel ve grupla resim çalışmaları , tartışmalar, yaratıcı yazım , oyun, örnek olma, pekiştirme, bilgilendirme, geribildirim.

Programın Uygulama Süreci

Programın uygulanmasına 15 Mart 2001 tarihinde başlanmış ve 14 Haziran 2001 tarihinde tamamlanmıştır. Programın uygulaması araştırmacı tarafından sürdürülmüştür.

Program 10 oturum olarak geliştirilmiştir. Her bir oturum 40 dakika olarak hazırlanmıştır. Bazı haftalarda yapılan uygulamanın bitirilebilmesi için etkinlikler zil çaldıktan sonra 5-10 dakika uzatılmıştır. Gözlemler ve okulun rehberlik servisinden alınan değerlendirmeler programda belirlenen konuların çalışmanın yürütüldüğü okulun gereksinimine uyduğu yolundadır.

Her oturum bir önceki oturumda öğretilen becerilerin ve ev ödevlerinin gözden geçirilmesi ile başlamıştır. Daha sonra, planlanan etkinlikler kullanılarak o oturum için hedeflenen beceriler öğretilmiş; oturum sonunda da kısaca özetlenmiştir. Grubun

genelinde uygulamalara katılma gönüllü olmuştur. Her uygulamadan sonra öğrenciler uygulamaya ilişkin duygularını belirtmişlerdir. Her oturum sonunda o oturumda ele alınan konu, bilgi ve farkındalıkları pekiştirmeyi amaçlayan eğlenceli ev ödevleri verilmeye çalışılmıştır.

Her oturumda bazı öğrenciler rahatsızlık nedeni ile okula gelmedikleri için devamsızlık göstermişlerdir. Üç kez okuldaki programın uygulandığı saatte okulda ortak sınav yapılması nedeni ile o haftalarda etkinlikler yapılamamış ve oturumların arasına iki hafta girmiştir. Bu nedenle etkinliğin son oturumunu okulun son haftası yapılmak durumunda kalınmıştır. Son üç oturumda okulda gerçekleştirilecek olan kültür haftası ile ilgili provalar nedeni ile öğrenci sayılarında düşme artmıştır. Öğrencilerin programın etkinliğini ölçmek için kullanılan ölçeği cevapladıkları son oturumda öğrenci sayısı sadece 11 olmuştur.

Programın oturumlarının amaçları, uygulanan etkinliklerin ayrıntılı betimlemesi Ek V' de verildiğinden bu bölümde ayrıntıya girilmemiş, aşağıda her oturumun amaçları, araştırmacının gözlemleri ve oturumun değerlendirilmesine yer verilmiştir.

I. OTURUM

Oturum Amaçları: Tanışma ve "Öğrenciler İçin Anket Formu" anketinin öğrenciler tarafından doldurulması; Öğrencilerin grup programı ve yapılacak etkinlikler hakkında bilgilenmeleri;

Grubun kurallarının gözden geçirilmesi; Öğrencilerin grup lideri ile kaynaşması ve gruptaki diğer çocuklarla ilgili olumlu duygular yaşaması

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Araştırmacı öğrencilere okulun psikolojik danışmanlarından biri tarafından tanıştırılmıştır. Psikolojik danışman sınıftan ayrılmış ve araştırmacı kısaca kendini ve programı tanıtarak oturumu başlatmıştır. Öğrencilere programın arkadaşlık ilişkilerini geliştirmeyi amaçladığı söylenmiştir. daha sonra öğrencilerden "Öğrenciler İçin Anket Formu" ismi verilen "Zorbalık Eğilimi" ve "Zorbalıkla Başetme" ölçeklerini doldurmaları istenmiştir. Öğrencilerin bu ölçekleri doldurmaları 35 dakikayı bulmuştur. Daha sonra araştırmacı programın etkinlikleri ve uygulama sürecinin nasıl olacağı hakkında kısa bir bilgi vermiş ve öğrencilere grubun kurallarını açıklamıştır. Öğrencilerle kaynaşmayı amaçlayan 'Bilgi İşlem-Sıraya Girme' etkinliği başladığında zil çalmasına rağmen öğrenciler devam etmek istemişlerdir. Bu etkinlikte öğrencilerin iki grup

halinde soyadlarının sözlük sırasına girmeleri istenmiş, sıraya girme tamamlandığında her öğrenci adını ve soyadını yüksek sesle söylemiştir. Bu etkinlik araştırmacıya her öğrencinin adını öğrenme fırsatını vermiştir. O gün sınıfta bulunmayan bir öğrencinin ölçeği hafta içinde doldurması okulun psikolojik danışmanından rica edilmiştir.

2. OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin değişik duyguları isimlendirmelerine ve ifade etmelerine fırsat vermek; Öğrencilerde kendi içimizde yaşadığımız çeşitli duygular bulunduğuna ve bu duyguların hepsinin kabul edilir duygular olduğu bilincini geliştirmek; Öğrencilerin beden dili ile duygu ifade etmelerine ve başkalarının beden dilleri ile ifade ettikleri duyguları tanımalarına yardımcı olmak.

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Bu oturumda önce "Duygu Sözlüğü" etkinliği ile öğrencilerin resim çizerek duygularını ifade etmeleri sağlanmıştır. Daha sonra öğrencilere "Gönül Kuşu" şiiri okunarak , kendilerine dağıtılan kuş resmi içine duygularının bulunduğu çekmeceleri çizip içine duygularını yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin bu etkinlik sırasında kuşlarını çok renkli ve yaratıcı bir şekilde boyayarak işe başladıkları gözlenmiştir. Bazı öğrencilerin duygu çekmecelerine "aile sırrımız", "Fenerbahçe", "aşk" gibi sözcükler yazmışlardır. Birkaç öğrenci kuş resmini evde boyayıp tamamlamak için izin istemiştir. Öğrencilerin bu etkinlikten çok hoşlandıkları gözlenmiştir. Bu hafta planlanan "Sessiz Film" etkinliği teneffüs zili çalması üzerine, öğrencilerin isteği üzerine kahvaltılarını yerken teneffüs sırasında oynanmıştır. Bir öğrenci okula gelmediği için oturuma katılmamıştır.

3. OTURUM

Oturumun Amaçları: Öğrencilerin kişilerin benzer durumlarda farklı duygular yaşayabileceğini fark etmelerini sağlamak; Öğrencilerin aynı durumlarla ilgili farklı bakış açıları olabileceğini ve bu farklılıkların nasıl çatışmalara yol açabileceği anlamalarına yardımcı olmak

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Öğrencilerin duygular ve bakış açıları arasındaki farklılığı anlayabilmeleri amacıyla 'Herkesin Görüşü Kendine' başlıklı hikaye araştırmacı tarafından öğrencilere okunmuştur. Daha sonra öğrenciler oturma gruplarına göre üç

gruba ayrılmış ve kendilerinin de benzer teknikle bildikleri hikaye veya masalı masaldaki bir başka kahramanın ağzından uyarlamaları istenmiştir. Öğrencilerin bu etkinliğe büyük bir hevesle başladıkları ve yazdıkları hikayeyi resimledikleri gözlenmiştir. Daha sonra sıra ile her grup hikayesini gruba okumuştur. Bu hikayelerden biri depremle ilgili bir hikaye, diğeri sınıftan bir öğrencinin başından geçen bir olay üçüncüsü ise karga ile tilki masalının uyarlanması olmuştur. Öğrenciler hikayelerini belli bir kreografi ve iş bölümü ile sunmayı seçmişlerdir. Etkinlik geçen haftalarda olduğu gibi ancak teneffüste bitirilebilmiştir.

4. OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin "okulda güvenlik" kavramını tanımlamalarını sağlamak; Öğrencilerin kendilerini okulda güvende hissedebilmelerinin önemini ve bunun şartlarını fark etmelerine yardımcı olmak; Öğrencilerin okuldaki haklarını gözden geçirmelerine fırsat vermek

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Bu oturumun ilk etkinliği olan 'Benim Okulum Sıcak bir Yer' zaman kaygısı nedeni ile bireysel olarak yapılmamış, öğrencilerden grup çalışması yapmaları istenmiştir. Bu nedenle kullanılması düşünülen resim tahtaya çizilmiştir. Öğrenciler okullarının arkadaşları, öğretmenlerinin sevgisi, okulda pinpon masaları ve müzik etkinlikleri gibi nedenlerle sıcak olduğunu belirtmişler ama okulda bahçenin çok küçük olması ve merdivenlerin çok tehlikeli olması ve büyük çocukların merdivenlerde kendilerini itmesi, fazla ödev verilmesi gibi şikayetlerde bulunmuşlardır. Öğrenci hakları etkinliğinde ise öğrencilerin çocuk hakları kavramından haberdar oldukları gözlenmiştir. Kendilerine sorulduğunda bu konuyu derslerinde gördüklerini söylemişlerdir. Öğrencilerin belirttikleri haklar arasında "alay edilmeme hakkı", "okulda futbol oynama hakkı", "takım tutma hakkı", "çalışmanın karşılığını alabilme hakkı", "depremden korunabilme" gibi haklar da yer almıştır. İki öğrenci devamsızlık nedeni ile oturuma katılmamıştır.

5.OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin korku ile ilgili duygularını dile getirmelerine ve birbirleri ile paylaşmalarına fırsat sağlamak; Öğrencilerin korkuları ile ilişkili diğer duyguları fark etmelerini sağlamak.

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Korkularla ilgili duyguların gözden geçirildiği “Kaçan Çocuk” etkinliğinde kimi öğrencilerin çocuğun depremden kaçtığını belirtmesi ve deprem temasının sıklıkla ortaya getirilmesi ilginç bulunmuştur. Çocuklar genellikle vahşi hayvan, büyük çocuklar ve hırsızdan kaçma gibi temalar getirmişlerdir. Beş öğrenci devamsızlık nedeni ile oturuma katılmamıştır.

6. OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin zorbalık kavramını anlamalarına yardımcı olmak; Öğrencilerin zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını fark etmelerine ve empati duygusu geliştirmelerine yardımcı olmak; Öğrencilerin zorbaca davranışların uzun süreli olumsuz etkileri olabileceğini fark etmelerini sağlamak.

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Bu oturumda zorbalık kavramının tanıtılmasına birkaç üniversite öğrencisinin daha önceki okullarında başlarına gelen veya şahit oldukları zorbalık anılarının isim verilmeden okunması ile başlanmıştır. Öğrencilerin bazı hikayelerden çok etkilendikleri ve heyecanlanarak o davranışlarda bulunan çocukları dövmek istediklerini ifade ettikleri gözlenmiştir. Daha sonra zorbalık tanımı yapılmış ve öğrencilerden isim belirtmeden bazı örnekler vermeleri istenmiştir. ‘Uydurma Dil’ isimli etkinlik bir öğrenci Çinli çocuk rolüne girmiş ve kendisi ile diğer öğrencilerin gözlerinin çekik olması, boyunun kısa olması ve garip konuşması nedeni ile alay edildiğinden şikayetçi olmuştur. Üçüncü etkinlikte ise üç öğrenci bugünden 20 yıl sonra parkta karşılaşan üç eski okul arkadaşını canlandırmışlardır. Bu etkinlikte mağdur ve seyirci rolünü üstlenen öğrenciler zorba rolünü üstlenen öğrenciye kendilerine kötü davrandığı için sitemde bulunmuşlar. Zorba rolünü oynayan öğrenci ise kendisine de diğer çocukların kötü davrandığını söylemiştir.

7.OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin zorbaca davranışlarla karşılaştıkların neler yapabileceklerini öğrenmelerini sağlamak; Öğrencilerin zorbaca davranışlara şahit olduklarında neler yapabileceklerini öğrenmelerini sağlamak

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Bu oturumun ilk etkinliği zorbaca davranışlara uğrayan kişilerin neler yapabileceği hakkında bilgi verilmesi olmuştur. Zaman kaygısı ile

canlandırma yapılmamıştır. Öğrenciler bazı öğrencilerin kendilerini kışkırttığını öne sürüp bazı öğrencilerin en küçük şakadan bile hoşlanmadığını söylemiştir. Bir öğrencinin sana saldırana vurmak gerektiğini söylemesi, bir diğer öğrencinin ise "Herkes gücünü göstermek için uğraşıyor. Gününü gösterdin mi kimse sana sataşamıyor" yorumunda bulunması ilginç bulunmuştur. Kızlar özellikle erkeklerin kendilerine sataştıklarını ve eteklerini kaldırdıklarını ve bu konuda neler yapacaklarını bilemediklerini ifade etmiştir. Diğer öğrencilerin zorbalığı nasıl durdurabileceği ile ilgili bilgi verildikten sonra yine zaman kaygısı ile sadece bir canlandırma yapılmıştır. Bu canlandırmada öğrenciler şişman olduğu için futbol takımına alınmayan bir öğrencinin hikayesini ele almışlar ve çözüm yolu olarak öğrencinin kaleci olmasına karar vermişlerdir. Bir öğrenci devamsızlık nedeni ile oturuma katılamamıştır.

8.OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrenciler arasında grup birliği oluşturarak, sosyal sorumluluk alma bilinci geliştirmelerini sağlamak; Öğrencilerin zorbalık sorununun engellenmesine yönelik bir eylem planı geliştirmelerine ve uygulamaya koymalarına yardımcı olmak

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Bu oturumda grupla işbirliği ve sosyal sorumluluk geliştirmek amacıyla oturuma "Deniz Yıldızı" hikayesinin okunması ile başlanmış ve öğrencilerden kendi deniz yıldızlarını boyamaları istenmiştir. Öğrencilerle okulda zorba/mağdur sorununa dikkat çekmek için bir etkinlik yapabilecekleri söylenmiş ve bu amaçla deniz yıldızlarını kullanmaları önerilmiştir. Öğrencilerin bu öneriyi kabul etmeleri üzerine daha sonra büyük bir sarı paket kağıdına öğrencilerin deniz yıldızları yapıştırılmıştır. Kağıdın üstüne ayrıca deniz, güneş ve bulut resimleri çizilmiş; en üste "Siz de bir değişiklik yapabilirsiniz!" yazısı yazılmıştır. Etkinliğe teneffüste de devam edilmiş ve grupça hazırlanan bu resim okulun bahçeye çıkan kapısına yakın bir panoya asılmıştır. Öğrenciler bu etkinliğin ne amaçlı olduğunu kimseye söylememeye ve böylece herkesin merakını çekmeye karar vermişlerdir. Okulda düzenlenecek olan kültür haftası etkinliklerinin provaları nedeni ile 10 öğrenci oturuma katılamamıştır.

9.OTURUM

Oturum Amaçları: Öğrencilerin okullarında zorbalık sorunu ile ilgili farkındalık geliştirilmesi ve engellenmesi konusunda ortak sorumluluk almaları ve eyleme geçmelerini sağlamak

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Öğrenciler "Sayısal Dostlarını Bul" etkinliği ile üç gruba ayrılmış ve bir grup mağdur, bir grup zorba ve bir grup da seyirci olarak zorba/mağdur olaylarında neler hissettikleri grup resmi ile kağıda ifade etmeye çalışmışlardır. Öğrencilerin resimlerinde ilginç semboller dikkat çekmiştir. Örneğin zorba grubunun kafes içinde bir ejderha, mağdur grubunun resminde ringde boks yapan çok iri bir kişi ve yumruk yiyen küçük bir kişi ve kenardan bunu alkışlayan seyirciler, seyircilerin resminde ise elleri kolları zincirle bağlı bir kişi bu ilginç sembollerden bazılarıdır. Okulda düzenlenecek olan kültür haftası etkinliklerinin provaları nedeni ile 9 öğrenci oturuma katılamamıştır.

10.OTURUM:

Oturum Amaçları: Öğrencilerin "Arkadaş İlişkileri Anketini" doldurmalarını sağlamak; Öğrencilerin 10 Haftalık grup çalışması ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmalarına fırsat vermek; Öğrencilerin grubun sonunda grup lideri ile vedalaşırken olumlu duygular yaşamalarını sağlamak.

Oturumun Süreci ve Gözlemler: Öğrencilere 10 haftalık birlikteliğin sonuna gelindiği söylenmiş ve öğrencilerin bu etkinlikle ilgili neler hissettikleri sorulmuştur. Genellikle etkinliklerin eğlenceli bulunduğu ve kendilerine resim yapma, oyun oynama fırsatı verdiği ve kendilerini daha sorumlu davranmayı hatırlattığı söylenmiştir. Daha sonra öğrencilerden "Öğrenciler İçin Anket Formu" isimli anketi tekrar doldurmaları istenmiştir. Öğrenciler bu anketin programın başında doldurdukları anket olduğunu belirterek itirazlarda bulunmuşlardır. Anketi iki öğrenci doldurmak istememiştir. Birkaç öğrenci rumuzlarını unutmuşlardır. Okulda düzenlenecek olan kültür haftası etkinliklerinin provaları nedeni ile 11 öğrenci oturuma katılamamıştır. Oturum araştırmacının sınıfta bulunan her öğrenci ile tek tek kucaklaşması ile son bulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Veri Toplama Araçlarının Geliştirilmesi Süreci

Bu araştırmada tezin yazarı tarafından geliştirilmiş ve uygulanmış olan grupla psikolojik danışma çalışmasının etkinliğini istatistiksel olarak sınamak amacıyla yine tezin

yazarı tarafından geliştirilen ‘Zorba Eğilimi Ölçeği’ ve ‘Zorbalıkla Başetme Ölçeği’ kullanılmıştır. Ölçek çalışmalarının temel amacı araştırmacı tarafından geliştirilen ‘Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı’ nın etkinliğini ölçmektir. Bu nedenle ölçekler programın içeriğiyle bağlantılı olarak hazırlanmıştır. Ayrıca ülkemizde henüz bu konuda bir ölçek geliştirilmemiş olduğu için bir diğer amaç bu iki ölçeğin alana kazandırılarak, ileride yapılabilecek benzer programlar ve ölçümler için katkı sağlamaktır. Aşağıda bu ölçeklerin nasıl geliştirildiğine ilişkin aşamalar, güvenirlik ve geçerlilik çalışmalarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ölçeğin geliştirilmesine ilişkin bulgular bu bölümde ayrıntılı bir şekilde verildiğinden ayrıca “Bulgular’ kısmında yer verilmemiştir. Ölçek geliştirme çalışmasında Arıcak (1999), Balcı (1995), Ergin (1995), Fergusan ve Takane (1989), Özgüven (1994), Stevens (1992) ve Tezbaşaran’ın (1996) bu konudaki çalışmalarından yararlanılmıştır.

Öncelikle zorbalık tutumu ile ilgili literatür taraması yapılmış; Arora (1987; 1996), Batsche (1994; 2000a; 2000b), Besag (1995), Craig ve arkadaşları (2000b), Eslea ve Smith (1994,1996), Olweus (1995, 1996), Pepler ve Craig (1995), Rigby (1993;1994; 1997), Sharp ve arkadaşları (1995) gibi araştırmacıların tanımları ve yaklaşımları incelenmiştir. Ardından araştırmacı tarafından geçmiş yıllarda çocuklar arasındaki zorba/mağdur sorunu ile ilgili okullarda çalışan psikolojik danışmanlar, öğretmenler ve yapılan seminer çalışmalarda yapılan grup resimleri ve paylaşımlarda ve Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü’nde lisans eğitimi alan 4. sınıf öğrencilerinin geçmişte yaşadıkları veya şahit oldukları zorbalık deneyimlerine ilişkin yazmış oldukları anılarında ortaya çıkan duygular, tutumlar ve zorbalıkla başetme ile ilgili cümleler gözden geçirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda öğrencilerin zorbaca davranma eğilimi ve zorbalıkla başetme tutumlarının birbirinden farklı iki alanı oluşturduğu kanısına varılarak bu tutumları kapsayan iki ayrı ölçek geliştirilmesine karar verilmiştir. Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirme Programı’ nın içerdiği etkinliklerin amaçları ve davranış hedefleri ile bağlantılı olabilecek tutum ifadelerinden oluşan 40’şer maddelik bir madde havuzu meydana getirilmiştir.

Bu madde havuzu ölçeklerin kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla, ülkemizde henüz doğrudan bu konuda yapılmış bir çalışma olmadığı için okullarda zorbaca davranışları gözlemiş olabileceği veya bu sorunun içindeki öğrencilerle çalıştığı bilinen 5 ilköğretim okulu öğretmeni ve 5 psikolojik danışmana sunulmuş ve bunlar içinde zorbalık

eğilimini ve zorbalıkla başetme tutumlarını ölçtüğünü düşündükleri önermeleri artı ile (+) işaretlemeleri, ölçmediğini düşündükleri önermeleri eksi (-) ile işaretlemeleri ve düzeltilmesi gereken önermeleri düzelterek yeniden ifade etmeleri rica edilmiştir. Bu eğitimcilerin %75'inin zorbalık eğilimi ve zorbalıkla başetmeyi ölçtüğünü kabul ettikleri ve düzelttikleri maddeler alınmış, diğerleri çıkartılmıştır.

Geliştirilmesi planlanan bu ölçeklerin beşli Likert tipi ölçeklerde merkeze yayılma eğilimine karşıt düzeltmeyi sağlamak amacıyla, ölçeği cevaplayacak çocukların yaşını da göz önüne alarak dörtlü Likert tipi bir tutum ölçeği olmasına karar verilmiştir. Her ifade için "Hiç katılmıyorum", "Katılmıyorum", Katılıyorum", "Kesinlikle katılıyorum" şeklinde yanıt seçenekleri sunulmuştur. Ölçeklerin başına araştırmanın birinci aşamasında kullanılan "Zorba/Mağdur Anketi" nin başında yer alan zorbalık tanımı verilerek yine bu ölçekte yer alan öğrencilerin yaşı, sınıfı, cinsiyeti, bu dönem zorbalığa uğrayıp uğramadığı, bu dönem diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunup bulunmadığı, kendini diğer öğrencilerden daha az seviliyor hissedip hissetmediği, sınıftaki iyi arkadaş sayısı gibi sorulara yer verilmiştir.

Zorbalık Eğilimi Ölçeği

Yapı Geçerliği

Öğrencilerin zorbalık eğilimlerini belirleyebilmek amacıyla literatür bilgilerinden ve araştırmacının deneyimlerinden hareketle 27 önermeden oluşan geçerlik-güvenirlik analizleri yapılmak üzere A formu hazırlanmıştır. Bu form İstanbul ilinde iki Anadolu yakasından ikisi de Rumeli yakasından rastgele şeçilmiş 4 devlet ilköğretim okulunun yine rastgele seçilmiş birer adet 5,6,7 ve 8. sınıfındaki toplam 544 öğrenciden oluşan örnekleme uygulanmıştır. Örnekleme ayrıca "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi" grup programının uygulandığı özel ilköğretim okulundaki 5. sınıf öğrencileri de dahil edilmiştir. Bu ölçek öğrencilere "Öğrenciler için Anket Formu" başlığı ile sunulmuş ve "Zorbalık Eğilimi Ölçeği" ile birlikte uygulanmıştır.

Zorbalık Eğilimi ölçeği geliştirme çalışmasının örneklemi oluşturan öğrencilerin cinsiyet ve sınıf seviyelerine göre dağılımı Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 3. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geliştirilmesi Örnekleminin Cinsiyet İçin Frekans Dağılımı

	f	%f
	N= 440	
Kız	252	57.27
Erkek	188	42.73
Toplam	440	100.00

Tablo 4. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Geliştirilmesi Örnekleminin Eğitim Seviyesi İçin Frekans Dağılımı

	Kız		Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
	N= 440					
5	70	27.78	55	29.26	125	28.41
6	48	19.05	33	17.55	81	18.41
7	64	25.40	57	30.32	121	27.50
8	70	27.78	43	22.87	113	25.68
Toplam	252	100.00	188	100.00	440	100.00

Elde edilen veriler öncelikle Varimax Rotated Faktör analizi ile çözümlenerek ölçeğin 7 faktörden oluştuğu görülmüştür. Bu analizle hangi önermelerin hangi boyut kapsamına girdiği belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖR NO	Eigen Value (Özdeğer)	Yığmalı Yüzdesi
1	5.20	0.19
2	2.49	0.29
3	1.44	0.34
4	1.27	0.39
5	1.05	0.42
6	1.03	0.46
7	1.01	0.50

DÖNGÜ	Varyans
0	0.17
1	0.33
2	0.39
3	0.40
4	0.42
5	0.42
6	0.42
7	0.42
8	0.42
9	0.42
10	0.42

Değişken	n	μ	s
1. Arkadaşlarımla kavga e	543	1.48	0.66
2. Başkalarına güç kullan	540	1.62	0.89
3. Başkalarını incitmem ç	541	1.61	0.82
4. Başkalarını kırmaktan	540	1.71	0.93
5. Başkasına karşı güç ku	539	1.97	0.93
6. Bazen başkalarını üzme	541	1.67	0.89
7. Bazen bir başka çocukl	542	1.60	0.83
8. Bazen diğerlerine komi	540	1.87	0.91
9. Bazen istediklerinizi	541	2.13	0.92
10. Bazı çocuklar hiçbir	539	1.82	0.93
11. Bazı çocuklar kendile	538	2.92	0.92
12. Bazı kişiler zorbaca	538	2.60	1.08
13. Beni kızdıran kişiler	537	1.95	0.97
14. Eğer biri kırılmış ve	537	1.64	0.74
15. Eğer birine kötü davr	541	2.74	1.02
16. Görüşlerimi başkaları	537	1.77	0.88
17. Güçlü olmak hoşuma gi	540	2.01	0.94
18. Herkesin iyi yaptığı	539	1.58	0.79
19. Kendimden güçsüz kişi	538	1.68	0.88
20. Kendimi kötü hissetti	535	1.76	0.89
21. Kendimizi kötü hisset	540	1.93	0.96
22. Kendinden güçsüz kişi	535	1.70	0.86
23. Kendisi ile alay edil	539	1.73	0.95
24. Kendisine kötü davran	541	1.84	0.88
25. Kızdığımda birinin ca	540	1.72	0.88
26. Kötü bir gün geçirdiy	537	1.90	0.88
27. Biri bir başkasını sa	536	2.22	1.07

DÖNÜŞMÜŞ FAKTÖR Matriksi

FAKTÖR	sonuç	1	2	3	4	5	6	7
19. Kendimden güçsüz kişilere bağırmak beni rahatlatır	1	**0.70**	0.21	-0.05	-0.03	-0.02	0.20	0.09
21. Kendimizi kötü hissettiğimizde bunun acısını başkalarından çıkartmak normaldir	1	**0.66**	-0.09	-0.14	-0.13	-0.08	0.08	0.07
22. Kendinden güçsüz kişilere gücünü göstermek gerekir	1	**0.67**	0.26	-0.05	-0.03	0.14	0.13	-0.15
23. Kendisi ile alay edilen bir çocuk ağlayınca komik oluyor	1	**0.68**	0.02	-0.01	-0.14	-0.07	0.20	0.03
25. Kızdığımda birinin canını yakmak isterim	1	**0.66**	0.16	-0.19	-0.09	-0.02	0.24	-0.03
14. Eğer biri kırılmış ve üzgünse bunu farkedebiliyorum	2	-0.00	**0.59**	-0.06	-0.17	0.18	-0.11	-0.02
16. Görüşlerimi başkaları ile paylaşmaktan hoşlanırım	2	0.16	**0.68**	0.02	0.02	0.06	0.18	-0.05
18. Herkesin iyi yaptığı (olduğu) bir şey vardır	2	0.18	**0.57**	0.17	-0.02	0.15	0.04	0.22
20. Kendimi kötü hissettiğimde bunu yakın arkadaşlarımla konuşarak geçirebiliyorum	2	0.14	**0.60**	-0.04	0.00	-0.19	0.09	0.02
24. Kendisine kötü davranılan çocukların neler hissettiğini anlayabiliyorum	2	0.11	**0.40**	0.29	-0.26	0.17	-0.01	0.20
26. Kötü bir gün geçirdiysem, kendimi nasıl sakinleştirebiliceğimi bilirim	2	-0.25	**0.48**	-0.18	0.03	-0.03	0.10	0.37
9. Bazen istediklerinizi zorla yaptırmak gerekebilir	3	0.09	0.09	**-0.55**	-0.05	0.08	0.30	-0.10
11. Bazı çocuklar kendilerine kötü davranılmasını hakeder	3	0.02	-0.08	**-0.71**	-0.11	-0.05	-0.02	0.08
12. Bazı kişiler zorbaca davranarak diğerlerinin ilgisini çekerler	3	0.16	0.03	**-0.44**	-0.18	-0.15	-0.02	-0.37
15. Eğer birine kötü davrandıysam bunu haketmiştir	3	0.16	0.01	**-0.54**	0.10	0.01	0.18	0.01
1. Arkadaşlarımla kavga etmek yerine sorunlarımı konuşarak çözerim	4	0.02	0.40	-0.11	**-0.47**	-0.34	0.11	-0.06
3. Başkalarını incitmem çünkü kendim de incitilmekten hoşlanmam	4	0.11	0.24	0.02	**-0.72**	-0.00	0.04	0.14
4. Başkalarını kırmaktan çekinmem	4	0.14	-0.12	-0.05	**-0.61**	0.06	0.24	0.06
6. Bazen başkalarını üzmek insanı rahatlatır	4	0.17	0.02	-0.29	**-0.40**	0.21	0.36	-0.10
27. Biri bir başkasını savunduğunda bu çok hoşuma gidiyor	5	-0.08	0.14	0.02	-0.04	**0.79**	-0.05	0.08
2. Başkalarına güç kullanmak hoşuma gider	6	0.14	0.11	0.19	-0.24	-0.15	**0.61**	-0.09
5. Başkasına karşı güç kullandığınızda istediğinizi yerine getirirler	6	0.09	0.15	-0.19	-0.07	0.04	**0.68**	-0.15
7. Bazen bir başka çocukla alay ettiğimde kendimi iyi hissederim	6	0.24	0.02	-0.03	-0.27	0.23	**0.57**	0.01
8. Bazen diğerlerine komik isimler takılıp onlarla dalga geçmek eğlenceli olabilir	6	0.23	-0.07	-0.34	0.02	-0.07	**0.51**	0.19
13. Beni kızdıran kişilerle alay eder, onları küçük düşürücü sözler söylerim	6	0.30	-0.02	-0.22	-0.03	-0.21	**0.45**	0.24
17. Güçlü olmak hoşuma gidiyor, böylece her istediğimi elde ediyorum	6	0.26	0.09	-0.19	-0.01	-0.14	**0.51**	0.13
10. Bazı çocuklar hiçbir neden yokken birisine taktıklarında çok rahatsız oluyorum	7	0.11	0.18	0.03	-0.20	0.06	-0.03	**0.75**

İçtutarlık Güvenirliği

Belirlenen faktör yapısına göre her boyut kendi içinde, kapsadığı önermelerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını belirlemek amacıyla item-total korelasyon katsayısı, item-remainder korelasyon katsayısı ve Cronbach α katsayısı hesaplanmıştır. 26 önermenin 10 tanesi tersine (reverse) değerlendirmelidir. Boyut-önerme düzeyindeki analizlerde tüm boyutlardaki tüm önermelerin manidar ilişki gösterdikleri saptanmıştır (Tablo 6-10). Aynı işlem boyutların test toplamına göre içtutarlığını belirleyecek şekilde de yapılmıştır. Bu analizde 'Savunmama' boyutunun ölçek bütünüyle içtutarlığı manidar bulunmadığından bu boyutun (içerdiği tek önerme olan 27. önermenin) ölçeğin son

halinden çıkarılmasına karar verilmiştir (Tablo 11). Bu duruma göre analiz yenilenmiştir (Tablo 12).

Tablo 6. Olumsuz Yansıtmak Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
19. Kendimden güçsüz kişi	0.75	537	p<.01	0.59	537	p<.01
21. Kendimizi kötü hisset	0.69	539	p<.01	0.48	539	p<.01
22. Kendinden güçsüz kişi	0.71	534	p<.01	0.54	534	p<.01
23. Kendisi ile alay edil	0.72	538	p<.01	0.54	538	p<.01
25. Kızdığımda birinin ca	0.75	539	p<.01	0.59	539	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.78	539	5

Tablo 7. Duygusal Paylaşım Eksikliği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
14. Eğer biri kırılmış ve	0.58	536	p<.01	0.37	536	p<.01
16. Görüşlerimi başkaları	0.66	536	p<.01	0.44	536	p<.01
18. Herkesin iyi yaptığı	0.62	538	p<.01	0.42	538	p<.01
20. Kendimi kötü hissetti	0.59	534	p<.01	0.35	534	p<.01
24. Kendisine kötü davran	0.59	540	p<.01	0.34	540	p<.01
26. Kötü bir gün geçirdiy	0.52	536	p<.01	0.25	536	p<.05

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.63	538	6

Tablo 8. Zorbalığı Haklı Görmek Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
9. Bazen istediklerinizi	0.62	540	p<.01	0.30	540	p<.01
11. Bazı çocuklar kendile	0.63	537	p<.01	0.33	537	p<.01
12. Bazı kişiler zorbaca	0.62	537	p<.01	0.24	537	p<.05
15. Eğer birine kötü davr	0.63	540	p<.01	0.28	540	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.51	542	4

Tablo 9. Üzmek Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
1. Arkadaşlarımla kavga e	0.55	541	p<.01	0.28	541	p<.01
3. Başkalarını incitmem ç	0.69	540	p<.01	0.39	540	p<.01
4. Başkalarını kırmaktan	0.68	538	p<.01	0.32	538	p<.01
6. Bazen başkalarını üzme	0.67	539	p<.01	0.32	539	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.54	543	4

Tablo 10. Güçlü Olmak Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
2. Başkalarına güç kullan	0.59	538	p<.01	0.38	538	p<.01
5. Başkasına karşı güç ku	0.66	537	p<.01	0.47	537	p<.01
7. Bazen bir başka çocukl	0.62	540	p<.01	0.44	540	p<.01
8. Bazen diğerlerine komi	0.64	539	p<.01	0.44	539	p<.01
13. Beni kızdıran kişiler	0.64	536	p<.01	0.43	536	p<.01
17. Güçlü olmak hoşuma gi	0.64	539	p<.01	0.43	539	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.70	540	6

Tablo 11. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
Olumsuz Yansıtmak	0.75	541	p<.01	0.53	541	p<.01
Duygusal Paylaşım Eksikliği	0.54	542	p<.01	0.27	542	p<.01
Hak Görmek	0.52	541	p<.01	0.30	541	p<.01
Üzmek	0.65	542	p<.01	0.50	542	p<.01
Savunmamak	0.09	535	-	-0.02	535	-
Güçlü Olmak	0.78	542	p<.01	0.57	542	p<.01
Rahatsız Olmamak	0.30	538	p<.01	0.21	538	p<.05

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.64	543	7

Tablo 12. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
Olumsuz Yansıtmak	0.76	541	p<.01	0.54	541	p<.01
Duygusal Paylaşım Eksikliği	0.52	542	p<.01	0.25	542	p<.05
Hak Görmek	0.53	541	p<.01	0.31	541	p<.01
Üzmek	0.65	542	p<.01	0.50	542	p<.01
Güçlü Olmak	0.80	542	p<.01	0.59	542	p<.01
Rahatsız Olmamak	0.29	538	p<.01	0.20	538	p<.05

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.67	543	6

İçtutarlık düzeyini belirlemede Cronbach α katsayısı hesaplanmasına karşılık istatistiksel olarak manidarlığının sınanması olamadığından, boyut eleme amacıyla değerlendirilmemiştir.

İçtutarlık belirlemede kullanılan 3. aşamada kullanılan yöntem üst ve alt çeyreklikler arasında tek yönlü t testi hesaplamasıyla yapılan önermelerin ayırt etme gücü analizidir. Boyut toplamına göre yapılan sıralama sonucu üst ve alt çeyrekliklere giren

öğrencilerin önermedeki düzeyleri arasında fark olup olmadığının test edilmesi olan ayırt etme gücü analizinde bütün boyutlardaki bütün önermeler ayırt edici bulunmuştur, yani zorbalık eğilimi yüksek ve düşük olan öğrencileri belirleyebilmektedir (Tablo 13-17). Aynı işlem boyutlar için ölçek toplamına göre yapıldığında da bütün boyutlar aynı şekilde ayırt edicidir. (Tablo 18)

Tablo 13. Olumsuz Yansıtmak Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
19. Kendimden güçsüz kişi	2.59	1.00	137	1.01	0.09	135	270	18.40	p<.01
21. Kendimizi kötü hisset	2.79	0.93	137	1.09	0.29	135	270	20.21	p<.01
22. Kendinden güçsüz kişi	2.52	0.99	137	1.08	0.28	134	269	16.14	p<.01
23. Kendisi ile alay edil	2.69	1.09	136	1.06	0.24	134	268	16.90	p<.01
25. Kızdığımda birinin ca	2.66	1.00	136	1.06	0.24	135	269	18.16	p<.01

Tablo 14. Duygusal Paylaşım Eksikliği Değişkenine Göre Duygusal Paylaşım Eksikliği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
14. Eğer biri kırılmış ve	2.16	0.87	134	1.10	0.32	135	267	13.39	p<.01
16. Görüşlerimi başkaları	2.56	0.91	136	1.09	0.31	136	270	17.86	p<.01
18. Herkesin iyi yaptığı	2.27	0.92	134	1.14	0.39	136	268	13.18	p<.01
20. Kendimi kötü hissetti	2.47	0.91	134	1.11	0.32	134	266	16.24	p<.01
24. Kendisine kötü davran	2.49	0.93	137	1.19	0.41	135	270	14.78	p<.01
26. Kötü bir gün geçirdiy	2.40	0.83	137	1.20	0.45	135	270	14.71	p<.01

Tablo 15. Hak Görmek Değişkenine Göre Hak Görmek İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
9. Bazen istediklerinizi	2.93	0.86	136	1.47	0.60	135	269	16.18	p<.01
11. Bazı çocuklar kendile	3.63	0.50	134	2.17	0.91	134	266	16.28	p<.01
12. Bazı kişiler zorbaca	3.42	0.79	136	1.64	0.78	135	269	18.59	p<.01
15. Eğer birine kötü davr	3.47	0.73	137	1.91	0.87	134	269	16.05	p<.01

Tablo 16. Üzmek Değişkenine Göre Üzmek İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
1. Arkadaşlarımla kavga e	1.98	0.83	137	1.06	0.24	135	270	12.42	p<.01
3. Başkalarını incitmem ç	2.44	0.91	136	1.01	0.12	135	269	18.07	p<.01
4. Başkalarını kırmaktan	2.59	0.99	135	1.01	0.12	135	268	18.43	p<.01
6. Bazen başkalarını üzme	2.47	0.99	137	1.02	0.15	134	269	16.66	p<.01

Tablo 17. Güçlü Olmak Değişkenine Göre Güçlü Olmak İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
2. Başkalarına güç kullan	2.39	1.07	134	1.09	0.29	136	268	13.70	p<.01
5. Başkasına karşı güç ku	2.82	0.86	135	1.22	0.47	133	266	18.90	p<.01
7. Bazen bir başka çocukl	2.33	0.95	135	1.07	0.25	136	269	14.91	p<.01
8. Bazen diğerlerine komi	2.60	0.92	135	1.17	0.43	135	268	16.28	p<.01
13. Beni kızdıran kişiler	2.78	0.93	134	1.20	0.44	135	267	17.91	p<.01
17. Güçlü olmak hoşuma gi	2.82	0.96	136	1.33	0.52	135	269	16.01	p<.01

Tablo 18. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
Olumsuz Yansıtmak	2.44	0.65	137	1.21	0.27	136	271	20.33	p<.01
Duygusal Paylaşım Eksikliği	2.13	0.47	137	1.41	0.37	136	271	14.07	p<.01
Hak Görmek	2.96	0.58	137	2.13	0.58	136	271	11.85	p<.01
Üzmek	2.08	0.51	137	1.17	0.26	136	271	18.50	p<.01
Güçlü Olmak	2.45	0.54	137	1.31	0.27	136	271	22.19	p<.01
Rahatsız Olmamak	2.20	0.96	135	1.42	0.83	134	267	7.13	p<.01

Devamlılık Güvenirliği

Ölçeğin bireylerde kalıcı zorbalık eğilimini yakalamaktaki başarısını saptamak amacıyla devamlılık katsayısı hesaplanmıştır. 24 öğrenciye 2 hafta arayla ölçek uygulanmış, iki uygulama arasındaki ilişkiler boyutlar düzeyinde Pearson korelasyon katsayısıyla hesaplanmıştır. Bu analize göre ölçeğin “Duygusal Paylaşım Eksikliği”, “Üzmek” ve “Güçlü Olmak” boyutlarında bireylerin devamlılık gösteren zorbalık eğilimlerini ortaya koymakta güvenilir olmadığı, diğer boyutlar ile ölçeğin toplamında güvenilir olduğu görülmüştür (Tablo 19).

Tablo 19. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları

	İlk ölçüm			İkinci ölçüm			İlişki			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	sd	r	p	sd	t	p
Zorbalık Eğilimi Ölçeği	1.96	0.40	24	2.07	0.44	24	22	0.47	p<.05	23	-1.25	-
Olumsuz Yansıtmak	1.64	0.69	24	1.98	0.88	24	22	0.41	p<.05	23	-1.91	p<.05
Duygusal Paylaşım Eksikliği	1.61	0.52	24	1.55	0.48	24	22	0.17	-	23	0.44	-
Hak Görmek	2.53	0.82	24	2.67	0.68	24	22	0.69	p<.01	23	-1.10	-
Üzmek	2.62	0.35	24	2.51	0.31	24	22	-0.01	-	23	1.18	-
Güçlü Olmak	1.81	0.60	24	2.00	0.80	24	22	0.23	-	23	-1.02	-
Rahatsız Olmamak	1.48	0.73	23	1.96	1.07	23	21	0.55	p<.01	22	-2.55	p<.01

İçerik Geçerliği Yurtdışı kaynak taramasında zorbalık eğilimini ölçen sadece bir tek ölçek olduğunun saptanabilmesi, uygulamak üzere araştırmacı tarafından gereken girişimlerde bulunulmasına rağmen bu ölçeğe ulaşılamaması nedeni ile içerik geçerliğinde kriter ölçek bulunamamıştır.

Ölçek geliştirme çalışmasında ankette yer alan "Bu dönem hiç zorbaca davranışta bulundunuz mu" sorusuna göre yapılan karşılaştırma içerik geçerliğine ipucu oluşturmak amacıyla yorumlanmıştır (Tablo 20).

Tablo 20. Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Evet Karşılaştırma			Hayır				
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
Zorbalık Eğilimi Ölçeği	1.95	0.35	90	1.83	0.37	337	425	2.76	p<.01
Olumsuz Yansıtmak	1.86	0.66	90	1.67	0.63	336	424	2.54	p<.05
Duygusal Paylaşım Eksikliği	1.77	0.50	90	1.76	0.53	337	425	0.21	-
Hak Görmek	2.68	0.61	90	2.50	0.61	336	424	2.52	p<.05
Üzmek	1.69	0.47	90	1.56	0.54	337	425	1.98	p<.05
Güçlü Olmak	1.91	0.55	90	1.76	0.56	337	425	2.27	p<.05
Rahatsız Olmamak	1.78	0.88	89	1.85	0.94	335	422	-0.71	-

Bu karşılaştırmada Ölçek toplamı ve ("Rahatsız Olmamak" ile "Duygusal Paylaşım Eksikliği" boyutları hariç) boyutlar düzeyinde zorbaca davranışta bulundum diyenlerin zorbalık eğilimlerinin de yüksek çıkması ölçeğin zorbaca eğilimleri başarıyla içerdiği şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde ölçek geliştirme çalışmasında ankette yer alan "Bu dönem hiç zorbaca davranışa uğradın mı" sorusuna göre yapılan karşılaştırma içerik geçerliğine ipucu oluşturmak amacıyla yorumlanmıştır (Tablo 21).

Tablo 21. Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Evet Karşılaştırma			Hayır				
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
Zorbalık Eğilimi Ölçeği	1.88	0.37	148	1.84	0.36	285	431	1.17	-
Olumsuz Yansıtmak	1.78	0.65	148	1.67	0.63	284	430	1.66	-
Duygusal Paylaşım Eksikliği	1.69	0.51	148	1.80	0.52	285	431	-2.08	p<.05
Hak Görmek	2.63	0.60	148	2.49	0.61	284	430	2.32	p<.05
Üzmek	1.63	0.53	148	1.57	0.53	285	431	1.14	-
Güçlü Olmak	1.86	0.57	148	1.76	0.55	285	431	1.81	-
Rahatsız Olmamak	1.71	0.89	147	1.91	0.94	283	428	-2.13	p<.05

Bu karşılaştırmada "Duygusal Paylaşım Eksikliği", "Zorbalığı Haklı Görmek" ve "Rahatsız Olmamak" boyutlarında mağdurların zorbalık eğilimlerinin daha düşük çıkması ölçeğin zorbaca eğilimleri başarıyla içerdiği şeklinde yorumlanabilir.

Ölçeğin geçerlik-güvenirlik analizlerine göre oluşmuş son hali EK VI'da verilmiştir.

'Zorbalık Eğilimi Ölçeği'nin altı faktöre ayrışmasının kuramsal olarak da uygun olduğu düşünülmüştür. Tezin "İlgili Literatür" kısmında da ifade edildiği gibi zorbalık davranışı duygularını başkalarına olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım eksikliği, zorbalığı haklı görmek, başkalarını üzmek, ve güçlü olmak gibi tutumlar ve davranışlar literatürde zorbalık tanımı, zorbaların özellikleri ve zorbalık süreci ile ilgili görüşler ve araştırmalarda sıklıkla vurgulanmaktadır.

Birinci faktör altında beş madde bulunmakta olup bu faktör "Olumsuz Yansıtma" yı ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu boyut öğrencilerin kızgınlık, engellenmişlik, kaygı gibi kendilerini kötü hissetmelerine yol açar duygularını kendilerinden güçsüz kişilere yöneltme gibi tutumları ölçmektedir. Bu boyutta yer alan ifadeler şunlardır:

19. Kendimden güçsüz kişilere bağırmak beni rahatlatır.
21. Kendimizi kötü hissettiğimizde bunun acısını başkalarından çıkarmak normaldir.
22. Kendinden güçsüz kişilere gücünü göstermek gerekir.
23. Kendisi ile alay edilen bir çocuk ağlayınca komik oluyor.
25. Kızdığımda birinin canını yakmak isterim.

İkinci faktör altında altı madde bulunmakta olup bu faktör "Duygusal Paylaşım Eksikliği" ni ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Araştırmalarda zorbaların diğerlerinin duygularına karşı duyarsız oldukları saptanmıştır (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lagerspetz ve arkadaşları,1982; Olweus,1978; Olweus, 1994). Bu boyut öğrencilerin diğer öğrencilere yönelik empati becerileri eksikliğini, duygularını konuşarak ifade edememeyi, kendini sakinleştirme güçlüğünü gibi tutumları ölçmektedir. Bu boyutta yer alan ifadeler şunlardır:

14. Eğer biri kırılmış ve üzgünse bunu fark edebiliyorum.
16. Görüşlerimi başkaları ile paylaşmaktan hoşlanırım.
18. Herkesin iyi yaptığı (olduğu) bir şey vardır.
20. Kendimi kötü hissettiğimde bunu yakın arkadaşlarımla konuşarak geçirebiliyorum.

24. Kendisine kötü davranılan çocukların neler hissettiğini anlayabiliyorum.
26. Kötü bir gün geçirdiysem, kendimi nasıl sakinleştireceğimi bilirim.

Bu boyutta yer alan 14, 16,18, 20, 24, 26 nolu maddeler tersine (reverse) maddelerdir.

Üçüncü faktör altında dört madde bulunmakta olup bu faktör zorbalığı "Haklı Görme"yi ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Zorbaların özellikleri ile ilgili araştırmalarda zorbaların mağdurun cezayı hak ettiğine inandıkları (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982) ve zorbaca davranma konusunda başları otorite ile derde düştüğünde haklılıklarını öne sürerek kurtulmayı bildikleri görülmüştür (Lagerspetz ve arkadaşları, 1982; Olweus,1978; Olweus, 1994). Bu boyutta yer alan ifadeler şunlardır:

9. Bazen isteklerinizi zorla yaptırmak gerekebilir.
11. Bazı çocuklar kendilerine kötü davranılmasını hak eder.
12. Bazı kişiler zorbaca davranarak diğerlerinin ilgisini geçerler.
15. Eğer birine kötü davrandıysam bunu hak etmiştir.

Dördüncü faktör altında dört madde bulunmakta olup bu faktör başkalarını "Üzmek" tutumunu ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Dan Olweus (1995:9) zorbalığın tanımını verirken özellikle 'istemli bir şekilde acı verme ' ve 'istemli bir şekilde rahatsız etme'yi vurgulamaktadır . Ken Rigby (1997: 15-16) de zorbaca davranışlarda 'başlarken can yakma arzusunun olması' nı ve 'belirgin bir keyif alma' içermesinin altını çizmektedir. Bu boyutta yer alan ifadeler şunlardır:

1. Arkadaşlarımla kavga etmek yerine sorunlarımı konuşarak çözerim.
3. Başkalarını incitmem çünkü kendim de incitilmekten hoşlanmam.
4. Başkalarını kırmaktan çekinmem.
6. Bazen başkalarını üzmek insanı rahatlatır.

Bu boyutta yer alan 1 ve 3 nolu maddeler tersine (reverse) maddelerdir.

Beşinci faktör altında altı madde bulunmakta olup bu faktör "Güçlü Kullanma" yı ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Valerie Besag (1995:4) zorbalığın

tanımını yaparken ‘güçlünün güçsüzü ezmesi şeklindedir’ ifadesini kullanmaktadır. Zorbalık olaylarında gücün kullanımını vurgulayan Olweus (1995:10) fiziksel veya psikolojik olarak aşağı yukarı aynı güçte iki çocuğun münakaşa etmeleri veya dövüşmelerini de zorbalık olarak tanımlanmaması gerektiğini vurgular. Zorbalık terimini kullanabilmek için bir güç eşitsizliği (asimetrik bir güç ilişkisi) olmalıdır. Zorbaların özellikleri belirlemek amacı ile yapılmış araştırmalarda zorbaların güce dayalı benlik algısına sahip oldukları , kendilerini sert, başarılı ve becerikli gördükleri ; tatminsizlik duymadıkları ortaya konmuştur (Bjorkquist ve arkadaşları, 1982; Lowenstein, 1978; Olweus, 1978; Olweus,1994). Bu boyutta yer alan ifadeler şunlardır:

2. Başkalarına güç kullanmak hoşuma gider.
5. Başkasına karşı güç kullandığınızda isteğinizi yerine getirirler.
7. Bazen bir başka çocukla alay ettiğimde kendimi iyi hissederim.
8. Bazen diğerlerine komik isimler takıp onlarla dalga geçmek eğlenceli olabilir.
13. Beni kızdıran kişilerle alay eder, onları küçük düşürücü sözler söylerim.
17. Güçlü olmak hoşuma gidiyor, böylece her isteğimi elde ediyorum.

Altıncı faktör altında bir madde bulunmakta olup bu faktörün “Rahatsız Olmama” tutumunu ifade ettiği düşünülmüştür. Çeşitli yazarlar (Elliott, 1997; Lowenstein, 1978) zorbaların özelliklerini sıralarken sosyal olarak duyarsız olduklarını da belirtmektedirler. “Bazı çocuklar hiçbir neden yokken birisine taktıklarında çok rahatsız oluyorum.” maddesi tersine (reverse) maddedir. Bu faktör tek maddeden oluştuğu için item total, item reminder ve cronbach alfa katsayısı hesaplanmamıştır.

Sonuç olarak “Zorbalık Eğilimi” ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabileceğine karar verilmiştir.

Zorbalıkla Başetme Ölçeği

Yapı Geçerliği

Öğrencilerin zorbalıkla başetme beceri düzeylerini belirleyebilmek amacıyla literatür bilgilerinden ve araştırmacının deneyimlerinden hareketle 28 önermeden oluşan geçerlik-güvenirlik analizleri yapılmak üzere A formu hazırlanmıştır. Bu form Zorbalık Eğilimi Ölçeğine ekli olarak 544 öğrenciden oluşan örnekleme uygulanmıştır. Elde edilen veriler öncelikle Varimax Rotated Faktör analizi ile çözümlenerek ölçeğin 8 faktörden oluştuğu görülmüştür. Bu analizle hangi önermelerin hangi boyut kapsamına girdiği belirlenmiştir (Tablo 22).

Tablo 22. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖR NO	Eigen Value (Özdeğer)	Yığmalı Yüzdesi
1	4.09	0.15
2	2.74	0.24
3	1.99	0.31
4	1.38	0.37
5	1.25	0.41
6	1.19	0.45
7	1.10	0.49
8	1.01	0.53

DÖNGÜ	Varyans
0	0.25
1	0.41
2	0.46
3	0.47
4	0.47
5	0.47
6	0.47
7	0.47
8	0.47
9	0.47
10	0.47
11	0.47
12	0.47
13	0.47

Değişken	n	μ	s
28. Bana zorbaca davranan	536	2.78	1.00
29. Bana zorbaca davranan	532	2.66	1.05
30. Başka çocukların zorb	531	2.86	1.00
31. Başkalarına kötü davr	529	2.52	1.07
32. Bir öğrencinin bir ba	531	3.30	0.83
33. Biri bana zorbaca dav	532	2.97	0.97
34. Birileri bana karşı z	525	2.50	1.06
35. Büyükler zorbalığı du	535	3.19	0.92
36. Çocuklar hiçbir zaman	531	1.97	0.99
37. Eğer kötü davranışlar	532	2.20	1.04
38. Herkes birbirini umur	534	3.08	0.94
39. Herkes kendi kendini	535	3.29	0.82
40. Kendine kötü davranıl	532	2.47	1.12
41. Kendini savunamayan b	533	3.37	0.81
42. Kendini savunamayan ç	533	3.32	0.85
43. Öğretmenler ve öğrenc	534	3.27	0.89
44. Zorbaca davranan çocu	533	3.44	0.81
45. Zorbaca davranan çocu	527	2.44	1.10
46. Zorbaca davranan kişi	530	2.73	1.05
47. Zorbaca davrananlara	531	2.32	1.03
48. Zorbaca davranışa şah	532	3.30	0.92
49. Zorbaca davranışları	531	2.46	1.08
50. Zorbaca davranışları	536	3.20	0.87
51. Zorbaca davranışları	535	2.43	1.06
52. Zorbaca davranışları	535	2.60	1.11
53. Başımın başka çocukla	533	1.95	1.02
54. Başkalarına karşı güc	529	2.06	1.00
55. Zorbaca davranan kişi	535	1.80	0.98

DÖNÜŞMÜŞ FAKTÖR Matriksi

FAKTÖR	sonuç	1	2	3	4	5	6	7	8
32. Bir öğrencinin bir başkasına zorbaca davrandığını görürsem durdurmak için uğraşırım	1	**0.54**	-0.03	0.01	-0.10	0.08	0.05	0.14	0.20
38. Herkes birbirini umursarsa, zorbaca davranışlar durdurulabilir	1	**0.55**	-0.18	0.11	0.14	0.06	-0.01	0.07	0.01
43. Öğretmenler ve öğrenciler zorbaca davranışları durdurmak için işbirliği yapmalıdır	1	**0.68**	0.00	-0.08	-0.10	-0.03	-0.01	0.03	0.08
44. Zorbaca davranan çocuklar engellenmelidir	1	**0.67**	-0.02	0.04	0.06	-0.18	-0.10	-0.01	0.12
48. Zorbaca davranışa şahit olanlar elele vererek bu davranışı engelleyebilirler	1	**0.57**	0.01	0.11	-0.09	-0.23	-0.08	-0.08	0.16
50. Zorbaca davranışları diğer çocuklar eğer birlik olurlarsa engelleyebiliriz	1	**0.64**	0.09	0.13	-0.05	0.17	0.02	-0.06	0.15
55. Zorbaca davranan kişilerden uzak durmak en iyisidir	1	**-0.38**	0.17	0.19	-0.03	0.12	0.26	0.10	-0.30
30. Başka çocukların zorbaca davranışlarına karşı yapabilecek bir şey yoktur	2	0.05	**0.38**	-0.31	0.17	-0.24	-0.15	0.05	0.21
31. Başkalarına kötü davranan çocuklara engel olmak isterim ama cesaret edemem	2	-0.06	**0.67**	-0.06	0.06	0.13	-0.08	0.06	-0.00
34. Birileri bana karşı zorbaca davrandığında ne yapabileceğimi bilemiyorum	2	0.02	**0.64**	-0.01	0.07	-0.05	-0.10	0.05	-0.13
45. Zorbaca davranan çocuklara karışırsam bana da zarar verirler diye korkuyorum	2	-0.14	**0.65**	0.01	0.04	0.02	0.24	0.16	0.05
46. Zorbaca davranan kişiler karşısında kendimi güçsüz hissediyorum	2	-0.02	**0.76**	-0.06	-0.02	-0.08	0.07	0.02	0.06
36. Çocuklar hiçbir zaman arkadaşlarını öğretmenlere şikayet etmemelidir	3	-0.22	-0.09	**-0.69**	-0.03	-0.02	-0.13	0.01	-0.03
37. Eğer kötü davranışları öğretmene şikayet ederseniz, size daha da kötü davranırlar	3	-0.03	0.22	**-0.72**	-0.03	0.08	0.11	0.07	-0.05
28. Bana zorbaca davrananlar olursa bunu arkadaşlarıma söyler yardım isterim	4	0.06	-0.09	0.19	**-0.52**	0.20	-0.30	0.07	0.24
29. Bana zorbaca davrananlar olursa bunu büyüklerime söyler yardım isterim	4	0.01	-0.06	-0.06	**-0.79**	0.02	-0.15	-0.00	0.03
49. Zorbaca davranışları bir büyüğe anlatmak işleri daha da kötüye götürür	4	-0.03	0.15	-0.24	**-0.46**	-0.28	-0.04	0.41	-0.02
51. Zorbaca davranışları durdurmak diğer çocukların değil büyüklerin (anne&baba, öğretmenler) işidir	4	-0.09	0.23	0.05	**0.57**	0.14	-0.32	0.29	0.06
47. Zorbaca davrananlara zorbaca karşılık vermek gerekir	5	-0.10	-0.06	-0.19	0.10	**0.54**	-0.07	-0.41	0.01
54. Başkalarına karşı gücünü gösterirsen, sana kötü davranamazlar	5	-0.02	0.03	0.04	-0.02	**0.81**	0.09	0.08	-0.07
33. Biri bana zorbaca davrandığında bu sorunu kendi kendime çözmeye çalışırım	6	0.42	-0.03	0.06	0.21	-0.02	**0.56**	-0.03	0.11
53. Başımın başka çocuklarla derde girmesinden çekinirim	6	-0.30	0.03	0.01	0.06	0.10	**0.69**	-0.03	-0.05
40. Kendine kötü davranıldığını öğretmenlere şikayet eden çocuk ispiyoncudur	7	0.19	0.02	-0.40	-0.17	0.02	0.07	**0.57**	-0.12
52. Zorbaca davranışları gördüğünde hiç karışmamak en iyisidir	7	-0.03	0.23	0.03	0.16	0.01	-0.09	**0.67**	0.15
35. Büyükler zorbalığı durdurmak için uğraşmalıdır	8	0.33	-0.16	0.03	-0.27	-0.14	0.01	0.09	**0.40**
39. Herkes kendi kendini korumayı bilmelidir	8	0.32	0.34	0.08	-0.07	0.07	0.05	-0.29	**0.43**
41. Kendini savunamayan bir kişiye yardım etmek iyi bir şeydir	8	0.24	0.05	0.04	-0.01	-0.02	-0.05	-0.01	**0.79**
42. Kendini savunamayan çocuklara destek olmak iyi bir şeydir	8	0.22	-0.01	0.04	-0.01	-0.04	0.04	0.09	**0.78**

İçtutarlık Güvenirliği

Belirlenen faktör yapısına göre her boyut kendi içinde, kapsadığı önermelerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını belirlemek amacıyla item-total korelasyon katsayısı, item-remainder korelasyon katsayısı ve Cronbach α katsayısı hesaplanmıştır. 28 önermenin 12 tanesi tersine (reverse) değerlendirmelidir. Boyut-önerme düzeyindeki analizlerde tüm boyutlardaki tüm önermelerin manidar ilişki gösterdikleri saptanmıştır

(Tablo 23-30). Aynı işlem boyutların test toplamına göre içtutarlığını belirleyecek şekilde de yapılmıştır. Bu analizde “Güce Güçle Karşılık Verme” ile “Pasif Tepki” boyutlarının ölçek bütünüyle içtutarlığı manidar bulunmadığından bu iki boyutun (içerdikleri 33, 47, 53 ve 54. önermelerin) ölçeğin son halinden çıkarılmasına karar verilmiştir (Tablo 31). Bu duruma göre analiz yenilenmiştir (Tablo 32). Buna rağmen 3 boyutun item-remainder analizinde manidar bir ilişki göstermemiş olması söz konusu boyutlar bakımından ölçeğin daha geliştirilmesinde yarar olacağının belirtisi olarak değerlendirilmiş, ancak item-total katsayılarında manidar ilişki gösterdikleri için bu boyutların ölçekte kalmasına karar verilmiştir.

Tablo 23. Zorbalığın Engellenmesi Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
32. Bir öğrencinin bir ba	0.59	533	p<.01	0.42	533	p<.01
38. Herkes birbirini umur	0.58	535	p<.01	0.38	535	p<.01
43. Öğretmenler ve öğrenc	0.66	536	p<.01	0.50	536	p<.01
44. Zorbaca davranan çocu	0.66	535	p<.01	0.51	535	p<.01
48. Zorbaca davranışa şah	0.64	534	p<.01	0.46	534	p<.01
50. Zorbaca davranışları	0.62	538	p<.01	0.45	538	p<.01
55. Zorbaca davranan kişi	0.55	537	p<.01	0.34	537	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.75	535	7

Tablo 24. Zorbalığa Karşı Durma Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
30. Başka çocukların zorb	0.52	533	p<.01	0.27	533	p<.01
31. Başkalarına kötü davr	0.68	531	p<.01	0.45	531	p<.01
34. Birileri bana karşı z	0.64	526	p<.01	0.40	526	p<.01
45. Zorbaca davranan çocu	0.68	529	p<.01	0.44	529	p<.01
46. Zorbaca davranan kişi	0.73	532	p<.01	0.53	532	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.68	535	5

Tablo 25. Zorbalığı Bildirme Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
36. Çocuklar hiçbir zaman	0.77	533	p<.01	0.25	533	p<.05
37. Eğer kötü davranışlar	0.80	533	p<.01	0.26	533	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.42	535	2

Tablo 26. Yardım İsteme Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
28. Bana zorbaca davranan	0.61	534	p<.01	0.21	534	p<.05
29. Bana zorbaca davranan	0.63	534	p<.01	0.21	534	p<.05
49. Zorbaca davranışları	0.62	533	p<.01	0.18	533	-
51. Zorbaca davranışları	0.27	537	p<.01	-0.20	537	p<.05

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.21	536	4

Tablo 27. Güce Güçle Karşılık Verme Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
47. Zorbaca davrananlara	0.78	532	p<.01	0.21	532	p<.05
54. Başkalarına karşı güc	0.75	534	p<.01	0.19	534	-

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.39	534	2

Tablo 28. Pasif Tepki Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
33. Biri bana zorbaca dav	0.72	534	p<.01	0.12	534	-
53. Başımın başka çocukla	0.73	539	p<.01	0.08	539	-

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.26	536	2

Tablo 29. Tepkisiz Kalmama Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
40. Kendine kötü davranıl	0.75	533	p<.01	0.14	533	-
52. Zorbaca davranışları	0.75	537	p<.01	0.14	537	-

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.28	535	2

Tablo 30. Savunma Bilinci Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
35. Büyükler zorbalığı du	0.65	536	p<.01	0.33	536	p<.01
39. Herkes kendi kendini	0.62	536	p<.01	0.34	536	p<.01
41. Kendini savunamayan b	0.78	534	p<.01	0.58	534	p<.01
42. Kendini savunamayan ç	0.76	534	p<.01	0.53	534	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.67	538	4

Tablo 31. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
Zorbalığın Engellenmesi B	0.62	538	p<.01	0.29	538	p<.01
Zorbalığa Karşı Durma	0.51	537	p<.01	0.20	537	-
Zorbalığı Bildirme Bilinc	0.19	537	-	0.04	537	-
Yardım İsteme Bilinci	0.37	538	p<.01	0.16	538	-
Güce Güçle Karşılık Verme	0.10	541	-	-0.05	541	-
Pasif Tepki	0.19	542	-	0.04	542	-
Tepkisiz Kalmama	0.44	538	p<.01	0.29	538	p<.01
Savunma Bilinci	0.59	536	p<.01	0.40	536	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.61	540	8

Tablo 32. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkeni İçin Madde Analizi Sonuçları

	Item-Total Correlation			Item-Remainder Correlation		
	r	Sd	p	r	Sd	p
Zorbalığın Engellenmesi B	0.64	538	p<.01	0.20	538	p<.05
Zorbalığa Karşı Durma	0.51	537	p<.01	0.10	537	-
Zorbalığı Bildirme Bilinc	0.20	537	p<.05	0.01	537	-
Yardım İsteme Bilinci	0.44	538	p<.01	0.17	538	-
Tepkisiz Kalmama	0.47	538	p<.01	0.28	538	p<.01
Savunma Bilinci	0.61	536	p<.01	0.37	536	p<.01

Cronbach Alpha Katsayısı	α	n	k
	0.41	540	6

İçtutarlık düzeyini belirlemede Cronbach α katsayısı hesaplanmasına karşılık istatistiksel olarak manidarlığının sınanması olamadığından, boyut eleme amacıyla değerlendirilmemiştir.

İçtutarlık belirlemede kullanılan 3. aşamada kullanılan yöntem üst ve alt çeyreklikler arasında tek yönlü t testi hesaplamasıyla yapılan önermelerin ayırt etme gücü analizidir. Boyut toplamına göre yapılan sıralama sonucu üst ve alt çeyrekliklere giren öğrencilerin önermedeki düzeyleri arasında fark olup olmadığının test edilmesi olan ayırt etmegücü analizinde bütün boyutlardaki bütün önermeler ayırt edici bulunmuştur, yani zorbalıkla başetme becerisi yüksek ve düşük olan öğrencileri belirleyebilmektedir (Tablo 33-38). Aynı işlem boyutlar için ölçek toplamına göre yapıldığında da bütün boyutlar aynı şekilde ayırt edicidir (Tablo 39).

Tablo 33. Zorbalığın Engellenmesi Bilinci Değişkenine Göre Zorbalığın Engellenmesi Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
32. Bir öğrencinin bir ba	3.84	0.39	136	2.63	0.92	131	265	14.00	p<.01
38. Herkes birbirini umur	3.78	0.47	137	2.35	0.86	130	265	16.96	p<.01
43. Öğretmenler ve öğrenc	3.89	0.31	137	2.45	0.93	131	266	17.14	p<.01
44. Zorbaca davranan çocu	3.98	0.15	136	2.70	1.00	131	265	14.81	p<.01
48. Zorbaca davranışa şah	3.92	0.30	137	2.50	1.03	131	266	15.47	p<.01
50. Zorbaca davranışları	3.83	0.45	137	2.47	0.89	132	267	16.01	p<.01
55. Zorbaca davranan kişi	3.87	0.40	137	2.43	1.01	131	266	15.42	p<.01

Tablo 34. Zorbalığa Karşı Durma Değişkenine Göre Zorbalığa Karşı Durma İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
30. Başka çocukların zorb	3.44	0.79	137	2.09	1.00	128	263	12.32	p<.01
31. Başkalarına kötü davr	3.51	0.75	136	1.67	0.85	131	265	18.67	p<.01
34. Birileri bana karşı z	3.39	0.90	135	1.67	0.74	129	262	16.90	p<.01
45. Zorbaca davranan çocu	3.47	0.82	132	1.56	0.76	130	260	19.51	p<.01
46. Zorbaca davranan kişi	3.73	0.49	137	1.62	0.75	129	264	27.22	p<.01

Tablo 35. Zorbalığı Bildirme Bilinci Değişkenine Göre Zorbalığı Bildirme Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
36. Çocuklar hiçbir zaman	3.00	0.81	135	1.05	0.23	131	264	26.51	p<.01
37. Eğer kötü davranışlar	3.24	0.70	134	1.05	0.23	130	262	34.10	p<.01

Tablo 36. Yardım İsteme Bilinci Değişkenine Göre Yardım İsteme Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
28. Bana zorbaca davranan	3.49	0.67	136	1.85	0.86	130	264	17.40	p<.01
29. Bana zorbaca davranan	3.46	0.70	136	1.71	0.85	130	264	18.40	p<.01
49. Zorbaca davranışları	3.39	0.73	137	1.75	0.87	130	265	16.84	p<.01
51. Zorbaca davranışları	2.83	1.04	137	2.19	1.08	131	266	4.96	p<.01

Tablo 37. Tepkisiz Kalmama Değişkenine Göre Tepkisiz Kalmama İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
40. Kendine kötü davranıl	3.62	0.52	136	1.41	0.58	130	264	32.84	p<.01
52. Zorbaca davranışları	3.61	0.55	136	1.51	0.68	132	266	27.88	p<.01

Tablo 38. Savunma Bilinci Değişkenine Göre Savunma Bilinci İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
35. Büyükler zorbalığı du	3.90	0.29	137	2.44	0.91	130	265	17.82	p<.01
39. Herkes kendi kendini	3.89	0.31	137	2.55	0.92	130	265	15.99	p<.01
41. Kendini savunamayan b	3.99	0.12	137	2.45	0.87	128	263	20.45	p<.01
42. Kendini savunamayan ç	3.99	0.09	137	2.40	0.91	129	264	20.44	p<.01

Tablo 39. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

	Üst çeyrek			Alt çeyrek			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	Sd	t	p
Zorbalığın Engellenmesi B	3.64	0.33	137	2.74	0.57	132	267	15.99	p<.01
Zorbalığa Karşı Durma	3.13	0.57	137	2.22	0.66	131	266	12.19	p<.01
Zorbalığı Bildirme Bilinc	2.38	0.87	137	2.02	0.75	131	266	3.56	p<.01
Yardım İsteme Bilinci	2.99	0.54	137	2.30	0.48	132	267	11.04	p<.01
Tepkisiz Kalmama	3.08	0.84	137	2.18	0.75	132	267	9.27	p<.01
Savunma Bilinci	3.70	0.35	137	2.72	0.63	131	266	15.94	p<.01

Devamlılık Güvenirliği

Ölçeğin bireylerde zorbalıkla kalıcı başetme becerilerini yakalamaktaki başarısını saptamak amacıyla devamlılık katsayısı hesaplanmıştır. 24 öğrenciye 2 hafta arayla ölçek uygulanmış, iki uygulama arasındaki ilişkiler boyutlar düzeyinde Pearson korelasyon katsayısıyla hesaplanmıştır. Bu analize göre ölçeğin “Zorbalığın Engellenmesi Bilinci”, “Zorbalığı Bildirme Bilinci” ve “Tepkisiz Kalmama” boyutlarında bireylerin devamlılık gösteren zorbalıkla başetme becerilerini ortaya koymakta güvenilir olmadığı, diğer boyutlar ile ölçeğin toplamında güvenilir olduğu görülmüştür (Tablo 40).

Tablo 40. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları

	İlk ölçüm			İkinci ölçüm			İlişki			Karşılaştırma		
	μ	s	n	μ	s	n	sd	r	p	sd	t	p
Zorbalıkla Başetme Ölçeği	2.94	0.27	24	2.87	0.32	24	22	0.41	p<.05	23	1.04	-
Zorbalığın Engellenmesi Bilinc	3.50	0.43	24	3.24	0.51	24	22	0.06	-	23	1.96	p<.05
Zorbalığa Karşı Durma	2.82	0.72	24	2.80	0.71	24	22	0.55	p<.01	23	0.12	-
Zorbalığı Bildirme Bilinci	2.29	0.62	24	2.19	0.82	24	22	0.00	-	23	0.50	-
Yardım İsteme Bilinci	2.84	0.65	24	2.85	0.67	24	22	0.64	p<.01	23	-0.06	-
Tepkisiz Kalmama	2.56	0.74	24	2.73	0.86	24	22	0.23	-	23	-0.82	-
Savunma Bilinci	3.51	0.51	24	3.37	0.51	24	22	0.46	p<.05	23	1.34	-

İçerik Geçerliği

Zorbalıkla başetme becerilerini ölçen ulaşıldığı kadarı ile dünyada bir başka ölçek olmaması nedeniyle içerik geçerliğinde kriter ölçek bulunamamıştır. Zorbalıkla başetme becerisiyle somut bir şekilde doğrudan bağlantı kurulabilecek bir soru olamadığından zorbalık eğilimi ölçeğinde izlenen yol tekrarlanamamıştır. Ölçeğin geçerlik-güvenirlik analizlerine göre oluşmuş son hali EK VII' de verilmiştir.

Ölçeğin 6 faktöre ayrışmasının kuramsal olarak da uygun olduğu düşünülmüştür. Tezin "İlgili Literatür" kısmında da ifade edildiği gibi okullarda zorbalığı önlemeye ve öğrencilere zorbalıkla başetme becerilerinin verilmesine yönelik çalışmaların temel ilkeleri hakkında çeşitli yazarların (Besag,1995; Elliott,1992; Elliot,1995; Garrity ve arkadaşları, 1994; Jones,1992; Lowenstein,1992 ; Maines ve Robinson, 1992; Olweus,1994; Olweus,1995; Olweus, Limber ve Mihalic, 1999; Pearce,1992; Rigby,1995; Roland ve Munthe,1989; Sharp, 1996; Stephenson ve Smith,1992 ve diğerleri) önerilerin belli başlı ortak noktaları şunlardır: öğrenciler arasında zorba/ mağdur problemine yönelik farkındalık sağlanması; mağdur ve zorbanın her zaman fark edildiği duygusunun verilmesi; okul ortamında özellikle zorbaca davranışların kabul edilemeyeceğinin ve mutlaka engelleneceği anlayışının yerleştirilmesi; zorbalığın amaca ulaşmayı sağlamayacağının hissettirilmesi; öğrenciler arasında da hiçbir zorbaca davranışın kabul edilmeyeceğinin de ilanı edilmesi. Ayrıca öğrencilere zorbalığın rapor edilmesi bilincinin verilmesi ve öğrencilerin ve velilerin zorbalık olaylarını okul personeline haber vermeleri için yüreklendirilmeleri üzerinde önemle durulan öneriler arasındadır.

Birinci faktör altında yedi madde bulunmakta olup bu faktör "Zorbalığın Engellenmesi Bilinci" ni ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

32. Bir öğrencinin bir başkasına zorbaca davrandığını görürsem durdurmak için uğraşırım.
38. Herkes birbirini umursarsa zorbaca davranışlar durdurulabilir.
43. Öğretmenler ve öğrenciler zorbaca davranışları durdurmak için işbirliği yapmalıdır.
44. Zorbaca davranan çocuklar engellenmelidir.
48. Zorbaca davranışlara şahit olanlar elele vererek bu davranışı engelleyebilirler.

50. Zorbaca davranışları diğer çocuklar eğer birlik olursak engelleyebiliriz.
55. Zorbaca davranan kişilerden uzak durmak en iyisidir.

İkinci faktör altında beş madde bulunmakta olup bu faktör "Zorbalığa Karşı Durma" tutumlarını ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

30. Başka çocukların zorbaca davranışlarına karşı yapabilecek bir şey yoktur.
31. Başkalarına kötü davranan çocuklara engel olmak isterim ama cesaret edemem.
34. Birileri bana karşı zorbaca davrandığında ne yapabileceğimi bilemiyorum.
45. Zorbaca davranan çocuklara karışırsam bana da zarar verirler diye korkuyorum.
46. Zorbaca davranan kişiler karşısında kendimi güçsüz hissediyorum.

Bu boyutta yer alan 30, 31, 34, 45, 46 nolu maddeler tersine (reverse) maddelerdir.

Üçüncü faktör altında iki madde bulunmakta olup bu faktör "Zorbalığı Bildirme Bilinci" ni ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

36. Çocuklar hiçbir zaman arkadaşlarını öğretmenlere şikayet etmemelidir.
37. Eğer kötü davrananları öğretmene şikayet ederseniz size daha da kötü davranırlar.

36 ve 37 nolu maddeler tersine (reverse) maddelerdir.

Dördüncü faktör altında dört madde bulunmakta olup bu faktör "Yardım İsteme Bilinci" ni ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

28. Bana zorbaca davrananlar olursa bunu arkadaşlarıma söyler yardım isterim.
29. Bana zorbaca davrananlar olursa bunu büyüklerime söyler yardım isterim.
49. Zorbaca davranışları bir büyüğe anlatmak işi daha da kötüye götürür.
51. Zorbaca davranışları durdurmak diğer çocukların değil büyüklerin (anne-baba, öğretmenler) işidir.

Bu boyutta yer alan 49 ve 51 nolu maddeler tersine (reverse) maddelerdir.

Beşinci faktör altında 2 madde bulunmakta olup bu faktör "Tepkisiz Kalmama" tutumunu ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

40. Kendine kötü davranıldığını öğretmenlere şikayet eden çocuk ispiyoncudur.
52. Zorbaca davranışları gördüğünde hiç karışmamak en iyisidir.

Bu boyutta yer alan her iki madde de tersine (reverse) maddedir.

Altıncı faktör altında iki madde bulunmakta olup bu faktör "Savunma Bilinci" ni ifade eden maddeler olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadeler şunlardır:

35. Büyükler zorbalığı durdurmak için uğraşmalıdır.
39. Herkes kendi kendini korumayı bilmelidir.
41. Kendini savunamayan bir kişiye yardım etmek iyi bir şeydir.
42. Kendini savunamayan çocuklara destek olmak iyi bir şeydir.

Bu boyutta yer alan her iki madde de tersine (reverse) maddedir.

Sonuç olarak "Zorbalıkla Başetme " ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabileceğine karar verilmiştir.

İstatistiksel Çözümlemeler

"Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirmesi Programı" nın öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin azaltmak ve başetme becerilerini arttırmak üzerindeki etkilerini sınamak amacıyla ilişkili grup t testi ve iki boyutlu varyans analizi teknikleri kullanılmıştır.

BÖLÜM IV
BULGULAR

ARAŞTIRMANIN BİRİNCİ AŞAMASININ BULGULARI

Bu bölümde , Olweus Zorba/ Mağdur Anketinin Türkçe formundaki sorulara yanıt veren öğrencilere (araştırmanın birinci bölümünün örneklemi) ait tanıtıcı bilgiler ve bulgular yer almaktadır. Bu bulgular , araştırmanın birinci bölümünün amaçları ile ilgili araştırma sorularına karşılık gelecek şekilde aşağıdaki başlıklar altında toplanarak sunulmuştur:

1. Zorbaca davranışlara uğrama
2. Zorbaca davranışlarda bulunma
3. Zorbaca/ mağdur sorunu içinde yer alan davranış çeşitleri
5. Zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin yapısı (sayıları, cinsiyetleri, sınıf seviyeleri)
6. Zorba /mağdur davranışların süresi
7. Okul dışında meydana gelen zorba mağdur davranışları
8. Zorbalığa müdahale
9. Zorba / mağdur davranışları ile ilgili iletişim
10. Zorba/mağdur davranışları ile ilgili duygular ve tutumlar

Bulgular sunulurken bu bölümde ankette yer alan her soru maddesi ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi irdeleyen çözümleme tablolarına yer verilmiştir. Eğitim seviyesi, sektör, okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissetme değişkenleri ile ilgili çözümlemelerin tabloları Ek VIII' de yer almaktadır. Tablo sayısının fazlalığı nedeni ile EK VIII' de sadece ilgili değişkenlerle anlamlı bir ilişki bulunan maddelerin çözümleme tablolarına yer verilmiştir. Eğitim seviyesi ile ilgili tablolarda tablolarda "ilk" ilk öğretimin birinci kademesindeki 5. sınıflarına, "orta" ilk öğretimin ikinci kademesindeki 7. sınıflara, "lise" ise örta öğretimdeki 9. sınıflara karşılık kullanılmıştır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin öğrenim gördüğü okullara ait tablolarda etik kaygılar nedeni ile okulların isimlerini belirtmek yerine harflerle sembolize etmek tercih edilmiştir. Tabloların başlıklarında anlaşılırlığı kolaylaştırmak için soruların araştırma anketindeki numaraları da belirtilmiştir.

Örnekleme Ait Tanıtıcı Bilgiler

Örneklem 659 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemde toplam 280 kız öğrenci, 378 erkek öğrenci bulunmaktadır. Bu verilere göre kız ve erkek öğrenci oranlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Örneklemin %31.00'ını ilk öğretimin birinci kademesindeki 5. sınıf öğrencileri (ilk), %41.03'ünü ilköğretimin ikinci kademesindeki 7. sınıf öğrencileri (orta), %27.96'sını orta öğretimdeki 9. sınıf öğrencileri (lise) oluşturmaktadır (Tablo 41).

Tablo 41 – 1)Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Eğitim Düzeyi İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 658						
İlk	83	29.64	121	32.01	204	31.00
Orta	113	40.36	157	41.53	270	41.03
Lise	84	30.00	100	26.46	184	27.96
Toplam	280	100.00	378	100.00	658	100.00

Örneklemin %60.49'u özel okullarda , % 39.60'ı ise devlet okullarında öğrenim görmektedir (Tablo 42).

Tablo 42. 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Sektör İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
Devlet	148	52.86	250	66.14	398	60.49
Özel	132	47.14	129	33.86	261	39.60
Toplam	280	100.00	379	100.00	659	100.00

Örneklemi oluşturan öğrencilerin öğrenim gördükleri okullara göre dağılımı Tablo 43'de yer almaktadır.

Tablo 43. 1) Kız mısınız, erkek misiniz? Değişkenine Göre Okullar İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 658						
A	39	13.93	84	22.22	123	18.69
B	31	11.07	54	14.29	85	12.92
C	37	13.21	43	11.38	80	12.16
D	16	5.71	16	4.23	32	4.86
E	42	15.00	37	9.79	79	12.01
F	14	5.00	25	6.61	39	5.93
G	14	5.00	20	5.29	34	5.17
H	34	12.14	51	13.49	85	12.92
I	53	18.93	48	12.70	101	15.35
Toplam	280	100.00	378	100.00	658	100.00

Örneklemdeki öğrencilerin %43.01'i teneffüs vaktini çok sevdiğini, %34.95'i sevdiğini belirtirken, sevmem diyenler %2.43'ü oluşturmaktadır. Toplam sevenlerin oranı kızlarda %93.57 iken erkeklerde %92.06'dır (Tablo 44).

Tablo 44- 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 2) Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç sevmem	2	0.71	5	1.32	7	1.06
B) Sevmem	0	0.00	0	0.00	0	0.00
C) Pek sevmem	4	1.43	5	1.32	9	1.37
D) Ne severim ne sevmem	12	4.29	20	5.29	32	4.86
E) Biraz severim	24	8.57	73	19.31	97	14.74
F) Severim	112	40.00	118	31.22	230	34.95
G) Çok severim	126	45.00	157	41.53	283	43.01
Toplam	280	100.00	378	100.00	658	100.00

Örneklemdeki öğrencilerin %1.98'i sınıfında hiç iyi arkadaşı olmadığını ifade etmektedir. Bir iyi arkadaşım var diyenlerin oranı da %5.33'dür (Tablo 64).

Tablo 45. 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 3) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var? İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç	3	1.07	10	2.66	13	1.98
B) Sınıfta 1 arkadaşım var	20	7.14	15	3.99	35	5.33
C) Sınıfta 2 ve 3 iyi arkadaşı	44	15.71	54	14.36	98	14.94
D) Sınıfta 4 veya 5 iyi arkada	89	31.79	107	28.46	196	29.88
E) Sınıfımda pek çok yakın ark	124	44.29	190	50.53	314	47.87
Toplam	280	100.00	376	100.00	656	100.00

Örneklemdeki öğrencilerin %6.60'ı sıklıkla sınıfındaki çocuklardan daha az sevildiğini düşünmektedir (Tablo 46).

Tablo 46. 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre 4) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hissedermisin? İçin Frekans Dağılımı

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hayır, hiçbir zaman	148	53.24	199	53.35	347	53.30
B) Evet, nadiren	46	16.55	62	16.62	108	16.59
C) Arada sırada	65	23.38	88	23.59	153	23.50
D) Oldukça sık	8	2.88	8	2.14	16	2.46
E) Sık sık	5	1.80	7	1.88	12	1.84
F) Çok sık	6	2.16	9	2.41	15	2.30
Toplam	278	100.00	373	100.00	651	100.00

Örneklem 20 erkek öğrenci ve 14 kız öğrenciden oluşan sınıf mevcutlarına sahiptir. (Tablo 47).

Tablo 47. 1) Cinsiyetiniz? Değişkenine Göre Öğrenci Sayısı İçin Ortalama ve Sapmalar

	n	μ	s
N= 659			
49) Sınıfında kaç erkek öğrenc	658	19.76	7.22
Toplam	1316	16.66	6.43
48) Sınıfında kaç kız öğrenci	658	13.56	3.39

1. Zorbaca Davranışlara Uğrama

1.1. Örneklemdeki öğrencilerin %48.74'ü bu dönemde zorbaca davranışa uğramadığını belirtirken zorbaca davranışa uğradığını belirtenlerin toplamı %51.26'yı bulmaktadır. Bu dönem sıklıkla (yaklaşık haftada bir veya birkaç kez) mağdur edilen öğrencilerin toplamı ise % 8.17'dir (Tablo 48). "Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet değişkeni, sektör (devlet okulu/ özel okul) değişkeni, okullar değişkeni, teneffüs vaktini sevip sevmeme değişkeni arasında ilişki yoktur. Bu soruya verilen yanıtlar ile eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) , sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki bulunmaktadır. İlkokulun 5. sınıfındaki öğrenciler (%31.45) , 7. sınıftaki (%23.95) ve 9. sınıftaki (%10.61) öğrencilere göre daha fazla ara sıra veya daha sık zorbaca davranışlara uğradıklarını belirtmiştir (Ek VIII - Tablo 118) . "Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var?" ile "Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Bu dönem zorbaca davranışa uğramadım diyenler içinde en düşük yüzde (%34.29) sınıfta bir arkadaşı olanlardır. Bu dönem zorbaca davranışa haftada birkaç kez uğradım diyenler içinde en yüksek yüzde (%20.00) sınıfta bir arkadaşı olanlardır. Bu dönem zorbaca davranışa arada sırada uğradım diyenler içinde en yüksek oran (%33.33) sınıfta hiç arkadaşı olmayanlardır (Ek VIII- Tablo 202). "Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin?" ile "Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Kendinin sınıfındaki çocuklardan daha az seviliyor hissetme oranı arttıkça bu dönem hiç zorbalığa uğramadığını belirtme oranı azalmaktadır. Hiçbir zaman kendini daha az seviliyor hissetmeyenlerin haftada birkaç kez zorbalığa uğrama yüzdesi 2.37 iken çok sık kendini sevilmiyor hissedenlerin haftada birkaç kez zorbalığa uğrama oranı ise 40'tır (Ek VIII- Tablo 216).

Tablo 48. 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım	143	52.19	167	46.13	310	48.74
B) Sadece bir veya iki kere oldu	76	27.74	107	29.56	183	28.77
C) Arada sırada	39	14.23	52	14.37	91	14.31
D) Yaklaşık haftada bir	6	2.19	11	3.04	17	2.67
E) Haftada birkaç kez	10	3.65	25	6.91	35	5.50
Toplam	274	100.00	362	100.00	636	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
4.78	4	-	0	0

1.2. Öğrencilerin %79.30'u son beş gün içinde bu davranışla karşılaşmamış, %20.7'si ise bu zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir. Okuldaki son beş gün içinde iki veya daha fazla sıklıkla zorbalığa uğrayanların yüzdesi (%9.28) hiç de küçümsenmeyecek düzeydedir (Tablo 49). "Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet değişkeni, sektör (devlet okulu/özel okul) değişkeni, okullar değişkeni ve teneffüs vaktini sevip sevmeme değişkeni arasında ilişki bulunmamış; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni ile ilişki bulunmuştur. İlk okul 5. sınıftaki öğrenciler (%15.77) , 7. sınıf (%7.4) ve 9. sınıf (%4.89) öğrencilerine göre son beş gün içinde daha fazla iki veya daha sık zorbaca davranışlara uğradıklarını belirtmişlerdir (EK VIII -Tablo 119). Sevilmediğini hissetme derecesi arttıkça bir hafta içinde hiç zorbalığa uğramadığını belirtme oranı düşmektedir. Kendini hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyenlerin haftada 5 veya daha fazla kez zorbaca davranışlara maruz kaldığını belirtme yüzdesi 0.29 iken bu oran kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerde 20'ye çıkmaktadır (EK VIII- Tablo 217).

Tablo 49. 15) Okuldaki son beş gün içinde kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç	224	80.29	297	78.57	521	79.30
B) Bir kez	34	12.19	41	10.85	75	11.42
C) İki kez	8	2.87	14	3.70	22	3.35
D) 3 veya 4 kez	8	2.87	20	5.29	28	4.26
E) 5 veya daha fazla	5	1.79	6	1.59	11	1.67
Toplam	279	100.00	378	100.00	657	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
2.90	4	-	10	0

1.3. “Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın?” sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet , eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) ve sektör (devlet okulu/ özel okul) , okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki vardır; teneffüs vaktini sevip sevmemek arasında ilişki yoktur. Erkekler (%43.01) kızlara (%33.46) göre geçen dönem zorbaca davranışa daha fazla uğramıştır (Tablo 50). İlk okulun 5. sınıf öğrencileri geçtiğimiz dönem de (%30.4) 7. sınıf (%19.03) ve 9. sınıf (%12.03) öğrencilerine göre daha büyük oranda arada sırada veya daha sık zorbaca davranışlara uğradıklarını belirtmiştir (Ek VIII -Tablo 120). Devlet okullarındaki öğrenciler (%22.08) özel okullardaki öğrencilere (%14.23) göre geçen dönem daha fazla zorbaca davranışlara uğradıkları söylemiştir (Ek VIII - Tablo 149). Okullar arasında geçtiğimiz dönem zorbalığa uğrama yüzdeleri değişiklik göstermektedir. Bir okulda zorbalığa uğramadığını belirten öğrenci yüzdesi en yüksek olarak bir okulda %76.04 iken en düşük olarak bir başka okulda % 43.75’tir (Ek VIII - Tablo 163). Sınıftaki iyi arkadaş sayısı arttıkça geçtiğimiz dönem haftada birkaç kez zorbalığa uğrama oranı azalmaktadır (Ek VIII - Tablo- 204). Kendini sevilmiyor hissetme arttıkça geçen dönem de zorbalığa uğramadığını belirtme oranı düşmektedir (Ek VIII-Tablo 218).

Tablo 50. 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Geçen dönem zorbaca davranışa uğramadım	183	66.54	212	56.99	395	61.05
B) Sadece bir veya iki kez	43	15.64	86	23.12	129	19.94
C) Arada sırada	32	11.64	39	10.48	71	10.97
D) Haftada bir kez	3	1.09	11	2.96	14	2.16
E) Haftada birkaç kez	14	5.09	24	6.45	38	5.87
Toplam	275	100.00	372	100.00	647	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.04	4	p<.05	0	0

1.4. Öğrencilerin %34.51’i sınıfından bu dönem sınıfında hiç kimsenin zorbaca davranışlara uğramadığını düşünmektedir. 6 veya daha fazla öğrencinin zorbaca davranışlara uğradığını düşünenlerin yüzdesi 17.41’dir (Tablo 51). “Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun?” sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet ve eğitim seviyesi değişkeni ve teneffüs vaktini sevip sevmemek, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur; sektör (devlet okulu/özel okul), okullar,

kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında ilişki vardır. Devlet okullarında öğrencilerin % 37.21'i bu dönem sınıflarında hiç kimsenin zorbalığa uğramadığını düşünürken, özel okullarda bu oran %30.31'dir (Ek VIII -Tablo 150). Kimi okullarda öğrencilerin sadece %17.86'sı sınıflarında hiç kimsenin zorbalığa uğramadığı kanısında iken, kime okullarda öğrencilerin %47.06'sı bu görüştedir (Ek VIII -Tablo 164).

Tablo 51. 20) Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç	82	29.93	142	37.87	224	34.51
B) 1 öğrenci	36	13.14	48	12.80	84	12.94
C) 2 öğrenci	39	14.23	40	10.67	79	12.17
D) 3 öğrenci	26	9.49	41	10.93	67	10.32
E) 4 öğrenci	27	9.85	26	6.93	53	8.17
F) 5 öğrenci	13	4.74	16	4.27	29	4.47
G) 6 veya daha fazla öğrenci	51	18.61	62	16.53	113	17.41
Toplam	274	100.00	375	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
7.01	6	-	0	0

2. Zorbaca Davranışlarda Bulunma

2.1. Örneklemdeki öğrencilerin %61.8'i bu dönem okuldaki diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmadığını belirtirken, %37.9'u zorbaca davranışta bulunduğunu veya zorbaca davranan bir grupta yer aldığını söylemiştir. Diğer öğrencilere karşı haftada birkaç kez zorbalık yaptığını kabul eden öğrencilerin yüzdesi 4.72'dir. "Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, okullar, kendini seviliyor hissedip hissetmeme ve teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki vardır. Bu soruya verilen yanıtlarla eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), sınıftaki iyi arkadaş sayısı değişkeni arasında ilişki bulunmamıştır. Erkekler (%44.04) kızlara (%30.29) göre diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda daha fazla bulunmakta veya zorbaca davranan bir grupta yer almaktadırlar (Tablo 52). Okullar arasında bu dönem zorbaca davranışta bulunmadığını belirtme yüzdesi en fazla 71.05 ile en az 39.02 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 165). Teneffüs vaktini sevme derecesi arttıkça zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtme oranı artmaktadır. Örneğin, 'teneffüs vaktini hiç sevmem', 'sevmem', 'pek sevmem', ne severim ne sevmem' yanıtını

veren öğrencilerin haftada birkaç kez zorbaca davranışlarda bulunma oranı sıfırken bu oran teneffüs vaktini sevme arttıkça yükselmekte ve ‘çok severim’ % 8.42’ye çıkmaktadır. benzer şekilde teneffüs vaktini sevme arttıkça sadece bir iki kez zorbaca davranışta bulunduğunu söyleyenlerin oranı artmakta , ‘çok severim diyenlerde %30.40’a çıkmaktadır. Öte yanda teneffüs vaktini hiç sevmeyenlerin % 75’i sadece bir iki kez zorbaca davranışta bulunduğunu itiraf etmiştir (Ek VIII–Tablo 192). Zorbaca davranışlarda bulunma oranları ile kendini sınıfındaki çocuklardan daha az seviliyor hissetme arasındaki ilişki incelendiğinde ise kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerin %6.67’si ve sık sık sevilmiyor hissedenlerin %8.33 ‘ü haftada birkaç kez, oldukça sık sevilmediğini hissedenlerin %42.86’sı arada sırada zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmektedir (Ek VIII – Tablo 220).

Tablo 52. 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca	191	69.71	202	55.96	393	61.89
B) Sadece bir veya iki kere	62	22.63	99	27.42	161	25.35
C) Arada sırada	13	4.74	32	8.86	45	7.09
D) Haftada bir	1	0.37	5	1.39	6	0.94
E) Haftada birkaç kez	7	2.56	23	6.37	30	4.72
Toplam	274	100.00	361	100.00	635	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
16.42	4	p<.01	20	0

2.2. “Son beş gün içinde okulda kaç kez diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davrananlara katıldın?” sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında ilişki vardır. Erkekler (%24.93) kızlara (%13.14) göre son beş gün içinde okulda diğer öğrencilere karşı daha fazla zorbaca davranmış veya zorbaca davrananlara katılmıştır (Tablo 53). Bu soruya verilen yanıtlarla eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar ve teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki bulunmamıştır.

Tablo 53. 39) Son beş gün içinde okulda kaç kez diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davrananlara katıldın? (Hafta sonu hariç) Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç hir zaman	238	86.86	277	75.07	515	80.09
B) Bir kez	16	5.84	43	11.65	59	9.18
C) İki kez	9	3.29	26	7.05	35	5.44
D) Üç veya dört kez	4	1.46	10	2.71	14	2.18
E) Beş veya altı kez	7	2.56	13	3.52	20	3.11
Toplam	274	100.00	369	100.00	643	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
14.21	4	p<.01	0	0

2.3. "(Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında ilişki vardır. Geçen dönem erkekler (%33.15) kızlara (%23.81) göre diğer öğrencilere karşı daha fazla zorbaca davranışta bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır (Tablo 54). Bu soruya verilen yanıtlarla sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı değişkenleri arasında ilişki bulunmamış, eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) okullar, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri ile ilişki bulunmuştur. Bir dönem önce zorbaca çeşitli sıklıklarda zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrenci yüzdesi % 32.21 ile 7. sınıflarda 5 . sınıf (%28.27) ve 9. sınıflardan (%25.56) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 121). Okullar arasında ise geçtiğimiz dönem hiç zorbaca davranışlarda bulunmadığını belirten öğrenci yüzdeleri okuldan okula 59.76 ile 79.49 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 166). Geçen dönem haftada birkaç kez zorbaca davranışlarda bulunma yüzdesi en yüksek kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdedir (% 6.67) bunu % 4.75 ile kendini hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyenler takip etmektedir (Ek VIII- Tablo 221).

Tablo 54. 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Diğerlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunma	208	76.19	244	66.85	452	70.85
B) Sadece bir veya iki kez	48	17.58	68	18.63	116	18.18
C) Arada sırada	6	2.20	28	7.67	34	5.33
D) Yaklaşık haftada bir	4	1.47	7	1.92	11	1.72
E) Haftada birkaç kez	7	2.56	18	4.93	25	3.92
Toplam	273	100.00	365	100.00	638	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
13.22	4	p<.05	10	0

2.4. Öğrencilerin %33.81'i bu dönem sınıfından hiç kimsenin diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmadığını veya bu davranışlara katılmadığını, %66.19'u sınıfında zorbaların olduğunu belirtmiştir. Hatta %27.49'u bunların 6 ve daha fazla sayıda olduğunu ifade etmektedir (Tablo 55). "Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet değişkeni, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) değişkeni, sektör (devlet okulu/özel okul) değişkeni, okullar değişkeni arasında ilişki vardır. Beşinci sınıf öğrencilerinin %44.50'si bu dönem sınıflarında hiç kimsenin zorbaca davranışlarda bulunmadığını düşünürken, bu yüzde 9. sınıflarda 36.00 , 7. sınıflarda ise 24.72 olarak belirlenmiştir (Ek VIII -Tablo 122). Devlet okullarında hiç kimse zorbaca davranışlarda bulunmadı diyen öğrenci yüzdesi (35.86) özel okullara göre (%30.68) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 151). Öte yanda sınıflarında altı veya daha fazla öğrencinin zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrenci yüzdesi devlet okullarında (%29.32) özel okullara göre (%24.70) daha yüksektir. Örneklemdeki okullar arasında sınıflarında hiç kimsenin zorbaca davranışlarda bulunmadığını düşünenlerin yüzdeleri okuldan okula %15.00 ile %50 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 167).

Tablo 55. 42) Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç kimse	83	30.86	131	35.99	214	33.81
B) 1 öğrenci	19	7.06	25	6.87	44	6.95
C) 2 öğrenci	28	10.41	26	7.14	54	8.53
D) 3 öğrenci	24	8.92	45	12.36	69	10.90
E) 4 öğrenci	17	6.32	26	7.14	43	6.79
F) 5 öğrenci	17	6.32	18	4.94	35	5.53
G) 6 veya daha fazla kişi	81	30.11	93	25.55	174	27.49
Toplam	269	100.00	364	100.00	633	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
6.68	6	-	0	0

3. Zorba/ Mağdur Sorunu İçinde Yer Alan Davranış Çeşitleri

3.1. Öğrencilerin bir dönem boyunca maruz kaldıkları zorbaca davranışlar arasında en yüksek düzeyde rastlanılan isim takma, kırıcı bir şekilde alay edilme ile görünüş veya konuşma tarzı ile alay etme hariç diğer zorbaca davranışlarda erkek ve kız öğrencilerin benzer sıklıklarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

"Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler" zorbalık davranışı ile cinsiyet ve sektör (devlet okulu/özel okul), eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında ilişki vardır; teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki yoktur. Erkekler (%39.04) kızlara (%31.27) göre (Tablo 56), 7. sınıf öğrencileri (%41.89) 5. sınıf (%39.11) ve 9. sınıf (%23.08) öğrencilerine göre (Ek VIII -Tablo 123) bu davranışa daha fazla uğramaktadırlar. Devlet okullarındaki öğrenciler (%39.59) özel okullardaki öğrencilere göre (%29.80) kendilerine daha fazla isim takılıp alay edildiğini belirtmiştir (Ek VIII -Tablo 152). Okullar arasında bir dönem boyunca davranışlara hiç uğramama yüzdesi okuldan okula %53.85 ile % 72.45 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 168). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin "Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler" (%33.77) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme oranı bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII - Tablo 205). Haftada birkaç kez "Bana kötü isim takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler" diyenlerin %20'si kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdir (Ek VIII-Tablo 222).

Tablo 56. 6) Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	189	68.73	228	60.96	417	64.25
B) Sadece bir veya iki kez	55	20.00	81	21.66	136	20.96
C) Ayda iki veya üç kez	7	2.55	20	5.35	27	4.16
D) Yaklaşık haftada bir	11	4.00	10	2.67	21	3.24
E) Haftada birkaç kez	13	4.73	35	9.36	48	7.40
Toplam	275	100.00	374	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.14	4	p<.05	0	0

"Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler" zorbalık davranışı ile cinsiyet , eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar ve teneffüs vaktini sevip sevmeme değişkenleri arasında ilişki yoktur; sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin %78.12'si bu davranışla karşılaşmamış, %21.88'i ise bu zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir (Tablo 57). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin " Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler" (%23.08) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme oranı bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII -Tablo 206). Haftada birkaç kez bu davranışlara uğradığını belirtenlerin %20'si (Ek VIII- Tablo 223) kendini sık sık sevilmiyor hissettiğini belirten öğrencilerdir.

Tablo 57. 7) Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	216	78.83	291	77.60	507	78.12
B) Sadece bir veya iki kez	39	14.23	48	12.80	87	13.40
C) Ayda iki veya üç kez	4	1.46	14	3.73	18	2.77
D) Yaklaşık haftada bir	7	2.56	7	1.87	14	2.16
E) Haftada birkaç kez	8	2.92	15	4.00	23	3.54
Toplam	274	100.00	375	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
4.09	4	-	0	0

Öğrencilerin %87.23'ü "Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler" zorbalık davranışı ile karşılaşmamış, %12.77'si ise bu zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir (Tablo 58). Bu soruya verilen yanıtlarla cinsiyet, sektör (devlet okulu/özel okul), okullar ve teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında bir ilişki bulunmamış; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki bulunmuştur. Eğitim seviyesi arttıkça bu tip davranışlara uğradığını belirtme yüzdesi (ilk % 23.27 iken, orta %9.09, lise %6.53) azalmaktadır (Ek VIII -Tablo 124). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin "Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler" (%15.39) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme oranı bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII- Tablo 207). Haftada birkaç kez bu davranışlara uğradığını belirtenlerin % 13.33'ü kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdir (Ek VIII -Tablo 224).

Tablo 58. 8) Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	246	90.11	321	85.15	567	87.23
B) Sadece bir veya iki kez	17	6.23	28	7.43	45	6.92
C) Ayda iki veya üç kez	7	2.56	9	2.39	16	2.46
D) Yaklaşık haftada bir	2	0.73	8	2.12	10	1.54
E) Haftada birkaç kez	1	0.37	11	2.92	12	1.85
Toplam	273	100.00	377	100.00	650	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
8.37	4	-	10	0

"Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar" zorbalık davranışı ile cinsiyet ve sektör (devlet okulu/özel okul) ve okullar değişkenleri arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) , teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Öğrencilerin %71.60'ı bu davranışla karşılaşmamış, %28.4'ü ise bu zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir (Tablo 59). Öğrencilerin eğitim seviyesi arttıkça bu davranışlara uğrama (ilk % 32.84, orta %29.06, lise % 22.53) azalmaktadır (Ek VIII -Tablo 125). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin "Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar" (%23.08) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme yüzdesi bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII -Tablo 208). Haftada birkaç bu davranışlara uğradığını belirtenlerin % 26.67'si kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdir (Ek VIII- Tablo 225).

Tablo 59. 9) Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	193	70.70	271	72.27	464	71.60
B) Sadece bir veya iki kez	61	22.34	74	19.73	135	20.83
C) Ayda iki veya üç kez	6	2.20	10	2.67	16	2.47
D) Yaklaşık haftada bir	8	2.93	3	0.80	11	1.70
E) Haftada birkaç kez	5	1.83	17	4.53	22	3.40
Toplam	273	100.00	375	100.00	648	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
8.33	4	-	10	0

"Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler" zorbalık davranışına uğrama ile cinsiyet ve eğitim seviyesi (ilk, orta, lise), sektör (devlet okulu/özel okul) ve okullar arasında ilişki yoktur; teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Öğrencilerin %84.64'ü bu davranışla karşılaşmamış, %15.36'sı ise bu zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir (Tablo 60). Teneffüs vaktini çok severim diyenler % 14.34 ile sadece biriki kez zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtenler içinde en yüksek oranda iken, hiç sevmem diyenler %14.29 ile yaklaşık haftada bir zorbaca davranışlarda bulundum diyenler içinde en yüksek orandadır (Ek VIII- Tablo 194). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin " Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler" (%7.69) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme oranı bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII-Tablo 209). Haftada birkaç kez bu davranışlara uğradığını belirtenlerin % 16.67'si kendini sık sık sevilmiyor hissettiğini belirten öğrencilerdir (Ek VIII- Tablo 226).

Tablo 60. 10) Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	237	86.50	314	83.29	551	84.64
B) Sadece bir veya iki kez	29	10.58	45	11.94	74	11.37
C) Ayda iki veya üç kez	1	0.37	10	2.65	11	1.69
D) Yaklaşık haftada bir	5	1.82	2	0.53	7	1.08
E) Haftada birkaç kez	2	0.73	6	1.59	8	1.23
Toplam	274	100.00	377	100.00	651	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
8.79	4	-	50	0

"Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler" zorbalık davranışı ile sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yok, cinsiyet, eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), okullar ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Erkekler (%35.81) kızlara (%25.37) göre (Tablo 61), 7. sınıf öğrencileri (%32.96) 5. sınıf (%32.51) ve 9. sınıf (28.02) öğrencilerine göre (Ek VIII -Tablo 126) bu davranışa daha fazla uğramaktadırlar. Okullar arasında bu davranışa uğramadığını belirtme yüzdeleri okuldan okula %83.54 ile %50 arasında değişiklik göstermektedir (Ek VIII -Tablo 169). Haftada birkaç kez "Görünüşüm ve konuşmamla alay ettiler" diyenlerin %26.67'si kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdir (Ek VIII- Tablo 227).

Tablo 61. 11) Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	203	74.63	242	64.19	445	68.57
B) Sadece bir veya iki kez	52	19.12	89	23.61	141	21.73
C) Ayda iki veya üç kez	4	1.47	11	2.92	15	2.31
D) Yaklaşık haftada bir	3	1.10	13	3.45	16	2.47
E) Haftada birkaç kez	10	3.68	22	5.84	32	4.93
Toplam	272	100.00	377	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.43	4	p<.05	0	0

"Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım" zorbalık davranışı ile cinsiyet ve sektör (özel okul/devlet okulu), teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Öğrencilerin %86.13'ü başka biçimde zorbaca davranışla karşılaşmamış, %13.87'si ise karşılaştığını belirtmiştir (Tablo 62). 5. sınıf (%21.88) öğrencileri, 7. sınıf (%12.6) ve 9. sınıf (%6.9) öğrencilerine başka biçimde zorbaca davranışa daha fazla uğramaktadırlar göre (Ek VIII -Tablo 128). Okullar arasında başka biçimde zorbaca davranışa uğramadığını belirtme yüzdeleri okuldan okula %100 ile %73.33 arasında değişiklik göstermektedir (Ek VIII -Tablo 170). Hiç arkadaşı olmadığını söyleyenlerin "Başka biçimlerde zorbalığa uğradım" (%8.33) gibi davranışlara haftada birkaç kez maruz kaldığını belirtme oranı bu sıklıkta zorbalığa uğradığını belirtenler arasında en yüksek oranları oluşturmaktadır (Ek VIII-Tablo 210). Haftada birkaç kez "Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım" diyenlerin %20'si kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerdir (Ek VIII - Tablo 228). Öte yanda öğrencilerin hiçbiri başka ne tür bir davranışa uğradığını açıklamamıştır.

Tablo 62. 12) Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	219	84.56	315	87.26	534	86.13
B) Sadece bir veya iki kez	34	13.13	29	8.03	63	10.16
C) Ayda iki veya üç kez	3	1.16	6	1.66	9	1.45
D) Yaklaşık haftada bir	2	0.77	2	0.55	4	0.64
E) Haftada birkaç kez	1	0.39	9	2.49	10	1.61
Toplam	259	100.00	361	100.00	620	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
8.50	4	-	40	0

3.2. Diğer öğrencilere karşı gösterilen zorbaca davranma çeşitleri incelendiğinde ise kötü isim takma ve kırıcı bir şekilde alay etme, dedikodu yapma ve dışlama ile tehditle para veya eşya alma davranışları dışında diğer zorbaca davranış çeşitlerini kız ve erkeklerde benzer oranlarda rastlanmaktadır. "Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim" zorbalık davranışı ile cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise) ve okullar arasında ilişki vardır; sektör (devlet okulu /özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında ilişki yoktur. Erkekler (%40.48) kızlara (%27.64) göre daha fazla kötü isimler takmakta, kırıcı şekilde alay etmektedirler (Tablo 63). Yedinci sınıf öğrencileri (%40.45), 9. sınıf (%37.7) ve 5. sınıf (% 25.25) göre bu davranışlarda daha fazla bulunduklarını belirtmişlerdir (Ek VIII -Tablo 129). Okullar arasında da bu davranışlarda bulunmadığını belirtme yüzdeleri okuldan okula % 46.25 ile % 82.35 arasında değişmektedir (EK VII -Tablo 171).

Tablo 63. 31) Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	199	72.36	222	59.52	421	64.97
B) Sadece bir veya iki kez	64	23.27	113	30.30	177	27.31
C) Ayda iki veya üç kez	5	1.82	5	1.34	10	1.54
D) Yaklaşık haftada bir	3	1.09	8	2.14	11	1.70
E) Haftada birkaç kez	4	1.45	25	6.70	29	4.48
Toplam	275	100.00	373	100.00	648	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
17.89	4	p<.01	20	0

Öğrencilerin %79.10'u "Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim" zorbalık davranışlarını bu dönem hiç yapmamış, %20.9'u ise bu zorbaca davranışı bu dönem yaptığını belirtmiştir (Tablo 64). Bu davranış ile cinsiyet, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki bulunamamış ; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul) ve okullar arasında bulunmuştur. Yaş arttıkça başkalarını dışlama davranışı artış (ilk %17.17, orta % 22.18, lise % 23.08) göstermektedir (Ek VIII -Tablo 130). Özel okullarda bu davranışta bulunduğunu belirtme yüzdesi (27.27) devlet okullarına göre (16.79) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 153). Okuldan okula bu davranışlarda bulunmadığını belirtme %68.75 ile %90 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 172).

Tablo 64. 32) Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuza almadım, görmezden geldim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	208	75.91	303	81.45	511	79.10
B) Sadece bir veya iki kez	57	20.80	57	15.32	114	17.65
C) Ayda iki veya üç kez	3	1.10	3	0.81	6	0.93
D) Yaklaşık haftada bir	2	0.73	3	0.81	5	0.77
E) Haftada birkaç kez	4	1.46	6	1.61	10	1.55
Toplam	274	100.00	372	100.00	646	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
3.47	4	-	50	0

"Onu veya onları itip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim" zorbalık davranışı ile cinsiyet ve eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) ve sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur. Öğrencilerin %86.07'si bu davranışı bu dönem hiç yapmamış, %13.93'ü bu zorbaca davranışı bu dönem yaptığını belirtmiştir (Tablo 65). Okullar arasında bu davranışlarda bulunmama yüzdesi 96.77 ile 76.47 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 173).

Tablo 65. 33) Onu veya onları itip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	248	90.51	308	82.80	556	86.07
B) Sadece bir veya iki kez	17	6.20	44	11.83	61	9.44
C) Ayda iki veya üç kez	3	1.10	7	1.88	10	1.55
D) Yaklaşık haftada bir	1	0.37	6	1.61	7	1.08
E) Haftada birkaç kez	5	1.82	7	1.88	12	1.86
Toplam	274	100.00	372	100.00	646	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0

9.28	4	-	30	0

"Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım" zorbalık davranışı ile sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki yok, cinsiyet , eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki vardır. Erkekler bu davranışlarda (%7.59) kızlara (%14.02) göre daha az düzeyde bulunmaktadırlar (Tablo 66). Bu davranışlarda bulunduğunu belirtme yüzdesi 7. sınıflarda %6.04 ile en az iken 9. sınıflarda (%9.94) ve 5. sınıflarda (%16.5) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 131). Okullar arasında bu davranışlarda bulunmama yüzdesi 97.44 ile 77.50 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 174).

Tablo 66. 34) Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	233	85.98	341	92.41	574	89.69
B) Sadece bir veya iki kez	27	9.96	23	6.23	50	7.81
C) Ayda iki veya üç kez	5	1.84	2	0.54	7	1.09
D) Yaklaşık haftada bir	1	0.37	2	0.54	3	0.47
E) Haftada birkaç kez	5	1.84	1	0.27	6	0.94
Toplam	271	100.00	369	100.00	640	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.16	4	p<.05	60	0

"Para vermeleri için tehdit ettim, eşyalarını aldım veya eşyalarına zarar verdim" zorbalık davranışı ile eğitim seviyesi (ilk/orta/lise),sektör (devlet okulu/özel okul) ,okullar teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki yok, cinsiyet arasında ilişki vardır. Erkekler (%5.12) kızlara (%2.91) göre bu davranışı daha fazla yapmaktadır (Tablo 67).

Tablo 67. 35) Para vermeleri için tehdit ettim ,eşyalarını aldım veya eşyalarına zarar verdim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	267	97.09	352	94.88	619	95.82
B) Sadece bir veya iki kez	1	0.36	13	3.50	14	2.17
C) Ayda iki veya üç kez	1	0.36	3	0.81	4	0.62
D) Yaklaşık haftada bir	0	0.00	0	0.00	0	0.00
E) Haftada birkaç kez	6	2.18	3	0.81	9	1.39
Toplam	275	100.00	371	100.00	646	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0

9.91	4	p<.05	50	2	

"Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim" zorbalık davranışı ile cinsiyet, sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur. Öğrencilerin %71.21'i bu davranışı yapmadığını, %28.79'u ise diğer öğrencilerin görünüşleri ve konuşmalarıyla alay ettiğini belirtmiştir (Tablo 68). Öte yanda 7. sınıflarda öğrencilerin % 33.71 , 9. sınıflardan (%33.71) ve 5. sınıflardan (%19.19) daha fazla bu davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir (Ek VIII -Tablo 132). Okullar arasında bu davranışlarda bulunmama yüzdesi 81 ile 60 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 175).

Tablo 68. 36) Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	205	74.54	255	68.73	460	71.21
B) Sadece bir veya iki kez	60	21.82	86	23.18	146	22.60
C) Ayda iki veya üç kez	3	1.09	11	2.97	14	2.17
D) Yaklaşık haftada bir	2	0.73	5	1.35	7	1.08
E) Haftada birkaç kez	5	1.82	14	3.77	19	2.94
Toplam	275	100.00	371	100.00	646	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
6.05	4	-	20	0

"Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum" zorbalık davranışı ile cinsiyet ve eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur. Öğrencilerin %88.48'i başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulunmadığını, %11.52'si ise başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmiş ama ne tür zorbaca davranışlarda bulunduklarını söylememişlerdir (Tablo 69). Özel okullardaki öğrencilerin başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulunduklarını belirtme yüzdesi (14.75) devlet okullarına göre (9.45) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 154). Okullar arasında başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulunmadığını belirme yüzdeleri 96.67 ile 83.12 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 176). ankete başka hangi biçimlerde zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrenci yoktur.

Tablo 69. 37) Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum. Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç olmadı	240	90.57	313	86.94	553	88.48
B) Sadece bir veya iki kez	18	6.79	32	8.89	50	8.00
C) Ayda iki veya üç kez	3	1.13	5	1.39	8	1.28
D) Yaklaşık haftada bir	0	0.00	2	0.56	2	0.32
E) Haftada birkaç kez	4	1.51	8	2.22	12	1.92
Toplam	265	100.00	360	100.00	625	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
3.02	4	-	40	0

4. Zorbaca Davranışlarda Bulunan Öğrencilerin Yapısı (Sayıları, Cinsiyetleri, Sınıf Seviyeleri)

4.1. Kendilerine zorbalık yapan öğrencilerin özelliklerini soran sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde öğrencilerin %20.81'inin kendi şubesindeki öğrenci arkadaşları tarafından zorbaca davranış görmesi dikkat çekicidir (Tablo 70). "Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet , sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni arasında ilişki bulunmaktadır. Her eğitim seviyesinde öğrenciler kendi sınıflarından arkadaşları tarafından daha fazla zorbalığa uğrarken, bu yüzdeler 5. sınıflarda (%29.35) 7. sınıf (%18.99) ve 9. sınıflara (14.61) göre daha yüksektir. Beşinci sınıf öğrencilerinin daha büyük sınıflardan kişiler tarafından zorbalığa uğrama yüzdeleri de (%12.50) 7. sınıf (%5.43) ve 9. sınıftakilere (%6.18) göre daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 133). Okullar arasındaki yüzdeler incelendiğinde bazı okullarda büyük sınıflar tarafından zorbalığa uğrama oranı hiç görülmezken, bazı okullarda büyük sınıfların küçüklere zorbaca davranma alışkanlığının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (Ek VIII -Tablo 177). Hiç arkadaşı olmayanların %30'u ve sadece bir arkadaşı olanların %51.51'i kendi sınıflarındaki kişiler tarafından zorbalığa uğradığını belirtmiştir (Ek VIII- Tablo 212). Kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerin %70'i, sık sık sevilmiyor hissedenlerin %55.56'sı, oldukça sık sevilmiyor hissedenlerin % 40'ı, ara sıra sevilmiyor hissedenlerin %25.52'si, nadiren sevilmiyor hissedenlerin % 31.37'si, ve hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyenlerin

% 11.85'i kendi şubelerinden kişilerce zorbalığa uğradıklarını belirtmiştir (Ek VIII- Tablo 229).

Tablo 70. 13) Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım	153	56.67	208	59.43	361	58.23
B) Benim şubemdeydi	65	24.07	64	18.29	129	20.81
C) Benimle aynı yaşta ama farklı şubedeydi	27	10.00	24	6.86	51	8.23
D) Daha büyük bir sınıftandı	16	5.93	32	9.14	48	7.74
E) Daha küçük bir sınıftandı	0	0.00	3	0.86	3	0.48
F) Farklı farklı sınıflardandı	9	3.33	19	5.43	28	4.52
Toplam	270	100.00	350	100.00	620	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.32	5	-	17	0

4.2. "Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın?" sorusuna verilen yanıtlar ile sektör (devlet okulu/ özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı değişkeni arasında ilişki yok; cinsiyet, eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), okullar, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Hem erkek öğrenciler (%28.65) hem kız öğrenciler (%16.96) en fazla erkek öğrencilerden zorbaca davranış görmektedir. Kız öğrencilerin hemcinslerine (%13.36) zorbalık ettikleri görülürken erkek öğrencilere zorbaca davranmaları (%2.13) düşük düzeydedir. Her iki cins de en fazla hemcinslerine karşı zorbaca davranmaktadır. (Tablo 71) Her eğitim seviyesindeki öğrencilerin bir veya birkaç erkek öğrenci tarafından zorbalığa uğrama yüzdeleri kızlar tarafından zorbalığa uğramaktan daha yüksekse de 5. sınıflarda bu oranlar daha büyük sınıflara göre daha fazladır (Ek VIII -Tablo 134). Okullar arasındaki yüzdeler incelendiğinde bazı okullarda daha çok zorba erkek gruplarının var olduğu, bazılarında ise tek başına hareket eden erkek zorbalar olduğu göze çarpmaktadır; bazı okullardaysa kız öğrenciler tarafından zorbalığa uğramış olma hiç belirtilmemiştir (Ek VIII -Tablo 178). Kendini çok sık sevilmiyor hisseden öğrencilerin %40'ı birkaç erkek öğrencinin, % 20 si bir erkek öğrencinin, %20 si ise hem kız hem erkek öğrencilerin zorbaca davranışlarına uğradıklarını belirtmiştir (Ek VIII - Tablo 230).

Tablo 71. 14) Bir kişinin mi yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım	167	60.29	243	64.46	410	62.69
B) Genellikle bir erkek öğrencinin	25	9.02	47	12.47	72	11.01
C) Birkaç erkek öğrencinin	22	7.94	61	16.18	83	12.69
D) Genellikle bir kız öğrencinin	19	6.86	3	0.80	22	3.36
E) Birkaç kız öğrencinin	18	6.50	5	1.33	23	3.52
F) Hem kız hem de erkek öğrencilerin	26	9.39	18	4.77	44	6.73
Toplam	277	100.00	377	100.00	654	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
45.34	5	p<.01	0	0

4.3. Öğrencilerin %53.35'i bu dönem başka öğrencilere zorbaca davranmadığını, %14.31'i tek başına zorbaca davrandığını, %32.34'ü grup halinde zorbaca davrandığını belirtmiştir (Tablo 72). "Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet ve sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme değişkenleri arasında ilişki vardır. Eğitim seviyesine göre incelemede her üç sınıf seviyesinde de öğrencilerin daha çok tek başına zorbalık yaptıklarını belirttikleri ama bu oranların 5.sınıf seviyesinde en yüksek olup (%20.14) bunu 9. sınıf (%14.54) ve 7. sınıfın (10.48) izlediği; 3-8 kişilik gruplarla zorbalık yapma oranlarının ise 5. sınıflarda oldukça düşük (%0.69) olduğu, grupça zorbalık yapma eğiliminin en yüksek 7. sınıflarda görüldüğü (%10.48) anlaşılmaktadır (Ek VIII -Tablo 135). Özel okullarda biriki kişilik zorba gruplarına (%27.31), devlet okullarına göre (%17.36) daha fazla rastlanırken; devlet okullarındaki öğrencilerin tek başına zorbalık yapma eğiliminin (%18.01) özel okullara göre (%9.25) daha fazla olduğu görülmektedir (Ek VIII -Tablo 155). Okullar arasındaki yüzdeler incelendiğinde ise kimi okullarda öğrencilerin yaklaşık beşte biri 3-8 kişililik zorba gruplarca mağdur edildiğini belirtirken , bu sayıda zorba gruplarının hiç olmadığı okulun da mevcut olduğu dikkat çekmektedir (Ek VIII -Tablo 179). Teneffüs vaktini hiç sevmeyenler % 25.00 ile genelde 8 kişiden fazla gruplarla zorbalık yapanlar arasında, ne severim ne sevmem diyenler % 21.05 ile tek başına zorbalık yapanlar arasında, çok severim diyenler ise %26.21 ile iki veya üç kişilik,

% 10.48 ile 3-8 kişilik gruplarla zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtenler arasında en yüksek oranlardadır (EK VII- Tablo 195).

Tablo 72. 38) Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın yoksa başka öğrencilerle birlikte mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem başka öğrencilere	133	56.60	154	50.82	287	53.35
B) Genellikle tek başıma	25	10.64	52	17.16	77	14.31
C) Genellikle bir veya iki kişi ile birlikte	53	22.55	63	20.79	116	21.56
D) 3-8 kişi ile birlikte	16	6.81	22	7.26	38	7.06
E) Genelde 8 `den fazla kişi ile	8	3.40	12	3.96	20	3.72
Toplam	235	100.00	303	100.00	538	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
5.10	4	-	0	0

5. Zorba /Mağdur Davranışların Süresi

5.1. Zorbalığa uğramanın uzun bir süre içinde devam edip etmediği araştırıldığında özellikle sıklıkla zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerin uzun bir süredir zorbalığa uğramaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. “Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar)” ile “ Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?” sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Geçen dönem 1-2 kez zorbalığa uğrayanların %43.31’i bu dönemde de 1-2 kez zorbalığa uğramıştır. Geçen dönem arada sırada zorbalığa uğrayanların %38.23’ü bu dönemde de arada sırada zorbalığa uğramıştır. Geçen dönem haftada birkaç kez zorbalığa uğrayanların %34.21’i bu dönemde de haftada birkaç kez zorbalığa uğramıştır (Tablo 73).

5.2. Benzer şekilde diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrencilerin önemli bir bölümü bu davranışı en az bir yıl gibi uzun süredir sürdürmektedirler. “(Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın?” ile “30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?” sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Geçen dönem diğerlerine zorbaca davranmayanların %77.27’si bu dönemde de zorbaca davranmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak %22.73’ünün bu dönem zorbalığa başladığı anlaşılmaktadır. Geçen dönem haftada birkaç kez zorbaca davrananların %44.00’ı bu

dönemde de haftada birkaç kez zorbaca davranmıştır. Geçen dönem haftada bir kez zorbaca davrananların %27.27'si bu dönemde arada sırada, %45.46'sı 1-2 kez ama %18.18'i de haftada birkaç kez zorbaca davranmıştır (Tablo 74).

Tablo 73. 21) Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün. Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar) Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Geçen dönem zorbaca davranışa uğramadım	241	63.42	95	25.00	29	7.63	4	1.05	11	2.90	380	60.70
B) Sadece bir veya iki kez	42	33.07	55	43.31	23	18.11	3	2.36	4	3.15	127	20.29
C) Arada sırada	13	19.12	20	29.41	26	38.23	4	5.88	5	7.35	68	10.86
D) Haftada bir kez	4	30.77	3	23.08	2	15.39	2	15.39	2	15.39	13	2.08
E) Haftada birkaç kez	6	15.79	7	18.42	7	18.42	5	13.16	13	34.21	38	6.07
Toplam	306	48.88	180	28.75	87	13.90	18	2.88	35	5.59	626	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
191.60	16	p<.01	36	0

Tablo 74. 43) Şimdi geçen dönem ki durumu düşün) Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Diğerlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunma	340	77.27	79	17.96	14	3.18	1	0.23	6	1.36	440	70.74
B) Sadece bir veya iki kez	36	31.58	59	51.75	8	7.02	3	2.63	8	7.02	114	18.33
C) Arada sırada	5	15.62	12	37.50	13	40.62	1	3.12	1	3.12	32	5.14
D) Yaklaşık haftada bir	0	0.00	5	45.46	3	27.27	1	9.09	2	18.18	11	1.77
E) Haftada birkaç kez	3	12.00	5	20.00	6	24.00	0	0.00	11	44.00	25	4.02
Toplam	384	61.74	160	25.72	44	7.07	6	0.97	28	4.50	622	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
300.36	16	p<.01	48	0

6. Okul Dışında Meydana Gelen Zorba / Mağdur Davranışları

6.1. Öğrencilerin okula gidip gelirken zorbalığa uğrama veya zorbaca davranışlarda bulunma düzeyi okul içinde benzer davranışlara uğrama veya düzeyinden göreceli olarak daha düşük görülmektedir.

"Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur; sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin %77.49' bu davranışla karşılaşmamış, %22.51'i ise bu dönem okula gidip gelirken yolda zorbaca davranışa uğradığını belirtmiştir (Tablo 75). Devlet okullarındaki öğrenciler (%26.2) özel okullardaki öğrencilere göre (%16.8) okula gidip gelirken daha fazla zorbaca davranışlara uğradığını belirtmektedirler (Ek VIII – Tablo 156). Okullar arasında okula gidip gelirken bu davranışlara uğramama yüzdeleri okuldan okula %87.18 ile % 62.50 arasında değişmektedir (Ek VIII – Tablo 180). Bir diğer bulgu ise bu öğrencilerin okula gidip gelirken zorbalığa uğrama oranlarının göreceli olarak daha düşük olmasıdır; örneğin kendini çok sık sevilmiyor hissedenler arasında haftada birkaç kez okula gidip gelirken zorbalığa uğradığını belirten öğrenci sayısı sıfırdır (Ek VIII- Tablo 231).

Tablo 76. 22) Şimdi yine bu dönemi düşün- Okula gidip gelirken yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okul yolunda zorbaca davranışa uğramadım	222	79.86	284	75.73	506	77.49
B) Sadece bir veya iki kez	34	12.23	58	15.47	92	14.09
C) Arada sırada	12	4.32	19	5.07	31	4.75
D) Haftada bir kez	3	1.08	8	2.13	11	1.68
E) Haftada birkaç kez	7	2.52	6	1.60	13	1.99
Toplam	278	100.00	375	100.00	653	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
3.46	4	-	10	0

hissedip hissetmeme arasında ilişki yok; cinsiyet arasında ilişki vardır. Erkekler (%19.62) kızlara (%10.51) göre bu dönem okula gidip gelirken diğer öğrencilere karşı daha fazla zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlarda bulunanlara katılmıştır (Tablo 76).

Tablo 76. 44) Şimdi yine bu dönemi düşünün) Kaç kez okula gidip gelirken diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya bu davranışlarda bulunanlara katıldın mı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okula gidip gelirken hiç kimseye zorbaca davran	247	89.49	295	80.38	542	84.29
B) Sadece bir veya iki kez	24	8.70	44	11.99	68	10.58
C) Arada sırada	2	0.72	15	4.09	17	2.64
D) Yaklaşık haftada bir	0	0.00	5	1.36	5	0.78
E) Haftada birkaç kez	3	1.09	8	2.18	11	1.71
Toplam	276	100.00	367	100.00	643	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
14.76	4	p<.01	30	0

6.3. "Bu dönem başka bir yerde zorbaca davranışlara uğradın mı?" sorusuna verilen yanıtlar ile sektör cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise) ve sektör (devlet okulu/özel okul), arasında ilişki vardır; okullar ve teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkeni ile ilişkili değildir. Erkekler (%28.38) kızlara (%15.22) göre (Tablo 77), devlet okullarındaki öğrenciler (%28.17) özel okullardaki öğrencilere göre (%14.29) okul yada okul yolu dışında başka bir yerde de zorbalığa daha fazla uğramaktadırlar (Ek VIII – Tablo 157). Okul dışında en fazla zorbalığa uğrama oranı ilkokul 5. sınıf öğrencileri (%30.46) arasındadır; bunu 9. sınıf (%19.44) ve 7. sınıf (%19.33) öğrencileri takip etmektedir (Ek VIII – Tablo 136).

Tablo 77. 29) Bu dönem başka bir yerde zorbaca davranışlara uğradın mı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hayır, başka bir yerde zorbalığa uğramadım	234	84.78	265	71.62	499	77.24
B) Evet, evimin bulunduğu caddede	20	7.25	36	9.73	56	8.67
C) Evet, parkta/bahçede	3	1.09	11	2.97	14	2.17
D) Evet, başka bir yerde (nerede olduğunu belirtin	19	6.88	58	15.68	77	11.92
Toplam	276	100.00	370	100.00	646	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
17.51	3	p<.01	0	0

7. Zorbalığa Müdahale

7.1. "Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında öğretmenler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar?" sorusuna öğrencilerin %36.15'si bilmiyorum yanıtını verirken, %25.23'ü öğretmenin sık sık veya hemen her zaman müdahale ettiğini , %38.61'i ise etmediğini ya da ara sıra veya nadiren müdahale belirtmektedir (Tablo 78). Öğrencilerin sadece %15.08'i öğretmenlerin hemen hemen her zaman zorbaca davranışları durdurmaya çalıştığını söylemektedir. Bu soruya verilen yanıtlar ile cinsiyet sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise) ve okullar arasında ilişki vardır. Öğrencilerin zorbaca davranışlara uğradıklarında öğretmenlerin 'hemen hemen hiçbir zaman' müdahale etmediklerini belirtme yüzdeleri 5. sınıflarda 12.93 iken, bunu 13.46 ile 9. sınıflar ve 14.66 ile 7. sınıflar takip etmektedir (Ek VIII- Tablo 137). Öte yanda öğretmenlerin 'hemen hemen her zaman' müdahale ettiklerini belirtme düzeyi de 5. sınıflarda (%23.88) daha fazla, 7. sınıflarda ise (%10.53) ile liselere göre (%12.02) daha düşüktür. Okullardaki yüzdeler incelendiğinde öğretmenlerin hemen hemen hiçbir zaman müdahale etmediklerini belirtmeleri okuldan okula % 34.12 ile % 3.23 arasında, hemen hemen her zaman müdahale etmeleri ise %23.8 ile % 2.94 arasında değişmektedir (Ek VIII-Tablo 181).

Tablo 78. 16) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında öğretmenler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bilmiyorum	92	33.58	143	38.03	235	36.15
B) Hemen hiç bir zaman	35	12.77	55	14.63	90	13.85
C) Nadiren	40	14.60	52	13.83	92	14.15
D) Arada sırada	34	12.41	35	9.31	69	10.61
E) Sık sık	23	8.39	43	11.44	66	10.15
F) Hemen hemen her zaman	50	18.25	48	12.77	98	15.08
Toplam	274	100.00	376	100.00	650	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
7.37	5	-	0	0

7.2. Öğrencilerin %24.39'u diğer öğrencilerin zorbaca davranışlara sık sık veya hemen hemen her zaman, %37.42'si ara sıra veya nadiren müdahale ettiğini, %14.26'sı ise etmediğini belirtmektedir (Tablo 79). "Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer öğrenciler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme, kendini seviliyor hissedip hissetmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise),

okullar arasında ilişki bulunmaktadır. Diğer öğrencilerin ‘hemen hemen hiçbir zaman’ zorbaca davranışı durdurmaya çalışmama yüzdeleri 7. sınıflarda (%18.35) en yüksektir; bunu 9. sınıflar (%14.13) ve 5. sınıflar (%8.96) takip etmektedir (Ek VIII-Tablo 138). Bu davranışları diğer öğrencilerin ‘hemen hemen her zaman’ durdurmaya çalıştığını belirtme yüzdeleri ise 5. sınıflarda (15.42) en yüksektir; bunu 9. sınıf öğrencileri (%10.87) ve en son 7. sınıf öğrencileri (% 8.61) takip etmektedir. Okullardaki yüzdeler incelendiğinde diğer öğrencilerin hemen hemen hiçbir zaman müdahale etmediklerini belirtmeleri okuldan okula % 28.35 ile % 11.25 arasında, hemen hemen her zaman müdahale etmeleri ise %15.46 ile % 5.13 arasında değişmektedir (Ek VIII-Tablo 182).

Tablo 79. 17) Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer öğrenciler ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bilmiyorum	69	24.91	87	23.20	156	23.93
B) Hemen hiç bir zaman	37	13.36	56	14.93	93	14.26
C) Nadiren	43	15.52	65	17.33	108	16.56
D) Arada sırada	72	25.99	64	17.07	136	20.86
E) Sık sık	30	10.83	55	14.67	85	13.04
F) Hemen hemen her zaman	26	9.39	48	12.80	74	11.35
Toplam	277	100.00	375	100.00	652	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.31	5	-	0	0

7.3. “Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı?” sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur, sektör (devlet okulu/özel okul) ve okullar arasında ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin %53.78’i bilmediğini, %15.72’si okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında birilerinin hiçbir zaman bunu durdurmaya çalışmadığını, % 30.51’i ise birilerinin müdahale ettiğini belirtmiştir (Tablo 80). Özel okul öğrencileri arasında okula gidip gelirken birilerinin zorbaca davranışları hiçbir zaman durdurmadıklarını belirtme oranı (%18.65) devlet okulu öğrencilerine göre (% 13.8) daha yüksektir; birileri hemen her zaman durdurmaya çalışır diyenlerin oranı genelde düşük olmakla birlikte , devlet okulu öğrencilerinde (%7.56) özel okullara göre (%4.76) daha yüksektir (Ek VIII - Tablo 158). Okullar arasında da okula gidip gelirken birilerinin hemen hiçbir zaman durdurmadığını söylemeleri yüzdesi okuldan okula %29.11 ile % 2.56 arasında, hemen hemen her zaman birilerinin durdurmaya çalıştığını belirtme yüzdesi de 14.71 ile 2.53 arasında değişmektedir (Ek VIII - Tablo 183).

Tablo 80. 23) Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bilmiyorum	162	58.70	187	50.13	349	53.78
B) Hemen hiçbir zaman	40	14.49	62	16.62	102	15.72
C) Nadiren	22	7.97	40	10.72	62	9.55
D) Arada sırada	22	7.97	36	9.65	58	8.94
E) Sık sık	12	4.35	24	6.43	36	5.55
F) Hemen her zaman	18	6.52	24	6.43	42	6.47
Toplam	276	100.00	373	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
5.63	5	-	0	0

8. Zorba/ Mağdur Davranışları İle İlgili İletişim

8.1. Öğrencilerin %31.71'i öğretmen veya okulun psikolojik danışmanlarının kendisiyle zorbalığa uğramak konusunda hiç konuşmadığını, %11,28'i böyle bir konuşmanın olduğunu belirtmiştir (Tablo 81). "Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet ve sektör (devlet okulu/özel okul) değişkeni, okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) ve sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Eğitim seviyesi incelendiğinde 5. sınıflarda öğretmenlerin veya psikolojik danışmanların zorbalığa uğrama konusunda öğrencilerle konuştuğunu belirtme yüzdesi 18.32 iken bu oran , 9. sınıflarda %8.70, 7. sınıflarda ise %7.77'ye düşmektedir (Ek VIII -Tablo 139). Öğretmenlerin zorbaca davranışlara uğrama konusunda konuşmadığını belirtme oranı en yüksek olarak (%46.67) yine kendini çok sık sevilmiyor hissettiğini belirten öğrencilerdir (Ek VIII - Tablo 232).

Tablo 81. 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım	161	57.71	213	56.50	374	57.01
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	90	32.26	118	31.30	208	31.71
C) Evet, benimle bir veya iki kez konuştular	19	6.81	23	6.10	42	6.40
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	9	3.23	23	6.10	32	4.88
Toplam	279	100.00	377	100.00	656	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
2.93	3	-	0	0

8.2. Anne-babalar zorbalık hakkında çocuklarıyla zorbalığın olduğu okullarda görev yapan öğretmen veya rehber öğretmenden daha fazla ilgilenmektedirler. “Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?” sorusuna öğrencilerin %52.21’i okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadığını, %25.04’ü anne-babasının kendisiyle bu konuda hiç konuşmadığını, %22,75’i böyle bir konuşmanın olduğu yanıtını vermiştir (Tablo 82). Bu soruya verilen yanıtlar ile cinsiyet, teneffüs vaktini sevip sevmeme değişkeni, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur; eğitim seviyesi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında ilişki bulunmaktadır. Beşinci sınıflarda annem babam benimle zorbalığa uğramam konusunda biriki kez veya birkaç kez konuştular diyen öğrenci yüzdesi %35. 82 iken bu oran yaş arttıkça 7. sınıflarda %18.52’ye 9. sınıflarda ise %14.68’e düşmektedir (Ek VIII -Tablo 140). Devlet okullarında anne babasının bu konuda kendisi ile konuşmadığını söyleme oranı (%28.89) özel okullara göre (%19.07) daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 159). Okuldan okula benimle bu konuda bir veya birkaç kez konuştular yüzdeleri %18.75 ile %2.35 arasında değişmektedir (Ek VIII-Tablo 184). Kendini çok sık sevilmiyor hisseden öğrencilerin ana babalarının zorbalığa uğrama konusunda kendileri ile birkaç kez konuştuğunu belirme oranları (%40) diğer öğrencilere göre daha yüksektir (Ek VIII -Tablo 233).

Tablo 82. 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım	152	54.48	190	50.53	342	52.21
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	67	24.01	97	25.80	164	25.04
C) Evet, benimle bir veya iki kez konuştular	28	10.04	49	13.03	77	11.76
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	32	11.47	40	10.64	72	10.99
Toplam	279	100.00	376	100.00	655	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
2.00	3	-	0	0

8.3. Öğretmenlerin diğer öğrencilere zorbaca davranan öğrencilerin %22.47’siyle bu konuda konuşma yapmadıkları görülmektedir. “Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu?” sorusuna verilen yanıtlar ile sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yok; cinsiyet ve eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Öğretmenler veya rehber

öğretmen zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle (%13.07) kızlara (%5.48) göre daha fazla konuşmuştur (Tablo 83). Öğretmenlerin zorbaca davranışlarla bulunma konusunda öğrencilerle konuştuğunu belirtme yüzdesi 5. sınıflarda %15.98 iken, bu yüzdeler 7. sınıflarda %7.83, 9. sınıflarda %6.15'e inmektedir (Ek VIII-Tablo 141).

Tablo 83. 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca	196	71.53	238	64.85	434	67.71
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	63	22.99	81	22.07	144	22.47
C) Evet, benimle bir veya iki kez konuştular	12	4.38	38	10.35	50	7.80
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	3	1.10	10	2.72	13	2.03
Toplam	274	100.00	367	100.00	641	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.33	3	p<.05	0	0

8.4. "Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu?" sorusuna verilen yanıtlar ile eğitim düzeyi (ilk/orta/lise) , sektör (devlet okulu /özel okul), sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yok, cinsiyet, okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Anne-babalar diğer öğrencilere zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle (%17.48) kızlara (%8.39) göre daha fazla konuşmuştur. Buna karşılık %22.19'uyla bu konuda konuşma yapmadıkları anlaşılmaktadır (Tablo 84). Öğrencilerinin %8.26'sı benimle bu konuda birkaç kez konuştular diyen okul olduğu gibi bu sıklığın sıfır olduğu okul da bulunmaktadır (Ek VIII-Tablo 185).

Tablo 84. 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca	189	68.98	222	60.66	411	64.22
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	62	22.63	80	21.86	142	22.19
C) Evet, benimte hir veya iki kez konuştular	17	6.20	48	13.11	65	10.16
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	6	2.19	16	4.37	22	3.44
Toplam	274	100.00	366	100.00	640	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
11.27	3	p<.05	0	0

8.5. Öğretmenlerin zorbalığa sıklıkla uğrayan öğrencileri fark ettikleri ve onlarla bu sorun ile ilgili konuştukları anlaşılmaktadır. “Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?” ile “ Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?” sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Zorbalığa uğrama sıklığı arttıkça öğretmen veya rehberlerin mağdurla ilgilenmeleri de artmaktadır. Haftada birkaç kez zorbalığa uğrayanların %37.14’ü kendisiyle konuşulduğunu belirtirken bu oran arada sırada zorbalığa uğrayanlarda %15.38’dir (Tablo 85).

8.6. Benzer şekilde “Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?” ile “ Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?” sorularına verilen yanıtlar arasında da ilişki vardır. Zorbalığa uğrama sıklığı arttıkça anne-babasının mağdurla ilgilenmeleri de artmaktadır. Haftada birkaç kez zorbalığa uğrayanların %42.86’sı kendisiyle konuşulduğunu belirtirken bu oran arada sırada ve haftada bir zorbalığa uğrayanlarda benzer sadece 1-2 kez zorbalığa uğrayanlarda %27.08’dir (Tablo 86).

8.7. “Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu?” ile “Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?” arasında ilişki vardır. Arada sırada (%37.77’i ile) ve haftada bir (%40’ı ile) zorbalık yapanlarla öğretmenler daha fazla konuşurlarken 1-2 kez zorbalık yapanlar (%14.38’i) ile haftada birkaç kez zorbalık yapanlar (%32.14’ü) ile daha az konuşulduğu anlaşılmaktadır (Tablo 87).

8.8. “Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu?” ile “Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?” arasında ilişki vardır. Arada sırada (%40.00’ı ile) ve haftada bir (%40.00’ı ile) zorbalık yapanlarla anne-babaları daha fazla konuşurlarken 1-2 kez zorbalık yapanlar (%18.74’ü) ile haftada birkaç kez zorbalık yapanlar (%21.43’ü) ile daha az konuşulduğu anlaşılmaktadır. (Tablo 88). Tablo 87 ve 88’nin ortak değerlendirilmesinden sanki okul ve ailelerin haftada birkaç kez gibi çok sık zorbalık yapanların durumlarını kabullendikleri, onları konuşmayla ikna edemeyeceklerini düşündükleri yorumlanabilir.

Tablo 85. 18) Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım	250	80.91	72	39.56	27	29.67	5	27.78	4	11.43	358	56.38
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	44	14.24	83	45.60	50	54.94	8	44.44	18	51.43	203	31.97
C) Evet, benimle biri veya iki kez konuştular	10	3.24	15	8.24	7	7.69	2	11.11	7	20.00	41	6.46
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	5	1.62	12	6.59	7	7.69	3	16.67	6	17.14	33	5.20
Toplam	309	100.00	182	100.00	91	100.00	18	100.00	35	100.00	635	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
169.97	12	p<.01	25	0

Tablo 86. 19) Annen veya baban seninle hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım	231	74.76	69	38.12	20	21.98	2	11.11	5	14.29	327	51.58
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	46	14.89	63	34.81	30	32.97	6	33.33	15	42.86	160	25.24
C) Evet, benimle biri veya iki kez konuştular	14	4.53	32	17.68	20	21.98	5	27.78	5	14.29	76	11.99
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	18	5.82	17	9.39	21	23.08	5	27.78	10	28.57	71	11.20
Toplam	309	100.00	181	100.00	91	100.00	18	100.00	35	100.00	634	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
160.28	12	p<.01	25	0

Tablo 87. 40) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca	336	86.82	65	40.62	12	26.67	0	0.00	8	28.57	421	67.36
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	40	10.34	72	45.00	16	35.56	3	60.00	11	39.29	142	22.72
C) Evet, benimle bir veya iki kez konuştular	11	2.84	16	10.00	15	33.33	1	20.00	7	25.00	50	8.00
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	0	0.00	7	4.38	2	4.44	1	20.00	2	7.14	12	1.92
Toplam	387	100.00	160	100.00	45	100.00	5	100.00	28	100.00	625	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
217.43	12	p<.01	45	0

Tablo 88. 41) Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca	323	83.90	62	38.75	9	20.00	1	16.67	6	21.43	401	64.26
B) Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar	33	8.57	68	42.50	18	40.00	2	33.33	16	57.14	137	21.96
C) Evet, benimte hir veya iki kez konuştular	22	5.71	21	13.12	13	28.89	2	33.33	6	21.43	64	10.26
D) Evet, benimle birkaç kez konuştular	7	1.82	9	5.62	5	11.11	1	16.67	0	0.00	22	3.53
Toplam	385	100.00	160	100.00	45	100.00	6	100.00	28	100.00	624	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
195.35	12	p<.01	40	0

8.9. Öğrencilerin zorbalığa uğradıklarında bu durumu öğretmenlerine veya ailelerine ne oranda haber verip vermedikleri incelendiğinde bu sorunu büyüklerine anlatan öğrencilerin sayısının düşük olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin %28.04'ü zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya psikolojik danışmanına söylememiş, %14.79'u söylemiştir (Tablo 89). "Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, sektör (devlet okulu/özel okul), teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki arasında ilişki yoktur; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), okullar, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Yaş yükseldikçe bu konuyu öğretmen veya psikolojik danışmana söyleme oranı düşmektedir. Beşinci sınıflar (%24.37) bu davranışlara uğradıklarını 7. sınıflar (%13.38) ve 9. sınıflardan (%6.56) daha fazla öğretmen veya rehber öğretmenlerine söylemektedirler (Ek VIII –Tablo 142). Okullar arasında öğretmenlerine bu sorunu açma yüzdeleri okuldan okula %23.81 ile % 2.56 arasında değişmektedir (Ek VIII - Tablo 186). Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerine veya okulun psikolojik danışmanına söylemedim diyenler arasında en yüksek oran (%46.15) yine sınıfında hiç arkadaşı olmadığını belirtenlerdir (Ek VII- Tablo 214). Kendini çok sık sevilmiyor hisseden öğrenciler aynı zamanda zorbaca davranışlara uğradığını en yüksek oranda öğretmenlere (%60) anlatan öğrencilerdir (Ek VII- Tablo 236).

Tablo 89. 27) Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem zorbalığa uğramadım	160	58.18	211	56.42	371	57.17
B) Hayır,onlara söylemedim	70	25.46	112	29.95	182	28.04
C) Evet, onlara söyledim	45	16.36	51	13.64	96	14.79
Toplam	275	100.00	374	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
2.02	2	-	0	0

8.10. Benzer şekilde öğrencilerin %25.04'ü zorbaca davranışlara uğradığını anne-babasına söylemediğini, %17.57'si söylediğini belirtmiştir (Tablo 90). "Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi?" sorusuna verilen yanıtlar ile

cinsiyet , sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur. Bu sorunu anne babasına söylediğini belirten öğrenci yüzdeleri (ilk %31.28, orta %13.59, lise % 8.74) yaş arttıkça düşmektedir (Ek VIII – Tablo 143). Kendini çok sık sevilmiyor hisseden öğrenciler aynı zamanda zorbaca davranışlara uğradığını en yüksek oranda ana babalarına (%67.67) anlatan öğrencilerdir (Ek VII- Tablo 237).

Tablo 90. 28) Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Bu dönem zorbalığa maruz kalmadım	155	56.57	214	58.00	369	57.39
B) Hayır,onlara söylemedim	64	23.36	97	26.29	161	25.04
C) Evet, onlara söyledim	55	20.07	58	15.72	113	17.57
Toplam	274	100.00	369	100.00	643	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
2.29	2	-	0	0

9. Zorba/Mağdur Davranışları İle İlgili Duygular ve Tutumlar

9.1.“Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin?” sorusuna verilen yanıtlar ile sektör (devlet okulu/özel okul), sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yok; cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki vardır. Erkekler (%17.11) kızlara (%10.54) göre bu davranışa daha fazla duyarsızdır. Kızlar (%66.91), erkeklere (%54.81) göre daha çok rahatsızlık duymaktadır. (Tablo 91) Öte yanda yaş arttıkça bu davranışlardan rahatsız olma oranı da artmaktadır. Beşinci sınıf öğrencilerinde ‘hiçbir şey hissetmem’ cevabını verenlerin yüzdesi %22.73 iken bu oran 7. sınıflarda %13.01, 9. sınıflarda %7.14’tür. Beşinci sınıfların %57.07’si zorbaca davranışlardan rahatsızlık duyduğunu belirtirken, bu oran 7. sınıflarda biraz düşmekte, 9. sınıflarda ise %74.14’e çıkmaktadır (Ek VIII -Tablo 144). Okullar arasında zorbaca davranışlardan rahatsız olma oranı %82.35 ile % 49.37 arasında değişmektedir (Ek VIII - Tablo 187). Teneffüs vaktini biraz severim diyenler % 77.88 ile bu davranışları rahatsız edici bulanlar arasında en yüksek orandadır (Ek VIII - Tablo 197). Okulda bir çocuğu zorbalığa uğrarken gördüğünde rahatsız olduğunu belirten öğrenciler arasında en yüksek oran kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerle (%60) , kendini hiçbir zaman sevilmiyor hissedenler (%63.45) dikkat çekicidir (Ek VIII- Tablo 238).

Tablo 91. 25) Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Fazla birşey hissetmem	29	10.54	64	17.11	93	14.33
B) Biraz rahatsız edici bulurum	62	22.54	105	28.08	167	25.73
C) Beni rahatsız eder	184	66.91	205	54.81	389	59.94
Toplam	275	100.00	374	100.00	649	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
10.52	2	p<.01	0	0

9.2. "Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, arasında ilişki vardır; sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur. Erkekler (%69.07) kızlara (%56.16) göre daha fazla yardım etmeye çalışmaktadır. Buna karşılık kızlar (%30.43), erkeklere (%15.73) göre yardım etmemekte ama yardım etmek gerektiğini daha çok düşünmektedirler. Yani erkekler yardım etmekte, kızlar yardım etmek gerektiği duygusunu taşımaktadırlar (Tablo 92). Devlet okullarındaki (%67.94) öğrenciler özel okullardaki (%56.98) öğrencilere göre daha fazla yardım etmeye çalıştığını belirtmektedir. Özel okullarda daha fazla oranda öğrenci bu tür davranışlar kendisini ilgilendirmediği için hiçbir şey yapmadığını söylerken (özel okullarda % 11.96, devlet okullarında %11.96) , yine özel okullarda bu soruya 'bir şey yapmam ama yardım etmem gerekir' diyen öğrenci sayısı (%24.81) devlet okullarına göre (%20.10) daha fazladır (Ek VIII -Tablo 160). Eğitim düzeyi incelendiğinde yaş arttıkça zorbalığa uğrayan öğrenciye yardım etme isteği artmakta ama yardım etme davranışı azalmaktadır. 5. sınıfların % 17.59'u "hiç birşey yapmam çünkü beni ilgilendirmez" cevabını verirken , bu oran 7. sınıflarda %14.13'e, 9. sınıflarda % 11.48'e düşmektedir. Benzer şekilde "hiçbir şey yapmam ama yardım etmem gerektiğini düşünürüm" diyenlerin oranı 5. sınıflarda %10.05 iken, 7. sınıflarda % 27.14, 9. sınıflarda % 27.32'dir. Öte yanda aynı soruya "Bir şekilde yardım etmeye çalışırım" cevabını veren öğrencilerin yüzdesi 5. sınıfta % 72.36 iken bu oran 7. sınıflarda %58.74'e düşmekte, 9. sınıflarda %61.20'ye yükselmektedir (Ek VIII -Tablo 145). Okullar arasında "hiç bir şey yapmam, çünkü beni ilgilendirmez' diyen öğrenci oranı okuldan okula %21.49 ile % 2.56 arasında değişmektedir (Ek VIII-Tablo 188). Teneffüs vaktini hiç sevmem diyenler % 42.86 ile 'hiç bir şey yapmam, çünkü beni

ilgilendirmez' diyenler içinde en yüksek orandadır. Bu öğrencilerin "bir şekilde yardım etmeye çalışırım' diyenler içindeki yüzdesi de 42.88'dir. Teneffüs vaktini sevmem diyenlerin tamamı "bir şekilde yardım etmeye çalışırım" derken, teneffüs vaktini sevme düzeyi arttıkça bu cevabı verenlerin oranı düşmektedir (Ek VIII- Tablo 198).

Tablo 92. 26) Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hiç bir şey, çünkü beni ilgilendirmez	37	13.41	57	15.20	94	14.44
B) Hiç bir şey yapmam, ama yardım etmem gerektiğin	84	30.43	59	15.73	143	21.97
C) Bir şekilde ona yardım etmeye çalışırım	155	56.16	259	69.07	414	63.59
Toplam	276	100.00	375	100.00	651	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
20.16	2	p<.01	0	0

9.3. Öğrencilerin %75.78'si diğer öğrencileri rahatsız etmeyi eğlenceli bulmamaktadır, %24.22'si ise farklı düzeylerde de olsa eğlenceli bulmaktadır (Tablo 93) ."Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet ve sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki yoktur; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki bulunmaktadır. Özel okullarda diğer öğrencileri rahatsız etmeyi değişik düzeylerde eğlenceli bulan öğrenci yüzdesi (30.83) devlet okulları yüzdesinden (19.9) daha yüksektir (Ek VIII-Tablo 161) . 7.sınıfların bu davranışları değişik boyutlarda eğlenceli bulma oranı da (%32.84) 9. sınıflar (%26.97) ve 5. sınıflara (%9.79) göre daha yüksektir (Ek VIII - Tablo 146). Diğer öğrencileri rahatsız etmeyi hiçbir zaman eğlenceli bulmayan öğrenci yüzdesi okuldan okula %90.16 ile % 48.79 arasında değişmektedir (Ek VIII - Tablo 189). Teneffüs vaktini sevme düzeyi arttıkça bu soruya 'hayır hiçbir zaman' cevabını verme oranı düşmekte, 'çok sık' cevabını verenlerin oranı artmaktadır (Ek VIII- Tablo 199). Benzer şekilde "Sence , diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi"sorusuna "hayır, hiçbir zaman" cevabını verme oranı kendini sık sık sevilmiyor hissedenlerle (%81.82), hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyen öğrencilerde (%77.74) oldukça yüksektir (Ek VIII- Tablo 239).

Tablo 93. 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Hayır, hiçbir zaman	203	74.09	282	77.05	485	75.78
B) Evet, nadiren	49	17.88	47	12.84	96	15.00
C) Arada sırada	14	5.11	16	4.37	30	4.69
D) Oldukça sık	2	0.73	8	2.19	10	1.56
E) Sık sık	0	0.00	3	0.82	3	0.47
F) Çok sık	6	2.19	10	2.73	16	2.50
Toplam	274	100.00	366	100.00	640	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
7.58	5	-	25	0

9.4. Öğrencilerin % 48.37'si sevmediği bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunamayacağını, % 34.99'u bu durumda zorbaca davranabileceğini belirtmiştir (Tablo 94). "Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet, sınıftaki iyi arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur; eğitim düzeyi (ilk/orta/lise), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme arasında ilişki vardır. Yaş arttıkça bu soruya "evet cevabı veren öğrenci yüzdesi artmakta (5. sınıflarda %12.37, 7. sınıflarda %15.19, 9. sınıflarda 16.76) "hayır" cevabı veren öğrenci yüzdesi (5. sınıflarda % 13.92, 7. sınıflarda % 12.22, 9. sınıflarda %11.17) düşmektedir (Ek VIII- Tablo 141). Devlet okullarında "Evet" diyenlerin oranı da "Kesinlikle hayır"diyenlerin oranı da özel okullara göre daha düşüktür (Ek VIII –Tablo 162). Teneffüs vaktini hiç sevmeyenler % 42.86 ile bu soruya 'evet' diyenler içinde de 'hayır, sanmıyorum' diyenler içinde de en yüksek orandadır (Ek VIII - Tablo 200).

Tablo 94. 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Evet	34	12.32	61	16.62	95	14.77
B) Evet, belki	57	20.65	73	19.89	130	20.22
C) Bilmiyorum	47	17.03	60	16.35	107	16.64
D) Hayır, sanmıyorum	43	15.58	38	10.35	81	12.60
E) Hayır	60	21.74	90	24.52	150	23.33
F) Kesinlikle hayır	35	12.68	45	12.26	80	12.44
Toplam	276	100.00	367	100.00	643	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
6.02	5	-	0	0

9.5. Öğrencilerin %19.34'ü zorbaları anladığını, %26.68'i anlayamadığını, %32.60'ı üzüldüğünü belirtmiştir (Tablo 95). "Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun?" sorusuna verilen yanıtlar ile cinsiyet ve sektör (devlet okulu/özel okul), kendini seviliyor hissedip hissetmeme arasında ilişki yoktur, eğitim düzeyi, okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı arasında ilişki vardır. "Onları anlayabiliyorum" diyen öğrenci oranı yaşla birlikte azalırken (5. sınıflarda %21.76, 7. sınıflarda % 20.00, 9. sınıflarda % 15.73), "Bunu yapmalarını anlamak zor" diyenlerin oranı yaşla birlikte artmaktadır (5. sınıf %22.80, 7. sınıf % 26.67, 9. sınıf % 30.90). Öte yanda "Böyle yaptıklarına üzülüyorum" diyen öğrenci oranı 7. sınıflarda (%28.52) , 5. sınıf (%37.31) ve 9. sınıflara (%33.71) e göre daha düşüktür (Ek VIII -Tablo148). Okullar arasında "onları anlayabiliyorum" cevabını veren öğrenci yüzdesi okuldan okula %29.49 ile %6.06 arasında değişirken, "Böyle yaptıklarına çok üzülüyorum" diyenlerin yüzdesi okuldan okula %42.68 ile % 17.95 arasında değişmektedir (Ek VIII -Tablo 191). Teneffüs vaktini hiç sevmeyenler % 42.86 ile 'Onları anlayabiliyorum" diyenler içinde de, % 28.57 ile ""Böyle yaptıklarına çok üzülüyorum" diyenlerin içinde de en yüksek orandadırlar (Ek VIII-201). "Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun" sorusuna "Bunu yapmalarını anlamak zor" cevabını verenlerin en yüksek oranı (%38.46) hiç arkadaşı olmayanlar, "Böyle yapmalarına üzülüyorum" cevabını verenlerin en yüksek oranı (%51.51) sınıfta sadece bir arkadaşı olduğunu belirtenler, "onları anlayabiliyorum" cevabını verenlerin en yüksek oranı ise sınıfında pek çok yakın arkadaşı olduğunu belirtenlerdir (Ek VIII- Tablo 215).

Tablo 95. 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 1) Cinsiyetiniz? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Kız		B) Erkek		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659						
A) Onları anlayabiliyorum	37	13.50	87	23.71	124	19.34
B) Bilmiyorum	59	21.53	78	21.25	137	21.37
C) Bunu yapmalarını anlamak zor	80	29.20	91	24.80	171	26.68
D) Böyle yaptıklarında çok üzülüyorum	98	35.77	111	30.24	209	32.60
Toplam	274	100.00	367	100.00	641	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
11.05	3	p<.05	0	0

davranışa uğradın?" sorularına verilen yanıtlar arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür. (Tablo 96)

9.7. Zorbalık yaptığını belirten öğrencilerin tutumları incelendiğinde ise "Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi?" ile "Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?" sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Zorbaca davranmayanların %88.37'si diğer öğrencileri rahatsız etmeyi eğlenceli bulmamaktadır, sadece 1-2 kez zorbaca davrananların %61.39'u, haftada birkaç kez zorbaca davrananların %35.71'i eğlenceli bulmamaktadır. Zorbaca davranma sıklığı artıkça eğlenceli bulma düzeyi de artmaktadır (Tablo 99a).

9.8. "Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin?" ile Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" sorularına verilen yanıtlarla " Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" verilen yanıtlar arsında da arasında ilişki bulunmamıştır (Tablo 97).

9.9. "Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin?" ile "30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?"sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Farklı sıklıklarla da olsa zorbaca davrananların yaklaşık yarısı sevmediği bir çocuğa zorbaca davranabileceğini ifade etmektedir. İlgi çekici olanı ise zorbaca davranmadığını belirtenlerin %24.74'ünün sevmediği bir çocuğa zorbaca davranabileceğini söylemesidir. Aynı şekilde haftada birkaç kez zorbaca davrananların %25.00'ının sevmediği bir çocuğa zorbaca davranmayacağını belirtmesi de dikkat çekicidir. (Tablo 99b)

9.10. "Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun?" ile " Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın?" verilen yanıtlar arsında da arasında ilişki bulunmamıştır (Tablo 98).

9.11. "Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun?" ile "Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın?" sorularına verilen yanıtlar arasında ilişki vardır. Zorbaca davranma sıklığı arttıkça zorbaları anlıyorum yanıtlarının oranı da artmaktadır. Haftada birkaç kez zorbaca davrananların %32.14'ü bile başkalarına zorbaca davranışlara üzüldüğünü söylemektedir (Tablo 100).

Tablo 96. 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Hayır, hiçbir zaman	241	79.54	129	72.88	62	68.89	14	82.35	22	66.67	468	75.48
B) Evet, nadiren	38	12.54	33	18.64	14	15.56	2	11.77	6	18.18	93	15.00
C) Arada sırada	12	3.96	6	3.39	8	8.89	0	0.00	4	12.12	30	4.84
D) Oldukça sık	4	1.32	4	2.26	1	1.11	0	0.00	1	3.03	10	1.61
E) Sık sık	1	0.33	1	0.57	1	1.11	0	0.00	0	0.00	3	0.48
F) Çok sık	7	2.31	4	2.26	4	4.44	1	5.88	0	0.00	16	2.58
Toplam	303	100.00	177	100.00	90	100.00	17	100.00	33	100.00	620	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
19.20	20	-	63	0

Tablo 97. 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Evet	44	14.47	27	15.17	9	10.00	2	11.77	7	20.59	89	14.29
B) Evet, belki	44	14.47	40	22.47	27	30.00	6	35.29	8	23.53	125	20.06
C) Bilmiyorum	51	16.78	31	17.42	18	20.00	2	11.77	4	11.77	106	17.01
D) Hayır, sanmıyorum	39	12.83	25	14.04	9	10.00	1	5.88	4	11.77	78	12.52
E) Hayır	78	25.66	40	22.47	20	22.22	4	23.53	4	11.77	146	23.43
F) Kesinlikle hayır	48	15.79	15	8.43	7	7.78	2	11.77	7	20.59	79	12.68
Toplam	304	100.00	178	100.00	90	100.00	17	100.00	34	100.00	623	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
27.87	20	-	30	0

Tablo 98. 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 5) Bu dönem okulda ne kadar sıklıkta zorbaca davranışa uğradın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım		B) Sadece bir veya iki kere oldu		C) Arada sırada		D) Yaklaşık haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Onları anlayabiliyorum	61	20.13	34	19.10	17	19.10	4	23.53	1	2.94	117	18.84
B) Bilmiyorum	59	19.47	42	23.60	17	19.10	3	17.65	12	35.29	133	21.42
C) Bunu yapmalarını anlamak zor	79	26.07	52	29.21	22	24.72	5	29.41	8	23.53	166	26.73
D) Böyle yaptıklarında çok üzülüyorum	104	34.32	50	28.09	33	37.08	5	29.41	13	38.23	205	33.01
Toplam	303	100.00	178	100.00	89	100.00	17	100.00	34	100.00	621	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
12.39	12	-	15	0

Tablo 99a. 45) Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Hayır, hiçbir zaman	342	88.37	97	61.39	20	45.46	1	20.00	10	35.71	470	75.56
B) Evet, nadiren	35	9.04	44	27.85	11	25.00	0	0.00	5	17.86	95	15.27
C) Arada sırada	6	1.55	11	6.96	8	18.18	2	40.00	2	7.14	29	4.66
D) Oldukça sık	1	0.26	2	1.27	2	4.55	0	0.00	4	14.29	9	1.45
E) Sık sık	1	0.26	0	0.00	0	0.00	1	20.00	1	3.57	3	0.48
F) Çok sık	2	0.52	4	2.53	3	6.82	1	20.00	6	21.43	16	2.57
Toplam	387	100.00	158	100.00	44	100.00	5	100.00	28	100.00	622	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
235.61	20	p<.01	63	0

Tablo 99b. 46) Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Evet	31	7.99	32	20.13	13	29.54	2	33.33	12	42.86	90	14.40
B) Evet, belki	65	16.75	42	26.41	15	34.09	2	33.33	4	14.29	128	20.48
C) Bilmiyorum	60	15.46	31	19.50	6	13.64	0	0.00	5	17.86	102	16.32
D) Hayır, sanmıyorum	49	12.63	24	15.09	4	9.09	0	0.00	4	14.29	81	12.96
E) Hayır	118	30.41	21	13.21	4	9.09	2	33.33	2	7.14	147	23.52
F) Kesinlikle hayır	65	16.75	9	5.66	2	4.55	0	0.00	1	3.57	77	12.32
Toplam	388	100.00	159	100.00	44	100.00	6	100.00	28	100.00	625	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
92.49	20	p<.01	33	0

Tablo 100. 47) Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun? Değişkenine Göre 30) Okulda diğer öğrencilere karşı ne kadar sık zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davranan bir grupta yer aldın? İçin Kaykare Çözümlemesi

	A) Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca		B) Sadece bir veya iki kere		C) Arada sırada		D) Haftada bir		E) Haftada birkaç kez		Toplam	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
N= 659												
A) Onları anlayabiliyorum	51	13.21	42	26.41	13	29.54	3	50.00	9	32.14	118	18.94
B) Bilmiyorum	72	18.65	42	26.41	11	25.00	1	16.67	10	35.71	136	21.83
C) Bunu yapmalarını anlamak zor	113	29.28	41	25.79	12	27.27	0	0.00	0	0.00	166	26.64
D) Böyle yaptıklarında çok üzülüyorum	150	38.86	34	21.38	8	18.18	2	33.33	9	32.14	203	32.58
Toplam	386	100.00	159	100.00	44	100.00	6	100.00	28	100.00	623	100.00

KAYKARE	Sd	p	%fe<5	fe=0
49.39	12	p<.01	20	0

ARAŞTIRMANIN İKİNCİ AŞAMASININ BULGULARI

10. Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi" grup programının etkinliği

10.1 Deney grubunun öntest/sontestleri arasındaki gelişim farkı ilişkili grup t-testi ile karşılaştırıldığında sontestte zorbalık eğilimlerinin genelinde ve olumsuz yansıtma ile üzmek boyutlarında artış olduğu görülmektedir (Tablo 101).

Tablo 101. Zorbalık Eğilimi Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları

	ÖNTEST			SONTEST			Karşılaştırma			
	μ	s	n	μ	s	n	r	Sd	t	p
Zorbalık Eğilimi Ölçeği	1.84	0.34	8	2.19	0.57	8	0.56	7	-2.09	p<.05
Olumsuz Yansıtmak	1.42	0.22	8	2.15	0.76	8	0.64	7	-3.20	p<.01
Duygusal Paylaşım Eksikliği	1.62	0.46	8	1.94	0.39	8	0.10	7	-1.54	-
Hak Görmek	2.88	0.40	8	2.91	0.52	8	-0.02	7	-0.13	-
Üzmek	1.38	0.55	8	1.88	0.52	8	0.09	7	-1.97	p<.05
Güçlü Olmak	2.02	0.63	8	2.16	0.91	8	0.68	7	-0.60	-
Rahatsız Olmamak	1.88	0.99	8	2.38	1.06	8	0.32	7	-1.18	-

Tablo 102. Zorbalıkla Başetme Ölçeği Değişkenine Göre İlişkili Grup t Testi Sonuçları

	ÖNTEST			SONTEST			Karşılaştırma			
	μ	s	n	μ	s	n	r	Sd	t	p
Zorbalıkla Başetme Ölçeği	2.94	0.29	8	2.90	0.24	8	-0.34	7	0.23	-
Zorbalığın Engellenmesi Bilinc	3.30	0.43	8	3.30	0.31	8	0.00	7	0.01	-
Zorbalığa Karşı Durma	2.90	0.81	8	3.12	0.38	8	0.69	7	-1.04	-
Zorbalığı Bildirme Bilinci	1.88	0.64	8	1.69	0.88	8	-0.33	7	0.42	-
Yardım İsteme Bilinci	2.62	0.63	8	2.44	0.50	8	0.23	7	0.75	-
Tepkisiz Kalmama	2.75	0.60	8	2.31	0.92	8	0.49	7	1.51	-
Savunma Bilinci	3.28	0.60	8	3.28	0.51	8	0.75	7	0.00	-

10.2. Deney grubunun öntest/sontestleri arasındaki gelişim farkı ilişkili grup t-testi ile karşılaştırıldığında zorbalıkla başetme geneli ve tüm boyutlarında herhangibir değişme olmadığı görülmektedir (Tablo 102).

Beklenenin dışında ve tersinde olan bu durumu daha ayrıntılarıyla belirleyebilmek için iki boyutlu varyans analizi tekniği ile de çözümlemeler yapılmıştır. Bu çözümlemelerde bir boyut öntest/sontest olurken 2. boyutta ankette yer alan cinsiyet, bu dönem zorbalığa uğradın mı, bu dönem zorbaca davrandın mı soruları yer almıştır. 1. ve 2. boyutlar arasındaki etkileşimi de dikkate alan bu analizler de öntest/sontestler arasında bir boyutlu analizden farklı olarak hem zorbalık eğilimi ve boyutları hem de zorbalıkla başetme ve boyutları bakımından herhangi bir değişmenin gerçekleşmediği görülmüştür. Ancak 2 boyutlu bu analizlerde öntestlerden ve sontestlerden elde edilen tüm veriler işleme alınmıştır, yani eşleme yapılmamıştır.

Yapılan 2 boyutlu analizlerde ortak etkinin de işlem gereği hesaplamalarda dikkate alınması sonucu bazı farklılıkların belirlenmesi söz konusu olmuştur. Erkek öğrencilerin genel zorbalık eğilimi kızlara göre daha yüksektir (Tablo 103).

Tablo 103. Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları

	Kız	Erkek
Kız	μ= 1.73	t= 2.15
Erkek	p<.05	μ= 2.05

Öğrencilerin genel zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir (Tablo 104).

Tablo 104. Ölçüm (Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları

	Öntest	Sontest
Öntest	μ= 1.81	t= 2.63
Sontest	p<.01	μ= 2.21

Erkek öğrencilerin genel zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir. Kız öğrencilerin genel zorbalık eğiliminde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 105).

Tablo 105. Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Zorbalık Eğilimi Ölçeği İçin t Testi Sonuçları

	Kız / Öntest	Kız / Sontest	Erkek / Öntest	Erkek / Sontest
Kız / Öntest	μ= 1.69	t= 0.36	t= 0.85	t= 3.95
Kız / Sontest	-	μ= 1.78	t= 0.38	t= 3.44
Erkek / Öntest	-	-	μ= 1.85	t= 3.84
Erkek / Sontest	p<.01	p<.01	p<.01	μ= 2.64

Erkek öğrencilerin olumsuz yansıtma boyutundaki zorbalık eğilimi kızlara göre daha yüksektir (Tablo 106).

Tablo 106. Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları

	Kız	Erkek
Kız	μ= 1.44	t= 2.21
Erkek	p<.05	μ= 1.89

Öğrencilerin olumsuz yansıtmak boyutundaki zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir (Tablo 107).

Tablo 107. Ölçüm (Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları

	Öntest	Sontest
Öntest	μ= 1.49	t= 3.60
Sontest	p<.01	μ= 2.24

Erkek öğrencilerin olumsuz yansıtma boyutundaki zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir. Kız öğrencilerin olumsuz yansıtma boyutundaki zorbalık eğiliminde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 108).

Tablo 108. Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Olumsuz Yansıtmak İçin t Testi Sonuçları

	Kız / Öntest	Erkek / Öntest	Kız / Sontest	Erkek / Sontest
Kız / Öntest	μ= 1.30	t= 0.99	t= 0.91	t= 4.78
Erkek / Öntest	-	μ= 1.56	t= 0.14	t= 4.68
Kız / Sontest	-	-	μ= 1.60	t= 3.71
Erkek / Sontest	p<.01	p<.01	p<.01	μ= 2.88

Erkek öğrencilerin güçlü olmak boyutundaki zorbalık eğilimi kızlara göre daha yüksektir (Tablo 109).

Tablo 109. Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Güçlü Olmak İçin t Testi Sonuçları

	Kız	Erkek
Kız	μ= 1.59	t= 2.47
Erkek	p<.01	μ= 2.18

Erkek öğrencilerin rahatsız olmamak boyutundaki zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir. Kız öğrencilerin rahatsız olmamak boyutundaki zorbalık eğiliminde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 110).

Tablo 110. Cinsiyetiniz? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Rahatsız Olmamak İçin t Testi Sonuçları

	Erkek / Öntest	Kız / Sontest	Kız / Öntest	Erkek / Sontest
Erkek / Öntest	μ= 1.47	t= 0.68	t= 1.16	t= 3.11
Kız / Sontest	-	μ= 1.80	t= 0.35	t= 1.99
Kız / Öntest	-	-	μ= 2.00	t= 1.73
Erkek / Sontest	p<.01	p<.05	-	μ= 3.00

Kız öğrencilerin tepkisiz kalmama boyutundaki zorbalıkla başetme erkek öğrencilere göre daha yüksektir (Tablo 111).

Tablo 111. Cinsiyetiniz? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Tepkisiz Kalmama İçin t Testi Sonuçları

	Erkek	Kız
Erkek	μ= 2.32	t= 2.20
Kız	p<.05	μ= 3.00

Öğrencilerin rahatsız olmamak boyutundaki zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış göstermiştir. (Tablo 112)

Tablo 112. Ölçüm (Kolonlar Arası) Değişkenine Göre Rahatsız Olmamak İçin t Testi Sonuçları

	Öntest	Sontest
Öntest	μ= 1.62	t= 2.02
Sontest	p<.05	μ= 2.40

Mağdur (zorbalığa uğrayan) öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerileri sontestte, önteste göre artış göstermiştir. Zorbalığa uğramayan öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerilerinde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 113).

Tablo 113. Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin t Testi Sonuçları

	Hayır / Sontest	Evet / Öntest	Hayır / Öntest	Evet / Sontest
Hayır / Sontest	μ= 2.75	t= 0.55	t= 1.55	t= 1.89
Evet / Öntest	-	μ= 2.84	t= 1.42	t= 1.83
Hayır / Öntest	-	-	μ= 3.02	t= 0.50
Evet / Sontest	p<.05	p<.05	-	μ= 3.09

Zorbaca davranışa uğramayan öğrencilerin yardım isteme bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde sontestte düşüş olmuştur. Zorbalığa uğrayan öğrencilerin yardım isteme bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 114)

Tablo 114. Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Yardım İsteme Bilinci İçin t Testi Sonuçları

	Hayır / Sontest	Evet / Öntest	Evet / Sontest	Hayır / Öntest
Hayır / Sontest	μ= 2.12	t= 0.90	t= 1.58	t= 2.08
Evet / Öntest	-	μ= 2.44	t= 1.01	t= 1.68
-	-	μ= 2.75	t= 0.47	Evet / Sontest
Hayır / Öntest	p<.05	-	-	μ= 2.91

Zorbaca davranışa uğrayan öğrencilerin savunma bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde sontestte artış olmuştur. Zorbalığa uğramayan öğrencilerin savunma bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde bir değişiklik olmamıştır (Tablo 115).

Tablo 115. Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı? & Ölçüm (Ortak Etki) Değişkenlerine Göre Savunma Bilinci İçin t Testi Sonuçları

	Hayır / Sontest	Evet / Öntest	Hayır / Öntest	Evet / Sontest
Hayır / Sontest	μ= 3.06	t= 0.30	t= 1.45	t= 1.53
Evet / Öntest	-	μ= 3.15	t= 1.59	t= 1.75
Hayır / Öntest	-	-	μ= 3.53	t= 0.18
Evet / Sontest	-	p<.05	-	μ= 3.58

Zorbaca davranışta bulunmayan öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerileri zorbaca davranan öğrencilere göre daha yüksektir (Tablo 116).

Tablo 116. Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Zorbalıkla Başetme Ölçeği İçin t Testi Sonuçları

	Evet	Hayır
Evet	μ= 2.75	t= 1.78
Hayır	p<.05	μ= 2.97

Zorbaca davranışta bulunmayan öğrencilerin savunma bilinci boyutunda zorbalıkla başetme becerileri zorbaca davranan öğrencilere göre daha yüksektir (Tablo 117).

Tablo 117. Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu? (Sıralar Arası) Değişkenine Göre Savunma Bilinci İçin t Testi Sonuçları

	Evet	Hayır
Evet	μ= 3.07	t= 1.74
Hayır	p<.05	μ= 3.40

BÖLÜM V
YORUM VE TARTIŞMA

Araştırmanın Birinci Aşamasının Bulgularının Yorumu ve Tartışma

Zorba/Mağdur Davranışlarının Sıklığı ve Özellikleri

Araştırmanın birinci aşaması ilişkisel tarama modeline dayalı olarak zorba/mağdur sorununun İstanbul ili ilk ve orta dereceli okullarda varlığını ve bu sorunla ilgili çeşitli ilişkileri betimlemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular gözden geçirildiğinde ilk göze çarpan sonuç okullarımızda zorba/mağdur davranışlarının sıklığının yüksekliğidir. Örneklemdeki öğrencilerin %51.26'sı bir dönem boyunca bir iki kezden haftada birkaç keze kadar değişen sıklıklarda zorbaca davranışa uğradığını, %37.9'u ise diğer öğrencilere karşı yine bir dönem boyunca bir iki kezden haftada birkaç keze kadar varan zorbaca davranışta bulunduğunu veya zorbaca davranan bir grupta yer aldığını söylemiştir. Sadece bir veya iki kere zorbalığa uğrama veya zorbaca davranışta bulunma dikkate alınmayacak olsa bile ara sıra veya daha sık zorbalığa uğrama yüzdesi 22.48, ara sıra veya daha sık zorbaca davranışta bulunma yüzdesi ise kızlarda 7.67, erkeklerde 16.62'dir. Haftada birkaç kez zorbalığa uğradığını söyleyen (kronik mağdurlar) öğrencilerin oranı % 8.17, zorbaca davranışta bulunan (kronik zorba) öğrencilerin oranı kızlarda %2.56 erkeklerde %6.37'dir.

Diğer ülkelerdeki okullarda yapılan zorba/mağdur davranışlarının sıklığı ile ilgili yapılan araştırmaların bazıları gözden geçirildiğinde bulguların genelde ülkemizde elde edilen oranlardan daha düşük olduğu görülmektedir. Okullarda zorba/mağdur sorunu ile ilgili en yaygın araştırmaları yapan Olweus'un (1995:13-14) Norveç'te ülke çapında gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin % 9 'u ara sıra veya daha sık zorbalığa uğramış, yüzde 7 'si ise başka çocuklara zorbaca davranışlarda bulunmuştur. Norveç'te sadece yaklaşık yüzde üç öğrencinin " haftada bir" zorbalığa uğradığı yüzde 2'ye yaklaşan öğrencinin ise bu sıklıkla zorbaca davranışlarda bulunduğu ortaya çıkmıştır. İngiltere'de zorbalık üzerinde yapılan değişik araştırmalarda zorbalığa uğrama oranı %7 ile %38 arasında değişmektedir . Bu araştırmalarda öğrenciler arasında

kızların yüzde 2'sinin , erkeklerin ise yüzde 8'inin günlük yaşamlarında kronik olarak bu deneyimi yaşadığı ortaya çıkmıştır (O'Moore'dan, 1989 :5; Stephenson ve Smith,1987: 236; Besag'dan ,1995:25). Zorba/mağdur sorununun diğer ülkelere göre daha yoğun yaşandığının düşünüldüğü Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalarda bulunan zorbalığa uğrama oranları %10 ile (Perry, Kusel ve Perry,1988:810) % 35 (Hoover ve arkadaşları, 1992:10) arasında değişmektedir. ABD'deki araştırma sonuçlarına göre öğrenciler arasında kronik olarak zorbalığa uğrama %10'dur (Zigler-Rosenstein-Manner,1991). Avustralya'da yapılan araştırmalarda erkeklerin %19'unun, kızların ise % 14'ünün haftada bir veya daha sık zorbaca davranışlara uğradığı ortaya çıkmıştır (Rigby, 1997: 34-5). White'ın Japonya'da sürdürdüğü araştırmalarda öğrencilerin %40'ının zorba veya mağdur olarak zorbalık deneyimi yaşadığı anlaşılmıştır (Besag'dan, 1995: 8). Panayiotis Kalliotis'in (2000:55) Yunanistan okullarında yaptığı araştırmada öğrencilerin bir okul yılı içinde genel zorbalığa uğrama oranı yaklaşık olarak yüzde 30 olarak saptanmıştır. Zimbabwe'de Zindi'nin (1994:27-8) araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin yüzde 16'sı zaman zaman, yüzde 18'i haftada bir veya daha sık zorbalığa uğramaktadırlar.

Öğrenciler arasındaki zorba/mağdur davranışlarının çeşitleri incelendiğinde ise sosyal-sözel zorbaca davranışlardan "alay etme" davranışının en fazla rastlanan davranış olduğu görülmektedir. Öğrencilerin üçte biri kendisine isimler takıldığını (erkeklerde %39.4, kızlarda % 31.27) , görünüşü ve konuşması ile alay edildiğini (erkeklerde %35.81, kızlarda %25.37) öne sürmektedir. Benzer şekilde öğrencilerin üçte biri diğer öğrencilerle alay etme davranışları içinde bulunmaktadır. Bu davranışı takiben gruplarına almama, görmezden gelme (mağdur edilme %12.77, zorbalık %20.9) hakkında yalan söyleme , dedikodu yapma (mağdur edilme % %28.40, zorbalık yapma erkeklerde %7.59, kızlarda 14.02) gibi sosyal-sözel zorbaca davranışlara rastlanmaktadır. İtip kakma, vurma , tehdit etme (mağdur edilme %12.77, zorbalık yapma %13.93) ile parasını veya eşyalarını alma ya da zarar verme (mağdur edilme %15.36, zorbalık yapma erkeklerde%5.12, kızlarda % 2.91) gibi fiziksel davranışlara ise diğerlerine göre göreceli olarak daha az rastlanmaktadır.

Zorbaca davranış çeşitlerine ilişkin araştırma bulguları diğer ülkelerdeki araştırmaların ilgili bulguları ile karşılaştırıldığında davranışların görülme sıklığına göre sıralamasının Avustralya bulguları ile benzerlik taşıdığı fakat İstanbul bulgulardaki

görülme yüzdelerinin Avustralya yüzdelerinin üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Rigby ve Slee'nin Avustralya araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin en sık maruz kaldığı zorbaca davranış kendilerine kırıcı isimler takılmasıdır (erkekler %12.6, kızlar % 11.5) . Bunu 'hoş olmayan bir şekilde kendileri alay edilmesi (erkeklerde % 11.3, kızlarda %10.6), bilerek olayların dışında tutulma (erkeklerde % 5.8, kızlarda %9.5), kendilerine vurulması veya itilme (erkeklerde % 5.9, kızlarda %2.9) ve kötülükle tehdit edilme (erkeklerde % 5.4, kızlarda %3.2) takip etmektedir (Rigby'den, 1997: 34-5). İspanya'da da zorbaca davranışlar en fazla psikolojik zorbalık olarak görülmekte bunu eşyalarının çalınması takip etmektedir (Fonseca ve arkadaşları, 1989:44-51). Yunanistan'da yapılan araştırmada öğrencilerin itip kakılma oranı %21-27 ile bu araştırmanın oranlarının üstünde iken, birisi benden zorla para istedi maddesinin yüzdesi (%5-14)daha düşüktür (Kalliotis'in, 2000:55). Öte yanda Arora ve Thomson'un İngiltere'deki araştırmasının bulgularında fiziksel zorbalık oranları (itilip kakılma %50, tehdit edilme (%36) bu araştırmada elde edilen oranların çok üstündedir (O'Moore'dan, 1989 :7).

Zorbaca davranışta bulunan öğrencilerin yapısı incelendiğinde hem kızlar hem de erkeklerin erkekler tarafından zorbalığa uğrama yüzdelerinin (erkeklerde %28.65, kızlarda %16.96) en yüksek olduğu görülmektedir. Kız öğrencilerin hemcinslerine (%13.36) zorbalık ettikleri görülürken erkek öğrencilere karşı zorbaca davranmaları (%2.13) düşük düzeydedir. Her iki cins de en fazla hemcinslerine karşı zorbaca davranmaktadır. Hem kızlar hem de erkeklerin üçte biri bir grubun zorbalığına uğramaktadır. Tek başına zorbaca davranışlarda bulunduğunu söyleyen öğrencilerin yüzdesi sadece 14.31'dir. Erkeklerin tek başlarına veya grupla zorbalık yapma eğiliminin oranları birbirine yakındır. Öte yanda grup zorbalığı kızlar arasında daha yaygındır. Hem kızlar hem de erkek zorba gruplarının beşte biri bir iki kişiden oluşmaktadır. Sekiz veya daha fazla kişiden oluşan zorba gruplarının oranı hem kız hem de erkekler arasında oldukça düşüktür.

Araştırmanın bulgularında mağdurların beşte birinin (%20.81) kendi sınıfından çocukların zorbalığına uğradıklarını, bunu aynı sınıf seviyesinde başka sınıflardan (%8.23) ve en son olarak daha büyük sınıf seviyesindeki (%7.74) çocuklar tarafından mağdur edildiklerini saptamıştır. Zorbaların daha çok en fazla zaman geçirdikleri ve iyi tanıdıkları öğrencileri rahatsız etme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Bu araştırmanın zorbaların yapısına ilişkin bulguları diğer ülkelerdeki araştırmalardan elde edilen bulgularla bazı benzerlik ve farklılık taşımaktadır. Rigby ve Slee'nin 1995 yılında Avustralya'daki okullarda yaptıkları araştırma bulgularına göre kızların dörtte biri sadece erkekler tarafından mağdur ediliyorken, erkeklerin bir kız tarafından zorbalığa uğraması daha nadir görülmektedir (Rigby'den, 1997: 39). Öte yanda Olweus'un (1995:9-10) Norveç çalışmasında elde edilen veriler zorbalığa uğrayan çocukların bir bölümünün (%35-40 kadarı) öncelikle tek bir çocuk tarafından mağdur edildiğini ortaya koymuştur. Zorbalığa uğrayanların çoğunluğu ise iki veya üç öğrenciden oluşan gruplarca rahatsız edilmektedirler. Öte yanda Olweus'un (1995:13-14) Bergen araştırması zorbaca davranışların önemli bir bölümünün büyük çocuklar tarafından küçükleri yönelik gerçekleştirildiğini göstermiştir. Bu durum özellikle küçük sınıflar için geçerlidir. Küçük sınıflarda zorbaca davranışlara uğrayan çocukların yüzde elliden fazlası bu davranışların daha büyük çocuklar tarafından yapıldığını söylemişlerdir. Rigby'nin (1997: 39) Avustralya'daki yaklaşık 4100 ilköğretim ve lise öğrencileri arasında yapılan araştırmada da mağdurların genellikle kendilerinden büyük çocuklarca rahatsız edildiği anlaşılmıştır. Zindi (1994:30)'nin Zimbabwe'de, Yates ve Smith'in (1989:26) İngiltere'de yaptıkları araştırmalarda da ise bu araştırmada elde edilen bulgularla benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın gösterdiği bir başka bulgu hem zorbalığa uğrama hem de zorbaca davranışlarda bulunma veya zorbaca davranışlara katılmanın uzun süreli olma özelliğidir. Geçen dönem bir veya iki kere zorbalığa uğradığını söyleyen öğrencilerin %43.31'i bu dönem de bir veya iki kere, geçen dönem ara sıra zorbalığa uğrayanların %38.23'ü bu dönem de ara sıra zorbalığa uğradığını belirtmektedirler. Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarını uzun süre sürdürenlerin oranı ise, uzun süreli mağdur edilen öğrencilere göre daha yüksektir. Geçen dönem bir iki kez zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin %51.75'i bu dönem de bir iki kez, geçen dönem ara sıra zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin %40.21'i bu dönem de ara sıra zorbaca davranışlarda bulunmayı sürdürmüştür. Zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerin üçte birinin (%34.21) uzun süredir haftada birkaç kez zorbalığa uğrayan kronik mağdur, zorbaca davranışlarda bulunduğunu itiraf eden öğrencilerin yarıya yakınının (%44) ise haftada birkaç kez zorbaca davranışlarda bulunan kronik zorbalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler okulun rehberlik servislerince veya okul dışında psikolojik danışma yardımı alması öncelikle gerekli olan öğrencilerdir.

Zorbalığın uzun süreli olma özelliği diğer ülkelerdeki araştırmalarda da ortaya çıkarılmıştır. Lagerspetz ve arkadaşlarının (1982:49) İskandinav ülkelerinde yaptıkları araştırmaları mağdur olarak seçilen öğrencilerin yüzde 93'ünün zorbaca davranışlara bir yıldan uzun süre ile maruz kaldıklarını göstermiştir. Riley'in İngiltere'de yaptığı araştırmada ortaokul seviyesinde zorba olarak belirlenmiş olan öğrencilerin yüzde 50'sinin geldikleri ilkokulda da öğretmenleri tarafından zorba olarak tanımlandıkları ortaya çıkmıştır (Besag'dan,1995:13). Stephenson ve Smith'in 1987 ve 1989 yıllarında İngiltere'deki araştırmalarında da zorbaların büyük bir bölümünün zorbaca davranışları en az bir yıldan fazla bir zaman için sürdürdükleri, mağdurların önemli bir bölümünün ise bir yıla yakın süre ile zorbalığa maruz kaldıkları belirlenmiştir (Sharp ve arkadaşları'ndan, 2000:37).

Diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda ortaya konduğu gibi (Olweus, 1978; Olweus, 1995; Rivers ve Smith, 1994) bu araştırmada da okulda meydana gelen zorbalık olaylarının sıklığının (zorbalığa uğrama % 22.5, zorbaca davranma erkeklerde %19.62, kızlarda %10.51) okula gidip gelirken olanlardan çok daha fazla olduğunu anlaşılmaktadır. Bu sonuç oldukça düşündürücüdür ve okulların daha güvenli hale getirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Okul içinde zorbalığa müdahale edilmesinin belirlenmesi amacı ile öğrencilere öğretmenlerin veya diğer öğrencilerin zorbalığı durdurup durdurmadıkları sorulduğunda öğrencilerin sadece dörtte biri zorbalığın öğretmenler (%25.23) veya diğer öğrenciler (%24.39) tarafından sık sık veya hemen her zaman durdurulmaya çalışıldığını söylemiştir. Öğretmenlerin ne sıklıkla zorbalığı durdurmaya çalıştığı sorusuna öğrencilerin %36.15 "bilmiyorum", %13.35'i hiçbir zaman, %10.61'i ara sıra, %10.15'i sık sık ve %15.08'i ise hemen hemen daima cevaplarını vermiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında öğretmenlerin zorbalık olaylarına oldukça seyrek ve istikrarsız bir şekilde müdahale ettikleri söylenebilir. Diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda da öğretmenlerin çoğu zorbalık çatışmalarının müdahale etmedikleri kaydedilmiştir (Craig ve arkadaşları, 2000; Zindi, 1994).

Öğrencilerin ne sıklıkla zorbaca davranışları durdurmaya çalıştığını irdeleyen soruya verilen cevaplara göre öğrencilerin %14.26'sı 'hemen hiçbir zaman', %16.56'sı 'nadiren', 20.86'sı 'ara sıra', %13.04'ü 'sık sık', %11.35'i 'hemen her zaman' müdahale

ettiğini belirtmektedir. Bu sonuçlara göre diğer ülkelerde olduğu gibi (Boulton ve Underwood,1992; Fonseca ve arkadaşları,1989; Whitney and Smith 1993) bu araştırma örneklemindeki öğrenciler de öğretmenlere göre zorbaca davranışları durdurmak için daha fazla gayret içindedirler.

'Öğretmenlerinizden veya okulun psikolojik danışmanlarından biri sizinle zorbalığa uğramanız konusunda konuştu mu?' sorusuna öğrencilerin sadece %11.28' böyle bir konuşmanın olduğunu belirtmiştir. Diğer öğrencilere zorbaca davranma ile ilgili olarak ise öğrencilerin %22.47'si ile öğretmenlerin bu konuda kendileriyle konuşma yapmadıkları görülmektedir. Öğretmenler veya okulun psikolojik danışmanları zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle (%13.07) kızlara (%5.48) göre daha fazla konuşmuştur. Benzer şekilde ana babalar diğer öğrencilere zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle (%17.48) kızlara (%8.39) göre daha fazla konuşmuştur. Buna karşılık öğrencilerin %22.19'uyla ana babalarının bu konuda konuşma yapmadıkları anlaşılmaktadır. Gerek öğretmenler gerekse ana babalar erkek öğrencilerle zorbaca davranışlar konusunda daha fazla konuşmalarının bir açıklaması erkek öğrencilerin bu tip davranışlara girme eğiliminin daha yüksek olması olabilir. Öte yanda Eslea ve Smith (1998) zorbalık karşıtı çalışmaların erkek zorbalığı ile ilgili stereotiplerden etkilenebileceğini göstermişlerdir. Borg ve Falzon (1989) da öğretmenlerin zorbalığı daha çok erkek öğrenciler arasında yaşanan bir sorun olarak algılama eğiliminde olduğu öne sürmektedirler.

Öğretmenlerin ve anne-babaların zorbalığa uğrama veya zorbaca davranma davranışlarını fark edip bu konuda öğrencilerle konuşup konuşmadıklarını daha detaylı incelemek amacı ile bir dönem boyunca zorbalığa uğradığını belirten veya bir dönem boyunca diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduğunu söyleyen öğrencilerle öğretmen veya okulun psikolojik danışmanlarının ya da ana babalarının bu konuda konuşup konuşmadıkları arasındaki ilişkiye bakıldığında öğretmenlerin veya ana babaların zorbalığa sıklıkla uğrayan ya da zorbaca davranışlarda bulunan öğrencileri fark ettikleri ve onlarla bu sorun ile ilgili konuştukları anlaşılmaktadır. Öte yanda öğretmenler gerçekte yardıma ihtiyacı olan mağdurlarla ilgilenmeme eğilimindedirler. Zorbalığa uğrama sıklığı arttıkça öğretmen veya psikolojik danışmanların mağdurla ilgilenmeleri de artmaktadır. Haftada birkaç kez zorbalığa uğrayanların %37.14'ü kendisiyle konuşulduğunu belirtirken bu oran arada sırada zorbalığa uğrayanlarda %15.38'dir. Benzer şekilde zorbalığa

uğrama sıklığı arttıkça anne-babasının mağdurla ilgilenmeleri de artmaktadır. Haftada birkaç kez zorbalığa uğrayanların %42.86'sı kendisiyle konuşulduğunu belirtirken bu oran arada sırada ve haftada bir zorbalığa uğrayanlarda benzer sadece 1-2 kez zorbalığa uğrayanlarda %27.08'dir.

Zorbaca davranan öğrencilerle konuşma sıklığı ise ilginç bir dağılım göstermektedir. Öğretmenler arada sırada (%37.77') ve haftada bir (%40') zorbalık yapanlarla daha fazla konuşurken 1-2 kez zorbalık yapanlar (%14.38) ve haftada birkaç kez zorbalık yapanlar (%32.14) ile daha az konuştuğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde ana babaların arada sırada (%40) ve haftada bir (%40) zorbalık yapanlarla daha fazla konuşurken 1-2 kez zorbalık yapanlar (%18.74'ü) ile haftada birkaç kez zorbalık yapanlar (%21.43'ü) ile daha az konuştuğu görülmektedir. Bu sonuçlar okul ve ailelerin haftada birkaç kez gibi çok sık zorbalık yapan öğrencilerin durumlarını kabullendikleri, onları konuşmayla ikna edemeyeceklerini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Elliot'un 1986 yılındaki araştırmasının sonuçlarına göre anne babaların %30'u çocuklarının zorbaca davranışlarından endişe duymakla birlikte, sadece %4'ünün çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerine dair bir fikirleri bulunmaktadır (Besag'dan,1995:25). Bir başka açıklama da özellikle sıklıkla zorbaca davranışlarda bulunan çocukların ailelerinin de bu davranışlara karşı hoşgörülü olduğu veya saldırganlık tutumunu kabul edilebilir buldukları ihtimali olabilir.

Araştırma bulguları öğrencilerin büyük bir bölümü zorbaca davranışlara uğrama konusunda yetişkinlerle konuşmama eğiliminde olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öğrencilerin %28.04'ü zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya psikolojik danışmanlara söylememiş, %14.79'u söylemiştir. Benzer şekilde öğrencilerin %25.04'ü zorbaca davranışlara uğradığını anne-babasına söylemediğini, %17.57'si söylediğini belirtmiştir. Bu durum diğer ülkelerde yapılan araştırma sonuçları ile (Olweus, 1995; Eliot, 1992; Yates ve Smith, 1989:27-28) benzerlik taşımaktadır

Öğrenciler yetişkinlerin müdahalelerinin çoğu kez etkisiz olduğuna ve yetişkine haber vermenin çoğu zaman zorbaların saldırganlığını daha da arttıracağına inanıyor olabilirler. Zorbanın intikam alabileceği korkusunun yanı sıra , öğrenciler deneyimleri ile yetişkinlerin kendilerinin mağdur olmaları ile ilgilenmeyecekleri veya bu konuda

kendilerine bir yardımda bulunmayacaklarını da öğrenmiş olabilirler. Anlatmak çoğu kez şikayet olarak algılanır ve diğer çocuklar tarafından hoş karşılanmaz. Zorbalığa uğrayan çocuklar bu durumdan utanç duyuyor olabilirler ve bunu ana babalarının bilmesini istemeyebilirler. Bazı çocuklar kendi başlarına gelen olumsuz bir olay nedeni ile ana babalarını üzmek veya utandırmak istemeyebilirler. Ayrıca zorbalar sıklıkla bu olayları anlatmamaları için mağdurları tehdit ediyor olabilirler (Griffitths, 1997; Charach, Pepler ve Ziegler,1995; Batsche ve Knoff, 1994).

Yukarıda değinilen durumlar öğrencilerin neden zorbalık olaylarını yetişkinlere bildirmek istemediğini açıklayabilir. Öğretmenlerin zorbalık olayını çözmek için ele almamalarının bir nedeni okullarındaki zorbalığın boyutlarının farkına varmadıkları olabilir. Öğretmenlerin zorba/mağdur sorunu ile ilgili görüşlerini ve tutumlarına araştıran çalışmalarda fiziksel zorbalığın öğretmenlerce daha kolay fark edildiği ve daha fazla önemsendiği, buna karşılık sözel ve dolaylı zorbalık durumlarına genellikle müdahale etmedikleri ortaya çıkmıştır (Birkinshaw ve Eslea, 1998). Bunun bir nedeni öğretmenlerin dolaylı zorbalığı fark etmede ve etkilerini anlamada zorluk yaşamaları olabilir. Öte yanda yapılan araştırmaların bulgularına göre zorbalığa uğrayan çocuklar sosyal dışlamayı en kötü zorbalık çeşidi olarak algılamaktadırlar; mağdurların etkilenmesi açısından sözel ve fiziksel zorbalık daha sonra gelmektedir.

Boulton (1997) öğretmenlerin bir davranışı zorbalık olarak algılamaları durumunda müdahale etme ihtimallerinin arttığını düşünmektedir. Bu sonuçlardan eğer öğretmenler dolaylı saldırganlığı zorbalık olarak kabul etmiyorlarsa, bu tür olaylara müdahale etme olasılıklarının da düşük olacağı söylenebilir (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000:7). Bu nedenle öğretmenlere zorbalık davranışlarındaki çeşitlilik, sözel ve dolaylı zorbaca davranışları ve etkilerini fark etme ve etkin müdahale yöntemlerinin öğretilmesi gelecekteki zorbalık olaylarının azalmasında katkıda bulunabilir.

Bu araştırmanın öğrencilerin zorbaca davranışlarla ilgili duygu ve tutumlarını belirlemeyi amaçlayan sorularla ilgili bulgularına göre öğrencilerin büyük bir bölümünün zorbalık mağdurlarına karşı sempati duyduğu ve zorbaların önlenmesi için müdahalede bulunulmasını istedikleri söylenebilir. Öğrencilerin yarıya yakını (%48.37) sevmediği bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunamayacağını söylerken, %34.99'u bulunabileceğini itiraf etmiştir. Bu sonuca göre zorbalığa şahit olmanın öğrencileri zorbaca

davranan çocukları model olarak almaya yöneltebileceği söylenebilir. Öte yanda kızların %66'sı, erkeklerin %54'ü bir öğrencinin zorbalığa uğradığını gördüğünde rahatsızlık duymaktadırlar. Öğrencilerin %75.78'i başka öğrencileri rahatsız etmeyi eğlenceli bulmamaktadır. Ayrıca öğrencilerin sadece %19.34'ü zorbaca davranan çocukları anladığını belirtirken, yarıdan fazlası (%59.4) zorbaları anlamadığını ve bu tip davranışlara üzüldüğünü belirtmiştir. Erkeklerin %69.07'si, kızların %56.16'sı zorbalığa uğrayan öğrencilere yardım etmeye çalıştığını söylemiştir. Kızlar erkeklere göre daha az yardım etmeye çalıştıklarını söylemelerine rağmen, yardım edilmesi gerektiğine inanan kızların yüzdesi (%30.43) erkeklere göre (%15.73) daha yüksektir. Diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda da (Rigby, 1996; Eslea ve Smith, 1996; Eslea ve Smith, 1994) benzer sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçlar öğrencilerin çoğunluğunun uygun yönlendirmelerle zorbalığa karşı durma eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Öte yanda araştırma bulgularında zorbalığa uğrama veya zorbaca davranma oranlarının yüksek çıkması birbirlerine karşı kaba davrandıkları gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu durumda öğrencilerin önemli bir bölümünün kötü niyetleri olmasa bile uyumlu sosyal becerilerinin eksik olması ihtimali akla gelmektedir. Bir başka ihtimal de kendilerine karşı yöneltilen tarafsız sayılabilecek davranışları bile düşmanca algılıyor olabilecekleridir. Bu bulgular okullarda sosyal beceriler, çatışma çözme, arabuluculuk gibi konularda eğitim verilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Öte yanda zorbalık yaptığını belirten öğrencilerin tutumları incelendiğinde ise bu öğrencilerin genelde zorbalık tutumunu benimsediği söylenebilir. Örneğin, zorbaca davranma sıklığı artıkça eğlenceli bulma düzeyi de artmaktadır. Zorbaca davranmayanların %88.37'si diğer öğrencileri rahatsız etmeyi eğlenceli bulmuyorken, sadece 1-2 kez zorbaca davrananların %61.39'u, haftada birkaç kez zorbaca davrananların ise %35.71'i eğlenceli bulmamaktadır. Kronik zorba olarak tanımlanan 'haftada birkaç kez' zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin zorbalığı 'sadece bir veya iki kere ' zorbalık yapanlara göre göreceli olarak daha az eğlenceli bulmaları bu öğrencilerin aslında sosyal uyum zorluğu çeken veya uygun sosyal davranış becerileri olmayan öğrenciler olabilecekleri ve duygusal olarak kendi davranışlarından pek de hoşnut olmadıkları ihtimalini düşündürmektedir.

Farklı sıklıklarla da olsa zorbaca davrananların yaklaşık yarısı sevmediği bir çocuğa zorbaca davranabileceğini ifade etmektedir. Zorbaca davranma sıklığı arttıkça zorbaları anlıyorum yanıtlarının oranı da artmaktadır. 1-2 kez zorbaca davrananların

%25.79'u, arada sırada zorbaca davrananların %27.27'si zorbaları anlamadıklarını belirtmektedir. Haftada birkaç kez zorbaca davrananların %32.14'ü bile başkalarına zorbaca davranışlara üzüldüğünü söylemektedir. Öte yanda haftada birkaç kez zorbaca davrananların %25'inin sevmediği bir çocuğa zorbaca davranmayacağını belirtmesi de dikkat çekicidir. Bu durumda özellikle zorbaca davranan öğrencileri hedefleyen empati becerilerini arttırıcı grupla psikolojik danışma programlarının sıklıkla zorbaca davranışlarda bulunun öğrencilerin bir kısmının zorbalık tutumlarını değiştirme ihtimalinin bulunduğu söylenebilir.

Zorba/Mağdur Davranışlarının Cinsiyet Değişkeni İle İlişkisi

Bu araştırmada kızlara göre (%30.29) daha fazla sayıda erkek (%44.04) zorbaca

kızlar (%30.43) erkeklere göre (%5.73) daha fazla oranda yardım edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Öte yanda zorbalığı eğlenceli bulma, sevmediği bir çocuğa zorbalık yapma veya zorbaların davranışlarını anlama veya bu davranışlara üzülme gibi tutumlarla cinsiyet arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Zorbaca davranışlarda bulunmanın erkeklerde daha fazla görünmesinin bir nedeninin zorbalığın kökeninin çocuklarda oluşmuş olan stereotip erkeklik veya "maço" imajında olabileceğini öne sürülmektedir (Rigby; 1996). Askew'in (1989) İngiltere'deki araştırmalarına göre okullardaki norm ve değerlerde "erkeklik" unsuru baskındır. Saldırgan davranışlar erkekliğin bir göstergesi olarak sıklıkla hoş görülür ve hatta yüreklendirilir, bu davranışların mağdurlarının da bunu "erkekçe" kabullenmesi gerekir. Bu durum zorbalığın akran grubunca onaylanması ve mağdura sempati gösterilmemesi için (en azından

iletişim, aşağılama ve izole etme arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Erkeklerin kapasite üstü istekte bulunma , kendi çıkarlarına kullanılma ve suça yöneltilme puan ortalamaları kızların puan ortalamalarından yüksek çıkmıştır. Öte yanda Bilir ve arkadaşlarının (1999) sekiz ilde 4-12 yaş arasındaki örselenme durumunun cinsiyet gruplarına göre farklılığı incelendiğinde , örselenmenin kız çocuklarında daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Bu oran kızlarda % 34.6, erkeklerde ise %32.5.tir. Bilir ve arkadaşları bu durumu genellikle ülkemizde erkek çocuklarına daha fazla önem verilmesi ile açıklamaktadırlar .Erkek çocuklarının her türlü isteklerine ise genellikle sempati gösterilmekte ve kolaylıkla yerine getirilmekte, çeşitli yaramazlıkları hoşgörü ile karşılanmaktadır (Bilir ve arkadaşları, 1999:14). Özetle, var olan araştırma bulguları ışığında çocukla ebeveyn arasındaki ilişkilerin tabiatının –ebeveynin özellikle erkek çocuklarda yüksek saldırganlık tepki kalıbının gelişmesinde temel rol oynadığı öne sürülebilir.

Zorba/Mağdur Davranışlarının Sektör (Devlet Okulu/Özel Okul) Değişkeni İle İlişkisi

Öğrenciler arasında zorbaca davranışlarla okulun sektörü (devlet okulu/ özel okul) arasında ilişki incelendiğinde zorba/mağdur sorununun içerdiği pek çok tutum ve davranışla sektör arasında bir ilişki bulunmamıştır. Zorbalığa uğrama veya zorbaca davranışlarda bulunma konusunda okulun türü arasında bir ilişki bulunmazken, sadece devlet okullarındaki öğrencilerin daha fazlasının özel okullardaki öğrencilere göre sınıflarında bazı öğrencilerin zorbalığa uğradığını veya zorbaca davrandığını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Zorbalığa uğrama konusunda davranış çeşitlerinin sektörle ilişkisi incelendiğinde kendilerine isim takılıp alay edildiğinden şikayet eden öğrenci yüzdesi devlet okullarında (37.59) özel okullara nazaran (%29.80) daha yüksek olduğu görülmektedir. Öte yanda bir veya birkaç kişiyi bilerek olayların dışında tuttum, grubumuza almadım veya görmezden geldim diyen öğrenci yüzdesi özel okullarda (%27.27) devlet okullarına göre (%16.79) daha yüksektir. Devlet okullarındaki öğrenciler ayrıca okulun dışında başka bir yerde de zorbalığa özel okullardaki öğrencilerden daha fazla uğradıklarını (devlet okulu %26.2, özel okul % 16.8) belirtmektedirler.

Zorbaca davranan öğrencilerin cinsiyeti, yaşı hususlarında okulun özel okul veya devlet okulu olması arasında bir ilişki bulunmamıştır. Özel okullarda bir iki kişilik zorba gruplarına (%27.31), devlet okullarına göre (%17.36) daha fazla rastlanırken; devlet okullarındaki öğrencilerin tek başına zorbalık yapma eğiliminin (%18.01) özel okullara göre (%9.25) daha fazla olduğu görülmektedir.

Zorbaca davranışların öğretmenlerce veya diğer öğrencilerce durdurulması ya da öğretmen veya okulun psikolojik danışmanlarının bu davranışlarla ilgili öğrencilerle konuşmaları ve öğrencilerin bu konuyu öğretmenlerine veya ana babalarına anlatmaları ile sektör arasında ilişki bulunmamıştır. Devlet okullarında anne babasının kendisi ile zorbalığa uğrama konusunda konuşmadığını söyleme oranı (%28.89) özel okullara göre (%19.07) daha yüksektir.

Araştırma örneklemindeki öğrencilerin araştırmada kullanılan anketin zorbaca davranışlarla ilgili tutumlarını irdeleyen sorularla sektör arasındaki ilişki irdelendiğinde zorbaca davranışlardan rahatsız olma ve zorbaca davrananları anlama veya zorbaların davranışlarından rahatsız olma ile sektör arasında ilişki olmadığı; öte yanda devlet okullarındaki (%67.94) öğrencilerin özel okullardaki (%56.98) öğrencilere göre daha fazla yardım etmeye çalıştığını anlaşılmaktadır. Özel okullarda daha fazla oranda öğrenci bu tür davranışlar kendisini ilgilendirmediği için hiçbir şey yapmadığını söylerken (özel okullarda % 11.96, devlet okullarında %11.96) , yine özel okullarda bu soruya 'bir şey yapmam ama yardım etmem gerekir' diyen öğrenci sayısı (%24.81) devlet okullarına göre (%20.10) daha fazladır. Devlet okullarına (%19.9) nazaran , özel okullarda daha fazla sayıda öğrenci (%30.83) diğer öğrencileri rahatsız etmeyi değişik düzeylerde eğlenceli bulmaktadır.

Diğer ülkelerde yapılan araştırmaların araştırmada zorbaca davranışlarla okul türü arasındaki ilişkinin irdelenmesi sonucu elde edilen sonuçlar ile bu araştırmada yapılan ilgili analizlerinde benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin; Fonseca ve arkadaşlarının (1989:47) İspanya'daki araştırmalarında özel okul ve devlet okullarında meydana gelen zorbalık oranları arasında anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. Olweus da (1995:23, İskandinav ülkelerinde zorbalığın sıklığı ile ilgili okul türü, bulunduğu bölge veya etnik özellikleri bakımından anlamlı bir farklılık bulmamıştır.

Zorba/Mağdur Davranışlarının Eğitim Seviyesi Değişkeni İle İlişkisi

Araştırma anketinde yer alan pek çok soru ile eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) değişkeni arasında ilişki bulunması çocuklar arasında zorbaca davranışlarla yaş arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Bulgular gözden geçirildiğinde ilkokulun 5. sınıfındaki öğrencilerin zorbalığa uğrama yüzdesinin (%37.45) 7. sınıf (%23.95) ve 9. sınıflara göre (10.61) daha yüksek olduğu ve yaşla birlikte öğrencilerin daha az zorbalığa uğramaktan şikayetçi oldukları gözlenmektedir. Zorbalığa uğrama yüzdesinin 5. sınıflarda 9. sınıflara göre üç kat daha fazla olması dikkat çekicidir. Okula gidip gelirken zorbalığa uğramakla eğitim seviyesi arasında bir ilişki bulunmamakla birlikte 5. sınıfların okul dışında başka bir yerde de zorbalığa uğrama yüzdesi büyük sınıflara nazaran daha yüksektir. Öte yanda zorbalık yapma ile eğitim seviyesi arasında bir ilişki bulunmamıştır. Beşinci sınıf öğrencilerinin 7. sınıf ve 9. sınıflara göre daha büyük bir bölümü sınıflarında hiç kimsenin başkalarına zorbaca davranma eğiliminde olmadığını düşünmektedirler. Her ne kadar her eğitim seviyesindeki öğrenciler daha çok kendi sınıflarındaki arkadaşlarının zorbaca davranışlarına maruz kaldıklarını belirtmiş olsalar da , 5. sınıf öğrencilerinin daha büyük sınıflardan kişiler tarafından zorbalığa uğrama yüzdeleri de (%12.50) 7. sınıf (%5.43) ve 9. sınıftakilere (%6.18) göre daha yüksektir. Bu durum 5. sınıfların diğer sınıf seviyelerine göre daha fazla zorbalığa uğramalarının bir nedeni olabilir.

Zorbaca davranış çeşitleri gözden geçirildiğinde 7. sınıf öğrencilerinin başkalarınca isim takılıp, görünüşleri veya konuşmaları ile alay edilmeden şikayetin daha küçük veya büyük sınıflara göre daha fazla olduğu, öte yanda itip kakılma, dövülme , dışlanılmaya maruz kalmaya 5. sınıflarda diğerlerine göre daha fazla rastlandığı görülmektedir. Zorbaca davranma ile ilgili davranışlar incelendiğinde isim takma ve kırcı bir şekilde alay etme ve gruba almayıp görmezden gelme davranışının 7. sınıflarda yalanlar söyleme, başkalarının sevmemesi için uğraşma davranışının 5. sınıflarda daha fazla görüldüğü, görünüş veya konuşma ile alay etme davranışının oranının ise 7 ve 9. sınıflarda aynı olduğu anlaşılmaktadır. Beşinci sınıflarda tek başına zorbaca davranışlarda bulunma eğilimi daha yüksekken, sınıf seviyesi yükseldikçe grupça zorbalık yapma eğilimi artmaktadır. Bu bulgular diğer ülkelerde yapılan araştırma bulguları ile benzerlik taşımaktadır. Dan Olweus'un (1995:34-37) Norveç'teki araştırmalarına göre de en fazla zorbalığa maruz kalanlar küçükler ve daha zayıf öğrencilerdir. Olweus, ilkokullardaki zorbalık olaylarının liseye göre iki kat daha fazla olduğunu bulmuştur. Bjorkqvist ve

arkadaşlarının bulgularına göre çocuklarda saldırganlık 11 yaş civarında doruğa ulaşmaktadır ve saldırganlık stratejilerinin gelişimi yaşla birlikte artmaktadır. Pek çok çocuk için fiziksel saldırganlık ergenliğin başlaması ile azalma gösterirken, ergenlik döneminde sözel ve sosyal saldırganlığın oranları artmaktadır (Craig ve arkadaşları'ndan, 2000: 16).

Öğretmenlerin ve diğer öğrencilerin zorbaca davranışlara müdahale etme zorbalığı hemen hemen her zaman durdurduğunu söyleme oranı 7. sınıflarda 9. sınıflar ve 5. sınıflara daha düşüktür. Benzer şekilde diğer öğrencilerin hemen hemen hiçbir zaman zorbalığı durdurmadığını belirtme oranı da 7. sınıflarda daha düşüktür. Craig ve arkadaşlarının (2000b: 32) çalışmaları da akranların çoğu zaman zorbalığın farkında oldukları ama müdahale etmediklerini göstermiştir. Bu gelişimsel eğilim öğrencilerin zorbalığa karşı tutum geliştirmeleri ve mağdurları olumsuz olarak görmelerinin engellenmesi için ergenlikten döneminden önce geliştirilecek müdahale programları okullarda zorbalığın önlenmesine yardımcı olabileceğini işaret etmektedir.

Zorbalığa uğrama konusunda öğretmen veya psikolojik danışmanın öğrenci ile konuşma oranı da 7. sınıflarda düşmektedir. Zorbaca davranma konusunda ise öğretmenlerin en az konuşma oranı 9. sınıflardır Benzer şekilde öğretmenlerin veya psikolojik danışmanın öğrencilerle zorbaca davranmaları konusunda konuşma oranı da yaşla birlikte azalmaktadır. Ana babalar da zorbalığa uğramak konusunda en fazla 5. sınıf seviyesindeki çocuklarla konuşurken, ana babaların zorbaca davranma konusu ile yaş arasında ilişki bulunmamaktadır. Bunun bir nedeni yaşla birlikte sözel ve dolaylı zorbalık oranlarının artması ve bu tür davranışların öğretmenlerce veya ana babalarca daha az fark edilmesi veya zorbaca davranış olarak kabul edilmemesi olabilir. Ayrıca öğretmenler yaşı daha büyük olan öğrencilerin bu tür davranışlarla kendi başlarına baş etmelerini bekliyor olabilirler. Öğretmen ve ana babaların ilgisizliğinin bir başka nedeninin de öğrencilerin zorbalığa uğradığını öğretmenlerine (5. sınıf % 24.37, 7. sınıf % 13.38, 9. sınıf % 6.56) veya ana babalarına (5. sınıf %31.28, 7. sınıf % 13.59, 9. sını1 % 8.74) anlatma oranlarının yaşla birlikte yaklaşık 4 kat azalıyor olması olabilir.

Zorba/mağdur sorununa yönelik tutumlarla ilgili bulgular gözden geçirildiğinde 7. sınıflarda zorbalığa yönelik tutumların arttığı ve mağdura yönelik sempatinin azaldığı görülmektedir. Örneğin 7.sınıfların bu davranışları değişik boyutlarda eğlenceli bulma

oranı da (%32.84) 9. sınıflar (%26.97) ve 5. sınıflara (%9.79) göre daha yüksektir. Zorbaca davranan çocukların davranışları için " Böyle yaptıklarına üzülüyorum" diyen öğrenci oranı 7. sınıflarda (%28.52) , 5. sınıf (%37.31) ve 9. sınıflara (%33.71) e göre daha düşüktür. 5. sınıfların %57.07'si zorbaca davranışlardan rahatsızlık duyduğunu belirtirken, bu oran 7. sınıflarda biraz düşmekte, 9. sınıflarda ise %74.14'e çıkmaktadır . Yaş arttıkça zorbalığa uğrayan öğrenciye yardım etme isteği artmakta ama yardım etme davranışı azalmaktadır. 5. sınıfların % 17.59'u "hiçbir şey yapmam çünkü beni ilgilendirmez" cevabını verirken , bu oran 7. sınıflarda %14.13'e, 9. sınıflarda % 11.48'e düşmektedir. Benzer şekilde "hiçbir şey yapmam ama yardım etmem gerektiğini düşünürüm" diyenlerin oranı 5. sınıflarda %10.05 iken, 7. sınıflarda % 27.14, 9. sınıflarda % 27.32'dir. Öte yanda aynı soruya "Bir şekilde yardım etmeye çalışırım" cevabını veren öğrencilerin yüzdesi 5. sınıfta % 72.36 iken bu oran 7. sınıflarda %58.74'e düşmekte, 9. sınıflarda %61.20'ye yükselmektedir. Yaş arttıkça bu soruya "evet cevabı veren öğrenci yüzdesi artmakta (5. sınıflarda %12.37, 7. sınıflarda %15.19, 9. sınıflarda 16.76) "hayır" cevabı veren öğrenci yüzdesi (5. sınıflarda % 13.92, 7. sınıflarda % 12.22, 9. sınıflarda %11.17) düşmektedir "Onları anlayabiliyorum" diyen öğrenci oranı yaşla birlikte azalırken (5. sınıflarda %21.76, 7. sınıflarda % 20.00, 9. sınıflarda % 15.73), "Bunu yapmalarını anlamak zor" diyenlerin oranı yaşla birlikte artmaktadır (5. sınıf %22.80, 7. sınıf % 26.67, 9. sınıf % 30.90). Rigby ve Slee'nin araştırma bulgularında olduğu gibi bu araştırmada da yaş arttıkça sempati düzeyinin düştüğü , öte yanda 14 yaştan itibaren mağdurlara yönelik sempatinin yeniden artmaya başladığı görülmüştür (Elsea ve Smith'den, 1996:1).

Zorba/Mağdur Davranışlarının Okullar Değişkeni İle İlişkisi

Zorbalığa uğrama , zorbaca davranma ve zorbalık tutumunu içeren sorularla örneklemdeki öğrencilerin okulları arasındaki ilişkiyi irdeleyen bulgular oldukça dikkat çekicidir. Araştırmada kullanılan ankette yer alan soruların büyük bir bölümü ile okullar değişkeni arasında ilişki bulunması okul ortamının zorbalık ortamı üzerinde etkileri olabileceği kanısını yaratmaktadır. Zorbalığa uğramak ile okullar arasında bir ilişki bulunmamakla birlikte , zorbaca davranma oranı kimi okulda % 71.05 kimi okulda % 39.02 olacak şekilde okuldan okula değişiklik göstermektedir. Zorbaca davranış çeşitlerinin bazıları bazı okullarda daha yüksek iken diğerlerinde daha az görülmektedir. Öğretmenlerin veya diğer öğrencilerin zorbalığı durdurması da okuldan okula farklılık

göstermektedir . Öte yanda öğretmenlerin zorbalığa uğramak veya zorbaca davranışlarda bulunmak konusunda öğrencilerle konuşması ile okullar arasında ilişki bulunmamaktadır; örneklemdeki her okulda öğretmenlerin öğrencilerle bu konularda konuşma oranı oldukça düşüktür. Öte yanda anne babam benimle bu konuda konuştu diyen en yüksek öğrenci oranı bir okulda %18.75 iken en düşük oran bir başka okulda %2.35'tir.

Öğrencilerin zorbalığa uğradığını öğretmenlerine ve psikolojik danışmana anlatma oranı da okuldan okula değişiklik göstermektedir ve bu oran %23.81 ile %2.56 arasında değişmektedir.

Zorbaca davranışlara yönelik tutumları içeren sorulara verilen cevaplarla okullar arasında da ilişki bulunmuştur. Örneğin bir öğrenciyi zorbaca davranışlara uğrarken görürsen ne yaparsın sorusuna 'hiçbir şey yapmam "cevabını veren öğrencilerin en yüksek oranda olduğu okulda bu oran %21.46 iken en düşük olduğu okulda % 2.56'dır. Benzer şekilde diğer öğrencileri rahatsız etmeyi eğlenceli bulurum cevabını veren öğrencilerin en yüksek görülme oranı bir okulda %90.16 iken en düşük görülme oranı bir başka okulda %48.79'dur.

Örneklemdeki tek tek okullar arasında zorbaca davranış ve zorbalık tutumu oranlarında farklılıklar bulunması , öte yanda zorba/mağdur sorununun içerdiği pek çok tutum ve davranışla sektör arasında bir ilişki bulunmaması , bu sorunun okulun bulunduğu bölgenin veya öğrencilerinin çoğunun sosyo ekonomik düzeyinin okuldaki zorba/mağdur sorunu üzerinde bir etkisi bulunmayacağını düşündürmektedir. Zorba/Mağdur sorunu ile ilgili okullar arası farklılıkları yaratan diğer nedenlerin saptanması bu sorunun giderilmesi için önlemler alınmasına yardımcı olacaktır. Zorbalık oranı yüksek olan okullarda , zorbalık oranı düşük olan okullara nazaran okul politikalarında farklılıklar olması mümkündür. Zorbaca davranış oranları ve zorbalığa yönelik tutumlarda okuldan okula farklılıklar olması öğrencinin bireysel düzeydeki değerlerinden bağımsız olarak okuldaki değerlerle ve her okulun zorbalığa yönelik okul ethosunun farklı olması ile ilişkili olabilir . Zorbalığa yönelik davranışlar sosyal baskı süreci ile açıklanabilir. Örnek verilecek olursa zorbalığı eğlenceli bulma veya zorbaca davranışlara uğrayan bir çocuğu gördüğünde öğrencilerin hiçbir şey yapmama veya yardım etmeye çalışma oranları okuldan okula farklılık göstermektedir. Bu durum öğrenciler arasındaki etkileşim kültüründe zorbalığa yönelik tolerans gösterme tutumunda okuldan okula farklılıklar olduğuna işaret etmektedir.

Diğer ülkelerde yapılan incelemelerde de benzer bulgulara rastlanmaktadır. Stephenson ve Smith'in İngiltere'deki okullarda 1987 ve 1889 yıllarında yürüttükleri araştırmalarında zorbaca davranışların bazı okullarda diğerlerine göre çok daha yüksek oranda gerçekleştiği saptanmıştır. Araştırmaya dahil olan 26 okulun 3'ünde hemen hemen hiç zorbaca davranış belirtilmemişken bir okulda öğrencilerin yaklaşık yüzde 50'si zorbaca davranışlara uğradıklarını ifade etmişlerdir (O'Moore'dan, 1989:6). Rigby ve Slee'nin Avustralya okullarında yaptıkları araştırmalarda da okullar arasında zorbalık oranı açısından belirgin farklılıklar görülmüştür. Her ne kadar okulun bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik düzeyinin zorbaca davranışlar üzerinde bir etkisi olabileceği düşünülse de Avustralya bulguları bu görüşü destekleyen bir sonuca varmamıştır (Rigby'den, 1997: 40).

Stephenson ve Smith'in görüşüne göre zorbalık sorunu öğrenci sayısı yüksek, sınıfları kalabalık olan okullarda daha fazla görülme eğiliminde ise de yapılan istatistiksel değerlendirmelerde okulların öğrenci sayısı ile zorbalık oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (O'Moore'dan, 1989:6). Bu araştırmada da okulun sektörü ile (devlet okulları ve özel okullarla) zorbalığa uğrama veya zorbaca davranma oranları arasında bir ilişki bulunmamıştır. Devlet okullarının özel okullara göre öğrenci sayılarının daha yüksek, öğretmen öğrenci oranlarının daha düşük olduğu ve özel okullardaki öğrencilerin sosyo ekonomik seviyelerinin devlet okullarındaki öğrencilere göre daha düşük olabileceği kabul edilirse, bu faktörlerle okuldaki zorba/mağdur sorunu arasında bir ilişki olmadığı kanısına varılabilir.

Öte yanda bazı okullarda öğrenciler tarafından belirtilen zorbalık olaylarının oranının yüksek olmasının bir nedeni bu okullarda zorba/mağdur sorunu ile ilgili farkındalığın yüksek olması, bazı okullarda bu sorunun daha açıklık ve sıklıkla konuşulması olabilir. Ayrıca okullarda zorba/mağdur sorununun farklılık göstermesinin nedenlerinin okullarda öğrenci öğretmenler arasındaki açık iletişim, öğrencilerin gözetim ve denetimi gibi özelliklerin önemli olabileceği düşünülebilir.

Zorba/Mağdur Davranışlarının Teneffüs Vaktini Sevip sevmeme, sınıftaki İyi Arkadaş Sayısı, Kendini Diğerlerinden Daha Az Seviliyor Hissetme İle İlişkisi

Zorbalığa uğrayan veya zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin teneffüs vaktini sevme, sınıftaki arkadaş sayısı, kendini seviliyor hissetme gibi sosyal ilişkileri ile ilgili davranış ve duyguları incelendiğinde, bu konuda yapılacak müdahale çalışmalarına yol gösterebilecek bulgular elde edilmiştir. Zorbalık yapma sıklığı arttıkça teneffüsleri sevdiğini belirtme oranı artmaktadır. Herhangi bir sıklıkta zorbalık yapanlar içinden teneffüsü sevmem diyenler yok denecek kadar azdır Haftada birkaç kez zorbaca davranan öğrencilerin %76.67'si teneffüsleri çok sevmektedir. Hiç zorbaca davranmayanlarda bu oran %35.88'e düşmektedir. Teneffüsleri severim yanıtını verenlerde de durum benzerdir.

Zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerin sınıfta hiç arkadaşının olmaması veya bir yakın arkadaşının olması yüzdesinin yüksek olması bu öğrencilerin potansiyel mağdur olarak görülmeleri ihtimalini akla getirmektedir. Öte yanda bu öğrencilerin sınıfta yakın arkadaşlarının olmamasının nedeni zorbalık mağduru olarak diğer öğrenciler tarafından dışlanmaları olabilir. Özellikle sıklıkla zorbalığa uğrayan öğrencilere arkadaşlık becerileri eğitiminin verilmesi zorbalığa uğramaları ihtimalini azaltabilir.

Zorbalığa uğrama sıklığı arttıkça öğrencilerin sevilmediğini düşünme oranı artmaktadır. Çok sık veya sık sık kendini diğer çocuklardan daha az seviliyor hisseden öğrencilerin çeşitli zorbaca davranışlara haftada birkaç kez uğradıklarını belirtme oranları kendini ara sıra veya nadiren sevilmiyor hissedenlerle hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyenlere göre yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar zorbalığa uğrayan öğrencilerde düşük benlik saygısına sahip olma ihtimalinin daha yüksek olduğuna işaret edebilir. Öğretmenlerin zorbaca davranışlara uğrama konusunda konuşmadığını belirtme oranı en yüksek olarak (%46.67) yine kendini çok sık sevilmiyor hissettiğini belirten öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır. Ana babalar öğretmenlere nazaran bu öğrencilerin mağdur edilme sorunu ile daha fazla ilgilenmektedirler. Oysa kendini çok sık sevilmiyor hisseden öğrenciler aynı zamanda zorbaca davranışlara uğradığını en yüksek oranda öğretmenlere (%60) ve ana babalarına (%67.67) anlatan öğrencilerdir. Kısacası bu öğrenciler

yetişkinlerden yardım isteme girişimlerinde bulunmaktadırlar ama öyle görülmektedir ki öğretmenler ve okulların psikolojik danışmanları bu öğrencilere yardımcı olma konusunda ilgisiz veya yetersiz kalmaktadırlar.

Okulda bir çocuğu zorbalığa uğrarken gördüğünde rahatsız olduğunu belirten öğrenciler arasında en yüksek oran kendini çok sık sevilmiyor hissedenlerle (%60) , kendini hiçbir zaman sevilmiyor hissedenler (%63.45) dikkat çekicidir. Benzer şekilde "Sence , diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi"sorusuna "hayır, hiçbir zaman" cevabını verme oranı kendini sık sık sevilmiyor hissedenlerle (%81.82), hiçbir zaman sevilmiyor hissetmeyen öğrencilerde (%77.74) oldukça yüksektir. Kendini seviliyor hissetme ile benlik saygısı arasında bir bağlantı kurulacak olunursa, benlik saygısı düşük öğrencilerle benlik saygısı yüksek öğrencilerin zorbaca davranışlara en fazla karşı olan öğrenciler olabileceği düşünülebilir.

Kendini ara sıra , sık sık veya oldukça sık sevilmiyor hisseden öğrenciler arasında haftada birkaç kez zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrenciler bulunmaktadır. Bu öğrenciler araştırmacılar tarafından endişeli zorbalar (Besag,1995:15; Pearce,1992:74) olarak adlandırılan gruba girmektedirler ve zorba öğrenciler arasında psikolojik danışma yardımına en fazla ihtiyaç duyan öğrencilerdir.

Araştırmalara göre zorbalığın en sık rastlanan etkisi mağdurların benlik saygısını düşürmesidir. Çocukların benlik saygıları yaşadıkları kişiler arası ilişkilerin özellikle akranları ile yaşadıkları ilişkilerin kalitesine bağımlıdır ve kendilerini yaşıtları ile olan bir çatışmada savunamamak mağdurların yeterlilik duygusuna darbe vurmaktadır (Rigby, 1997:50-51). Mağdurların zorbalık nedeni ile mi daha düşük benlik saygısına sahip oldukları , yoksa benlik saygıları düşük olduğu için mi kırılganlıkları zorbaların dikkatini çekmektedir sorusu araştırılmaya değer bir sorudur. Yates ve Smith (1989), Pearce (1989), Elliot, (1977), Hazler (1997) gibi yazarların görüşleri de yukarıdaki bulguları desteklemektedir.

Bu araştırma zorbalık ve mağdur edilme ile ilgili tüm unsurların bütünsel bir tanımını içermemektedir. Araştırma zorba/mağdur sorunun litaratürde sıklıkla ele alınan

hususlarını ülkemizdeki (İstanbul ilinde) okullarda öğrenciler arasında var olduğu şekli ile betimlemeye çalışmıştır.

Belirtilmesi gereken bir husus, yukarıda değinilen araştırma sonuçlarının önemli bir bölümünün öğrenci ifadelerine dayanıyor olmasıdır. Bu günü kadar yayımlanmış olan araştırmaların çoğu gibi bu araştırma bulguları öğrencilerin araştırmada kullanılan anketin sorularına verdiği cevaplar ile sınırlıdır. Bu verilerin güvenirliliği verilen cevapların doğruyu yansıttığı sayıltısına dayanmaktadır. Anketler isim yazılmadan doldurduldu ise de, bu konuda hassas olan çocukların bir kısmı cevaplarını verirken çekingen davranmış olabilirler. Ayrıca her ne kadar araştırmada kullanılan ankette zorbaca davranışların tanımı öğrencilerin anlayabileceği bir dille ayrıntılı bir şekilde yer aldıysa da, toplumda ve okulda zorbalık terimi bağlantılı olduğu davranışlarla ilgili olarak sık kullanılmadığı için öğrencilerin zorbalık kavramını farklı algılamış olabilecekleri ihtimali de bulunmaktadır. Craig ve arkadaşlarına (2000:7) göre zorbalığın tanımlanmasında bireysel farklılıklar da söz konusudur. Örneğin bir etkileşimde bulunan iki kişi bu fiziksel , sözel ve sosyal saldırganlık içeren davranışları zorbalık olarak görmeyebilir ve böylece bu davranışlara gösterdikleri duyarlılık daha düşük olabilir. Böylece, zorbalığı tanımlamak belli bir oranda özneldir. Araştırmada zorbalıkla ilgili çeşitli sorulara verilen cevaplarda görülen zorbalığa uğrama veya zorbaca davranış oranlarının birbirine benzer olması öğrencilerin cevaplarını içten verdikleri ve bulguların güvenilir olduğunu düşündürmektedir. Öte yanda cevapların güvenirliliğini sınamak için öğrencilerle mülakat, öğretmen ana babalarla mülakat, gözlemler, sosyometri incelemeleri, aday gösterme ölçümleri gibi ölçümlerle de sınanması gereklidir.

Her ne kadar bu yüzdeler gerçek oranların bir kısmını yansıtmıyor olabilirse de , zorbalık deneyimini zorba, mağdur veya şahit olarak yaşayan ve bundan olumsuz olarak etkilenen öğrenci oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

İstanbul ilinde gerçekleştirilen bu araştırmada okullarda öğrenciler arasındaki zorbaca davranışların oranının diğer pek ülkelere göre yüksek olmasının bir nedeni ülkemizdeki ana babaların veya okullardaki çocuk yetiştirme tutumları ile bağlantılı olabilir. Çocuğun gelişimi ve sosyalleşmesinde aile ortamının birinci derecede önemli olduğunu vurgulayan Kağıtçıbaşı (1989:195) çocuğun aile içindeki konumunu anlamayı ‘çocuğun durumunun düzeltilmesinin ön adımı’ olarak görmektedir. Kağıtçıbaşı’na göre ‘çocuğun

gelişimini doğrudan etkileyen en önemli aile dinamiği de nesiller arasındaki dikey etkileşim eksenidir. Dikey aile içi ilişkilerde çocuğun rolü ve özellikle ana babanın çocuğa atfettikleri değer ve ondan beklentileri , ailenin temel özelliklerini yansıtır'. Türkiye'de ana babaların çocuklarında en değerli gördükleri özelliğin "itaat" (%60) en az değer verdikleri özelliğin ise "bağımsızlık ve kendine güven" (%18) olduğu saptanmıştır. Evde ana babaya olan bağımlılık ve itaat okulda öğretmene yöneltilmektedir (Kağıtçıbaşı, 1989: 195). Geleneksel toplumda dayak, korkutma, sindirme ve tehdidin oldukça yaygın disiplin sağlama yöntemleri olduğunu belirten Oktay'da (1989: 213) Türk aile yapısı , aile içi ilişkiler ve örgün okul sistemimizin yapısına bakıldığında ortaya çıkan genel tabloda özgür ifadenin , yaratıcı yaklaşımların pek fazla yer almadığı ya da özendirilmediğinin görülebileceğini söylemektedir. Erkman da (1999:130) Türk aile ve eğitim sistemlerine bakıldığında genelde babaerkil, otoriter, kısıtlayıcı, aşırı koruyucu ve kontrol edici olduğunu, çocukların saygılı, baş eğici, pasif, uysal, kurallara uygun davranışları ödüllendirilirken, aktif , sorgulayıcı, atılgan davranışlarının cezalandırıldığının görüldüğünü yazmaktadır.

Türkiye'deki gözlem ve araştırmalarda özellikle geleneksel aile düzeninde fiziksel cezaya sıkça başvurulduğunu görülmektedir. Benzer değerler okulda da görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1989:201). Çeşitli araştırmalar ülkemizde çocukların ana babaları tarafından fiziksel ve duygusal örselenme ve eziminin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Bilir ve arkadaşlarının (1999) sekiz ilde 4-12 yaş arasındaki toplam 16.100 çocukla çocukların fiziksel ve duygusal örselenme durumunu incelemek amacı ile yürüttükleri tarama niteliğindeki bir araştırmada 4-6yaş grubu çocuklarda örselenme oranının %40.7, 7-10 yaş grubunda % 33.5, 11-12 yaş grubunda ise %25.8 olarak saptanmıştır. Oskay'ın (1986) Ankara ilindeki lise ikinci sınıf öğrencileri ve onların ana babaları arasında yaptığı dayak konusunda ana baba tutumu ile ilgili bir araştırmada annelerin %28'i ve babaların % 31'i çocuğun uygun olmayan bir davranış göstermesi halinde dövülebileceğini belirtmişlerdir. Zeytinoğlu (1999:121) çocuk istismarı ve ihmali ile yakın teması olduğu düşünülen çeşitli meslek uzmanları arasında yaptığı bir araştırmada, uzmanların kendi meslek yaşamlarında %38'inin sık sık , % $5'inin bazen, %8'inin nadiren , %10'unun ise hiç karşılaşmadıkları anlaşılmıştır. Erkman ve Alantar'ın 1988 araştırmalarında uzmanlardan alınan yanıtlarda , Türkiye'de çocuk ve gençlerin ev ve okul ortamlarında ezime yol açıcı başlıca şu davranışlarla karşılaştıklarını vurgulamışlardır: çok sıkı ve katı otorite, dayak, aşırı koruyuculuk, sosyal ilişkiler geliştirmede kısıtlama, aşırı eleştiri, yaşa

uygun yükümlülükler vermeme, aşırı ilgi, aşırı ilgisizlik. “(Erkman’dan, 1999:131) Araştırmada ayrıca okulda veya evde bu tür davranışlar algılayan ergenlerin depresyon, sürekli kaygı, düşük benlik kavramı, kişiler arası ilişkilerde yetersizlik yaşama, duygusal dengede zayıflık gibi sıkıntılar yaşadıkları saptanmıştır. Kars (1996: 123-129) tarafından Ankara ilindeki ilkokullarda yapılan bir araştırmada çocukların örselenmesi ve ezimi ile ilgili en yüksek oranda görülen reddetme davranışı %43.3 ile çocuğun aile içi konuşmalara katılımının engellenmesidir. Özellikle babalar için ebeveynle rahat konuşamama, ebeveynin çocukla yumuşak ve sevecen bir ses tonuyla konuşmaması görülmektedir. Annelerde ise çocuğun tehdit edilerek yıldırılması ve sindirilmesi davranışına rastlanmaktadır. Babalarda daha yüksek oranda olmak üzere aşağılama ile ilgili istismar davranışları görülmektedir. Çocuğun şiddet filmi seyretmesine izin verme davranışı suça yöneltme davranışları içinde en yüksek oranda görülen davranıştır. Kulaksızoğlu’nun (1993: 8796) üniversiteye hazırlanmakta olan bir grup ergenin çocukluklarında ana babaları ve öğretmenleri tarafından bedeni fena muameleye uğramaları konusunda yaptığı bir araştırmada erkeklerin çocukluklarında daha fazla bedeni istismara uğramış olduklarını saptamıştır. Bu araştırmada ‘ilgisiz ve baskıcı tutumlarla yetiştirildiklerini söyleyen ergenler, eşitlikçi ve himayeci tutumlarla yetiştirilenlere göre okulda daha çok fiziki kötü muameleye uğradıklarını’ (s. 91) söylemişlerdir. Kulaksızoğlu’na göre ‘Türk kültüründe çocukların dayakla terbiye edilmesi kabul gören bir davranış biçimidir (s.94).

Ülkemizde öğretmen dayağına konusu bilimsel araştırmalara pek yansımamış ve eğitimle ilgili süreli yayınlarda konuya çok az ilgi gösterilmiş olmakla birlikte okullarımızda öğretmen dayağına rastlanmaktadır (Tan, 1999: 21).

Araştırmalara göre saldırganlıkla bağıntılı olarak anne babanın çocuk yetiştirme tutumlarında çocuğa bakan kişinin duygusal tutumu; yakınlık ve sıcaklık derecesi, saldırganlığa karşı toleranslı ve aşırı hoşgörülü tutumlar, saldırgan davranışa sınır getirmeme ve çocuk yetiştirmede gücün kullanımı önem taşımaktadır (Batsche ve Knoff, 1994; Elliot,1992; Eron ve Huesmann,1984; Lowenstein, 1978; O’Moore,1988; Olweus,1978; Olweus,1995; Pearce,1992; Rigby; 1997; Wilczenski ve arkadaşları, 1997). Yukarıda değinilen geleneksel ailelerde Türk çocuk yetiştirme tutumları ve evde ve okullarda rastlanan çocukların örselenmesi ve ezimi, zorbalıkla ilgili yapılan araştırmalarda çocuklarda zorba veya mağdur davranışlarına yol açtığı düşünülen aile tutumu ve davranışlarıdır. Kağıtçıbaşına (1989: 200) göre de bir disiplin tekniği çocukta taklit

edebileceği bir model sağlar. Çocuk ana babasını taklit ederek kızdığı zaman bir başkasını dövebilir. Böylece fiziksel ceza çocuğa saldırgan olmayı öğretir. Çocuğa sık uygulanan güç gösterileri ve baskı çocukta zayıf vicdan ve yetersiz iç kontrol sistemi gelişimi meydana getirir (Kağıtçıbaşı; 1988:250). Ülkemizde yapılan araştırmalarda anne babasını otoriter olarak algılayan çocukların, demokratik olarak algılayanlardan, kendini suçlama ve saldırganlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu (Öztürk,1990); otoriter tutumun benimsendiği evlerdeki çocuklarda kavgacılık, işbirliğine yanaşmama, engel olunamayan ve tekrarlayıcı saygısız davranışlar saptanmıştır (İkizoğlu, 1983).

Zorbalık güçlünün güçsüze uyguladığı devam eden bir baskı olarak tanımlandığı düşünülürse, ülkemizdeki çocukların önemli bir kısmının evde veya okulda yetişkinler tarafından zorbaca olarak tanımlanabilecek davranışlara maruz kaldıkları söylenebilir. Evde baskıcı disiplin alan ve ana babalarının zorbalığına maruz kalan çocukların, okulda kendilerinden küçük ve kırılgan çocuklara zorbalık yapma ihtimalleri yüksektir (Besag,1995:14). Böylece bu çocuklar hem zorba hem kurban rolünü edinirler .

Okullardaki zorbalık sorunları saldırganlığa karşı gösterilen kültürel veya toplumsal toleransı yansıtıyor olabilir. Ayrıca içinde bulunulduğumuz kültürde saldırganlığın kabul edilir olup olmadığı, saldırganlığın normların dışına çıkmaya yönelik bir ceza olarak kullanılması , saldırganlıkta karşılıklılık normu, adil kavga anlayışı gibi unsurlarda öğrenciler arasında zorbaca davranışların yüksek olmasını etkiliyor olabilir.

Zorbalığın toplumdaki sosyal yapı ve kültürel çerçeve içinde incelenmesi gerektiğine inanan Rogers (1992:2) zorbalığın kültürel olarak yaratılmış ve sosyal ortamlarda kullanılıp sürekli olarak gelişen bir kültürel veya tarihsel bağlamdan diğerine farklı anlaşılabilecek bir fikir olduğunu öne sürmektedir. Zorbalığın varlığı toplumun çocukların esenliği ile ilgili yaklaşımını ve gençlere yönelik uygulamalarını da yansıtır. Zorbalık en iyi otoriter yapılarla doğrudan bağlantıları bir anlaşılabilir. Kimi durumlarda da zorbalık otoriterin varlığı değil yokluğu nedeni ile –çocuk anarşisi- meydana gelebilir (Rogers, 1992:%). Yetişkinler öncelikle kendi dünyaları içinde olmak üzere zorbalığa yol açan kültürel kaynakları değiştirmek ve çocuklara yetişkin-yetişkin ilişkisi veya yetişkin-çocuk ilişkisinde model olmak zorundadırlar. Eğer yetişkinler kendi etkileşimlerinden zorbalık tutumunu kaldırırlarsa çocuklarında kaldırması mümkün olabilir.

Günümüzde değişen yaşam koşullarının getirdiği hız, maddi güçlükler ve yarışmacılığın artması insanları daha fazla 'bireysel başetme güçleri ile başbaşa ve daha fazla yalnız' bırakmaktadır (Gökler, 1993:33). Gökler'in de (1993:34) belirttiği gibi savaş oyuncakları, filmler, çizgi romanlar aracılığıyla çocuklara 'şiddet ve güç kullanma, gerçeklerle başetme de sorunları çözümlemede kabul gören ve etkili bir yol olarak sunulmaktadır'. Böylece günümüz toplumlarında güçlülüğe hayran duyulmakta zayıflık küçük görülmektedir. Zorluklar ne olursa olsun bu sıkıntılarla baş etmemiz beklenmektedir. Zor anlar yaşıyor olsalar bile sessiz kalmaları ve şikayet etmemeleri beklenmekte, "erkek gibi davran" öğüdü verilmektedir (Stephenson ve Smith, 1992:140). Bu düşünce tarzı gözden geçirilmelidir. Zorbalığa uğrayan çocuklar bu davranışlarla başa etme becerisi zayıf olan çocuklardır. Zorbalığı şikayet etmek 'müzevirli' veya 'ispiyonculuk' olarak değil, 'sorumlu davranmak' olarak yansıtılmalıdır.

Genel olarak bu araştırmanın sonuçları zorbalıkla ilgili uluslar arası araştırmalara benzer bir zorbalık profili ortaya çıkarmıştır. Gerçekte de zorbalık dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı olmaktan çok benzer yanlar taşıyan bir olay olarak kendini göstermektedir. Cinsiyet, sınıf seviyesi ve okul sektörü ile ilgili karşılaştırma bulguları da genelde diğer ülke ve kültürlerde yapılan araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bu durum aynı zamanda ilk ve orta öğretim öğrencilerinin pek çok ülkede benzer özellikler taşıdığının bir belirtisi olabilir.

Araştırmanın İkinci Aşamasının Bulgularının Yorumu ve Tartışma

Araştırmanın ikinci aşamasında bir ön deneme çalışması olarak gerçekleştirilen "Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi" grup programının öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin azalmasında ve zorbalıkla başetme tutumlarının artmasında bir etkisi olmamıştır. Bulgular bölümünde de yer aldığı gibi deney grubunun "Zorbalık Eğilimi" ölçeğinin öntest/sontestleri arasındaki gelişim farkı ilişkili grup t-testi ile karşılaştırıldığında sontestte zorbalık eğilimlerinin genelinde ve olumsuz yansıtma ile üzmek boyutlarında artış olduğu görülmektedir. Deney grubunun "Zorbalıkla Başetme" ölçeğinin öntest/sontestleri arasındaki gelişim farkı ilişkili grup t-testi ile karşılaştırıldığında zorbalıkla başetme geneli ve tüm boyutlarında herhangi bir değişme olmadığı görülmektedir.

Erkek öğrencilerin genel zorbalık eğilimi, olumsuz yansıtma boyutundaki zorbalık eğilimi ve rahatsız olmamak boyutundaki zorbalık eğilimi sontestte, önteste göre artış gösterirken kız öğrencilerin genel zorbalık eğiliminde ve bu boyutlardaki zorbalık eğiliminde bir değişiklik olmamıştır. Kız öğrencilerin tepkisiz kalmama boyutundaki zorbalıkla başetme erkek öğrencilere göre daha yüksektir.

Ölçek formunun başında yer alan "Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere zorbaca davranışlarda bulundun mu?" sorusuna zorbaca davranışta bulunmadığı cevabını veren öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerileri ve savunma bilinci boyutunda zorbalıkla başetme becerileri zorbaca davranan öğrencilere göre daha yüksektir. Bu öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerilerinde ve savunma bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde bir değişiklik olmamıştır.

Ölçek formlarının başında yer alan " Bu dönem herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı?" sorusuna 'Evet' cevabını veren mağdur (zorbalığa uğrayan) öğrencilerin genel zorbalıkla başetme becerileri ve savunma bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde sontestte, önteste göre artış göstermiştir. "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi" grup programının mağdur öğrencilerin zorbalıkla başetme tutumlarının artmasına belli oranda bir katkısı olduğu söylenebilir. Öte yanda zorbalığa uğrayan öğrencilerin yardım isteme bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde bir değişiklik olmamıştır. Zorbaca davranışa uğramayan öğrencilerin yardım isteme bilinci boyutundaki zorbalıkla başetme becerilerinde sontestte düşüş olmuştur. Bunun bir nedeni ülkemizdeki okullarda öğretmene veya yetişkinlere şikayette bulunmanın genelde öğrenciler tarafından 'ispiyonculuk' olarak algılanması ve bu davranışın öğretmenler tarafından da hoş görülmemesi ve bu konuda oldukça güçlü bir sosyal baskı bulunması ile açıklanabilir.

"Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi " grup programı ile ilgili ön deneme çalışmasının etkin olmaması ile ilgili muhtemel nedenler ve bu uygulama sırasında edinilen derslerin özeti aşağıda verilmiştir:

Programın Kapsamı

Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı öğrencilerde zorbaca davranışların ve etkilerinin farkedilmesi, zorbalığı önleme bilinci geliştirilmesi ve zorbalığı önleme yolunda eyleme geçilmesi amaçları ile bağlantılı çok sayıda hedef içermiştir. Bu hedeflerin tamamına on oturumda ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Okulun gereksinimleri doğrultusunda bu hedeflerin tamamına ulaşılabilmesi için programın bir yıl gibi bir zamana yayılarak uygulanması etkinliğini arttırabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda her oturumda daha az sayıda hedef belirlenmesi ve konuların daha ayrıntılı olarak ele alınması, belli davranışlar üzerinde daha ayrıntılı durularak, pekiştirme amaçlı çalışmalara ve öğrencilerin kendi hayatlarından örneklere daha fazla yer verilerek zorbalığa karşı olan bir anlayış ve tutum değişikliği sağlayabilir.

Programda zorbalıkla başetme becerileri ve grupla işbirliği ile zorbalığın engellenmesi için harekete geçme bilinci geliştirilmesine sadece iki oturum zaman ayrılmıştır. Oysa, bu konuların daha ayrıntılı bir biçim de ele alınması daha yararlı olabilir. Özellikle grupça sorumluluk alma ve kampanya hazırlama etkinliklerine daha fazla zaman ve özen verilebilir.

Program özellikle mağdur öğrenciler için belli oranda yararlı olmuştur. Zorbalara mağdurlara farklı hedefler içeren ayrı ayrı eğitimler planlanabilir; örneğin mağdurlar için başetme becerilerini ve atılganlık eğitimini içeren hedefleri ağırlık verilirken, zorba öğrenci grubu için öğrencilerin empati becerilerini ve duyarlılıklarını geliştirecek ve saldırgan davranışların kontrolünü öğretecek çalışmalara ağırlık verilebilir.

Yukarıda ayrıntıları verilen analizlerden çıkan belirgin sonuç zorbalık olayı tek bir şablonla ele alınmaması gereğidir. Zorba ve mağdurlar için grup dinamikleri, grup içi etkilenme mekanizmaları ayrıntılarıyla belirlenip ele alınarak önlem ve iyileştirme çalışmalarına öyle geçilmelidir. Çünkü eğitim çalışmasında bile zorbalık olayı belirleyiciliğini, etkinliğini grup üzerinde sürdürebilmektedir. Araştırmalarda denenmesi gereken noktalardan biri de hangi kombinasyonlardaki öğrencilerin biraraya getirildiği gruplarda zorbalık önleme programları daha etkin olduğudur.

Programın 5. sınıflar yerine daha büyük sınıflara daha uygun olabileceği de akla gelmektedir.

Programın Süresi ve Uygulamada Karşılaşılan Güçlükler

Programın uygulanmasında zaman kısıtlaması bir sınırlama getirmiştir. Çalışma belirli bir zamanda bitirilmek zorunda olduğu için on oturumla sınırlandırılmıştır. Bunun ilk ve son oturumunda zamanın önemli bir bölümü ölçeğin doldurulmasına ayrılmıştır. Bu çalışma bir dönem veya bir akademik yıla dağıtılırsa daha etkin olabilir. Ayrıca her oturum için ayrılan 40 dakika yeterli olmamıştır.

Programın sınıf ortamında uygulanmış olması çalışmaların rahat bir şekilde sürdürülmesini engellemiştir. Bazı haftalarda öğrenciler ya bir sınavdan çıktıkları, ya da bir ders sonra sınava girecekleri için heyecan içinde programda yer alan etkinliklere odaklanmada güçlük çekmişlerdir. Program boyunca öğrencilerin ortak sınavları nedeni ile üç kez oturumlara birer hafta ara verilmesi gerekmiştir.

Ayrıca ön deneme çalışmasının öğretim yılının ikinci yılında okulların kapanmasına yakın tarihlerde uygulanması bir dezavantaj oluşturmuştur. Son birkaç oturumda öğrencilerin yaklaşık yarısı okulda sürdürülen kültür etkinlikleri kapsamında provalar, yarışmalar, izlenceler nedeni ile devamsızlık yapmışlardır. Ayrıca bu tarihlerde öğrenciler üzerinde okul başarısı ve yıl sonu sınavlarının getirdiği bir psikolojik baskı ve yaklaşan tatilin heyecanı bulunmaktadır. Genellikle bahar aylarında ısınan havalar öğrencilerin daha hareketli bir hale gelmelerine ve öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki denetimlerinin göreceli olarak azalmasına yol açmaktadır. Bu programın öğretim yılının birinci döneminde uygulanması etkinliğini arttırabilir.

Programın Etkinliğinin Ölçülmesi

Zorbalık tutumunun ölçülmesi için sağlam bir ölçek bulunamadığından, program içeriği ile ilgili uygulamacının geliştirdiği iki ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekler tek başına programın etkinliğinin belirlenmesinde yetersiz kalmış olabilir. Bu ölçümler benlik algısı ölçümleri, işbirliği, sosyometri sonuçları, öğretmen gözlemleri ile desteklenebilirdi.

Öğrencilerin zorbalık tutumları ile ilgili doğal ortamda gözlem yapılabilirdi. Gelecekte yapılacak araştırmalarda daha kapsamlı tutum ve davranış ölçülmesi olabilir.

Ayrıca ön test ve son test arasındaki sekiz haftalık bir zaman dilimi kısa bir süredir. Son test programın bitiminden sadece bir hafta içinde ölçülmüştür. Programın uygulanmasından bir yıl sonra bir ölçüm daha yapılması uygun olabilirdi. Öğrencilerin bir yıl içinde farklı sınıflara dağıtılmış olmaları nedeni ve ölçeklerde kullandıkları rumuzları unutmuş olabilecekleri ihtimali ile bir yıl sonra bir ölçüm yapılması planlanmış olmakla birlikte bu ölçümler gerçekleştirilememiştir.

Programın başında ön testi cevaplayan 22 öğrenci iken sontestin uygulandığı tarihte sınıfta bulunan öğrenci sayısı 10 olmuştur ve bu öğrencilerin 2'si rumuzlarını hatırlamamıştır. Böylece sadece 8 öğrencinin ön ve son testleri eşdeğer olmuştur. Programa katılan öğrencilerin diğerlerinin ne ölçüde etkilendiği ölçülememiş olması önemli bir eksikliktir.

Ayrıca programların etkinliğini saptamak için kullanılan tutum ölçekleri öğrencilerdeki kısa süre içindeki tutum değişikliğini ölçmede yeterince hassas araçlar olmayabilirler. Bu sorun Cowie ve Olafsson'a (2000:92) göre belli bir süre içinde bir sosyal bağlamda değişikliği ölçmek isteyen bütün araştırmacıların karşılaştığı bir konudur.

Programın Grup Dışındaki Ortamlarda Desteklenmesi

"Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi " grup programına katılan öğrencilerin "Zorbalık Eğilimi" ölçeğinin öntest/sontestleri arasındaki gelişim farkı karşılaştırıldığında sontestte zorbalık eğilimlerinin genelinde ve olumsuz yansıtma ile üzmek boyutlarında artış olduğunun görülmesinin bir nedeni öğrencilerin zorbalıkla ilgili farkındalıklarının artmış olması ile açıklanabilir. Ayrıca grup içinde daha önce diğer öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunmuş ve zorba olarak adlandırılabilecek öğrenciler bu program sırasında kendilerini daha da önemsenmiş ve güçlü hissetmiş olabilirler. Cowie ve Olafsson (2000: 92) bir müdahale programın uygulanmasını takiben kısa süre içinde zorbalığın azalmamasını programın etkin olmadığı şeklinde yorumlanamayacağını düşünmektedirler. Bu sorunla ilgili farkındalık arttığında kısa vadede zorbalık tutumunun artabileceğini öne sürmektedirler. Batsche ve Moore'a (2000:11) göre zorbalık kalıpları

çocuklar 2 yaşlarındayken edinilmeye başlanır ve çocuk büyüdükçe daha güçlü bir hale gelir. Bu nedenle zorbalığın önlenmesine yönelik çalışmalar da erken yaşlarda başlamalıdır. Aksi takdirde çocuğun yaşı arttıkça zorbalık kalıplarını değiştirmek o kadar zorlaşır ve 8-10 yaşından sonra değişimi sağlamak çok güçtür.

Araştırmacılar ve uygulayıcılar zorbalık tutumu ile ilgili değişimin sağlanmasındaki güçlüğün farkındadırlar. Müdahale programları kısa bir süre için bir değişim sağlayabilmekle birlikte, uzun süreli olarak sürdürülmezlerse uzun vadede değişimi korumak mümkün olmamaktadır (Cowie ve Olafsson, 2000:79). Arora (1991: 146-48) öğrencilerin benlik saygılarını arttırarak zorbalığa uğrama sıklıklarını azaltmaya çalışan eğitimlerin uzun süreli etkili olabilmesi için programı yürüten kişilerin bu öğrencilerle belli aralıklarla tekrar çalışması gerektiğine inanmaktadır.

Araştırmalar zorbalığın önlenmesi için tüm öğrencileri, öğretmenleri, okul yöneticilerini ve ebeveynleri kapsayan sistematik müdahaleler geliştirmesi gereğini işaret etmektedirler (Craig ve arkadaşları 2000b:34). Larson'a göre (1994: 151-164) müdahale programlarının nasıl uygulandığı en az müdahale programının nasıl seçildiği kadar önemlidir. Zorbalık sosyal bir ortamda meydana gelen kişiler arası bir eylemdir. Bu nedenle zorbalık davranışlarını azaltmaya ve uygun sosyal davranışları geliştirmeye yönelik müdahale programları grup içinde ve tutarlı bir şekilde sürdürülmelidir. Zorbalık davranışını hedefleyen programlar okul çapında yürütülmeli ve bu konuda eğitimden geçmiş okulda ki tüm personel (idareciler, öğretmenler, kafeterya görevlileri, hizmetliler, okul servisi şoförleri) tarafından yürütülmelidir. Bu programlar daha geniş bir okul politikası ile pekiştirilmelidir. Cowie ve Olafsson (2000: 93-94) okulların zorbalığı engellemek için dışarıdan getirtilen uzmanlar yerine kendi müdahale programlarını geliştirmeli ve kendi personelleri tarafından yürütmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

Zorbalık sadece okulun veya evin sınırları içinde kalmayan yaygın bir sorundur. Zor çocukların ilişki sorunları okulun boyutlarını aşar. Eğer müdahaleler okulun kapısında biterse, çocukların davranış ve tutumlarını değiştirmede çok az başarı elde edilebilir (Batsche, 2000b). Sonia Sharp'ın (1996) incelemelerine göre bu güne kadar okullarda yürütülen hiçbir çalışma zorbalığı tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Ailelerin tutumu, kültürde zorbalığın yeri ve saldırgan davranışlara gösterilen tolerans çocukların zorbalık tutumunu etkileyen ön önemli faktörler arasında kabul edilmektedir. Etkin

müdahale ve önleme programları okul personeli ve aile üyeleri ve okulun içinde bulunduğu cemiyet arasında işbirliğini gerektirir.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Elde edilen bulgular gözden geçirildiğinde ilk göze çarpan sonuç okullarımızda zorba/mağdur davranışlarının sıklığının yüksekliğidir. Örneklemdeki öğrencilerin yarısı bir dönem boyunca bir iki kezden haftada birkaç keze kadar değişen sıklıklarda zorbaca davranışa uğradığını, üçte birinden fazlası ise diğer öğrencilere karşı yine bir dönem boyunca bir iki kezden haftada birkaç keze kadar varan zorbaca davranışta bulunduğunu veya zorbaca davranan bir grupta yer aldığını söylemiştir. Sistemli olarak haftada birkaç kez zorbalığa uğradığını söyleyen (kronik mağdurlar) öğrencilerin oranı % 8.17, zorbaca davranışta bulunan (kronik zorba) öğrencilerin oranı kızlarda %2.56 erkeklerde %6.37'dir. Bu oranlar diğer ülkelerde elde edilen oranlardan yüksektir.

Öğrenciler arasındaki zorba/mağdur davranışlarının çeşitleri incelendiğinde ise sosyal-sözel zorbaca davranışlardan "alay etme" davranışının en fazla rastlanan davranış olduğu görülmektedir. Öğrencilerin üçte biri kendisine isimler takıldığını, görünüşü ve konuşması ile alay edildiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde öğrencilerin üçte biri diğer öğrencilerle alay etme davranışları içinde bulunmaktadır. Bu davranışı takiben gruplarına almama, görmezden gelme hakkında yalan söyleme , dedikodu yapma, gibi sosyal-sözel zorbaca davranışlara rastlanmaktadır. İtip kakma, vurma , tehdit etme ile parasını veya eşyalarını alma ya da zarar verme gibi fiziksel davranışlara ise diğerlerine göre göreceli olarak daha az rastlanmaktadır.

Hem kızlar hem de erkekler daha çok erkek öğrencilerin zorbalığına uğramaktadırlar. Kız öğrencilerin hemcinslerine zorbalık ettikleri görülürken erkek öğrencilere karşı zorbaca davranmaları düşük düzeydedir. Her iki cins de en fazla hemcinslerine karşı zorbaca davranmaktadır. Hem kızlar hem de erkeklerin üçte biri bir grubun zorbalığına uğramaktadır.

Araştırmanın bulgularında mağdurların beşte birinin kendi sınıfından çocukların zorbalığına uğradıklarını, bunu aynı sınıf seviyesinde başka sınıflardan ve en son olarak daha büyük sınıf seviyesindeki çocuklar tarafından mağdur edildiklerini saptamıştır. Zorbaların daha çok en fazla zaman geçirdikleri ve iyi tanıdıkları öğrencileri rahatsız etme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Araştırmanın gösterdiği bir başka bulgu hem zorbalığa uğrama hem de zorbaca davranışlarda bulunma veya zorbaca davranışlara katılmanın uzun süreli olma özelliğidir. Geçen dönem bir veya iki kere zorbalığa uğradığını söyleyen öğrencilerin yaklaşık yarısı bu dönem de bir veya iki kere, geçen dönem ara sıra zorbalığa uğrayanların üçte biri bu dönem de ara sıra zorbalığa uğradığını belirtmektedirler.

Öğretmenlerin zorbalık olaylarına oldukça seyrek ve istikrarsız bir şekilde müdahale ettikleri söylenebilir. Öğrencilerin sadece dörtte biri öğretmenler veya diğer öğrencilerin durdurulmaya zorbalığı durdurmaya çalıştıklarını belirtmektedirler. Öğretmenler veya okulun psikolojik danışmanları zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle kızlara göre daha fazla konuşmuştur. Benzer şekilde ana babalar diğer öğrencilere zorbaca davranmasıyla ilgili erkeklerle kızlara göre daha fazla konuşmuştur. Buna karşılık öğrencilerin beşte biriyle anne babalarının bu konuda konuşma yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Araştırma bulguları öğrencilerin büyük bir bölümü zorbaca davranışlara uğrama konusunda yetişkinlere anlatmama eğiliminde olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Öğrencilerin büyük bir bölümünün zorbalık mağdurlarına karşı sempati duyduğu ve zorbaların önlenmesi için müdahalede bulunulmasını istedikleri söylenebilir.

Bu araştırmada kızlara göre (%30.29) daha fazla sayıda erkek (%44.04) zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir. Öte yanda kız ve erkek öğrenciler arasındaki zorbaca davranış oranları arasındaki farklar diğer ülkelerdeki araştırmalarda saptandığı kadar yüksek değildir. Zorbalığa uğrama oranları ile cinsiyet arasında bir ilişki bulunmamıştır. Zorbalığa uğradığını öğretmenler veya rehber öğretmene ya da ana babalara anlatma davranışı ile cinsiyet arasında da bir ilişki bulunmamaktadır. Hem kızlar hem de erkekler arasında bu davranışları yetişkinlere anlatan öğrenci oranı oldukça düşüktür.

Öğrenciler arasında zorbaca davranışlarla okulun sektörü (devlet okulu/ özel okul) arasında ilişki incelendiğinde zorba/mağdur sorununun içerdiği pek çok tutum ve davranışla sektör arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırma anketinde yer alan pek çok soru ile eğitim seviyesi (ilk/orta/lise) değişkeni arasında ilişki bulunması çocuklar arasında zorbaca davranışlarla yaş arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Yaş arttıkça birlikte zorbalığa uğradığını belirtme azalmaktadır. Öte yanda zorbalık yapma ile eğitim seviyesi arasında bir ilişki bulunmamıştır. Her ne kadar her eğitim seviyesindeki öğrenciler daha çok kendi sınıflarındaki arkadaşlarının zorbaca davranışlarına maruz kaldıklarını belirtmiş olsalar da 5. sınıf öğrencilerinin daha büyük sınıflardan kişiler tarafından zorbalığa uğrama yüzdeleri 7. sınıf ve 9. sınıftakilere göre daha yüksektir. Öğretmenlerin ve diğer öğrencilerin zorbaca davranışlara müdahale etme zorbalığı hemen hemen her zaman durdurduğunu söyleme oranı 7. sınıflarda 9. sınıflar ve 5. sınıflara daha düşüktür. Benzer şekilde diğer öğrencilerin hemen hemen hiçbir zaman zorbalığı durdurmadığını belirtme oranı da 7. sınıflarda daha düşüktür. Zorbalığa uğrama konusunda öğretmen veya psikolojik danışmanın öğrenci ile konuşma oranı da 7. sınıflarda düşmektedir. Zorba/mağdur sorununa yönelik tutumlarla ilgili bulgular gözden geçirildiğinde 7. sınıflarda zorbalığa yönelik tutumların arttığı ve mağdura yönelik sempatinin azaldığı görülmektedir.

Zorbalığa uğrama, zorbaca davranma ve zorbalık tutumunu içeren sorularla örneklemdeki öğrencilerin okulları arasındaki ilişkiyi irdeleyen bulgular oldukça dikkat çekicidir. Araştırmada kullanılan ankette yer alan soruların büyük bir bölümü ile okullar değişkeni arasında ilişki bulunması okul ortamının zorbalık ortamı üzerinde etkileri

olabileceği kanısını yaratmaktadır. Zorbalığa uğrama konusunda okullar arasında bir fark bulunmaması hiçbir okulun zorbalıktan muaf olmadığının göstergesidir.

Araştırmanın ikinci aşamasında bir ön deneme çalışması olarak gerçekleştirilen "Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi" grup programının öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin azalmasında ve zorbalıkla başetme tutumlarının artmasında bir etkisi olmamıştır.

Öneriler

Gelecek araştırmalara ilişkin öneriler

Zorbalıkla ilgili literatür zorbalığın birkaç tanımını içermektedir. Gelecekteki araştırmacıların zorbalık kavramı için tek bir tanımda uzlaşmaları, bulguların birbiri ile karşılaştırılmasına ve farklı ölçümlerin aynı olayı ölçtüğünden emin olunmasına yardımcı olacaktır. Her ne kadar araştırmada kullanılan ankette zorbalığın tekrarlanan ve bir süredir devam eden bir deneyim olduğu açıklandıysa da öğrencilerin bazıları bir kez maruz kaldıkları rahatsız edici davranışları bile zorbalık olarak algılamış olabilirler. Bu nedenle gerçekte var olan zorbalık durumunun abartılması ihtimali bulunabilir ve araştırmanın sonuçlarına belli bir ihtiyatla yaklaşmak gerekebilir. Gelecekteki araştırmalar zorbalığın ölçümünün daha kesin olarak saptayabilecek ölçekler geliştirilmesine odaklanabilir.

Bu araştırmada da kalitatif değerlendirmelerin kullanılması düşünüldü ise de, zaman darlığı ve araştırmanın örnekleminin büyük olması gibi kısıtlamalar nedeni ile bu gerçekleştirilememiştir. Zorbalıkla ilgili litaratür de genelde çok sayıda öğrenciye standart anketler verilen araştırmaları kapsadığından ve araştırmadaki bulgular uluslararası kullanılan bir anket aracılığıyla elde edildiğinden, araştırmada kantitatif bilgiler elde edilmesi tercih edilmiştir. Bu alanda gelecekte yapılacak araştırmalar öğrencilerin zorbalıkla ilgili algıları ve deneyimlerini kapsayan aday belirleme, mülakat, gözlem gibi incelemeleri de içerebilir. Öğrencilerin zorbalık deneyimlerini kendi sözcükleri ile

anlatmaları çoktan seçmeli sorularla elde edilen bilgilerden çok daha zengin ve değerli bilgiler sağlayabilir.

Bu araştırma sadece öğrencilerin bakış açısını ele almıştır. Gelecekteki araştırmada öğretmenler ve anne babaların görüşlerinin de alınması öğrenciler, öğretmenler ve anne babaların bakış açıları arasındaki farklılıkları irdelemeyi sağlanabilir. Literatürde bu konuda yapılan araştırmalara çok az rastlanmaktadır.

Bu araştırma İstanbul ilindeki okullarda 5, 7 ve 9. sınıf öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Diğer illerdeki okullarda ve anaokulundan üniversite seviyesine değişik yaş grupları arasında zorba/mağdur sorununun görülme sıklığı hakkında bilgi sahibi olmak için farklı ve geniş örneklem gruplarında yinelenecek araştırmalar yararlı olacaktır. Ayrıca bu sorunun ülkemizdeki öğrenciler üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri araştırılması gereken önemli bir konudur.

Bu araştırmada okulların toplumsal ekonomik düzeyi (TED) ve ailelerin TED'i ele alınmamış ve değişik TED'den öğrencilerin bulunduğu okullar arasında karşılaştırma yapılmamıştır. Konu ile ilgili yapılacak diğer araştırmalarda okulların TED'i ayrı bir değişken olarak ele alınabilir.

Zorbalığın kültürel boyutu da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle kültürümüzde saldırganca davranışlar, şiddet ve zorbalık ve bunların çocukların zorbaca davranışları üzerindeki etkileri konusunda da ayrıntılı araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmalara paralel olarak ülkemizdeki çocuk yetiştirme tutumları ve alışkanlıkları, algılanan ana baba tutumu ve zorbalık arasındaki ilişkiler araştırılmalıdır. Böylece çocuğu zorbaca davranışlara yöneltebileceği belirlenen yüksek risk gruplarına yönelik ana babalık eğitimi içeren çeşitli eğitim programları hazırlanabilir. Özellikle örselenme (istismar ve ihmal) ile zorbalık arasında bağlantı araştırılabilir. Anne babanın kişisel tutum ve davranışları, ailenin sosyal şartları detaylı olarak incelenerek risk grubundaki ailelere yönelik çalışmalar düzenlenebilir.

Zorbaca davranışlarda bulunmak okuldan okula değişmektedir. Bu durumda aile , sosyal, kişisel faktörleri önemi olduğu kadar, okulun zorbalık düzeyi üzerine etkilerinin de araştırılması gereklidir. En azından ne tip okul iklimi ve okuldaki kişilerarası

etkileşimlerin zorbaca davranışların ortaya çıkmasına uygun bir ortam oluşturduğu incelenmeye değer bir konudur. Özellikle okullarda öğrenciler arasında zorbalığa karşı olan okul ethoları belirlenebilir.

Bu araştırmada geçerliliği ve güvenirliliği test edilen 'Zorbalık Eğilimi' ve 'Zorbalıkla Başetme' tutum ölçeklerinin, başka araştırmalarda da kullanılmak suretiyle geçerliliği ve güvenirliliği tekrar sınanmalıdır. Ölçeklerin içerdiği boyutlar ile ilgili yeni itemler oluşturarak daha iyi güvenirlik verebilmesi için çalışmalara devam edilmelidir. Böylece bu ölçeklerin daha kullanışlı hale gelmesi için bilgi birikimi sağlanabilir.

'Zorbalık Eğilimi' ve 'Zorbalıkla Başetme' tutum ölçeklerinin hangi psikolojik değişkenlerle ilişkili olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla değişik psikolojik özellikleri ölçen ölçeklerle birlikte uygulayıp aralarındaki ilişkiler irdelenmelidir. Zorbalığın çevresindeki olası diğer kişilerarası değişkenler , kendi içindeki dinamikler incelenmelidir. Her iki ölçekle ilgili değişik yaş grupları, değişik TED ve okul türlerini kapsamak üzere geniş bir örneklem üzerinde norm çalışması yapılmalıdır.

İlk defa uygulanan "Zorbalık Tutumunu Değiştirme" programın bir küçük grup üzerinde denenmesi yeterli değildir. Bu sonuçlardan yola çıkarak genelleme yapmak hatalı olabilir. Bu nedenle programın başka gruplarda daha büyük veya küçük yaş gruplarında , başka uzmanlarca denenmesi yararlı olacaktır. Ayrıca bu grup çalışmasına katılan bireylerin anlamlı bir gelişme gösterip göstermedikleri bir yol sonra yapılan ölçümlerle ve takip çalışması yoluyla izlenmesi, programın etki süresinin incelenmesi, kalıcılık düzeyi hakkında da fikir verecektir. Bu tip grup programlarının daha küçük sınıflar için de geliştirilip öğrenciler küçükken başlanması., daha az sayıda oturum ama sürekli tekrarlanan çalışmalar şeklinde sürdürülmesi okullarda zorba /mağdur sorununun çözümüne daha etkin katkıda bulunabilir.

Etkin müdahaleler zorbalığı başlatan, sürmesini ve artmasını sağlayan süreçler ile ilgili anlayış geliştirilmesine bağlıdır. Bu süreçlerin daha iyi anlaşılması için gözlem ve bireysel raporlara dayalı verileri toplayacak yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Okullarımızdaki zorba veya mağdur öğrencilerin en sık tekrarlanan ve istikrarlı olan özellikleri belirlenebilirse, bu özellikleri kullanarak muhtemel mağdur veya zorbaları

belirlemede kullanılabilecek sağlıklı bir ölçek geliştirmek mümkün olabilir. Bu problem yaratması muhtemel özelliklerin önceden belirlenmesi özellikle bu özellikleri hedefleyen önleyici ve düzeltici programlar geliştirilmesine katkıda bulunabilir.

Okullarda zorbalığı önlemeye yönelik programlarla ilgili organizasyon değişimi, etkin ebeveyn katılımı, öğrencilerin saldırganlık veya içe kapanma davranış profillerine yönelik davranış programları, mağdurlar ve zorbalarla yapılacak grupla psikolojik danışma çalışmaları, etkin okul disiplini yöntemleri konularında etkili stratejileri belirlemeyi amaçlayan bilimsel araştırma verilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Okullarda zorba/mağdur sorununun önlenmesine yönelik öneriler

Bu araştırma bulgularına göre zorbalık sorununu öğretmenlerinin yanı sıra okulun psikolojik danışmanı ile konuşan öğrenci yüzdesinin oldukça düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Okullarımızın bazılarında psikolojik danışman bulunmamaktadır. Mevcut sayıdaki psikolojik danışmanın öğrencilerle güven geliştirip, genelde gizlilik içinde gerçekleştirilen zorbalık olaylarını fark etmeleri ve takip edebilmeleri çok güçtür. Okullarda rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve sayıları arttırılmalıdır. Ayrıca üniversitelerin psikolojik danışma eğitimi veren bölümlerinde ve halen sahada çalışan psikolojik danışmanların hizmet içi eğitimlerinde zorba/mağdur sorunu ve iyileştirme çalışmaları ile ilgili bilgi ve becerilerini geliştirilmesi gereklidir.

Öğrencileri arasında zorbaca davranışları azaltmayı amaçlayan okullar öğretmenlerine zorbalık çatışmalarını tanımaları konusunda eğitimler sağlamayı düşünebilirler. Kikkawa (1987) öğretmenlerin sıklıkla olduklarını bazı olayların zorbalık olduğunu düşündüklerini ama bundan emin olamadıkları için müdahale etmediklerini belirlemiştir. Eğer öğretmenler zorbalığın ne olduğu, bu tanıma girebilecek davranışların neler olduğu,ve uzun süreli etkileri konusunda bilgilendirilirlerse zorbalık olaylarını daha güvenle saptayıp müdahale edebilirler. Örneğin sosyal dışlamanın da, eğer uzun süredir sürdürülüyorsa, bir güç dengesizliği içerdiği ve olumsuz etkileri olacağı vurgulanabilir. Eğer öğretmenler yüz ifadeleri, vücut dili ve diğer ipuçlarını bilirlerse dolaylı zorbalık olaylarını da daha kolay fark edebilirler.

Öğretmenlerin zorbalık konusunda eğitilmelerinin yanı sıra okulların (1) okullarında var olan zorbalık olaylarının oranını, (2) öğrencilerin karıştığı saldırganlık türlerini (3) zorbalığın okulun hangi bölümlerinde daha fazla meydana geldiğini (örneğin öğrencilerden okul planı üstünde zorbaca olayların nerelerde meydana geldiğini işaretlemeleri istenebilir), (4) öğretmenlerin ve öğrencilerin zorbalığı önleyebilme yetenekleri ile ilgili algılarını saptamaları önem taşır. Okulun hangi bölgelerinde daha fazla zorbalık olaylarının meydana geldiğini saptamayarak bu bölgelerdeki öğretmen nöbetleri artırılabilir. Zorbalıkla öğretmen nöbetleri arasında ters bir ilişki bulunduğunu saptanmıştır Olweus (1997); öğretmen gözetimi arttıkça zorbalık olayları azalmaktadır (Craig ve arkadaşları, 2000). Öğretmenlere bir zorbalık olayı ile karşı karşıya kaldıklarında adım adım neler yapabileceklerine ilişkin bilgiler verilmesi yararlı olabilir . Öğretmenlerin yıllar içinde deneyimleri ile elde ettikleri zorbalı önlemede yararı olan müdahaleler konusunda değerli önerileri olabilir. Eğer okulun çalışanları böylesi bir dökümanın hazırlanmasında işbirliği yaparlarsa , okulda zorba/mağdur sorununa herkes tarafından kabul edilmiş, tutarlı bir politika takip edileceği garanti edilmiş olur.

Öğretmenlerin öğrencilere olumlu sosyal davranışlarla ilgili model olması çok önemlidir. Öğretmenler öğrencilerinin birbirine karşı göstermelerini istedikleri sosyal becerileri kendileri de öğrencilerine karşı göstermelidirler. Örselenme, duygusal ezim, fiziksel istismar (dayak) ve zorbalık konusunda öğretmen okullarındaki öğretmen adaylarından başlayarak eğitimde dayağa karşı duyarlılık geliştirme , olumlu disiplin yöntemlerini tanıtmak önem taşımaktadır. Öğretmenlerin şiddetin dışında çözüm yolları bulunduğunu gösterecek şekilde model olmaları çocukların kendilerinin de şiddeti bir araç olarak kullanmamalarını sağlayabilir. Ayrıca öğretmenlere aşağılama, alay, küçümsemenin de bir şiddet zorbalık türü olduğu hatırlatılmalı ve öğrencilerine karşı bu tür davranışlarda bulunmalarının çocuklar için bir model teşkil edebileceği vurgulanmalıdır.

Okulların zorbalığı önlemek için başlangıç adımı tüm okul personelinin zorbalığın kabul edilemez olduğu ve hoşgörü ile karşılanmayacağını kabul etmesidir. Her ne kadar her eğitimcinin zaten bu görüşe inandığı varsayılsa da, yapılan gözlemler bazılarının zorbalığı çocukların sosyalleşmesinin bir parçası olarak gördüğü ve bu sorunun çocukların kendi aralarında çözmelerine inandığı gözlenmiştir. Görmezden gelme veya bu konuda sessiz kalma öğrenciler tarafından zorbalığın kabul edilebilir bir durum olduğu şeklinde algılanabilir. Eğer zorbalık hakkında konuşulmazsa bu davranışların kabul edilemez

olduğu mesajı öğrencilere açık bir şekilde iletilemez. Okulda zorbalık konusunda 'sıfır tolerans' politikası sürdürüleceği açıkça duyurulduktan sonra, öğrencilere diğer kişilerin huzur ve güvenliğini sağlamak için bu tür davranışlarda bulunanlara yönelik yaptırımların ne olacağı da açık bir şekilde iletilmelidir.

Zorbaca davranışlarla ilgili yaptırımların neler olacağının belirlenmesi çalışmalarına öğrenciler de katılabilirler. Öğrenim yılı başlangıcında öğretmenler öğrencilerle bir araya gelerek zorbalığın ne anlama geldiğini tartışabilirler. Öğrencilerin zorbalığa anlamanın ne olduğu ile ilgili empati geliştirebilmeleri için çeşitli eğitim etkinlikleri yapılabilir. Daha sonra zorbaca davranışlara yönelik yaptırımların ne olacağı konusunda bir tartışma başlatılabilir.

Zorbalık sosyal çevrenin tamamı içinde meydana gelen bir sosyal problemdir. Zorbaların saldırganlığı öğretmen ve velilerin bu problemin yaygınlığının farkında olmadığı, öğrencilerin çoğunluğunun yardıma yanaşmadığı veya nasıl yardım edeceklerini bilmedikleri bir sosyal çevre içinde meydana gelmektedir (Charach, Pepler, & Ziegler, 1995). Bu nedenle etkin müdahaleler sadece zorbalık olayına katılan kişileri değil tüm okulu kapsadığı zaman etkin olabilmektedir. Bu nedenle zorba/mağdur sorununun çözümüne yönelik tüm okul zorbalık karşıtı politikalar geliştirilmesi, zorbalıkla ilgili müfredat içi programlar geliştirilmesi, okul bahçesindeki güvenliğin arttırılması, çatışma çözme , akran rehberliği ve benlik saygısı geliştirme ve girişkenlik eğitimi yolu ile öğrencilerin güçlendirilmesi gereklidir.

Ayrıca okullarda zorbalığı durdurmaya yönelik programlar hazırlarken çocuklarda var olan iyi niyet ve olumlu davranışların yeşertilmesi, arttırılması öğrencilerin çoğunda var olan empatik bakış açısını geliştirmenin yollarını arayıp, özellikle erkek çocuklar arasında yaygın olan maçoluk (kabadayılık) değerlerin değiştirilmesi önem taşımaktadır. Anne babaların bu değerlerin değiştirilmesinde katkılarının alınması gereklidir. Öte yanda pek çok anne baba ana babalık becerilerini öğrenmeye gereksinim duymaktadırlar.

Öğrenciler arasında zorbaca davranışların tüm okullar için ciddi bir sorun olduğu görünmektedir. Bu nedenle okullar ve psikolojik danışmanlar zorbaca davranışları durduracak programlar geliştirmenin yanı sıra öğrenciler arasında olumlu ve işbirliğine dayalı sosyal ilişkiler geliştirecek çalışmalarda da bulunmalıdırlar. Bu şekilde okullarda

yerleşmiş olan ve kişilerin birbirini baskı altında tutmalarını içeren okul ethoları değiştirilebilir. Okulda bir “Dostluk” veya öğrencilerin sevdiği ad “Kankalık” sistemi oluşturulabilir veya öğrencilerin birbirini kollamasını sağlayan ağabey/ablalık kültürü geliştirilebilir. Bu tip çalışmalardan sadece kırılgan öğrenciler değil okuldaki tüm öğrenciler kazanım elde ederler ve tüm öğrencilerin sosyal ve akademik başarıya ulaşmalarına yardımcı olacak yapıcı bir okul atmosferi sağlanabilir. Bu değişimi gerçekleştirecek kaynaklar okullun içinde mevcuttur. Öte yanda böylesi bir değişim hem öğrencilerin, hem öğretmenlerin hem de ana babaların sürekli dikkat ve özenini gerektirir.

KAYNAKLAR

Akkök, F. (1996). İlköğretimde sosyal becerilerin geliştirilmesi: Öğretmen el kitabı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Altınay, D. (1998). Psikodarama Grup psikoterapisi 300 ısınma oyunu. İstanbul: Sistem.

Altınay, D. (2000). Yaşama dair çok şey. Psikodrama grup psikoterapisi el kitabı. İstanbul: Sistem.

Anderson, C. A. (1997). Effects of violent movies and trait hostility on hostile feelings and aggressive thoughts. Aggressive Behavior, 23: 161-178.

Arora, C.M.J. & Thompson, D. A. (1987). Defining bullying for a secondary school. Educational and Child Psychology, 4, 110-120.

Arora, C. M. J. (1996). Defining bullying: Towards a clearer general understanding and more effective intervention strategies. School Psychology International 17(4):317-30.

Arora, T. (1991). The use of victim support groups, İçn. P. Smith & D.Thompson (Ed.) Practical approaches to bullying. London: David Fulton.

Arıcak, T.O. (1995). Üniversite öğrencilerinin saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odağı ilişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul :Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıcak, T. O. (1999). Grupla psikolojik danışma yoluyla benlik ve mesleki benlik saygısının geliştirilmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Askew, S. (1989). Aggressive behaviour in boys: to what extent is it institutionalised? İçn. D. Tattum & D. Lane (Eds) Bullying in schools. Stoke on Trent: Trentham Books.

Bacanlı, H. (1999). Sosyal beceri eğitimi. Ankara: Nobel Yayım Dağıtım.

Baker, C. (2000). En iyi arkadaşım sensin. (Çeviren: Canan Feyyat). İstanbul: Scala Yayıncılık.

Balcı, A.. (1995). Sosyal bilimlerde araştırma. Ankara: 72 TDFO Bilgisayar Yayıncılık.

Banks, R. (1997). Bullying: Peer abuse in schools, Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education.

Basalisco, S. (1989). Bullying in Italy. İçn. Erling Roland ve Elaine Munthe, E.(Eds), Bullying: An international perspective , London: David Fulton Publishers.

Batsche, G. M. & Knoff, H. M. (1994). Bullies and their victims - Understanding a pervasive problem in the schools. School Psychology Review, 23(2), 165-174.

Batsche, G.M. & Moore, B. (2000a). Bullying fact sheet. The National Mental Health and Education Center, Winter 2000: 10-12.

Batsche, G.M. (2000b). Bullies and their vicitims: School based factors and intervention strategies. Yayımlanmamış atölye çalışması notları. International School Psychology Colloquium, Durham, NH, ABD, Temmuz 13, 2000.

Berkowitz, L. (1989). The frustration-aggression hypothesis: An examination and reformulation. Psychological Bullentin, 106:59-73.

Berthold, K. A & Hoover, J. H. (2000). Correlates of bullying and victimization among intermediate students in the midwestern USA' . School Psychology International 21(1):65-78.

Besag, V. (1992). We don't have bullies here, D.E.S. Bullying Project, University of Sheffiled, INSET için kullanılan eğitim kaynağı.

Besag, V. (1995). Bullies and victims in schools , Philadelphia: Open University Press.

Bidwell, N. (2001). M. SSTA Research Centre Report #97-06: http://www.ssta.sk.ca/research/school_improvement/97-06.htm (Erişim: 12 Aralık 2001).

Bilir, Ş., Arı, M., Dönmez, N. B. & Güneysu, S. (1999). 4-12 yaş arasında 16.100 çocukta, örselenme durumları ile ilgili bir inceleme. İçn. E. Konanç, İ. Gürkaynak & A. Egemen (Ed). Çocuk İstismarı ve İhmali.Ankara. Pelin.

Birkinshaw, S. & Eslea, M. (1998). Teachers' attitudes and actions toward boy v girl v boy bullying. Yayınlanmamış poster sunumu .The Annual Conference of the and girl Developmental Section of the British Psychological Society, Lancaster University, Eylül, 1998.

Bjorkquist, K., Ekman K. & Lagerspetz, K. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture, and normative ego picture. Scandinavian Journal of Psychology, 23, 307-313.

Borg, M.G. ve Falzon, J.M. (1989). Primary school teachers' perception of pupils' undesirable behaviours. Educational Studies, 3, 251-259.

Boulton, M. J. & Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. British Journal of Educational Psychology, 62, 73-87.

Boulton, M.J. & Flemington, I. (1996). The effects of a short video intervention on secondary school pupils' involvement in definitions of and attitudes towards bullying. School Psychology International, 17(4): 331-345.

Boulton, M.J. (1997). Teachers' views on bullying: definitions, attitudes and ability to cope. British Journal of Educational Psychology, 67, 223-233.

Bourne, Edmund, J. (1991) The anxiety and fobia workbook, Oakland, California: New Harbinger Publications.

Bowers, l., Smith, P.K. & Binney, V. (1992). Cohesion and power in the families of children involved in bully/victim problems at schools. Journal of Family Therapy (14(4): 371-388.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986) İstanbul: Milliyet.

Canfield, J. & Hansen, M. V. (1993) Chicken soup for soul : 101 stories to open the heart and rekindle the spirit, New York: Health Communications.

Carrell, S. (1993) Group Exercises for Adolescents, Newbury Park, California: Sage Publications.

Charach, A., Pepler, D. & Ziegler, S. (1995). Bullying at school: A Canadian perspective: A survey of problems and suggestions for intervention. Education Canada, *35* (1), 12-18.

Chazan, M., Laing, A. & Harper, G.(1987). Teaching five to eight year olds. Oxford: Blackwell.

Cohen, R. (1995). Students resolving conflict. Glenview, IL: Goodyear Books.

Cowie, J. D, Underwood, M. & Lochman, J. E. (1991). Programmatic intervention with aggressive children in the school setting. İçn. I. Rubin & D.Pepler (Ed). The development and treatment of childhood aggression. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Cowie, H. & Sharp, S. (1995). How to tackle bullying through curriculum. İçn. S. Sharp & P. K. Smith (Ed). Tackling bullying in your school. London: Routledge.

Cowie, H. & Olafsson, R. (2000). The role of peer support in helping the victims of bullying in a school with high levels of aggression. School Psychology International, 21(1): 79-95.

Craig, W.M., Henderson, K. V. & Murphy, J.G. (2000a). Prospective teacher's attitudes towards bullying and victimization . School Psychology International 21(1):5-21.

Craig, W.M., Pepler, D. ve Atlas, R. (2000b). Observations of bullying in the playground and in the classroom . School Psychology International 21(1):22-36.

Çetin, F., Bilbay, A. A., & Albayrak Kaymak, D. (2001) Araştırmadan uygulamaya çocuklarda sosyal beceriler . İstanbul, Psilon.

Danish, S. J. & Donohue, T. R. (1996). Understanding the media's influence on the development of antisocial and prosocial behavior. İcn. R. L. Hampton, P. Jenkins & T. P. Gullotta (Ed.) Preventing violence in America. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Dahrendorf, R (1968). Essays in the theory of society. Stanford, CA: Stanford University Press.

Davies , M. E. , Eshelman, R., & McKay, M. (1988). The relaxation and stress reduction workbook. Oakland, California: New Harbinger.

Derksen, D. J. & Strasburger, V. C. (1996). Media and television violence: Effects on violence, aggression, and antisocial behaviors in children. İçn. A. M. Hoffman (Ed.). Schools, violence, and society. West Port, CT: Praeger Publishers.

Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük .(1993-1994). Istanbul: Milliyet.

Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. İçn. D. J. Pepler, & K. H. Rubin (Ed.), The development and treatment of childhood aggression . Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Dossick, J. & Shea, E.(1988). Creative therapy. 52 exercises for groups. Sarasota, Florida: Professional Resource Exchange.

Driver, H. I. (1970). Counseling and learning through small-group discussion. Madison: Monona Publications.

Eggert, L.L. (1994) Anger management for youth. Bloomington, Indiana: National Education Service.

Elliot , M. (1992). Bullying. A practical guide to coping for schools. Wiltshire: Longman

Elliott, M. (1997). 101 Ways to deal with bullying. A guide for parents. London: Hodder-Stoughton.

Erkman, F. (1999). Çocukların duygusal istismarı. E. Konanç, İ. Gürkaynak & A. Egemen (Ed.). Çocuk istismarı ve ihmali. Ankara. Pelin.

Ergin, D. Y. (1996). İnsan Kaynakları Yönetimi, İ.Ü. Ders Notları, İstanbul.

Ergin, D.Y. (1995). Ölçeklerde geçerlilik ve güvenirlik. Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Dergisi. Sayı: 7: 125-148.

Erkan, S. (1995). Örnek Grup Rehberliği Etkinlikleri. Ankara: 72 TDFO Bilgisayar.

Eron, L.D. & Huesmann, L.R. (1984). The relation of prosocial behavior to the development of aggression and psychopathology. Aggressive Behavior, 10: 201-

211.

Eslea, M. & Smith, P.K.. (1994). Developmental trends in attitudes to bullying. Yayımlanmamış poster sunumu. Thirteenth Biennial Meetings of the International Society for the Study of Behavioural Development, Free University, Amsterdam, Haziran 1994.

Eslea,M. & Smith,P.K. (1996). Children's attitudes towards bullying: An English test of an Australian measure. Yayımlanmamış bildiri sunumu. BPS Annual Conference, Brighton, Nisan 1996.

Eslea, M. & Smith, P.K. (1998). The long-term effectiveness of anti-bullying work in primary schools. Educational Research, 40, 203-218.

Felson, R. B. (1982). Impression management and the escalation of aggression and violence. Social Psychology Quarterly, 45 (4), 245-254.

Felson, R. B., Liska, A. E., South, S. J. & McNulty, T. L. (1994). The subculture of violence and delinquency: Individual vs. school context affects. Social Forces, 73 (1), 155-173.

Ferguson, G.A & Takane, Y. (1989). Statistical analysis in psychology and education. New York: McGraw-Hill Book Company.

Fluegelman, A. (1981). More new games. New York: Dolphin Books/Doubleday and Company; Inc.

Foltz-Gray, D. (1996). The bully trap' , Teaching Tolerance, Fall 1996: 18-23.

Fonseca, M., M. V., Garcia, I.F. & Perez, G.Q. (1989). Violence, bullying and counselling in the Iberian Peninsula . İçn. E. Roland & E. Munthe,E.(Ed) , Bullying: An international perspective , London: David Fulton Publishers.

Fredman, J. L. (1984). Effects of television violence on aggressiveness. Psychological Bulletin, .96 (2) :227-246.

Freud, S. (1950). Beyond the pleasure principle. New York: Liveright.

Friedlander, B. Z. (1993). Community violence, children's development, and mass media: In pursuit of new insights, new goals, and new strategies. Psychiatry, 56, 66-81.

Garrity, N., Jens, K., Porter, W.W, Sager, N., & Short-Camilli, C.(1994). Bully-Proofing Your School, Longmont, Colorado: Sopris West.

Garrity, C., Jens, K., Porter, W, W. , Sager, N. Short, C.(1997). Bully proofing your school: creating a positive climate. Intervention in School and Clinic, 32 (4): 235-243.

Glover, D., Cartwright, N., & Gleeson, D. (1998). Towards bully-free schools: Interventions in action. Buckingham: Open University Press.

Goodwin, D.L. & Coates,T,J. (1976). Helping students help themselves. New Jersey: Prentice Hall.

Gökler, B. (1993). Çağımızda şiddet ve çocuk. Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmakoloji Dergisi, 1 (Ek 4): 33-36.

Greenbaum, S. (1987). 'What can we do about schoolyard bullying? . Principal, November, 21-24.

Griffiths, C. (1997). What can you do about bullying? A guide for parents. West Perth, Westerrn Australia: MEERILINGA Yong Children's Foundation.

Guerra, N. G., Tolan, P. H. & Hammond, W. R. (1994). Prevention and treatment of adolescent violence. Içn. L. D. Eron, J.H. Gentry & P. Schlegel (Ed.), Reason to hope: A psychosocial perspective on violence and youth. Washington,DC: American Psychological Association.

Güneysu, S. (1982. Ana-babaların çocuklarına karşı tutumları ve davranış problemleri. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi.

Hazler, R. J., Hoover, J.H. & Oliver, R. (1991). Student perceptions of victimization by bullies in school. Journal of Humanistic Education and Development, 29, 143-150.

Hazler, R. J., Carney, J.V., Green, S., Powell, R. & Jolly, L.S. (1997). Areas of expert agreement on identification of school bullies and victims. School Psychology

International 18 (1): 5-14.

Henley, M. (1997). Teaching self control. Bloomington, Indiana: National Educational Service.

Hindman, (1955). Handbook of indoor games and stunds, NewYork: Prentice Hall.

Hobday, A. & Ollier, K. (1999). Creative therapy with children and adolescents, Atascadero, California: Impact Publishers.

Hoover, J.H., Oliver, R.L., ve Hazler, R.J. (1992). Bullying: Perceptions of adolescent victims in the Midwestern USA. School Psychology International, 13, 5-16.

Huesmann, R.I. & Malamuth, N, M. (1986). Media violence and antisocial behavior: An overview. Journal of Social Issues, 42(3):1-6.

Huesmann, R. I. (1986) Psychological processes promoting the relation between exposure to media violence and aggressive behavior by the viewer. Journal of Social Issues,42 (3):125-139.

Huggins, P. (1998). Helping Kids Handle Anger. Longmont, Colorado : Sopris West

Hunt, R. D.(1993). Neurobiological patters of aggression. Journal of Emotional and Behavioral Problems 2(1):14-19.

İkizoğlu, M. (1983). Demokratik ve otoriter anne-baba tutumlarının benlik saygısı üzerine
etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Ankara.

Jones, E. (1992). Practical considerations in dealing with bullying in secondary schools. M. Elliot (Ed.). Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. Wiltshire: Longman.

Jugert, G. & Rehder, A. (2001). Fit for life. Bremen: Bremer Institut für Padegogik und Psychologie.

Kağıtçıbaşı, Ç. 1988. İnsan ve insanlar. İstanbul: Evrim Basım Yayım Dağıtım

Kağıtçıbaşı, Ç. (1989). Aile içi etkileşim ve çocuk gelişimi. Türkiye'de çocuğun durumu.

Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı ve UNICEF

Karasar, N. (1995). Araştırmalarda rapor hazırlama. Ankara:3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.

Karasar, N. (1999). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel.

Kars, Ö. (1996). Çocuk istismarı: Nedenleri ve sonuçları. Ankara: Bizim Büro Basımevi

Kılıççı, Y. (1995). Bir araştırma raporu eleştirisinde ve düzenlenmesinde kullanılabilecek ölçütler. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,11: 178-182.

Kulaksızoğlu, A. (1993). Bir grup gencin ailede ve gkulda karşılaştığı bedensel olarak fena muamele ile ilgili bir araştırma. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi. 5: 87-96.

Kalliotis, P. (2000) Bullying as a special case of aggression. Procedures for cross-cultural assesment. School Psychology International 21(1): 47-64

Kikkawa, M. (1987). Teacher's opinions and treatment for bully/victim problems among students in junior and senior high schoools: Results of a fact-finding survey', Journal of Human Development, 23: 25-31.

Lagerspetz, K., Bjorkquist, K., Berts, M. & King, E. (1982). Group aggression among school children in three schools. Scandinavian Journal of Psychology, 23: 45-52.

Lahad, M., Shacham, Y., Ayalon, O, Niv, S. & Lerner, R.(2000a) H.A.N.D.S: Helpers Assisting Natural Disaster Survivors. Surviving the Quake in Turkey 2000, Yayımlanmamış Seminer Notları, İstanbul, 19-21 Mayıs, 2000.

Lahad, M., Shacham, Y., Ayalon, O, Niv, S., & Lerner,R.(2000b). H.A.N.D.S: Helpers Assisting Natural Disaster Survivors. Surviving the Quake in Turkey 2000, Yayımlanmamış Seminer Notları, İstanbul, 7-9 Nisan, 2000.

Lahad, M., Shacham, Y., Ayalon, O, Niv, S., Lerner,R.(2000c). H.A.N.D.S: Helpers Assisting Natural Disaster Survivors. Surviving the Quake in Turkey 2000, Yayımlanmamış Seminer Notları, İstanbul, 15-17 Eylül, 2000.

Lane, K. (1991). Feelings are real. Group activities for children. Leader manual. Muncie, Indiana: Accelerated Development Inc.

Lane, P.,S. (1995). Conflict resolution for kids, Washington, D.C.: Accelerated Development Inc.

Lange, A.J. & Jakubowski, P. (1980). Responsible assertive behavior, Champaign, Illinois: Research Press.

Larson, J. (1994). Violence prevention in schools: A review of selective programs and procedures. School Psychology Review, 23,151-164.

Levy, B. (2000). Anger management for young children. The National Mental Health and Education Center, Winter 2000: 21-22.

Loevinger, J. (1987). Paradigms of personality. New York: Freeman.

Lorenz, K. (1966). On aggression. New York: Harcourt, Brace & World.

Lowenstein, L. F. (1978) . Who is bully?. Bulletin of British Psychological Society 31: 147-
149.

Lowenstein, L. F. (1987). The study, diagnosis and treatment of socially aggressive behaviour (Bullying) of two adolescent boys in a Therapeutic community. Yayımlanmamış Bildiri Sunumu. International School Psychology Colloquium, Ağustos 1987, Nyborg, Danimarka.

Lowenstein, L. F. (1992). The study, diagnosis and treatment of bullying in a therapeutic community. İçn. M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. Wiltshire: Longman.

Lupton-Smith, H. S., Carruthers, W. L., Flythe, R., Goettee, E. & Modest, K. H. (1996). Conflict resolution as peer mediation: Programs for elementary, middle, and high school students. The School Counselor, Special Issue, 43 (5) : 374-391.

Maines, B. & Robinson, G. (1990). Bullying. Never mind the awareness, what can we do? Yayınlanmamış Bildiri Sunumu. International School Psychology Colloquium, Temmuz 1990 New Port, A.B.D.

Maines, B. & Robinson, G. (1992). The no blame approach to bullying in schools. Yayımlanmamış Bildiri Sunumu. International School Psychology Colloquium, Ağustos 1992 İstanbul , Türkiye.

McMaster, L., Connolly, J., Craig, W. ve Pepler, D. (1997). Sexual harassment and dating violence among early adolescents. Yayımlanmamış Bildiri Sunumu. Biennial Meetings of the Society for Research in Child Development, Washington, D.C., Mart 1997.

Mellor, A. (1992). Helping victims. İçn. M. Elliot (Ed.) Bullying. A practical guide to coping for schools. Wiltshire: Longman.

Mooney, S. & Smith, P.K. (1995). Bullying and the child who stammers. British Journal of Special Education, 22(1), 24-27.

Morganet, R. S. (1994). Skills for living. Champaign, IL: Mollay Lithographing.

Newson, J. & Newson, E. (1984). Parents' perspective on children's behaviour in school. İçn. N. Frude & G. Gault (Ed). Distruptive behaviour in schools. Chichester: John Wiley.

The New Games Foundation (Andrew Fluegelman, Ed.). (1976). The New Games Book. New York: Headlands Press-Dolphin Books/ Doubleday & Company.

Oktay, A.. (1989). Türk kültüründe kendini ifade biçimleri ve imkanları yönünden çocuk. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Başkanlığı ve UNICEF

Okyanus Ansiklopedik Sözlük. (1972). İstanbul: Pars Yayınları

Oliver, R., Oaks, I.N. & Hoover, R. (1994). Family issues and interventions in bullying and victim relationships. The School Counselor 41(3):199-202.

Oliver, R., Hoover, J. H. & Hazler, R. (1994). The perceived roles of bullying in small-town Midwestern schools. Journal of Counseling and Development, *72* (4), 416-419.

Olweus, D. (1978). Aggression in the schools. Bullies and whipping boys. Washington,

D.C.: Hemisphere Press(Wiley).

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. İçn. D. Pepler & K. Rubin (Ed.). The development and treatment of childhood aggression . Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35: 1171-1190.

Olweus, D. (1995). Bullying at school . Oxford: Blackwell.

Olweus, D. (1996). The Olweus Bully/Victim Questionnaire. Mimeo. HEMIL, University of Bergen, N-5015 Bergen, Norway.

Olweus, D. & Alsaker, F.D. (1991). Assesing change in a cohort-longitudinal study with hierarchical data. İçn. D. Magnusson, L.R. Bergman, G. Rudinger & B. Törestad (Ed) Problems and methods in longitudinal research: stability and change. Cambridge: Cambridge University Press.

Olweus, D., Limber, S. & Mihalic, S.F. (1999). Blueprints for violence prevention. Book Nine: Bullying prevention program. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence.

O'Moore, M. A. (1988) Bullying in schools .Council of Europe Report, DECS-EGT (88)5-E. Strasburg:Council for Cultural Cooperation.

O'Moore, M. A. (1989). Bullying in Britain and Ireland: An overview. İçn. E. Roland & E. Munthe (Ed). Bullying: An international perspective . London:David Fulton Publishers.

Orridge, M. (1998). Eğitimleri canlandırmanın 75 yolu. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Sistem

Ortega, R., Mora-Merchán, J.A., Singer, M., Smith, P.K., Pereira, B. & Menesini, E. (2000) General survey questionnaires and nomination methods concerning bullying.http://www.goldsmiths.ac.uk/tmr/reports/aim2_seville1.html#TOP . Erişim Tarihi, 13 Nisan 2001.

Oskay, G. (1986). Dayak konusunda ana-baba ve ergenin tutumu. Psikoloji Dergisi, 5, 20.

Önder, A. (1999). Yaşayarak öğrenmek için eğitici drama . İstanbul: Epsilon Yayınevi Hizmetleri.

Özgüven, İ. E. (1994). Psikolojik testler. Ankara: Yeni Doğuş Matbaası.

Öztürk, I. (1990). Anne-baba tutumlarının üniversite öğrencilerinin bağımsızlık, duyguları anlama, yakınlık ve başatlık, kendini suçlama ve saldırganlık düzeylerine etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. H.Ü.S.B.E.: Ankara.

Parke, R. D. & Slaby, R. G. (1983). The development of aggression. İçn. P. H. Mussen (Ed.). Handbook of child psychology. New York: Wiley.

Pears, L. (1995). Theatre sports. Down under. Sydney, Australia: Improcorp.

Pearce, J. (1989). Fighting, teasing and bullying . Wellingborough:Thorston Publishers.

Pearce, J. (1992). What can be done about the bully? İçn. M. Elliot (Ed.) Bullying. A practical guide to coping for schools. Wiltshire: Longman.

Pepler, D.J. & Craig, W.M. (1995). About bullying - Understanding this underground activity.' Orbit, 25(3), 32-34.

Perry, D.G., Kusel, S.J. & Perry, L.C. (1988). Victims of peer aggression. Developmental Psychology, 24(6), 807-814.

Pikas, A.. (1989a). A pure concept of mobbing gives the best results for and the results of an anti-mobbing group. Scandinavian Journal of Education Research, 19:1-12.

Pikas, A.. (1989b). The common concern method for the treatment of mobbing. İçn. E. Roland & E. Munthe (Ed). Bullying: An international perspective. London: Fulton.

Priest, S. (1989). Some practical approaches to bullying. İçn. E. Roland & E. Munthe (Ed). Bullying: An international perspective. London: Fulton.

Priestley, P., McGuire,J., Flegg, D., Hemsley,V. & Welham, D. (1991). Social skill and personal problem solving . New York: Routledge.

Redhouse İngilizce-Turkçe Sözlüğü (1974). İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Reynolds, D. & Sullivan, M. (1982). The effects of school: A radical faith restored. İçn. B. Gillam (Ed) Problem Behaviour in Secondary School. Croom Helm.

Rhode, G., Jenson, W.R. & Reavis, K. H. (1992). The tough kid book. Longmont, CO: Sopris West.

Rigby, K. (1993). Countering bullying in schools. CAFHS Forum, 1(2), 19-21.

Rigby, K. & Slee, P.T. (1993). Dimensions of interpersonal relation among Australian children and implications for psychological well-being. Journal of Social Psychology, 133(1), 33-42.

Rigby, K. (1994). School bullies. Independent Teacher, April, 8-9.

Rigby, K. (1995). What schools can do about bullying, The Professional Reading Guide for Educational Administrators, 17(1):1 -5.

Rigby, K. (1997). Bullying in schools. What to do about it. Melbourne: Acer

Rigby, K, (2001) What children tell us about bullying in schools. http://www.yrbe.edu.on.ca/~safeschl/bullying.htm (Erişim : Kasım 17, 2001).

Rigby, K. and Sharp, S. (1993). Cultivating the art of self-defence amongst victimised children. The International Journal of Protective Behaviours, 1 (2): 24-28.

Rigby, K. & Slee, P.T. (1993). Children's attitudes towards victims. İçn. D.P. Tattum (Ed) Understanding and managing bullying. London: Heinemann Books.

Rivers, I. & Smith, P.K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. Aggressive Behaviour, 20, 359-368.

Rivers, I. & Soutter, A.. (1996). Bullying and the Steiner school ethos, School Psychology

International, 17(4) 359- 377.

Robins, L. N. (1966). Deviant children grow up: A socialogical and psychiatric study of sociopathic personality. Baltimore, Ohio: Williams and Wilkins.

Robinson, E.,H., Fay, M.,N., Rotter, J.,C. & Wager, K.,R. (1994). Helping children cope with fears and stress, North Carolina: ERIC Counseling and Student Service Clearing House.

Rohnke, K. (1996). Fun staff, Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing.

Rogers, R. S.,(1992). Now you see it, now I don't'. İçn. M. Elliot (Ed.). Bullying. A practical guide to coping for schools. Wiltshire: Longman.

Roland, E. & Munthe, E. (1989) Bullying: An international perspective , London: David Fulton Publishers.

Rubin, J. A.(1978), Child art therapy. New York: Van Nostrand Reinhold.

Schäfer, M. (1999). Retrospective methods for assessment of bullying experiences http://www.gold.ac.uk/tmr/reports/aim4_munchen1.html (Erişim: 12 Kasım 2001).

Schilling D. (1999). 50 activities for teaching emotional intelligence, Torrence , California: Innerchoice Publishing.

Schilling, D. (1996). Emotional intelligence. Level II: Elementary school. Torrance, California: Innerchoice Publishing.

Schilling, D. (1999). Emotional intelligence. Level III: High school. Torrance, California: Innerchoice Publishing.

Schwallie-Giddis, P., Cowan, D. & Schilling, D. (1993) Counselor in the classroom. Torrance, California: Innerchoice Publishing.

Sharp, S. (1996). Self-esteem, response style and victimization. School Psychology International, 17(4): 347-357.

Sharp, S., Arora, T., Smith, P.K. & Whitney, I., (1995), How to measure bullying in your school. İçn. Sonia Sharp & Peter Smith (Eds) Tackling bullying in your school. London: Routledge.

Sharp, S. & Smith, P., K. (Ed.) (1995). Tackling bullying in your school. London: Routledge.

Sharp, S., Thompson, D. & Arora,T. (2000). 'How long before it hurts? An investigation into long term bullying' . School Psychology International 21(1):37-46.

Slee, P. T. (1995). Peer victimization and its relationship to depression among Australian primary school students. Personality and Individual Differences, 18(1), 57-62.

Smith, P.K. & Thompson, D.A. (Eds.). (1991). Practical approaches to bullying. London: David Fulton.

Smith, P.K. & Sharp, S. (1994. School bullying: Insights and perspectives. London: Routledge.

Spence, S. H. (1995). Social skills training: Enchancing social competence with children and adolescents. Windsor, Berkshire: The NFER-NELSON Publishing Company.

Stainton, R.,W. (1992). Promoting, permitting and preventing bullying. İçn. M. Elliot (Ed.) Bullying. A Practical Guide to Coping for Schools. Wiltshire: Longman.

Stephenson, P. & Smith, P.K. (1987) Anatomy of a playground bully. Education, 236-237.

Stephenson, P. & Smith, D. (1989) Bullying in the junior school. İçn. D.P. Tattum & D.P.
Lane (Ed.), Bullying in schools, Stoke-on-Kent: Trentham Books.

Stephenson ,P. & Smith , D. (1992) Why some schools don't have bullies?. İçn. M. Elliot (Ed.) Bullying. A practical guide to coping for schools. Wiltshire: Longman.

Stevens, J.. Applied multivariate statistics for the social sciences. New Jersey:Lawrance Erlbaum Associates, 1992.

Sununit, M., 1997, Gönül Kuşu (Çev.Fatih Erdoğan), İstanbul: Mavibulut.

Tan, M. (1999). Öğretmen dayağı. İçn. E. Konanç, İ. Gürkaynak & A. Egemen (Ed.) Çocuk istismarı ve ihmali. Ankara: Pelin.

Tedechi, J.T. (1984) A social psychological interpretation of human aggression. İçn. A. Mummendey (Ed). Social psychology of aggression. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Turner, C. W., Hesse, B. W. & Peterson-Lewis, S. (1986). Naturalistic studies of the long term effects of television violence. Journal of Social Issues, 42 (3):51-73.

Yates, C. & Smith, P.K. (1989). Bullying in two English comprehensive schools. İçn. E. Munthe & E.Roland (Ed.). Bullying : An international perspective. London: David Fulton Publishers.

Vernon, A. (1989). Thinking , feeling, behaving. Champaign, Illinois: Research Press.

Voltan-Acar, N. (1995). Grupla psikolojik danışma ilke ve teknikleri. Ankara:Yeni Doğuş Matbaası.

Walker, J. (1989). Resolving classroom conflicts non-violently. İçn. E. Roland & E. Munthe (Ed), Bullying, an international perspective. London: Fulton.

Whitney, I. ve Smith, P.K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. Educational Research, 35(1), 3-25.

Wilczenski, F. L., Steegmann, R., Braun, M., Feeley, F., Griffin, J., Horowitz, T. & Olson, S. (1997). Children as victims and victimizers. School Psychology International , 18: 81-89.

Wilczenski, F. L., Steegman, R., Braun, M., Feeley, F., Griffin, J., Horowitz,T. & Olson, S. (1995). Fair play, Yayımlanmamış Atölye Çalışması Notları, International School Psychology Colloquium, Temmuz 1995, Dundee, İskoçya.

Wolfgang, M. & Ferracuti, F. (1982). The subculture of violence . London: Travistock.

Ziegler, S. & Rosenstein-Manner, M. (1991). Bullying at school: Toronto in an

international context. Toronto: Toronto Board of Education, Research Services.

Zeytinoğlu, S. (1999) Sağlık, sosyal hizmet, hukuk ve eğitim alanında çalışanların Türkiye'de çocuk istismarı ve ihmali sorunu ile ilgili görüşleri. İçn. E. Konanç, İ. Gürkaynak & A. Egemen (Ed.) Çocuk istismarı ve ihmali. Ankara: Pelin.

Zindi, F. (1994). Bullying at boarding school: a Zimbabwe study. Research in Education, 51, 23-32.

Zins, J.,E. (1995). Preventing interpersonal violence in schools. Yayımlanmamış Bildiri Sunumu. International School Psychology Colloquium, Temmuz 1995, Dundee, İskoçya.

EK I

ARAŞTIRMANIN AMAÇLARINA DÖNÜK OLARAK CEVAP ARANMAYA ÇALIŞILAN SORULARIN AYRINTILI DÖKÜMÜ

Araştırmanın Birinci Aşaması

1. Zorbaca Davranışlara Uğrama

1.1. Öğrencilerin bir dönem boyunca diğer öğrenciler tarafından zorbaca davranışlara uğrama sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

1.2. Öğrencilerin son beş gün boyunca diğer öğrenciler tarafından zorbaca davranışlara uğrama sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

1.3. Öğrencilerin geçen dönem (bir dönem öncesinde) zorbalığa uğrama sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

1.4. Öğrencilere göre bir dönem boyunca diğer öğrencilerin zorbaca davranışlarına uğramış olma olasılığı ne düzeydedir ve bu dağılımla cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2. Zorbaca Davranışlarda Bulunma

2.1. Öğrencilerin bir dönem boyunca diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışta bulunma veya zorbaca davranışlara katılma sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2.2. Öğrencilerin bir hafta boyunca diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışta bulunma sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2.3. Öğrencilerin geçen dönem (bir dönem öncesi) diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunma veya bu davranışlara katılma sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu sıklık ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul)), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme okullar değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

2.4. Öğrencilere göre bir dönem boyunca diğer öğrencilerin başkalarına zorbaca davranışlarda bulunma veya bu davranışlara katılmış olma olasılığı ne düzeydedir ve bu dağılım ile cinsiyet(kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

3. Zorba/ Mağdur Sorunu İçinde Yer Alan Davranış Çeşitleri

3.1. Öğrencilerin bir dönem boyunca anket formunda yer alan psikososyal zorbaca davranışlara (“Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler.”, “Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tutular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler.”, “Diğer öğrenciler benimle ilgili yalan söylediler,dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar.”, “Görünüşüm ve konuşmamla alay ettiler.”) ve fiziksel zorbaca davranışlara (“Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler.”, “Paramı ve eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler.”) ne sıklıkla uğramaktadırlar ve bu davranışlara uğramaları sıklığı ile cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş

sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

3.2. Öğrencilerin bir dönem boyunca anket formunda yer alan psikososyal zorbaca davranışlara (“Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim.”, “Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, gruplarına almadım, görmezden geldim.”, “Bir veya birkaç öğrenci ile ilgili yalan söyledim,dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım.”, “Görünüşleri ve konuşmaları ile alay ettim.”) ve fiziksel zorbaca davranışlara (“Onu veya onları itip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim.”, “Para vermeleri için tehdit ettim veya eşyalarına zarar verdim.”) ne sıklıkla başvurmaktadırlar bu davranışlara başvurmaları sıklığı ile cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

4. Zorbaca Davranışlarda Bulunan Öğrencilerin Yapısı (Sayıları, Cinsiyetleri, Sınıf Seviyeleri)

4.1. Öğrencilerin hangi eğitim (sınıf) düzeyinden (aynı, daha büyük, daha küçük, farklı farklı sınıflar) öğrencilerce zorbalığa uğradıkları nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılım ile cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

4.2. Öğrenciler kaç kişi tarafından ve hangi cinsiyetten kişilerin zorbaca davranışlarına uğradıklarına ilişkin dağılım nedir ve bu dağılım ile cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

4.3. Öğrencilerin zorbaca davranışları tek başına veya başka öğrencilerle birlikte yapma dağılımı nedir ve bu dağılım ile cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

5. Zorba /Mağdur Davranışların Süresi

5.1- Bu dönem zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerin bu dönem zorbalığa uğrama sıklığı ile geçen dönem içinde de zorbalığa uğramaları sıklığı arasında bir ilişki var mıdır?

5.2- Bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrencilerin bu dönem ki zorbaca davranışlarının sıklığı ile geçen dönem içinde de diğerlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunmalarının sıklığı arasında bir ilişki var mıdır?

6. Okul Dışında Meydana Gelen Zorba / Mağdur Davranışları

6.1. Öğrencilerin okula gidip gelirken yolda zorbalığa uğrama sıklığı ne düzeydedir ve bu sıklıkla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

6.2. Öğrencilerin okula gidip gelirken diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunma veya bu davranışlarda bulunanlara katılma sıklığı ne düzeydedir ve bu sıklıkla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

6.3. Öğrencilerin okul dışında başka bir yerde zorbaca davranışlara uğrama sıklığı ne düzeydedir ve bu sıklıkla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

7. Zorbalığa Müdahale

7.1. Öğrencilere göre bir öğrenci zorbaca davranışlara uğradığında öğretmenler tarafından durdurulmaya çalışılması nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

7.2. Öğrencilere göre zorbaca bir davranışın diğer öğrenciler tarafından durdurulmaya çalışılması nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

7.3- Öğrencilere göre okula gidip gelirken rastlanan zorbaca davranışların başkalarınca durdurulmaya çalışılması nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8. Zorba/ Mağdur Davranışları İle İlgili İletişim

8.1- Öğretmenlerin veya psikolojik danışmanların zorbaca davranışa uğranılması ile ilgili öğrencilerle konuşma sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.2. Anne babaların zorbaca davranışlara uğranılması ile ilgili çocukları ile konuşmalarının sıklığı nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.3. Öğretmenlerin veya psikolojik danışmanların öğrencilerle zorbaca davranmak konusunda konuşması nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.4. Anne babaların zorbaca davranmak konusunda çocukları ile konuşması nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.5. Öğretmenlerin veya psikolojik danışmanların öğrencilerle zorbalığa uğramak konusunda konuşması ile öğrencilerin bu dönem zorbalığa uğradığını belirtmesi arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.6. Ana babaların çocukları ile zorbalığa uğramak konusunda konuşması ile öğrencilerin bu dönem zorbalığa uğramadığını belirtmesi arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.7. Başka öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrencilerle öğretmenlerin bu konuda konuşması arasında bir ilişki var mıdır?

8.8. Başka öğrencilere zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirten öğrencilerle ana babalarının bu konuda konuşması arasında bir ilişki var mıdır?

8.9. Zorbaca davranışa uğrayan öğrencilerin bunu öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyleme tutumu nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.10. Zorbaca davranışa uğrayan öğrencilerin bunu anne babalarına söyleme tutumu nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9. Zorba/Mağdur Davranışları İle İlgili Duygular ve Tutumlar

9.1. Öğrencilerin zorbaca davranışları gördüklerinde rahatsızlık duymaları nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.2. Öğrencilerin zorbaca bir davranışa uğrayan çocuğa yardım etme tutumları nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme,

sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.3. Öğrencilerin zorbaca davranışları eğlenceli bulma düzeyi nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul), okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.4. Öğrencilerin sevmedikleri bir çocuğa zorbaca davranışta bulunabilme tutumu nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.5. Öğrencilerin zorbaca davranan öğrencilere ilişkin düşünceleri nasıl bir dağılım göstermektedir ve bu dağılımla cinsiyet (kız erkek), eğitim düzeyi (bulunduğu sınıfın düzeyi), sektör (devlet okulu/özel okul) , okullar, teneffüs vaktini sevip sevmeme, sınıftaki iyi arkadaş sayısı ve kendini seviliyor hissedip hissetmeme değişkenleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.6. Öğrencilerin bu dönem zorbaca davranışlara uğradığını belirtmesi ile zorbaca davranışları eğlenceli bulma tutumu arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.7. Öğrencilerin bu dönem zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmesi ile zorbaca davranışları eğlenceli bulma tutumu arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.8. Öğrencilerin bu dönem zorbaca davranışlara uğradığını belirtmesi ile sevmedikleri bir çocuğa zorbaca davranışta bulunabilme tutumu arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.9. Öğrencilerin bu dönem zorbaca davranışlarda bulunduğunu belirtmesi ile sevmedikleri bir çocuğa zorbaca davranışta bulunabilme tutumu arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.10. Öğrencilerin zorbaca davranan öğrencilere ilişkin düşünceleri ile bu dönem zorbaca davranışlara uğradıklarını belirtmeleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.11.Öğrencilerin zorbaca davranan öğrencilere ilişkin düşünceleri ile bu dönem zorbaca davranışlarda bulunduklarını belirtmeleri arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

Araştırmanın İkinci Aşaması

10.“Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi” grup programının etkinliği

10.1. “Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi” grupla psikolojik danışma programı öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin düşmesinde etkili midir?

10.2. “Zorbalığı Önleme Tutumunun Geliştirilmesi” grupla psikolojik danışma programı öğrencilerin zorbalıkla başetme tutumlarının artmasında etkili midir?

EK II

ZORBA/MAĞDUR ANKETİ

ÖĞRENCİLER İÇİN ANKET FORMU Büyük Sınıflar

Okul…… Tarih :

Sınıf ve Şube :……

Bu anket formunda okuldaki yaşamınıza ilişkin sorular yer almaktadır. Her sorunun karşısında bir kaç cevap bulunmaktadır. Her cevabın önünde bir harf vardır. Cevaplardan birinin önündeki harfi yuvarlak içine alarak ilgili soruyu cevaplayın.

---

1. Kız mısınız, erkek misiniz? A Kız
B Erkek

Eğer kız iseniz , A'yı yuvarlak içine alın. Eğer erkekseniz B harfinin etrafına bir yuvarlak çizin. Herkes yaptı mı?

Şimdi, diğer soruyu ele alalım.

---

2. Teneffüs vaktini ne kadar seversiniz? A Hiç sevmem

B	Sevmem
C	Pek sevmem
D	Ne severim, ne sevmem
E	Biraz severim
F	Severim
G	Çok severim

Teneffüs vakti ile ilgili duygularınızı tarif eden harfin etrafına bir yuvarlak çizin. Eğer teneffüsleri seviyorsanız, "severim" in önündeki hafi, yani F 'yi yuvarlak içine alın. Eğer teneffüsleri hiç sevmiyorsanız, "Hiç sevmem" in önündeki harfi, yani A'yı yuvarlak içine alın, v.b. Devam edin ve teneffüslerle ilgili ne hissediyorsanız cevaplayın.

Bu kitapçığa isminizi yazmayın. Bu sorulara ne cevaplar verdiğinizi hiç kimse bilmeyecektir. Fakat soruları dikatlice ve gerçekte ne hissediyorsanız o şekilde cevaplamanız önemlidir. Bazen ne cevap vereceğinize karar vermek zor olur. Böyle durumlarda sadece nasıl olduğunu düşünüyorsanız öyle cevap verin. Sorunuz varsa elinizi kaldırın.

Soruların büyük bir kısmı bu dönemdeki, yani yarıyıl tatilinden sonra okulların açıldığı Şubat ayından bu güne kadar ki süre içindeki okul yaşantınız ile ilgilidir. Cevaplarınızı işaretlerken, sadece şimdi nasıl olduğunu değil, bu öğretim yılında (son birkaç ay..) nasıl olduğunu düşünerek cevap verin.

Telif Hakkı : Olweus, D. (1996) The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire. Mimeo. HEMIL, University of Bergen,N-5015 Bergen, Norway.

ARKADAŞLARINIZ HAKKINDA

3. Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var?	A	Hiç
	B	Sınıfta 1 arkadaşım var.
	C	Sınıfta 2 ve 3 iyi arkadaşım var.
	D	Sınıfta 4 veya 5 iyi arkadaşım var.
	E	Sınıfımda pek çok yakın arkadaşım var.
4. Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hissedermisin?	A	Hayır, hiçbir zaman
	B	Evet, nadiren
	C	Arada sırada
	D	Oldukça sık
	E	Sık sık
	F	Çok sık

ZORBACA DAVRANIŞLARLA KARŞILAŞMAK

Aşağıda zorbaca davranışlarla ilgili bazı sorular bulunmaktadır. Bir öğrenciye, başka bir öğrenci veya bir grup öğrenci tarafından aşağıdakilere benzer davranışlarda bulunuluyorsa, o öğrencinin zorbaca davranışlara uğradığını söyleyebiliriz.

*Bir öğrenciye hoş olmayan, kötü sözler söylendiğinde, alay edildiğinde veya o öğrenciye acımasız ve kırıcı isimler taktıklarında,

*yalnız bırakıldığında, arkadaş gruplarından dışlandığında, bilerek çeşitli faaliyetlerin dışında bırakıldığında,

* itildiğinde, dövüldüğünde, tehdit edildiğinde, bir odaya kilitlendiğinde ve buna benzer davranışlarla karşılaştığında,

*hakkında yalan veya yanlış söylentiler çıkarıldığında, evine kırıcı mektuplar yollandığında veya kırıcı telefonlar edildiğinde, diğer öğrencilerin onu sevmemesi için uğraşıldığında…

Bu tip olaylar sık sık olabilir ve zorbaca davranışa uğrayan kişinin kendini savunması zordur. Bir öğrenciye tekrar tekrar olumsuz bir şekilde şaka yapılması da zorbaca davranıştır.

Fakat şakalaşma dostça ve oyun gibi yapıldığında zorbaca bir davranış sayılmaz. Ayrıca, aynı güçte iki öğrencinin münakaşa etmesi veya dövüşmesi, şiddetin bir başka çeşidi olmakla birlikte zorbaca davranış değildir.

5. Bu dönem okulda ne kadar sıklıkla zorbaca davranışa uğradın?	A Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım. B Sadece bir veya iki kere oldu C Arada sırada D Yaklaşık haftada bir E Haftada birkaç kez

Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışlara uğradın mı?

	A bu dönem hiç olmadı.	B sadece bir veya iki kez	C ayda iki veya üç kez	D yaklaşık haftada bir	E haftada birkaç kez
6. Bana kötü isimler takıldı, kırıcı şekilde alay ettiler.	A	B	C	D	E
7. Diğer öğrenciler bilerek beni olayların dışında tuttular, gruplarına almadılar, beni görmezden geldiler.	A	B	C	D	E
8. Beni itip kaktılar, bana vurdular ve tehdit ettiler.	A	B	C	D	E

9. Diğer öğrenciler benimle ilgili yalanlar söylediler, dedikodumu yaptılar ve başkalarının da beni sevmemesi için uğraştılar. A B C D E

10. Paramı veya eşyalarımı aldılar veya zarar verdiler. A B C D E

11. Görünüşüm veya konuşmamla alay ettiler. A B C D E

12. Başka biçimlerde zorbaca davranışlara uğradım. A B C D E

Lütfen nasıl olduğunu belirtin ……
……
……

---

13. Sana zorbaca davranışta bulunan öğrenci veya öğrenciler kaçıncı sınıftaydı?

A Bu dönem okulda zorbaca davranışa uğramadım.
B Benim şubemdeydi
C Benimle aynı yaşta ama farklı şubedeydi.
D Daha büyük bir sınıftandı.
E Daha küçük bir sınıftandı.
F Farklı farklı sınıflardandılar.

14. Bir kişinin mi, yoksa birkaç öğrencinin mi zorbaca davranışlarına uğradın?

A Bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım.
B Genellikle bir erkek öğrencinin
C Birkaç erkek öğrencinin
D Genellikle bir kız öğrencinin
E Birkaç kız öğrencinin
F Hem kız hem de erkek öğrencilerin

---

15. Okuldaki <u>son beş gün içinde</u> kaç kez

A Hiç

zorbaca davranışlara uğradın? (Hafta sonu günlerini saymayın.)

B Bir kez
C İki kez
D 3 veya 4 kez
E 5 veya daha fazla

---

16. Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında **öğretmenler** ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar?

A Bilmiyorum
B Hemen hiç bir zaman
C Nadiren
D Arada sırada
E Sık sık
F Hemen hemen her zaman

---

17. Bir öğrenci zorbaca davranışa uğradığında diğer **öğrenciler** ne sıklıkla durdurmaya çalışırlar?

A Bilmiyorum
B Hemen hiç bir zaman
C Nadiren
D Arada sırada
E Sık sık
F Hemen hemen her zaman

---

18. Öğretmenlerinden veya rehber öğretmenin seninde okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?

A Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım.
B Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar.
C Evet, benimle biri veya iki kez konuştular.
D Evet, benimle birkaç kez konuştular.

19. Annen veya baban seninde hiç okulda zorbaca davranışlara uğraman konusunda konuştu mu?

A Okulda bu dönem hiç zorbaca davranışa uğramadım.
B Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar.
C Evet, benimle biri veya iki kez konuştular.
D Evet, benimle birkaç kez konuştular.

---

20. Bu dönem sınıfından kaç arkadaşının zorbaca davranışlara uğradığını düşünüyorsun? (Eğer bu dönem zorbaca davranışa uğradı isen, kendini de say.)

A Hiç
B 1 öğrenci
C 2 öğrenci
D 3 öğrenci
E 4 öğrenci
F 5 öğrenci
G 6 veya daha fazla öğrenci

---

21. Şimdi biraz geriye gidip geçen dönem olanları düşün.-Geçen dönem okulda ne sıklıkla zorbaca davranışlara uğradın? (Okulların açılmasından Şubat tatiline kadar)

A Geçen dönem zorbaca davranışa uğramadım.
B Sadece bir veya iki kez
C Arada sırada
D Haftada bir kez
E Haftada birkaç kez

---

22. Şimdi yine bu dönemi düşün. Okula gidip gelirken, yolda kaç kez zorbaca davranışlara uğradın?

A Okul yolunda zorbaca davranışa uğramadım.
B Sadece bir veya iki kez
C Arada sırada
D Haftada bir kez
E Haftada birkaç kez

---

23. Okula gidip gelirken bir çocuk zorbaca davranışlara uğradığında kaç kez birileri bunu durdurmaya çalıştı?

A Bilmiyorum
B Hemen hiçbir zaman
C Nadiren
D Arada sırada
E Sık sık
F Hemen her zaman

---

24. Diğer çocuklar ne kadar sıklıkla sana hoş olmayan , kötü sözler söyler?

A Hiçbir zaman
B Nadiren
C Arada sırada
D Oldukça sık
E Sık sık
F Çok sık

---

25. Genelde okulda bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde ne hissedersin?

A Fazla birşey hissetmem.
B Biraz rahatsız edici bulurum.

C Beni rahatsız eder.

---

26. Okulda senin yaşında bir çocuğu zorbaca davranışlara uğrarken gördüğünde genellikle ne yaparsın?

A Hiç bir şey, çünkü beni ilgilendirmez.
B Hiç bir şey yapmam, ama yardım etmem gerektiğini düşünürüm.
C Bir şekilde ona yardım etmeye çalışırım.

27.Zorbaca davranışlara uğradığını öğretmenlerinden birine veya rehber öğretmenine söyledin mi?

A. Bu dönem zorbalığa uğramadım.
B Hayır,onlara söylemedim.
C Evet, onlara söyledim.

---

28. Zorbaca davranışlara uğradığını hiç anne-babana söyledin mi?

A. Bu dönem zorbalığa maruz kalmadım.
B Hayır,onlara söylemedim.
C. Evet, onlara söyledim.

---

29. Bu dönem <u>başka bir yerde</u> zorbaca davranışlara uğradın mı?

A Hayır, başka bir yerde zorbalığa uğramadım.
B Evet, evimin bulunduğu caddede
C Evet, parkta/bahçede
D Evet, başka bir yerde (nerede olduğunu belirtin) …….. ……
…….
…….

<u>BAŞKA ÖĞRENCİLERE KARŞI ZORBACA DAVRANIŞLARDA BULUNMAK</u>

30. Okulda <u>diğer öğrencilere karşı</u> ne kadar sık zorbaca davranışlarda <u>bulundun</u> veya zorbaca davranan bir <u>grupta yer aldın</u>?

A Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmadım.
B Sadece bir veya iki kere
C Arada sırada
D Haftada bir
E Haftada birkaç kez

Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu?

	A hiç olmadı.	B bu dönem bir veya iki kez	C sadece iki veya üç kez	D ayda bir	E haftada yaklaşık birkaç kez
31. Kötü isimler taktım, kırıcı şekilde alay ettim.	A	B	C	D	E
32. Bilerek bir veya birkaç öğrenciyi olayların dışında tuttum, grubumuzu almadım, görmezden geldim.	A	B	C	D	E
33. Onu veya onları ittip kaktım, dövdüm ve tehdit ettim.	A	B	C	D	E
34. Bir veya birkaç öğrenciyle ilgili yalanlar söyledim, dedikodu yaptım ve başkalarının da onu veya onları sevmemesi için uğraştım.	A	B	C	D	E
35. Param vermeleri için tehdit ettim ,eşyalarını aldım veya eşyalarına zarar verdim.	A	B	C	D	E
36. Görünüşleri veya konuşmaları ile alay ettim.	A	B	C	D	E
37. Başka biçimlerde zorbaca davranışlarda bulundum.	A	B	C	D	E

Lütfen nasıl olduğunu belirtin ……

……
……

38. Başka öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunurken bunları tek başına mı yaptın, yoksa başka öğrencilerle birlikte mi?

A Bu dönem başka öğrencilere
B Genellikle tek başıma
C Genellikle bir veya iki kişi ile birlikte
D 3-8 kişi ile birlikte
E Genelde 8 ‘den fazla kişi ile

---

39. Son beş gün içinde okulda kaç kez diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya zorbaca davrananlara katıldın?(Hafta sonu hariç)

A Hiç bir zaman
B Bir kez
C İki kez
D Üç veya dört kez
E Beş veya altı kez

---

40. Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili seninle hiç öğretmenlerinden biri veya rehber öğretmenin konuştu mu?

A Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmadım.
B Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar.
C Evet, benimle bir veya iki kez konuştular.
D Evet, benimle birkaç kez konuştular.

---

41. Başka öğrencilere zorbaca davranmanla ilgili annen veya baban seninle konuştu mu?

A Okulda bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmadım.
B Hayır, benimle bu konuda konuşmadılar.
C Evet, benimle bir veya iki kez konuştular.
D Evet, benimle birkaç kez konuştular.

---

42. Sence, sınıfındaki öğrencilerden kaç kişi bu dönem diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunmuş veya bu davranışlara katılmıştır? (Eğer sen de zorbaca davranışlarda bulundun ise kendini de say)

A Hiç kimse
B 1 öğrenci
C 2 öğrenci
D 3 öğrenci
E 4 öğrenci
F 5 öğrenci
G 6 veya daha fazla kişi

43. Şimdi geçen dönem ki durumu düşün. Geçen dönem diğer öğrencilere karşı kaç kez zorbaca davranışta bulundun veya bu davranışlara katıldın?(Eylül ayından Şubat tatiline kadar)	A Diğerlerine karşı zorbaca davranışlarda bulunmadım. B Sadece bir veya iki kez C Arada sırada D Yaklaşık haftada bir E Haftada birkaç kez
44. Şimdi yine bu dönemi düşün. Kaç kez okula gidip gelirken diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulundun veya bu davranışlarda bulunanlara katıldın mı?	A Okula gidip gelirken hiç kimseye zorbaca Davranmadım. B Sadece bir veya iki kez C Arada sırada D Yaklaşık haftada bir E Haftada birkaç kez
45. Sence, diğer öğrencileri rahatsız etmek eğlenceli mi?	A Hayır, hiçbir zaman B Evet, nadiren C Arada sırada D Oldukça sık E Sık sık F Çok sık
46. Sence, sevmediğin bir çocuğa karşı zorbaca davranışlarda bulunabilir misin?	A Evet B Evet, belki C Bilmiyorum D Hayır, sanmıyorum E Hayır F Kesinlikle hayır
47. Başkalarına zorbaca davranan öğrenciler hakkında ne düşünüyorsun?	A Onları anlayabiliyorum. B Bilmiyorum. C Bunu yapmalarını anlamak zor. D Böyle yaptıklarında çok üzülüyorum.
48. Sınıfında kaç kız öğrenci var?	……..kız
49. Sınıfında kaç erkek öğrenci var?	……..erkek

Teşekkür Ederiz.

EK III

DAN OLWEUS'UN İZİN YAZISI

EK IV
İSTANBUL İL MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN İZİN YAZISI

EK V

ZORBACA DAVRANIŞLARIN ÖNLENMESİ

GRUP PROGRAMI

Programın Genel Amaçları:

Bu program ilköğretim 4, 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin kişilerin çeşitli duygularına karşı duyarlılık geliştirerek , çocuklar arasındaki zorbaca davranışları fark etmeleri, bu davranışlara dahil olan kişilerin duygularına karşı empati geliştirmeleri ve bu davranışların durdurulması ve engellenmesi için neler yapmaları gerektiğini öğrenmelerini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu genel amaç doğrultusunda programın temel hedefleri şunlardır:

Öğrencilerin;

(11) duyguları isimlendirmeleri ve ifade etmeleri;
(12) başkalarının sözlü veya sözsüz bir şekilde ifade ettiği duyguları tanımaları;
(13) kişiler arasında farklı bakış açıları olabileceğini örneklerle ifade etmeleri;
(14) “okulda güvenlik” kavramını tanımlamaları; kendilerini okulda güvende hissedebilmeleri için gerekli şartları sayabilmeleri;
(15) korku ile ilgili duygularını fark edip dile getirmeleri ve birbirleri ile paylaşmaları;
(16) zorbalık kavramını örneklerle tanımlamaları;
(17) zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını tanımlamaları
(18) zorbaca davranışların uzun süreli olumsuz etkileri olabileceğini belirtmeleri;
(19) zorbaca davranışlarla karşılaştıklarında neler yapabileceklerini söyleyebilmeleri ve bunu davranışlarına yansıtmaları;
(20) zorbalık sorununun engellenmesine yönelik grupça bir eylem planı geliştirmeleri ve uygulamaya koymaları

Programın uygulanışı sırasında yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmak için genel tartışma, oyun, küçük grup paylaşımı, ikili öğrenme, rol canlandırma, sanat etkinlikleri, hayal gücünü kullanma ve hareketi kullanma, grupla işbirliği içinde etkinlik planlama gibi eğitim yöntemleri kullanılmaktadır.

I. OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Tanışma ; “Zorbalık Eğilimi” ve “Zorbalıkla Başetme” anketlerinin öğrenciler tarafından doldurulması
2. Öğrencilerin grup programı ve yapılacak etkinlikler hakkında bilgilenmeleri
3. Grubun kurallarının gözden geçirilmesi
4. Öğrencilerin grup lideri ile kaynaşması ve gruptaki diğer çocuklarla ilgili olumlu duygular yaşaması

Uygulama Süreci:

1. *Grup liderinin kendini tanıtması ve anketlerin öğrenciler tarafından doldurulması*

*Grup lideri gruba kendini tanıtır. On hafta süre ile birlikte olacaklarını , birazdan bu birlikteliklerinin amacını kendilerine açıklayacağını ama daha önce kendilerinden “Arkadaşlık İlişkileri” başlıklı bir anketi doldurmalarını rica ettiğini söyler.

*Her öğrenciye birer anket formu dağıtılır. Ankete isim yazmamalarını ama bunun yerine bir rumuz yazmalarını ve bu rumuzu akıllarında tutmalarını söylenir. Bu ankete verilen cevapların başka kişilere açıklanmayacağı sadece grubun genel cevaplarının grup çalışmasının etkinliğini ölçmek için değerlendirileceği belirtilir.

*Anketin birinci sayfasındaki yönerge yüksek sesle öğrencilere okunur; çocuklar bu metni kendi anket formlarından içlerinden okuyarak takip ederler.

*Öğrencilerin anketin doldurulması ile ilgili soruları cevaplanır.

2. Grubun amacının ve etkinliklerin kısaca tanıtılması

*Anketler doldurulduktan sonra grup lideri grubun amacı ve etkinlikler ile ilgili şu açıklamayı yapar.

“On hafta boyunca sizlerle arkadaş ilişkilerinizi olumlu yönde geliştirmenize yardımcı olabilecek çalışmalar yapacağız. Bu çalışmalar sonunda özellikle arkadaşlarınızla anlaşmazlıklar yaşadığınız durumlarda daha sağlıklı çözüm yolları bulmayı öğreneceksiniz. Birlikteliğimiz boyunca grup tartışmaları ve sohbetler, bireysel veya grupla resim ve poster hazırlama, rol canlandırma , oyun oynama, bireysel veya grupla alıştırmalar yapma gibi teknikler kullanacağız.”

*Daha sonra varsa öğrencilerin soruları cevaplanır.

3. Grup kurallarının gözden geçirilmesi

*Grup lideri öğrencilere grup kuralları ile ilgili aşağıdaki açıklamayı yapar.

"Bu çalışma normal dersler gibi olmayacak . Örneğin, bu çalışmaların sonunda size notla bir değerlendirme yapılmayacak. Öte yanda diğer derslerdeki bazı sınıf kurallarınız bu çalışma saatleri için de geçerli. Örnek verecek olursak: Tıpkı diğer dersler gibi bu çalışmalara da ders zili girilecek ve çıkılacak. Ders saati boyunca özel bir neden olmadan sınıftan çıkılmayacak. Öte yanda çalışmalar sırasında etkinliklerin gerektirdiği gibi rahatça dolaşabilirsiniz.

Grubun diğer kuralları ise:

-Herkes rahatça görüşlerini ve duygularını söyleyebilir. Herkesin çalışmalara katılımı beklenir. Ama kimse etkinliklere katılması veya konuşması için zorlanmaz.

-Çalışmalar sırasında herkes birbirinin söylediklerini dinler; aynı görüşte olmasanız bile eleştiri yapılmaz veya alay edilmez.

-Grupta yaşanan bir rahatsızlık veya huzursuzluk varsa bu dile getirilir. Burada ve grup saati sırasında konuşulur ve halledilmeye çalışılır.

-Grup çalışmaları boyunca bazı küçük ödevler verilebilir. Bu ödevleri yapmanız arzu edilir ama kimse bunun için zorlanmaz.

-Grup içinde konuşulan kişi ile ilgili özel bilgiler , duygular grup içinde kalır. Başkalarına anlatılmaz. Öte yanda grup çalışmaları sırasında öğrendiğiniz bilgileri başkaları ile paylaşabilirsiniz."

*Daha sonra çocuklara kendilerinin eklemek istedikleri kurallar olup olmadığı sorulur. Varsa bu kurallar sınıfça tartışılır , hemfikir olunduğu takdirde kabul edilir.

4. Öğrencilerin grup lideri ile kaynaşması ve sınıftaki diğer öğrencilerle ilgili olumlu duygular yaşaması.

*Eğitsel Etkinlik: BİLGİ-İŞLEM -"Sıraya Girme"[1]

Amaç:

-Öğrencilerin hızlı bir şekilde birbirleri hakkında bilgi edinmelerini ve kaynaşmalarını sağlamak.

-Öğrencilerin birbirleri hakkındaki bilgileri değerlendirerek sıralama ve sınıflama yapma becerilerini geliştirmek

[1]Fluegelman, (1981: 139), "Data Processing" adlı oyundan uyarlanarak oluşturulmuştur.

Gerekli Materyal : Yok

Süreç :

Grup lideri belli bir kriter vererek öğrencilerin bu kritere göre sıraya girmelerini ister. Örneğin :

-Boy sırasına göre sıraya girmek.

-Göz rengine bakarak açıktan koyuya doğru sıraya girmek.

-Doğum günü tarihlerine göre (Ocak ayından başlayarak) sıraya girmek. Daha sonra çocuklar sıra ile doğum günlerini veya isimlerini yüksek sesle söylerler.

-İsimlerinin baş harfine göre alfabetik sıraya girmek. (Eğer “A” ile başlayan dört isim varsa, bu durumda ismin ikinci harfine göre sıraya girilir. Örneğin : Adnan, Ali, Ayla, Aziz gibi)

-Oyuna biraz yarışma sokmak için, grup yeterince büyükse, iki grup oluşturulur. Daha önce hangi grup sıraya -doğru olarak- girerse yarışı o grup kazanır.

Veya ,

Öğrenciler daha farklı kriterlere göre gruplar oluştururlar. Örneğin bu sıralama açıktan koyuya doğru göz rengine göre de yapılabilir.

*Grup lideri öğrencilerle tanışmaktan mutluluk duyduğunu ve keyifli ve yararlı bir birliktelik yaşacaklarına inandığını söyler ve oturum sonlandırılır.

2. OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin değişik duyguları isimlendirmelerine ve ifade etmelerine fırsat vermek
2. Öğrencilerde kendi içimizde yaşadığımız çeşitli duygular bulunduğuna ve bu duyguların hepsinin kabul edilir duygular olduğu bilincini geliştirmek
3. Öğrencilerin beden dili ile duygu ifade etmelerine ve başkalarının beden dilleri ile ifade ettikleri duyguları tanımalarına yardımcı olmak

Uygulama Süreci:

1. Duyguların isimlendirilmesi ve ifadesi

*Grup lideri öğrencilere bu günkü çalışmada duygular üzerinde durulacağını söyler; herkesin sıra ile bir duygu ismi söylemesini ister.

*Eğitsel Etkinlik **:** DUYGU SÖZLÜĞÜ[2]

Amaç: Öğrencilerin çizgi ve renk kullanarak duygularını ifade etmelerine yardımcı olmak

Gerekli Materyal: Boya kalemleri ve kağıtlar

Süreç:

Grup lideri her çocuğa ortadan ikiye katlanmış birer A4 kağıdı ve boya kalemleri dağıtır.

Öğrencilerin kağıdın bir yüzüne olumsuz bir duygunun öbür yüzüne ise bu duygunun tam tersi olan olumlu bir duygunun resmini çizmelerini istenir. Örneği: Üzüntü-sevinç, korku-cesaret, kıskançlık-güven, gibi…

Öğrenciler küçük gruplarda resimledikleri duyguların neler olduğunu arkadaşlarına anlatırlar. Grup lideri birbirlerine resmin açıklanmasına yardımcı olacak sorular sormaları için öğrencileri teşvik eder . “Bu bulutlar neyi temsil ediyor? Bu kuşu neden kırmızı çizdin? gibi

2. *İçimizdeki duyguların farkındalığı ve kabulü*

*Eğitsel Etkinlik: GÖNÜL KUŞU[3]

---

[2] Lahad ve Arkadaşları (2000a) seminerinde yer alan “Duygu Sözlüğü” etkinliğinden uyarlanmıştır.

[3] Lahad ve Arkadaşları (2000b) seminerinde yer alan “Ruhun Kuşu” etkinliğinden uyarlanmıştır. Gönül Kuşu” şiirinin tamamı için bakınız: Snunit (1997)

Amaç: Öğrencilerin

- İçimizde çok çeşitli duygular barındırabileceğimizi ve bu duyguların hepsinin kabul edilebilir duygular olduğunu fark etmelerini sağlamak
- Kendi içlerinde var olduğunu fark ettikleri önemli duyguları belirtmelerine fırsat vermek

Gerekli Materyal: Her öğrenciye birer adet "Gönül Kuşu" formu, boya kalemleri

Süreç:

Grup lideri öğrencilere Sununit Mihal'in "Gönül Kuşu" isimli şiirinden bir bölüm okur.

Her öğrenciye bir adet "Gönül Kuşu" formu ve boya kalemleri dağıtılır.

Öğrencilere şu yönerge verilir: "Hayalinizde gönül kuşunuzun içindeki çekmeceleri teker teker açın. Bu çekmecelerin içine bakın- bulduklarınızın ya resmini yapın ya da yazın."

Öğrenciler isterlerse gönül kuşlarını boyayabilecekleri de söylenir.

Öğrenciler çizdikleri çekmeceleri ve içinde neler olduğunu isterlerse arkadaşları ile paylaşırlar.

3. Beden dili ile duygu ifadesi

*Eğitsel Etkinlik: SESSİZ FİLMLE DUYGULAR[4]

Amaç: Öğrencilerin beden dili ile duygu ifade etmelerine ve başkalarının beden dilleri ile ifade ettikleri duyguları fark etmeline yardımcı olmak

Gerekli Materyal: Üzerinde duygu sözcükleri yazılı olan kağıtçıklar

Süreç:

Grup lideri öğrencilere sessiz film oynayacaklarını ama bu kez bazı duyguları canlandıracaklarını söyler. Gönüllü öğrenciler sıra ile sınıfın önüne gelir, grup liderinin elindeki kağıtçıklardan bir tane seçerler ve kağıtta yazılı olan duyguyu canlandırırlar. Sınıfın geri kalanı canlandırılan duyguların ne olduğunu bulmaya çalışırlar.

*Grup lideri bu oturumun amaçlarını bir kez daha özetler ve bu oturum boyunca yaptıkları etkinlikler hakkında neler hissettiklerini sorar. Her insanın değişik durumlarda değişik duygular yaşayabileceğini, bu duyguların hepsinin normal olduğunu, duygularımızı sözcüklerle, bedenimizle ve sanat aracılığıyla ifade edilebileceğini anlatır. Öğrencilere bin hafta boyunca hem kendi duygularını ham de başka kişilerin duygularını fark etmeye çalışmalarını ister ve oturumu kapatır.

[4] Bu etkinlik herkesçe bilinen "Sessiz Film" oyunundan esinlenilmiştir.

3. OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin kişilerin benzer durumlarda farklı duygular yaşayabileceğini fark etmelerini sağlamak
2. Öğrencilerin aynı durumlarla ilgili farklı bakış açıları olabileceğini ve bu farklılıkların nasıl çatışmalara yol açabileceği anlamalarına yardımcı olmak

Uygulama Süreci:

1. Duygular ve bakış açıları arasındaki farklılıkların anlaşılması

*Grup lideri geçen hafta yapılan etkinlikleri hatırlatır. Bir hafta boyunca duygularla ilgili gözlemlerini paylaşmak isteyen olup olmadığını sorar. Bu hafta aynı durumlarda, bu durumun içinde olan kişilerin olayı farklı farklı algılayabileceğin, farklı duygular yaşayabileceklerini ve bu oturumda bu konu ile ilgili bir etkinlik yapılacağını söyler.

*Eğitsel Etkinlik: HERKESİN GÖRÜŞÜ KENDİNE GÖRE[5]

Amaç: Öğrencilerin aynı durumlarla ilgili farklı bakış açıları olabileceğini ve bu farklılıkların nasıl çatışmalara yol açabileceği fark etmelerini sağlamak.

Gerekli Materyal : Kalem , kağıt ve boyalar

Süreç:

Grup lideri öğrencilere "Mağdur" kelimesinin anlamını sorar. Mağdurun bu uygulamada kullanılan anlamı "Kötü davranışa uğramış, istismar edilmiş, bir şeyden dolayı zorluk çeken" dir.

Grup lideri "Zavallı Mağdur Kurt " hikayesini okur. Hikayeden sonra öğrencileri aşağıdaki sorularla yönlendirerek bir tartışma sürdürür:

-"Kırmızı Başlıklı Kız" hikayesini çocukken okuduğunuzda kurtla ilgili duygularınızı hatırlıyor musunuz?

-Kurtla ilgili şu anda neler hissediyorsunuz?

-Kırmızı başlıklı kız, büyükannesi ve avcı ile ilgili duygularınız değişti mi?

-Kendi yaşantınızda da bir durum veya kişi ile kesin olarak hissettiğiniz duygular, onları tanıdıktan veya onların görüşlerini dinledikten sonra değişti mi? Kim örnek vermek ister?

-Bu hikayenin amacı neydi?

Öğrencileri gruplara ayrılır ve bir başka hikayeden bir hikaye kahramanı seçerek hikayeyi onun ağzından ama bilinen gerçekleri değiştirerek anlatmaları istenir. Örneğin: Sindirella, Pamuk Prenses, Jack ve Fasulye Ağacı gibi masallar. İsteyen gruplar bu masalı resim kağıdına resimle de çizebilirler.

Öğrencilerin hikayeleri bütün sınıfla paylaşılır.

Bu etkinliğin sonunda "paylaşım çemberleri" oluşturarak öğrencilerin aşağıdaki konularda paylaşım yapmalarını istenebilir: "Biri benim bakış aşımı yanlış anlamıştı.", "Ben bir keresinde bir başkasının bakış açısını yanlış anlamıştım."

*Grup lideri bu oturumun amacını bir kez daha özetler ve öğrencilere bu oturumdaki etkinlikle ilgili neler hissettiklerini sorar ve oturumu sona erdirir.

---

[5] Bu etkinlik Shilling 'in (1999:132-133) kitabındaki "Everyone's Got a Point of View" başlıklı

4. OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin “okulda güvenlik” kavramını tanımlamalarını sağlamak
2. Öğrencilerin kendilerini okulda güvende hissedebilmelerinin önemini ve bunun şartlarını fark etmelerine yardımcı olmak
3. Öğrencilerin okuldaki haklarını gözden geçirmelerine fırsat vermek

Uygulama süreci:

1 ve 2 . Okulda güvenlik kavramının ve okulda güvende hissetmek için gerekli koşulların gözden geçirilmesi

*Grup lideri geçen haftaki uygulamaları hatırlatır. Bu hatanın konusunun güven duygusu

olduğunu ve özellikle okulda kendilerini güvende hissetmek üzerinde durulacağını söyler.

*Eğitsel Etkinlik: BENİM OKULUM/SINIFIM SICAK BİR YER

Amaç:

-Öğrencilere kendi sınıfları ve okulları ile ilgili duygularını ifade etme fırsatı vermek.

-Öğrencilerin okulda kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan faktörleri gözden geçirmelerini sağlamak

Gerekli Materyal: Büyük bir resim kartonu

Süreç:

Grup lideri öğrencilere şu soruları sorar: Okula istekle gelmenizi ne sağlıyor? Bu okulu neden seviyorsunuz? Okulda kendinizi iyi hissetmenizi ne/kimler sağlıyor? Olumsuz duygular dile getiren olursa bu öğrencileri de dinlenir.

---

etkinliğinden alınmıştır.

Öğrencilerin sınıfa girdiklerinde kendilerini iyi hissetmelerini sağlayan şeylerin ne olduğunu saymalarını istenir. Olumsuz duyguları olan öğrencilere sizi neler/kimler okula karşı daha sıcak duygular beslemenizi sağlayabilirdi diye sorulur.

Her öğrenciden bir kağıda içinden dumanlar çıkan bir baca resmi çizmeleri ve bacadan çıkan sıcak dumanların içine sınıfları ile ilgili hissettikleri olumlu duyguları ve düşüncelerini yazmalarını istenir. Yazdıklarını arkadaşları ile paylaşmalarına fırsat verilir.

Öğrencilere büyük bir resim kartonu verilir. Bu kartona büyük bir baca ve duman resmi çizmeleri ve sınıflarını/okullarını daha da sıcak yapabilecek şeylerin neler olabileceğini düşünüp, dumanların içine yazmalarını istenir.

3.Öğrenci haklarının gözden geçirilmesi

*Grup lideri tahtaya büyük harflerle “ÖĞRENCİ HAKLARI “ yazar. Öğrencilere öğrencilerin ne gibi hakları olabileceğini sorar. Eğer öğrenciler cevap vermede zorlanırlarsa , ilk birkaç hakkı grup lideri yazar. Daha sonra öğrencilerin önerilerini alır.

-Okula devam etme hakkı
-Okulda ve sınıfımda kendimi her zaman güvende hissetme hakkı
-Arkadaşlarım tarafından alay edilmemeyi isteme hakkı
-Kötü isimler takılmama hakkı
-Eşit davranış görme hakkı
-İyi yapabildiğim şeyleri gösterebilme hakkı
-Dayak yememe, iyi davranış görme hakkı
-Arkadaşlarımla oynayabilme hakkı
-Görüşlerimi dile getirme hakkı
-Yardım isteme ve yardım görme hakkı
-İstemediğim oyunlara katılmama hakkı
-Bazı şeyleri iyi yapamama hakkı
-Hayır diyebilme hakkı
-Kendimi savunma hakkı
-.....
-.....
-.....

*Grup lideri oturum sırasında söylenenlerin özetini yapar ve oturumu kapatır.

5.OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin korku ile ilgili duygularını dile getirmelerine ve birbirleri ile paylaşmalarına fırsat sağlamak
2. Öğrencilerin korkuları ile ilişkili diğer duyguları fark etmelerini sağlamak

Uygulama Süreci:

1. *Korku ile ilgili duyguların gözden geçirilmesi*

   *Grup lideri geçen oturumda yapılan etkinlikleri hatırlatır ve bu oturumda özellikle korku ve çaresizlik duyguları üzerinde durulacağını ve bu duygulara yol açabilen olaylar hakkında konuşulacağını söyler.

   *Eğitsel Etkinlik: KAÇAN ÇOCUK[6]

Amaç:

-Öğrencilerin korku ile ilgili duygularına açıklık getirmek.

-Birbirlerinin ihtiyaçlarını anlamaları ve empati duygularını geliştirmek

Gerekli Materyal :Her öğrenciye birer adet “Kaçan Çocuk” formu, Boya kalemleri.

Süreç:

Çalışmaya başlamadan önce çocuklarla korkma üzerinde konuşulur. Korkuların gerçek veya hayali bir nedene dayanabileceğini açıklanır.

Her çocuğa ortasında korku ile kaçan bir çocuk resmi bulunan “Kaçan Çocuk” formları dağıtılır. Bu çocuğun neden korktuğunu ve kaçtığını düşünmeleri ve kağıdın sol yanına bunu çizmeleri istenir. Bu korku gerçek bir nedene dayanabilir veya hayali bir nedeni olabilir.

---

[6] Bu etkinlik Jane Dossick ve Eugene Shea’nın (1988:105-106) kitabındaki “Running Away” isimli etkinlikten uyarlanmıştır.

Çocuklar resimlerini birbirlerine gösterirler ve resimdeki çocuğun neden korktuğunu anlatırlar. Kendilerinin de resimdeki çocuğun korktuğu şeyden korkup korkmadıklarını anlatırlar.

Daha sonra grup korkularla başa çıkma yolları üzerinde konuşulur. Korktuklarında kendilerini neyin, kimin, nasıl rahatlattığını paylaşırlar.

Daha sonra her çocuk kendi önündeki kağıdın sol tarafına kaçan çocuğun korkularından arınacağı ve onu rahatlatacak bir kişi, yer veya etkinliğin resmini çizer. Çizdiklerini arkadaşları ile paylaşır.

2. Korku ile ilişkili diğer duyguların fark edilmesi

*Eğitsel Etkinlik: KORKU İLE BAĞLANTILI DUYGULAR[7]

Amaç:

- Öğrencilerin korkuları ile ilişkili diğer duyguları fark etmelerini sağlamak

Süreç:

Grup lideri tahtaya bir buz dağı çizer ve buzdağının su yüzünde bulunan kısmının içine “Korku” yazar. Daha sonra öğrencilere şu açıklamalarda bulunur. “Bizi korkutan bir durumla karşılaştığımızda korku duygusu yaşarız. Ama bu duygunun öncesinde veya sonrasında ya da korktuğumuz sırada hissettiğimiz başka duygular da bulunabilir. Şimdi yine sessiz film oynayacağız ama bu kez gönüllüler korktuğumuzda hissettiğimiz başka duyguları canlandıracaklar ve diğerleri de bu duyguları tahmin etmeye çalışacaklar.” Gönüllü öğrenciler sıra ile sınıfın önüne gelir, korku ile bağlantılı olabileceğini düşündükleri bir duyguyu canlandırırlar. Sınıfın geri kalanı canlandırılan duyguların ne olduğunu bulmaya çalışırlar. Bu duyguların isimleri tahtadaki buzdağının suyun altındaki kısmının içine yazılır.

*Grup lideri öğrencilerle birlikte bu oturumda neler öğrenildiğinin bir özetini yapar ve oturumu sonlandırır.

[7] Bu etkinlik araştırmacı tarafından herkesçe bilinen “Sessiz Film” oyunundan esinlenerek geliştirilmiştir. Etkinlikte yer alan buzdağı benzetmesi YÖRET İletişim Becerileri Eğitici Eğitimi’nde kullanılan bir benzetmeden yararlanılmıştır.

6. OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin zorbalık kavramını anlamalarına yardımcı olmak
2. Öğrencilerin zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını fark etmelerine ve empati duygusu geliştirmelerine yardımcı olmak
3. Öğrencilerin zorbaca davranışların uzun süreli olumsuz etkileri olabileceğini fark etmelerini sağlamak.

Uygulama Süreci:

1. Zorbalık kavramının anlaşılması

*Grup lideri bir önceki oturumun özetini yapar ve bu oturumda korku ve korku ile bağlantılı duygulara yol açabilecek bazı durumların ele alınacağını söyler.

*****Grup lideri daha önceki okul yaşamlarında zorbalığa uğramak gibi bir sorun yaşamış veya böyle bir duruma şahit olmuş öğrencilerin yazdığı anıları öğrencilere –yazanın ismini belirtmeksizin okur. Öğrencilere bu anılarda neler olup bittiğini sorar. Öğrencilerin cevapları alındıktan sonra "Bu hikayelerde anlatılan durumlara benzer olaylar size tanıdık geldi mi? Siz veya tanıdığınız başka kişiler böyle bir sorunla karşılaştılar mı?" diye sorar ve öğrencilerden zorbalığın tanımını yapmalarını ister. Verilen tanımları tahtaya yazar. Daha sonra zorbalığın tanımını şöyle yapar:

"Bir kişi, düzenli olarak ve bir süre boyunca, bir veya daha fazla kişinin olumsuz davranışlarına maruz kaldığında zorbalığa uğramış olur. Eğer bir kişi istemli olarak bir diğer kişiye acı verir veya acı vermeyi, yaralamayı ya da rahatsız etmeyi dener ise bu bir

olumsuz davranıştır ve bu tanımda belirtilen aslında saldırganca bir davranıştır. Olumsuz davranışlar sözlü olarak sürdürülebilir; örneğin, tehdit etme, alay etme, isim takma, hakaret etme... Eğer bir kişi diğerini iter, vurur, tekmeler, ısırır, çimdikler veya yumruklarsa fiziksel temas yolu ile olumsuz davranışta bulunmuş olur. Sözel veya fiziksel temasta bulunmadan da olumsuz davranışta bulunmak mümkündür. Örneğin birinin arkasından veya suratına çirkin el ve yüz hareketleri yapmak, birisini istemli olarak akran grubundan dışlamak, diğer kişinin isteklerini yerine getirmeyi reddetmek gibi ."

Grup lideri bu tanımın ardından zorbalıkla ilgili şu açıklamaları yapar: Zorbalık güçlünün güçsüzü ezmesi şeklindedir. "Zorba" yı heyecan, güç, eğlenme veya para ya da eşya almak gibi ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının ihtiyaç ve haklarını dikkate almadan başka kişilere zarar veren davranışlarda bulunan kişi veya grup olarak, "mağdur" u ise başkalarının davranışlarından zarar gören ve zarar veren bu davranışlara karşı koyacak veya durduracak beceri, statü veya kaynaklara sahip olmayan kişi veya grup olarak tanımlayabiliriz." Grup lideri fiziksel veya psikolojik olarak aşağı yukarı aynı güçte iki çocuğun münakaşa etmeleri veya dövüşmelerini – her ne kadar saldırgan bir davranış olsa da- zorbalık olarak tanımlanmaması gerektiğini vurgular. Olumsuz davranışlara maruz kalan çocuk eğer kendini koruyamıyor veya bir şekilde zorbaca davranan çocuklara karşı çaresiz hissediyorsa bu durum zorbalıktır. Grup lideri ayrıca zorbalığın bir süre devam eden ve tekrarlanan kötü davranışlar olduğunu, bir kerelik veya şaka amaçlı alay etmenin zorbalık sayılamayacağını belirtir.

Grup lideri varsa öğrencilerin zorbalıkla ilgili düşüncelerini ve gözlemlerini paylaşmalarına izin verir.

2. Zorbalığa uğrayan kişilerin duygularını fark edilmesi ve empati geliştirme

Eğitsel Etkinlik: UYDURMA DİL[8]

Amaç : Çocukların drama yolu ile duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlamak.

Gerekli Materyal: Yok

Süreç :

Grup lideri öğrencilere uydurma bir dil kullanarak bir oyun oynayacaklarını söyler. İki gönüllüye ihtiyaç duyulduğunu söyler.

Gönüllü öğrencilerden birinin dilimizi bilmeyen, öğrencilerin okulunda misafir öğrenci olarak bulunan yabancı bir çocuk rolünü oynaması istenir. Bu çocuk Hintli, Çinli, Fransız veya öğrencilerin tercih edeceği Türkçe konuşamayan ama dilimizi anlayan

[8] Bu etkinlik Lyn Pears' ın (1995) kitabındaki "Gibberish" isimli oyundan uyarlanmıştır.

bir karakter olabilir. Bu kişi dilimizi konuşamadığı için anlamsız bir dilde anlamsız sözcükler kullanarak konuşur. Bir başka çocuk bu dili bilen bir kişi rolünü üstlenir ve o yabancının söylediklerini arkadaşlarına tercüme eder. İstenirse diğer çocuklar , saçma sözcüklerle konuşan yabancıya sorular sorabilirler. Tercüman çeviriyormuş gibi yapar. Bu yabancı öğrenci bu okulda bulunduğu süre içinde bazı öğrencilerin sürekli zorbaca davranışlarına uğramaktadır ve tercüman rolünü üstlenen öğrenciye bu sorunu ile ilgili duygularını anlatmaktadır.

Rol canlandırma tamamlandığında grup lideri bunun bir rol olduğunu ve artık herkesin tekrar kendisi olduğunu vurgular.

3. Zorbalığın uzun süreli etkilerinin fark edilmesi

*Eğitsel Etkinlik: ZORBALIKTAN 20 YIL SONRA[9]

Amaç: Öğrencilerin zorbaca davranışların uzun süreli olumsuz etkileri olabileceğini fark etmelerini sağlamak.

Gerekli Materyal: Yok

Süreç:

Üç gönüllü öğrenci seçilir . Bu öğrencilerden 30 yaşlarında üç yetişkini canlandırmaları istenir. Bu üç kişi ilk okul veya orta okulda aynı sınıfta okumuşlardır. Üç öğrenciden biri , içlerinden bir diğerine okul yaşantıları boyunca zorbaca davranışlarda bulunmuştur ve üçüncü kişi ise bu davranışlara şahit olmuştur. Artık yetişkin olan bu üç kişi , uzun yıllar sonra ilk defa bir parkta, lokantada veya öğrencilerin tercih edeceği bir mekanda karşılaşırlar ve okul günlerinden konuşmaya başlarlar.

Gönüllü öğrenciler canlandırmalarını bitirdiğinde öğretmen kendilerine teşekkür eder ve öğrencileri rolden çıkararak, bunun bir rol olduğunu ama artık tekrar kendileri olduğunu

(gerekirse isimlerini de söyleyerek) söyler.

***** Grup lideri öğrencilere neden bazı kişilerin zorbaca davrandığını sorar. Öğrencilerin görüşleri (kendini güçlü hissetmek için, popüler olmak için, dikkat çekmek için, evde sorunlar yaşadığı için acısını başkalarından çıkarmak, zorba çocuklara özenip onları taklit etmek gibi) tahtaya yazılır

*****Grup lideri bu oturumda zorbaca davranışlarla ilgili dile getirilen duyguları özetler; bu sorunla baş etmenin mümkün olduğunu ve daha sonraki oturumlarda bu davranışlar karşısında neler yapılabileceğini ele alacaklarını söyler ve oturumu sonlandırır.

7.OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin zorbaca davranışlarla karşılaştıkların neler yapabileceklerini öğrenmelerini sağlamak
2. Öğrencilerin zorbaca davranışlara şahit olduklarında neler yapabileceklerini öğrenmelerini sağlamak

Uygulama Süreci

*****Grup lideri geçen oturumda yapılan zorbalık tanımını ve zorbalık davranışlarının neler olduğunu hatırlatır. Bu oturumda zorbaca davranışlara uğrayan veya başkalarına zorbaca davranıldığına şahit olan kişilerin neler yapabileceğini konuşacaklarını bildirir.

1. Zorbaca davranışlara uğrayan bir kişinin neler yapabileceğinin öğrenilmesi[10]

*Grup lideri öğrencilere aşağıdakilere benzer hikayeler verip bu durumlardaki zorbalığa uğrayan çocuklara nasıl davranmaları konusunda ne gibi önerilerde bulunabileceklerini sorar:

"Sami uzun boylu zayıf bir çocuktu. Bir gün elinde güzel bir dergi ile okula geldi. Sınıfta dergiyi okurkan Can isimli bir çocuk dergiyi Sami'nin elinden çekip aldı ve bir resme bakmaya başladı. Sami Can'a kızdı ve dergisini geri istedi. Can "Ne kıymetli dergin

---

[9] Bu etkinlik araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

[10] Bu oturumda kullanılan canlandırma senaryoları ve müdahale önerileri için Besag (1992), Sharp ve arkadaşları
(1995), Wilczenki ve arkadaşları (1995), Garrity ve arkadaşları (1994) 'nın eserlerinden yararlanılmıştır.

varmış çatlak leylek dedi. O günden sonra Can ve birkaç arkadaşı Sami'yi "Çatlak Leylek" diye çağırmaya başladılar."

"Nil sınıfta yalnız bir kızdı. Arkadaşları onu oyunlarına almazdı. Hiçbir partiye davet edilmezdi. Sınıfta varlığı ile yokluğu belli olmazdı. Sorulmadıkça konuşmazdı."

"Ali "r" harflerini söyleyemezdi ve bazı çocuklar o ne zaman konuşsa taklidini yapar onunla alay ederlerdi."

"Ahmet ne zaman okulun arka bahçesine gitse bazı büyük çocuklar ona çelme takıp düşürürler veya ona omuz atarak bahçenin dışına çıkmasını söylerlerdi."

*Grup lideri öğrencilerin önerilerini tahtaya yazar.

-Yardım İstemek : O durumda etrafta bulunan veya bir yakın arkadaştan ya da bir yetişkinden yardım istemek.

-Kendini Savunmak- Sakin ve kararlı bir şekilde davranışın durdurulmasını istemek veya "Hayır" demek.

-Mizaha başvurmak- Yapılan alaylar veya şakalara katılmak . "Evet, dört gözüm bu nedenle sizden iki kat iyi görüyorum." gibi.

-Uzaklaşmak veya umursamamak: Yapılan bazı şakaları veya davranışları görmemezlikten, duymamazlıktan gelmek veya özellikle fiziksel olarak tehlike yaratabilecek durumlarda o ortamdan uzaklaşmak.

-Kendi kendine olumlu mesaj vermek: Söylenen şeyleri kendi kendine kabullenmemek "Bana aptal diyor ama ben aptal olmadığımı biliyorum." gibi.

*Grup lideri özellikle "zorbalık durumlarını bir yetişkine haber vermek veya anlatmak " önerisini üzerinde durur . Bu durumları haber etmenin müzevir veya muhbir ya da ispiyoncu olmak anlamına gelmeyeceğini, yetişkinlerin böylesi durumlarda kişiye daha fazla zarar gelmeden ne yapmaları gerektiğini bileceklerini vurgular. Nasıl ki okul dışında bir kişi kendisinden zorla para almak isteyen veya kendisine zarar vermek isteyen bir kişi veya kişileri güvenlik güçlerine bildiriyorsa, okulda da kişinin güvende hissetme hakkını elinden olan kişilerin okuldaki öğretmen, yönetici veya danışman rehberlere ya da evde ana babalara haber vermesi gerektiğini söyler.

2. Zorbaca davranışlara şahit olunduğunda neler yapabileceğinin öğrenilmesi

*Grup lideri zorbalık olaylarının genellikle başka kişiler önünde yapıldığını ve sıklıkla bu olaylara şahit olanların ya olaya müdahale etmediklerini ya da zorbalara katıldıklarını hatırlatır. Örneğin bir kişi bir diğer kişi ile alay ettiğinde bütün sınıfın buna gülmesi gibi. Grup lideri sınıfa böyle olaylara şahit olan kişilerin yapabileceklerinin neler olduğunu sorar ve öğrencilerin önerileri tahtaya yazılır.

-Zorbayı durdurmak,

-Mağdura yardımcı olmak,

-Olayı bir yetişkine haber etmek gibi.

*Öğrencilere aşağıdakilere benzer durumlar verilir ve gönüllü öğrenciler önce zorbalık durumunu canlandırırlar. Daha sonra sınıfta bu durumda hem mağdur hem de şahit olan kişilerin neler yapabileceği tartışılır ve önerilere göre durum yeniden canlandırılır:

"Beden salonunda bir çocuk , şişman olan ve oynanan oyunu iyi bilmeyen bir öğrenciye
"Hadi bakalım şişko şu oyundan çık, oyunumuzu bozuyorsun" derler ve diğer çocuklarda buna gülerler." İkinci canlandırmada öğrencilerden biri veya birkaç kişi zorbaca davranan çocuklara yaptıklarının hoş olmadığını söylerler, şişman çocuğu oyuna alırlar ve oyunun nasıl oynanacağını hep birlikte ona gösterirler.

"Otobüs durağında bekleyen üç çocuktan biri , bir diğer çocuğu sürekli caddeye doğru iter. Üçüncü çocuk bu olayı gördüğü halde hiç bir şey yapmaz." İkinci canlandırmada üçüncü çocuk zorbaca davranan çocuğa yaptığının tehlikeli bir şey olduğunu ve eğer böyle yapmaya devam ederse bunu bir öğretmene anlatacaklarını söyler.

"Bir çocuk arkadaşına diğer çocuklar onun "uyuz" (veya "sinir ya da "aptal") olduğunu söylediklerini , bu nedenle onunla arkadaşlık etmeyeceğini söyler. Bunu duyan üçüncü bir çocuk hiçbir şey söylemez." İkinci canlandırmada üçüncü çocuk arkadaşına " Sence de öyle mi? Eğer diğerleri arkadaşımıza haksızlık ediyorlarsa sen de haksızlık etmeli misin? der.

"Okul tuvaletinde iki çocuk küçük bir çocuktan zorla para isterler. Bunu tuvalete giren bir öğrenci görür. Zorba çocuklar yeni gelen öğrenciye dönerek çenesini sıkı tutmasını aksi takdirle başının derde gireceğini söylerler. " İkinci canlandırmada yeni gelen çocuk mağdura onlara para vermemesini söyler ve onu da alıp tuvaletten dışarı çıkarlar. Gerekirse durumu bir öğretmene bildirirler.

*İstenirse öğrencilerin önerdiği durumlar da canlandırılır. Her canlandırmadan sonra grup lideri rol yapan öğrencilere teşekkür eder ve bunun bir rol olduğunu ve artık bu rolden çıktıklarını hatırlatır.

*Oturumun sonunda grup lideri bütün sınıfı bir araya toplar , her kes ellerini birbirinin üzerine koyar ve hep birlikte bir grup sözü verirler:

"Zorbalık yapmayacağız. Zorba davrananları durduracağız . Hiçbir arkadaşımızı yalnız ve çaresiz bırakmayacağız."

8.OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrenciler arasında grup birliği oluşturarak, sosyal sorumluluk alma bilinci geliştirmelerini sağlamak
2. Öğrencilerin zorbalık sorununun engellenmesine yönelik bir eylem planı geliştirmelerine ve uygulamaya koymalarına yardımcı olmak

Uygulama Süreci:

1. *Grup birliği ve sosyal sorumluluk alma bilincinin geliştirilmesi*

   *Grup lideri geçen oturumun kısa bir özetini yapar ve öğrencilerin geçen oturumun sonunda verdikleri sözü hatırlamalarını ister ve herhangi bir açıklama yapmadan ilk oturumun eğitsel etkinliğine geçer.

   *Eğitsel Etkinlik : DEĞİŞİKLİK YARATMAK[11]

Amaç: Öğrencilerin başkalarının hayatında küçük de olsa bir değişiklik yaratabileceklerini ve başkalarının onlar için yaptıkları olumlu katkıları fark etmeleri sağlamak

[11] Bu etkinlikte kullanılan hikaye Canfield ve Hansen'in (1993) in kitabından derlenmiştir.

Gerekli Materyal: Her öğrenci için bir adet “Deniz Yıldızı” formu, boya kalemleri

Süreç:

Grup lideri öğrencilere aşağıdaki hikayeyi okur:

Bir arkadaşım bir gün okyanus kıyısında kurulmuş ücra bir Meksika köyünün uçsuz bucaksız ve ıssız sahilinde yürümektedir. Yürüyüşünü sürdürürken uzaktan bir adam görür. Yakınlaştıkça bu adamın köylülerden biri olduğunu fark eder. Köylü sık sık yere eğilmekte, yerden bir şeyler almakta ve okyanusa atmaktadır ve bu davranışı tekrar tekrar sürdürür.

Arkadaşım adama iyice yaklaştığında sahile sürüklenmiş deniz yıldızlarını tek tek yerden alıp suya geri fırlattığını görür.

Arkadaşımın kafası karışır. Adama doğru yürür ve “Günaydın dostum “ der. “Ne yaptığını çok merak ettim.”

“Deniz yıldızlarını denize atıyorum” der adam.”Gördüğünüz gibi gündüz sular geri çekildiği için bütün deniz yıldızları sahilde kalmış. Eğer onları denize geri atmazsam, sudan oksijen alamazlar ve güneşten kuruyarak ölürler.”

“Anlıyorum” der arkadaşım. “Fakat bu sahilde binlerce deniz yıldızı var. Her birini tek tek suya atabilmen mümkün değil. Ayrıca bu dünyada yüzlerce sahilde böyle milyonlarca deniz yıldızı var. Senin bu yaptığın ne fark eder ki?”

Köylü gülümser, yerden bir deniz yıldızı daha alır ve okyanusa fırlatır ve arkadaşıma dönüp “Bunun için fark etti!” der.

Öğrencilere hikayeden ne anladıklarını söylemeleri istenir. Daha sonra birinin hayatında olumlu bir katkıda bulunmak veya olumlu bir değişiklik yaratmanın ne olduğu sorulur. Örnekler verilir. Örneğin: çok üzgün olan bir arkadaşınızı rahatlatmak, hasta bir arkadaşınızı ziyaret ederek neşelendirmek, bir derste zorluk çeken bir arkadaşınıza dersi anlatarak daha iyi not almasını sağlamak, misafir geleceği bir gün annenize yardımcı olarak yorgunluğunu azaltmak gibi. Öğrencilerin kendi örneklerini vermeleri istenir.

Deniz yıldızı formlarını dağıtılır. Öğrencilere şu yönergeleri verebilirsiniz:

“Kimlerin hayatında küçük de olsa bir değişiklik yarattınız?” “Kimler sizin hayatınızda küçük de olsa bir değişiklik yarattı?”

“Kimlerin hayatında küçük de olsa bir değişiklik yaratabilirsiniz? Bunu nasıl yaparsınız?”

Öğrencilerinden yıldızın her köşesine birer örnek yazmaya çalışmalarını ve deniz yıldızlarını içlerinden geldiği gibi boyamaları istenir.

Öğrencilerin örneklerini arkadaşları ile paylaşmalarını istenir.

2. *Zorbalık sorununun engellenmesine yönelik bir eylem planı geliştirmesi ve uygulamaya*

konması

*Grup lideri öğrencilere 4. Oturumdaki “Benim Okulum/Sınıfım Sıcak Bir Yer” etkinliğini hatırlatıp, zorbalık sorunu ile ilgili sınıfça okulda küçük de olsa bir değişiklik yaratabileceklerini söyler. Bunun için sınıfça “BU OKULDA ZORBALIĞA YER VERMEYELİM” kampanyası başlatmayı önerir. Bu kampanyanın nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda beyin fırtınası yapılır. (Böyle bir kampanya için her grup lideri öğrencileri ile farklı bir yöntem kararlaştırabilir. Burada okul panosu hazırlama önerisi ele alınmıştır)

*Okulda kampanya ile ilgili ilgi uyandırmak için bu oturumda boyanan deniz yıldızları tek

tek kesilir ve yaklaşık bir buçuk metre eninde ve bir metre boyunda kahverengi paket kağıdına bu yıldızlar yapıştırılır. Öğrenciler bu kağıdın boş kalan yerlerine deniz dalgaları, bulutlar, güneş ve kuşlar çizerler ve bir poster oluşturulur. Renkli kalemlerle bu posterin üstüne “SİZ DE BİR DEĞİŞİKLİK YAPABİLİRSİNİZ” cümlesi yazılır.

*Okul yönetiminden izin alınarak hazırlanan poster okulun öğrencilerin sık geçtiği bir

mekandaki bir panoya asılır. Bir hafta boyunca bu posterin panoda kalması ve diğer sınıflardaki öğrencilerin ilgisini çekmek için bu posterin hangi amaçla hazırlandığının başka öğrencilere söylenmemesi kararlaştırılır.

*****Grup lideri öğrencilere iki oturum daha birlikte olacaklarını ve daha sonra çalışmaların tamamlanacağını hatırlatarak oturumu sonlandırır.

9.OTURUM

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin okullarında zorbalık sorunu ile ilgili farkındalık geliştirilmesi ve engellenmesi konusunda ortak sorumluluk almaları ve eyleme geçmelerini sağlamak

Oturum Süreci:

*Grup lideri öğrencilere geçen oturumdan bu yana hazırladıkları posterle ilgili herhangi bir tepki alıp almadıklarını sorar. Bu oturumda doğrudan zorbalıkla ilgili bir poster hazırlanmasını önerir. Öğrencilerle bu posterin nasıl hazırlanacağı tartışılır. Grup lideri öğrencilere zorbalık sorununa dahil olan tarafların –zorba, mağdur ve seyirciler- neler hissediyor olabileceklerini resimlenmesi , ayrıca zorbalığı durdurmak için yapılabileceklerin yazılması önerisinde bulunur.

Zorba, mağdur ve seyircinin duygularına ilişkin grup resimleri yapılmadan önce oturuma bir hareketlilik getirmek amacıyla öğrenciler gruplarını oluşturmak için bir oyun oynarlar.

*Eğitsel Etkinlik: SAYISAL DOSTLARIMIZI BULMA[12]

Amaç : Çocukların birbirleri ile kaynaşmalarını sağlamak.

Gerekli Materyal : Yok

Süreç : Bu oyun başından sonuna konuşulmadan oynanır. Oyunun başında grup lideri öğrencilere şu yönergeyi verir.

"Gözlerinizi kapayın. Kendinizi rahat bırakın . Biraz sonra sayısal olarak sizle aynı sezgilere sahip dostlarınızı bulacaksınız. Şimdi… rahatlayın…derin bir nefes alın...bir nefes daha alın. Bir , iki veya üç sayılarından birini seçin. Seçtiğiniz sayıyı aklınızda tutun ve değiştirmeyin. Gözlerinizi açabilirsiniz... Şimdi sıra sayısal dostlarınızı bulmaya geldi. Birbirinizin elini sıkmaya başlayın ama hangi sayıyı tuttu iseniz, arkadaşlarınızın elini o kadar, bir kere , iki kere veya üç kere sıkın. Elini sıktığınız kişi eğer sizin tuttuğunuz sayıyı tutmadı ise, diyelim ki siz üçü o ikiyi tutmuş, kendi sayısı kadar elinizi sıktıktan sonra elini geri çekecektir. Aynı sayıyı tuttu ise sizin kadar elinizi sıkacaktır. Bu kişi sizin sayısal dostunuzdur. O zaman ikiniz birlikte dolaşın ve diğer kişilerin elini sıkmaya devam edin. Sizin sayınızı tutmuş olanların hepsi biraraya gelene kadar el sıkmaya devam edin ama bu arada hep sessiz kalın. Tabi ki , birbirinize gülümseyebilir veya dokunabilirsiniz.

*Öğrenciler 3 gruba ayrıldıktan sonra grup lideri gruplardan birinin zorba, ikincisinin mağdur ve üçüncü grubun da seyirci duygularını grup işbirliği içinde resmedeceklerini söyler. Her gruba bir resim kağıdı ve boya kalemleri verilir.

*****Grupların resimleri tamamlandığında her resim büyük bir kahverengi paket kağıdına yapıştırılır. Gruplar yaptıkları resimlerde neyi ifade etmek istediklerini diğer gruplara anlatırlar.

*Daha sonra öğrenciler kağıdın boş kalan yerlerine zorbalığı durdurmak için neler yapılabileceğini yazarak bir poster oluştururlar. Posterin üstüne "BU OKULDA ZORBALIĞA YER VERMEYELİM" cümlesi yazılır.

*Okul yönetiminden izin alınarak hazırlanan poster okulun öğrencilerin sık geçtiği bir

[12] Bu etkinlik Shilling 'in (1999:177) kitabındaki "Psychic Shake" başlıklı etkinliğinden uyarlanmıştır.

mekandaki bir panoya asılır.

*Grup lideri birlikte yaptıkları çalışmaların bir sonraki oturumda tamamlanacağını hatırlatarak oturumu sona erdirir.

10.OTURUM:

Oturum Amaçları:

1. Öğrencilerin “Arkadaş İlişkileri Anketini” doldurmalarını sağlamak
2. Öğrencilerin 10 Haftalık grup çalışması ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmalarına fırsat vermek

3. Öğrencilerin grubun sonunda grup lideri ile vedalaşırken olumlu duygular yaşamalarını sağlamak.

Oturum Süreci:

*Grup lideri 10 haftalık birlikteliklerinin bu oturumda sona ereceğini öğrencilere hatırlatır ve vedalaşma etkinliklerine geçmeden önce kendilerinden "Arkadaşlık İlişkileri" anketini yeniden cevaplamalarını ister. Öğrencilerin bu anketin neden iki kez cevaplandığına ilişkin sorular gelirse bunun araştırma kurallarından biri olduğunu , grup çalışmasının etkinliğinin ölçülmesinin amaçlandığını söyler.

*Öğrenciler anketi doldururlar.

*Anketlerin doldurulması tamamlandıktan sonra grup lideri isteyen öğrencilerin 10 oturum boyunca yaptıkları çalışmalara ilişkin duygu veya düşüncelerini paylaşmalarını ister. Paylaşımların sonunda vedalaşma etkinliğine geçilir.

*Eğitsel Etkinlik: GÜNEŞ ; GÖKYÜZÜ; GÖKKUŞAĞI[13]

Amaç : Çocukların resim yapma yolu ile rahatlamalarını ve yakınlaşmalarını sağlamak.

Kullanılacak Materyal: Yok

Süreç:

Çocuklar daire şeklinde ayakta durur .

Herkes sağ tarafına döner.

Her çocuk verilen yönergeler doğrultusunda önündeki çocuğun sırtına eliyle şekiller çizer.

Yönerge : "Bir güneş çizin… şimdi ışıkları…Hadi gözlerini ,gülen ağzını da çizelim…Aaa..Yağmur yağıyor..birkaç damla başladı…Şimdi çok şiddetli yağıyor..fırtına var..şimşek çakıyor..Şimdi yağmur yavaşladı..Durdu..Güneş çıktı…Gökkuşağı oluştu..Tam yedi çizgisi var…Şimdi bu gökkuşağının altına arkadaşınıza bir hediye çizin…Bitince isminizi yazın."

*Grup lideri öğrencilere kendisi ile yaptıkları işbirliği ve özenli çalışmalar için teşekkür eder, hepsi ile birlikte olmaktan mutluluk duyduğunu söyler ve grup çalışmasını sona erdirir.

[13] Bu etkinlik Hindman'ın (1955) kitabından Neylan Özdemir tarafından uyarlanmıştır.

Zavallı Mağdur Kurt- *Bir kısa hikaye*

Yazan: Lief Fearn Uyarlayarak çeviren: Nevin Dölek

Orman benim evimdi. Orada yaşıyordum ve ormanı çok önemsiyordum. Onu temiz ve tertipli tutmaya çalışıyordum. Güneşli bir günde ormanda bazı piknikçilerin bıraktığı çöpleri temizlerken, ayak sesleri işittim. Hemen bir ağacın arkasına saklandım ve elinde bir sepet taşıyan küçük bir kızın geldiğini gördüm. Bu küçük kızdan hemen pek

şüphelendim çünkü çok garip bir şekilde giyinmişti. Baştan aşağı kırmızılar içindeydi; kırmızı bir palto, başında sanki kendini başkalarından saklamaya çalışan kırmızı bir başlık. Doğal olarak onu durdurup sorguya çekmeye karar verdim. Kim olduğunu , nereye gittiğini, sepetinde ne taşıdığını sordum. Bana cevabını şarkı ve etrafımda dans ederek verdi . Büyükannesine yemek götürdüğünü söyledi. Aslında dürüst bir kıza benziyordu ama bu orman da benim ormanımdı ve gerçekten kıyafeti ile şüpheli birine benziyordu. Ayrıca küçük bir kızın ormanda bir başına dolaşması da bana pek doğru gelmedi. Bu nedenle ona ormanın tehlikeli bir yer olabileceğini, böyle kimseye haber vermeden tek başına ormanda komik bir kılıkta dolaşmasının doğru olmadığını öğretmek üzere bir ders vermenin gerekli olduğunu düşündüm.

Yoluna devam etmesine izin verdim ama kısa yollardan koşarak ondan önce büyükannesinin evine vardım. Büyükannesi pek hoş, pek kibar bir hanımdır. Çok uzun zamandan beri de tanışır dostluk ederiz. Büyükhanıma vardığımda ona durumu anlattım ve o da bu küçük torununa bir ders verilmesi gerektiğine karar verdi. Büyükanne , ben ona seslenene kadar saklanmaya karar verdi . Yatağın altına girerek beklemeye başladı. Ben de büyükannenin giysilerinden birini giydim, yatak başlığını kafama geçirdim.

Küçük kız eve ulaştığında, yatağa girdim ve kızı yanıma çağırdım. Kız yanakları al al olmuş bir şekilde geldi ve kulaklarımla ilgili alaycı şeyler söyledi. Daha önce de büyük kulaklarımla alay edenler olmuştu o nedenle bunu hafife aldım ve kulaklarımın onu daha iyi duymak için büyük olduğunu söyledim. Yani ondan hoşlandığımı, onu umursadığımı ve söylediklerini ilgi ile dinlemek istediğimi anlatmak istedim. Benim bu iyi niyetli yaklaşımıma karşılık alaycı bir şekilde gözlerimin niye böyle patlak patlak olduğunu sordu. Artık bu terbiyesiz küçük kıza karşı neler hissetmeye başladığımı tahmin edebilirsiniz ama yine de kontrolümü kaybetmedim. Yüzüme bir gülümseme yapıştırdım ve iyi davranmaya devam ettim. Gözlerimin onu daha iyi görebilmek için büyük yaratıldığını söyledim.

Ondan sonraki hakareti beni gerçekten kırdı. Laf aramızda, benim bir sorumun var, dişlerim çok kocaman. Bu beni her zaman üzmüştür hatta bir diş hekimine gidip dişlerimi biraz daha kısalttırmayı bile düşündün bir aralar. Anlayacağınız, bu küçük kız benim en kompleksli olduğum özelliğimle alay etti. Biliyorum, kendimi daha iyi kontrol etmeliydim

ama dayanamadım, yataktan fırlayıp, homurdandım ve dişlerimin onu daha iyi yemek için büyük olduğunu söyledim.

Şimdi şunu kabul edelim ki hiç bir kurt küçük bir kızı yiyemez-bunu herkes bilir- ama bu küçük deli kız evin etrafında çığlıklar atarak koşmaya başladı. Ben de arkasından koşup onu yatıştırmaya ve şaka yaptığımı anlatmaya çalıştım, ama nafile! Bir ara büyükannesinin giysilerini üzerimden çıkardım ama bu durumu daha da kötüye götürdü. Birden kapı açıldı ve içeri elinde kocaman bir balta olan bir avcı girdi. Ona bakar bakmaz başımın dertte olduğunu anladım. Neyse ki açık bir pencere buldum ve kaçtım.

İşte hikaye aynen böyle geçti efendim, ama büyükanne nedense hikayeyi benim açımdan hiç anlatmadı. Kısa sürede tüm dünyada benim ne kadar gaddar ve kötü biri olduğum söylentileri dolaşmaya başladı. Herkes benden uzaklaştı. Kırmızı başlıklı kızın yaşantısını nasıl sürdürdüğünü bilmiyorum ama benim yaşamım bu olaydan sonra hep mutsuzluk ve yalnızlıkla geçti. Bu nedenle biz kurtların nesli hemen hemen tükenmek üzere. Eminim bunda o garip kırmızı başlıklı şımarık kızın hikayesinin etkisi büyüktür.

Kaynak: Schilling Dianne, 1999, *50 Activities for Teaching Emotional Intelligence*, Torrence , California: Innerchoice Publishing, s. 133.

EK VI
ZORBALIK EĞİLİMİ ÖLÇEĞİ

ÖĞRENCİLER İÇİN ANKET FORMU

Okul…… Tarih : .... / ...../ 2000

Bu anket formunda okuldaki yaşamınıza ilişkin sorular yer almaktadır. ***Anket sonuçları sadece araştırma amaçlı kullanılacaktır ve cevaplarınız bir başka kişiye gösterilmeyecektir.***

Bu kitapçığa isminizi yazmayın. Bu sorulara ne cevaplar verdiğinizi hiç kimse bilmeyecektir. Fakat soruları dikkatlice ve gerçekte ne hissediyorsanız o şekilde cevaplamanız önemlidir. Bazen ne cevap vereceğinize karar vermek zor olur. Böyle durumlarda sadece nasıl olduğunu düşünüyorsanız öyle cevap verin. Hiçbir soruyu cevapsız bırakmamaya çalışın. Sorunuz varsa elinizi kaldırın.

Soruların büyük bir kısmı **bu okul yılındaki , yani okulların açıldığı Eylül ayından bu güne kadar ki süre içindeki okul yaşantınız** ile ilgilidir. Cevaplarınızı işaretlerken, sadece şimdi nasıl olduğunu değil, bu öğretim yılında nasıl olduğunu düşünerek cevap verin.

Bu ankette zorbaca davranışlarla ilgili bazı sorular da bulunmaktadır. Bir öğrenciye, başka bir öğrenci veya bir grup öğrenci tarafından aşağıdakilere benzer davranışlarda bulunuluyorsa, o öğrencinin zorbaca davranışlara uğradığını söyleyebiliriz.

- Bir öğrenciye hoş olmayan, kötü sözler söylendiğinde, alay edildiğinde veya o öğrenciye acımasız ve kırıcı isimler taktıklarında,
- yalnız bırakıldığında, arkadaş gruplarından dışlandığında, bilerek çeşitli faaliyetlerin dışında bırakıldığında,
- itildiğinde, dövüldüğünde, tehdit edildiğinde, bir odaya kilitlendiğinde ve buna benzer davranışlarla karşılaştığında,
- hakkında yalan veya yanlış söylentiler çıkarıldığında, evine kırıcı mektuplar yollandığında veya kırıcı telefonlar edildiğinde, diğer öğrencilerin onu sevmemesi için uğraşıldığında…

Bu tip olaylar sık sık olabilir ve **zorbaca davranışa uğrayan kişinin kendini savunması zordur.** Bir öğrenciye tekrar tekrar olumsuz bir şekilde şaka yapılması da zorbaca davranıştır.

Fakat şakalaşma dostça ve oyun gibi yapıldığında zorbaca bir davranış sayılmaz. Ayrıca, aynı güçte iki öğrencinin münakaşa etmesi veya dövüşmesi, şiddetin bir başka çeşidi olmakla birlikte zorbaca davranış değildir.

Bu anket formunda okuldaki yaşamınıza ilişkin sorular yer almaktadır. Her sorunun altında bir kaç cevap seçeneği bulunmaktadır. Seçeneklerden sadece birinin önündeki ☐ içine × veya ✓ işareti koyarak ilgili soruya cevabınızı belirtin.

1) Cinsiyetiniz?

- Kız
- Erkek

2) Kaç yaşındasınız?

- 11 ve altı
- 12
- 13
- 14 ve üstü

3) Kendini sınıfınızdaki çocuklardan daha az seviliyor hisseder misin?

- Hayır, hiçbir zaman
- Evet, nadiren
- Arada sırada
- Oldukça sık
- Sık sık
- Çok sık

4) Bu dönem okulda herhangi bir şekilde zorbaca davranışa uğradın mı?

- Evet
- Hayır

5) Bu dönem okulda başka bir öğrenciye veya öğrencilere aşağıda yer alan zorbaca davranışlarda (biri veya birkaçı) bulundun mu?

- Evet
- Hayır

6) Kaçıncı sınıfta okuyorsunuz?

- 5
- 6
- 7
- 8

7) Sınıfında kaç tane iyi arkadaşın var?

- Hiç
- Sınıfta 1 arkadaşım var
- Sınıfta 2 ve 3 iyi arkadaşım var
- Sınıfta 4 veya 5 iyi arkadaşım var
- Sınıfımda pek çok yakın arkadaşım var

Aşağıda yer alan cümleleri tek tek okuyun. Her biri için neler hissettiğinizi düşünün. Eğer bir cümleyle hiçbir şekilde aynı görüşte değilseniz "Hiç katılmıyorum"un altındaki ☐ içine × veya ✓ koyarak görüşünüzü belirtin. Her soru için sadece bir işaretleme yapın ve cevapsız soru bırakmayın.

Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum		
☐	☐	☐	☐	1.	Arkadaşlarımla kavga etmek yerine sorunlarımı konuşarak çözerim.
☐	☐	☐	☐	2.	Başkalarına güç kullanmak hoşuma gider.
☐	☐	☐	☐	3.	Başkalarını incitmem çünkü kendim de incitilmekten hoşlanmam.
☐	☐	☐	☐	4.	Başkalarını kırmaktan çekinmem.
☐	☐	☐	☐	5.	Başkasına karşı güç kullandığınızda istediğinizi yerine getirirler.
☐	☐	☐	☐	6.	Bazen başkalarını üzmek insanı rahatlatır.
☐	☐	☐	☐	7.	Bazen bir başka çocukla alay ettiğimde kendimi iyi hissederim.
☐	☐	☐	☐	8.	Bazen diğerlerine komik isimler takılıp onlarla dalga geçmek eğlenceli olabilir.
☐	☐	☐	☐	9.	Bazen istediklerinizi zorla yaptırmak gerekebilir.
☐	☐	☐	☐	10.	Bazı çocuklar hiçbir neden yokken birisine taktıklarında çok rahatsız oluyorum.
☐	☐	☐	☐	11.	Bazı çocuklar kendilerine kötü davranılmasını hak eder.
☐	☐	☐	☐	12.	Bazı kişiler zorbaca davranarak diğerlerinin ilgisini çekerler.
☐	☐	☐	☐	13.	Beni kızdıran kişilerle alay eder, onları küçük düşürücü sözler söylerim.
☐	☐	☐	☐	14.	Eğer biri kırılmış ve üzgünse bunu fark edebiliyorum.
☐	☐	☐	☐	15.	Eğer birine kötü davrandıysam bunu hak etmiştir.
☐	☐	☐	☐	16.	Görüşlerimi başkaları ile paylaşmaktan hoşlanırım.
☐	☐	☐	☐	17.	Güçlü olmak hoşuma gidiyor, böylece her istediğimi elde ediyorum
☐	☐	☐	☐	18.	Herkesin iyi yaptığı (olduğu) bir şey vardır.
☐	☐	☐	☐	19.	Kendimden güçsüz kişilere bağırmak beni rahatlatır.
☐	☐	☐	☐	20.	Kendimi kötü hissettiğimde bunu yakın arkadaşlarımla konuşarak geçirebiliyorum.
☐	☐	☐	☐	21.	Kendimizi kötü hissettiğimizde bunun acısını başkalarından çıkartmak normaldir.
☐	☐	☐	☐	22.	Kendinden güçsüz kişilere gücünü göstermek gerekir.
☐	☐	☐	☐	23.	Kendisi ile alay edilen bir çocuk ağlayınca komik oluyor.
☐	☐	☐	☐	24.	Kendisine kötü davranılan çocukların neler hissettiğini anlayabiliyorum.
☐	☐	☐	☐	25.	Kızdığımda birinin canını yakmak isterim.
☐	☐	☐	☐	26.	Kötü bir gün geçirdiysem, kendimi nasıl sakinleştireceğimi bilirim

EK VII
ZORBALIKLA BAŞETME ÖLÇEĞİ

Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum		
☐	☐	☐	☐	28.	Bana zorbaca davrananlar olursa bunu arkadaşlarıma söyler yardım isterim.
☐	☐	☐	☐	29.	Bana zorbaca davrananlar olursa bunu büyüklerime söyler yardım isterim.
☐	☐	☐	☐	30.	Başka çocukların zorbaca davranışlarına karşı yapabilecek bir şey yoktur.
☐	☐	☐	☐	31.	Başkalarına kötü davranan çocuklara engel olmak isterim ama cesaret edemem.
☐	☐	☐	☐	32.	Bir öğrencinin bir başkasına zorbaca davrandığını görürsem durdurmak için uğraşırım.
☐	☐	☐	☐	33.	Biri bana zorbaca davrandığında bu sorunu kendi kendime çözmeye çalışırım.
☐	☐	☐	☐	34.	Birileri bana karşı zorbaca davrandığında ne yapabileceğimi bilemiyorum.
☐	☐	☐	☐	35.	Büyükler zorbalığı durdurmak için uğraşmalıdır.
☐	☐	☐	☐	36.	Çocuklar hiçbir zaman arkadaşlarını öğretmenlere şikayet etmemelidir.
☐	☐	☐	☐	37.	Eğer kötü davranışları öğretmene şikayet ederseniz, size daha da kötü davranırlar.
☐	☐	☐	☐	38.	Herkes birbirini umursarsa, zorbaca davranışlar durdurulabilir.
☐	☐	☐	☐	39.	Herkes kendi kendini korumayı bilmelidir.
☐	☐	☐	☐	40.	Kendine kötü davranıldığını öğretmenlere şikayet eden çocuk ispiyoncudur.
☐	☐	☐	☐	41.	Kendini savunamayan bir kişiye yardım etmek iyi bir şeydir.
☐	☐	☐	☐	42.	Kendini savunamayan çocuklara destek olmak iyi bir şeydir.
☐	☐	☐	☐	43.	Öğretmenler ve öğrenciler zorbaca davranışları durdurmak için işbirliği yapmalıdır.
☐	☐	☐	☐	44.	Zorbaca davranan çocuklar engellenmelidir.
☐	☐	☐	☐	45.	Zorbaca davranan çocuklara karışırsam bana da zarar verirler diye korkuyorum.
☐	☐	☐	☐	46.	Zorbaca davranan kişiler karşısında kendimi güçsüz hissediyorum.
☐	☐	☐	☐	47.	Zorbaca davrananlara zorbaca karşılık vermek gerekir.
☐	☐	☐	☐	48.	Zorbaca davranışa şahit olanlar elele vererek bu davranışı engelleyebilirler.
☐	☐	☐	☐	49.	Zorbaca davranışları bir büyüğe anlatmak işleri daha da kötüye götürür.
☐	☐	☐	☐	50.	Zorbaca davranışları diğer çocuklar eğer birlik olurlarsa engelleyebiliriz.
☐	☐	☐	☐	51.	Zorbaca davranışları durdurmak diğer çocukların değil büyüklerin (anne-baba, öğretmenler) işidir.
☐	☐	☐	☐	52.	Zorbaca davranışları gördüğünde hiç karışmamak en iyisidir.
☐	☐	☐	☐	53.	Başımın başka çocuklarla derde girmesinden çekinirim.
☐	☐	☐	☐	54.	Başkalarına karşı gücünü gösterirsen, sana kötü davranamazlar.
☐	☐	☐	☐	55.	Zorbaca davranan kişilerden uzak durmak en iyisidir.